

Digitized in 2006
by
Thrinaina Informatics Ltd, Secunderabad, A.P., India.
(<http://www.thrinaina.com>)

From the original owned by
Sundarayya Vignana Kendram
and its partner Institutions

as part of the
British Library Endangered Archives Programme
supported by the
Lisbet Rausing Charitable Fund

Except for individual research purpose
any reproduction should be made with
written permission from the

Sundarayya Vignana Kendram,
1-8-1/B/25/A, Bagh Lingampally, Hyderabad - 500 044
Andhra Pradesh, India

COPYRIGHT STATEMENT

The copyright laws of the United States (Title 17, United States Code) and of India (Copyright Act of 1957) govern the making of photocopies or other reproductions of copyrighted material including foreign works under certain conditions. In addition, the United States extends protection to foreign works by means of various international conventions, bilateral agreements, and proclamations.

Under certain conditions specified in the laws, libraries and archives are authorized to furnish a photocopy or other reproduction. One of these specified conditions is that photocopy or reproduction is not to be used for any purpose other than private study, scholarship, or research. If a user makes a request for, or later uses, a photocopy or reproduction for purposes in excess of "fair use," that user may be liable for copyright infringement.

These institutions reserve the right to refuse to accept a copy order if, in their judgment, fulfillment of the order would involve violation of the copyright laws of the United States or India.

శ్రీహర్ష, 12th cent

నైషధీయచరిత.

చెన్నపురి, 1914.

Record no.1

Śrīharṣa, 12th cent

Naiṣadhīyacarita.

Cennapuri, 1914.

Record no.1

SUNDARAYYA VIGNANA KENDRAM

1-8-1/B/25/A, Bagh Lingampalli
Hyderabad – 500 044, Andhra Pradesh, India

Bibliographic Record Target

శ్రీహర్ష, 12th cent

(నైషధీయచరిత. Telugu)

శ్రీహర్షమహాకవినాప్రణీతం నైషధకావ్యమ్. - చెన్నపురి : వావిళ్ళ
రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్, 1914.

244 p. ; 21 cm.

Record no.1

Śrīharṣa, 12th cent

(Naiṣadhīyacarita. Telugu)

Śrīharṣamahākavināpraṇītaṁ naiṣadhakāvyam. - Cennapuri : Vāviḷḷa
Rāmasvāmiśāstrulu aṁḍa sans, 1914.

244 p. ; 21 cm.

Record no.1

35 mm microfilm

Image placement: IA IB IIB

Date filming began:

శ్రీ రస్తు.

శ్రీహర్షమహాకవినా ప్రణీతం

నై ష ధ కా వ్య మ్.

చెన్నపురి:

వావిళ్ల రామస్వామి శాస్త్రులు అండ్ సన్స్,

ఇ త్యే తైః

ఆదిసరస్వతీనిలయముద్రణాలయే

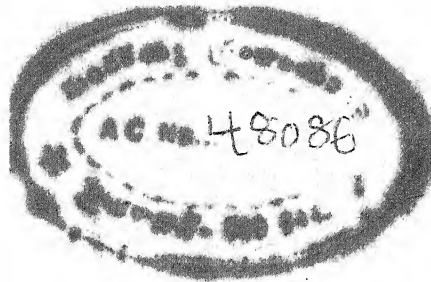
ముద్రితం ప్రకటితం చ.

1914

891.21
ప్రచురితం

PRINTED BY

V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS,
AT THE AUDI SARASWATY NILAYA PRESS,
69, MALIA PERUMALL STREET, MADRAS-1914.

శ్రీ రస్తు. నైషధ కావ్యే, నవ్యాఖ్యానే

ప్రథమ స్కంధః.

మూ. నివీయ యస్యక్షితిరక్షిణః కథా
స్తథాద్రియం తేన బుధా స్సుధామపి,
నలస్సితచ్చత్రితకీర్తిమండల
స్సరాశిరాశీనమహసాం మహాజ్జ్వలః.

1

వ్యా. శ్లో. ఇందివరదశశ్యామ మిందిరానందకందశశమ్, వందారజనమందారం
పంచేహంయదునందనం. అంతరాయ తిమిరోపశాంతయే శాంతపావనమచింత్యవై భవం,
తంనరంవపుషికుంజరం ముఖే మన్మహేకిమపి తుందిలంమహాః. వాణీంకాణభజమజీగ
ణదవాసాసీచ్చవైయాసకీ మంతస్తంత్రమరం స్తపన్నగగవీగుంభేషు చాజాగరీత్, వా
చామాచకలద్రహస్యమఖిలం యశ్చాక్షపాదస్సురాంలకోకేభూద్యయపజ్ఞమేవ విదు
షాం సౌజన్యజన్యంయశః. ౧. శ్రీమల్లినాథవిదుషా విదుషాంమతేన తేనైషనైషధకథా
మృతకావ్యబంధః, వ్యాఖ్యాస్యతేస్తురసభావగుణార్థదోష సద్వస్యలంకృతి రహస్య
విదాంముదేతత్, తుద్రవ్యాఖ్యావిమర్తానాం శ్రీహర్షకవిరాధిరాం, ఉజ్జీవనాయజీవా
తుర్జీయాదేషమయాకృతః, ఇహాన్వయముఖేనైవ సర్వం వ్యాఖ్యానతేమయా, నా
మూలంలిఖ్యతేకించి న్నానవేక్షితముచ్యతే, అథతత్రభవాత్ శ్రీహర్షకవిః. కావ్యం
యశసేర్థకృతే వ్యవహరవిదేశవేతరత్నతయే, సద్యఃపరనిర్వృతయే కాంతాసమిత
యోపదేశయుజే. ఇత్యాంలకారికవచఃప్రామాణ్యాత్కావ్యస్యానేక శ్రేయస్సాధన
తాం కావ్యాలాపాంశ్చవర్ణయేదితి తన్నివేధస్యాసత్కావ్యవిషయతాంచపశ్యత్ నై
షధాఖ్యంమహాకావ్యం చిక్రీర్షశ్చిక్రీర్షితావిఘ్నపరిసమాప్తి సంప్రదాయావిచ్ఛేదలక్షణ
ఫలసాధనత్వాత్ అశీర్షమస్మియాపస్తునిర్దేశోవాపితన్మఖమిత్యాశీరాద్యవ్యతమస్య
ప్రబంధముఖలక్షణత్వాచ్చ కథానాయకస్యరాజ్ఞోనలస్య భూతిలక్షణంపరమమంగ
ళం వస్తునిర్దిశతి.

నివీయేతి. క్షితిరక్షిణః క్షౌపాలస్యస్య సలస్యకథాపాఖ్యానాని నివీయని
తరామాస్వాద్య. నూ. పీఠఃక్వాంతాయాం సమానేనస్యాంశ్చేత్వోత్పల్యవి తిల్యబాదే

శః, నల్లపీతి పిబతేరీత్య ప్రతిషేధాత్, బుధాస్తత్జ్ఞా స్సురాశ్చ. ని. జ్ఞాత్పుచాం
 ద్రిసురాబుధా ఇతిక్షీరస్వామి, సుధామపి, తథా, యథైతత్కథాఇత్యర్థః, అథవా
 యథా పూర్వమిత్యర్థః, నాథ్రియం తేనరోచయంత ఇత్యర్థః, అమృతాదతిరిచ్యంతే
 రసైస్తత్కథా ఇతిభావః, సితచ్చత్రంకృతం సితచ్చత్రితం శ్వేతాతపత్రింకృతమి
 త్యర్థః, తత్కరోతీతిన్యంతాత్కర్మణీక్రః, తాదృశంకీర్తిమండలంయేనసః మహసాం
 తేజసాంరాశి రతి తేజస్వీత్యర్థః, మహాయత్నవైరుజ్జ్వలః ప్రకాశమానః, నిత్యమహా
 త్వవశాలీత్యర్థః. ని. మహాఉద్ధవఉత్సవ ఇత్యమరః, యద్వామహానుజ్జ్వలశ్శృంగారో
 యస్యసః, శృంగారశుచిరుజ్జ్వల ఇత్యమరః. తేనసమృద్ధిమద్వస్తువర్ణనాదుదాత్తాలంకా
 రోవ్యజ్యతే, వలూనలాఖ్య స్సురాజా అనీదస్తిస్మ. అత్రసుధాయామనాదరాసంబం
 ధేపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః మహసాంరాశిరితితేజస్తద్వతోరభేదోక్తే ఛేదేవ్య
 భేదరూపాతిశయోక్తిః కీర్తి మండలేసితచ్చత్రిత్య రూపకాద్రూపకాలజ్ఞాకృశ్చేతి
 త్రయాణాంసంస్పృష్టిః, అస్మిన్ సగ్రేవంశస్థవృత్తం. జతోతు వంశస్థముదీతంజరావితి
 లక్షణాత్.

రసైఃకథా యస్యసుధాపధీరిణీ
 నల సుభూజాని రభూద్గుణాద్భుతః
 సువర్ణదండై కసి తాతపత్రిత
 జ్వలత్ప్రితాపావళికిర్తిమండలః.

2

అథాస్య గుణవర్ణనాయోపోద్ఘాతత్యేన సామాన్యతోగుణాధ్యత్వం తావదా
 హ. —రసైరితి. యస్యనలస్య కథారసైస్సాన్వియైః. ని. రతోగంధే రసేస్వాద ఇతి
 విశ్వః, సుధామవధీరయతి తిరస్కరోతీతి సుధావధీరిణీ అమృతాదతిరిచ్యమాన స్వా
 దేత్వతిశయోక్తిః, తాచ్ఛీత్యణినిః, భూర్జాయాయస్యసః భూజానిః, భూమేరేకాధి
 రాడిత్యర్థః. నూ. జాయాయానిజితి బహువ్రీహజాయా శబ్దస్యనిజాదేశః, సపూ
 ర్వోక్తోనలః, గుణైఃపుణ్యైఃకత్వాదిభి రమృతోభూత్, అత్రనలస్యపూర్వస్థోక్తోక్త
 సత్రాసువాదేన గుణాధ్యత్వవిధేర్న పానరుక్త్యం, కథంభూతః సువర్ణదండశ్చ ఏకసి
 తాతపత్రంచతేకృతేతథోక్తే, ద్వంద్వాత్తత్కరోతీతిన్యంతాత్కర్మణీక్రః, సువర్ణదం
 డైకసి తాతపత్రితేజ్వలత్ప్రితాపావళిశ్చకీర్తి మండలంచతేయేనసతథోక్తః అప్రహత
 కీర్తిప్రితాపఇత్యర్థః, అత్రావళిమణ్డలశబ్దౌ ప్రతాపకీర్త్యోర్దండత్వాత్పత్రత్వరూపణ
 యోగ్యతార్థం, ఇహకీర్తేరాతపత్రిత్వరూపణం పూర్వస్థోక్తోక్తమపి సువర్ణదండవైశి
 ష్ట్యస్యాపూర్వత్వాదిచ్చిత్తి విశేషపాతుః, ప్రతాపకీర్త్యోర్ధాసంఖ్యం సువర్ణదం
 డత్వ సితాతపత్రత్వరూపణాద్యధాసంఖ్య రూపకాతిశయో కీనాం సంస్పృష్టిః.

పవిత్ర మత్రాతనుతే జగద్యుగే
 స్మృతా రసతూళనయేవ తత్కథా,
 కథం న సా మద్గిర మావిలామపి
 స్వసే వినీమేవ పవిత్రీయిష్యతి.

3

సంప్రతికవికా వ్యేవర్ణ్యస్యనాయకసోత్కర్షణమావహాన్స్వవినయమావిష్క
 రోతి. —పవిత్రమితి. అత్రయుగేఅస్మిన్మలయుగేతస్యనశస్యకథాతత్కథా, స్మృతా
 స్మృతమాత్రాపి సతీత్యర్థః, జగల్లోకం రసతూళనయేవేత్యుక్తేప్రితా. ని. దేహ
 ధా త్వంబుపారదా ఇతి రసశబ్దార్థోక్తా విశ్వః, పవిత్రమాతనుతేనద్ధంకరోతి సా
 తత్కథా అవిలాంకలుమపి స్వసేవినీమేవ స్వమేవ సేవమానానిరంతరకీర్తన పరా
 మిత్యర్థః, మద్గిరంకథంనపవిత్రీయిష్యతి, పవిత్రంకరిష్య త్యే వేత్యర్థః. కర్మటకస్య
 నాగస్య దమయంత్యానలస్యచ, ఋతుపర్ణస్సురాజర్జునేకీర్తనం కలినాశన మితిస్తరణా
 దితిభావః. యాస్తృతిమాత్రేణోధనీసా కీర్తనాత్మి ముతేతి కైముత్యన్యాయేన
 శోధకత్వోక్తే రథాపత్తిరలంకారః. శ్లో. ఏకస్యమస్తునోభావాద్యత్రిన స్తవ్యదాప
 తేత్, కైముత్యన్యాయతస్సాన్యా దర్థాపత్తిరలంకారీయే తి లక్షణాత్.

అధీతి బోధాచరణప్రచారణై
 ర్దశా శ్చత్రస్రః ప్రణయ న్నుపాధిభిః,
 చతుర్దశత్వం కృతవాక్ కుత స్వయం
 న వేద్మి విద్యాను చతుర్దశస్వయమ్.

4

అథాస్యపూర్వోక్తగుణాద్భుతత్వంప్రపంచయతి. —అధీతీత్యాది. అయంనలశ్చ
 తుర్దశను చతుర్దశసంఖ్యాకాను విద్యానువేదవేదాంగాదిషు. శ్లో. అంగానివేదాశ్చ
 త్వారోమిహంసాన్యాయవిస్తరః, పురాణం ధర్మశాస్త్రంచ విద్యాప్యేతాశ్చతు
 ర్దశేతి మనుస్తరణాదితిభావః, అధీతి రధ్యయనం బోధస్తద్ధావగతిః అచరణంతదర్థా
 నుపానం ప్రచారణ మధ్యాపనమనుష్ఠానంచ తై శ్చతుర్భిరుపాధిభి ర్విశేషణైః. ని.
 ఉపాధిర్ధర్మచింతాయాం కైతవేపి విశేషణ ఇతివిశ్వః, చత్రస్రః దశాః అవస్థాః ప్రణ
 యన్ ప్రాపయన్ అర్థాద్విద్యానా మేవకర్మత్వం అధారత్వం తువత్వమాణ చతు
 ర్దశత్వధర్మాపేక్షయేతివివేకః, చత్రస్రః దశావస్థాః యాసాంతాసాం భావఃచతుర్ద
 శత్వం. నూ. త్వతలోద్ధుణ వచనస్య పుంసద్భావోపక్తవ్య ఇతి స్త్రీయాః పుంసద్భా
 వః, సంజ్ఞాజాతిక్రియావ్యతిరక్తాశ్చగుణవచనా ఇతిసంప్రదాయః, చతుర్దశసంఖ్యా
 కత్వంచగమ్యతే, తదభేదాధ్యవసాయేనవిరోధమాభాసయతి, కుతఃకథంవాస్వయం
 కృతవాక్ నవేద్మితత్కరణందుర్విజ్ఞానమిత్యర్థః, స్వతస్సిద్ధస్యస్వయం కరణంకథం,

పిష్టపేషణాదిత్యేకోవిరోధః, చతుర్దశానాంచతుర్థాఽఽవృత్తౌ పట్నంచాశతఃకథం
 చతుర్దశత్వమేవేత్యపరః, చతురస్థాపరత్వేనతత్పరిహారాద్విరోధా భాసాలంకారః.
 శ్లో. ఆభాసత్వేవిరోధస్యవిరోధాభాసఇష్యత ఇతిలక్షణాత్, ఫలవదర్థానబోధప
 ర్యంతోస్యవిద్యాపరిశ్రమఇతిభావః.

అముష్యవిద్యారసనాగ్రనర్తకీ
 త్రయీవనీతాంగగుణేన విస్తరమ్,
 అగాహతాప్తాదశతాం జగీషయా
 నవద్యయద్విపపుభగయశ్శియామ్.

5

అముష్యేతి. అముష్య నలస్యరసనాగ్రనర్తకీరసనాగ్రసంచారిణీత్యర్థః. నూ.
 శిల్పినిష్ఠుః, ఇతిష్ఠుః, సిద్ధోరాదిభ్యశ్చేతి జీష్, సావిద్యానూ దవిద్యేత్యర్థః,
 అస్యాశ్చరసనేంద్రియగ్రాహ్యర్థ ప్రతిపాదకత్వా ద్రసనాగ్రనర్తకీవ్యవదేశః, త్ర
 యీవనీతేదీవ.ని. ఇతివేదాశ్రుయశ్రుయీ త్యమరః. అంగానాం అంగభూతానాం
 రసానాంపణ్ణాంగుణేన ఉల్పణానుల్పణసమతాయాపేణాత్రివిధేనధర్మేణ అన్యత్రాం
 గానాంపణ్ణాం నిరుక్త్యాదీనాంగుణేన అవృత్త్యావిస్తరం ప్రపంచం నీతాసతినవానాం
 ద్వయం లక్షణయానవకద్వయం, అప్తాదశేత్యర్థః తస్యద్విపానాయాః పుభగ్భూ
 తాఃజయశ్రియఃతాసాంజగీషయా, జేతుమిచ్ఛయేవేత్యర్థః, వ్యంజకప్రయోగాద్గమ్య
 త్వేతి, అప్తాదశతాం, అగాహత, అభజత, విద్యాపక్షేపణ్ణాంరసానాముక్తరీత్యా
 త్రైగుణ్యాత్ త్రయీపక్షేత్యేకక వేదవైకైకాంగవైశిష్ట్యేనషాడ్విధ్యాచ్ఛాప్తాద
 శత్యలాభః—విద్యావ్యాప్తాదశస్పృతా ఇతిస్తరణాత్ అంగవిద్యా గణనేన త్రయ్యా
 అప్తాదశత్వ మిత్యపాధ్యాయవిశ్వేశ్వరభట్టారకవ్యాఖ్యానంతు, అంగానివేదా
 శ్చత్వారిత్యాధర్వణస్యపుభగ్యేదత్యేత్రయీత్వహఃనిః త్రయ్యంతర్భావేతు నాప్తా
 దశత్వసిద్ధిరితిచింత్యం, ఉపమాత్వేతిక్షయోస్సంసృష్టిః.

దిగీశ బృందాంశ విభూతి రీశితా
 దిశాంసకామప్రసభావరాధినీం,
 బభార శాస్త్రాణి దృశం ద్వయాధికాం
 నిజత్రినేత్రావతరత్వబోధికామ్.

6

దిగీశేతి. దిగీశబృందస్య ఇంద్రాది దిక్పాలక సంఘస్యాంశామాత్రాస్తేషాం
 విభూతిర్దహిమా. అప్తాభిశ్చ సురేంద్రాణాం మాత్రాభిర్నిత్యోన్మప ఇతి స్తర
 జాదితిభావః, అత్రనలస్య విభూతే ర్భేదేవ్యభేదోక్తే రతిశయోక్తిః దిశామిశితా,
 దిశామితి బహువచనాదింద్రాదీనా మేకైకదిగీశత్వం నలస్యతు సర్వదిగీశత్వమితి వ్య

జ్యతే, సనలః కామస్య ఇచ్ఛాయాః ప్రసభం బలాత్కారమవరణద్వితీతథోక్తాం,
 స్వేచ్ఛావృత్తి నివారకామిత్యర్థః, అన్యత్రేకందర్పదర్పప్రీమిత్యర్థః, నిజమాత్మీయం
 యత్త్రినేత్రావతరత్వం దిగీశాంశ ప్రభవత్వప్రయుక్త మిశ్వరావతారత్వం తస్యబో
 ధికాం జ్ఞాపికాంతృతీయదృశ ఈశ్వరలక్షణత్వాదితిభావః, తుభ్వాదిత్వాణ్ణత్వా
 భావః. నూ. కర్తరిచేతి సూత్రేణకృద్యోగలక్షణపక్షీనమాసస్యైవ నిషేధాదత్యేష
 షష్ట్యాసమాసః, తత్ప్రయోజకేత్వాదిమాత్రకారాదిప్రయోగదర్శనాత్, శాస్త్రాణి
 శ్రుతిస్తృత్యాదీస్యేవ ద్వయాధికాం తృతీయాం దృశమితయాపకం,బభారఅత ఈ
 శ్వరాంశత్వంసిద్ధమిత్యర్థః, విశాలాక్షిపిశాస్త్రైరేవచక్షుష్షానాసీదితిభావః, అవతర
 ఇత్యత్ర. నూ. ఋదోరి త్వప్రృత్యయస్తేవతరశ జ్ఞేనావశబ్దస్యసంఘటనమాసః,
 నతూపసృష్టాత్ప్రయోగత్వత్తిః. నూ. అతేత్వాస్తోర్లుఙ్ ఇతిఘృష్టిత్యయ
 స్సాన్యత్, సతితు తస్మిన్నవతారఇతిస్యాత్ అత్యోక్తయోః రూపకాభేదాతిశ
 యోక్త్యోస్సంసృష్టిః.

పదై శ్చతుర్భి సుకృతే స్థిరీకృతే
 కృతేమునా కేనతపః ప్రేషిదితే,
 భువం యదేకాంఘ్రికనిష్ఠయాస్పృశ
 వైధా వధర్మోపి కృత స్తవస్వితామ్.

7

పదైతి. అమునానలేనకృతేకృతయుగేధర్మస్యవృషయాపత్వాచ్ఛతుర్భిః పదై
 శ్చరణైస్తుర్యభాగైశ్చ సుకృతే స్థిరీకృతే సతి తపఃకేనప్రేషిదితే సక్యేపి ప్రేషిద
 ఏవేత్యర్థః, మతఃయద్యస్తా దధర్మోపికృతస్సన్నేకాంఘ్రి రేకపాదస్య కనిష్ఠయా కని
 ష్ఠాంగుళ్యాభువంస్పృశత్, కృతేష్యధర్మస్య తేశత స్సంభవాదంశేన స్పృశన్ని
 త్యర్థః, తపస్వితాం తాపసత్వం దీనత్వంచదధా. ని. మునిదీనా తపస్వినా వితివిశ్వః.
 అస్యశాసనా దధర్మోపి ధార్మికో భూత్కిముతాస్య ఇతిభావః,అతపవార్థాపత్తిరలం
 కారః లక్షణంతూక్తం, తేనాధర్మోపి ధార్మికోఽభవదితివిరోధోవ్యజ్యతే.

య దస్య యాత్రా సుబలోద్ధతం రజ
 స్సురత్ప్రతాపానలధూమమంజిమ,
 తదేవగత్వా పతితం సుధాంబుధౌ
 దధాతి పంకీభవ దంకతాం విధౌ.

8

యదితి. అస్యనలస్య, యాత్రాసుబలోద్ధతంనైన్యోత్తిష్టం స్సురతఃప్రతాప
 నైవనానలస్యయోధూమస్తస్య మంజిమేన మంజిమా మంజుత్వంయస్య తత్తథోక్తం
 సప్తమ్యుపమానేత్యాదినాబహువ్రీహిః ఉత్తరపదలోపశ్చ. మంజుశబ్దాదిమనో, య

ద్రజఃతదేవగత్వా సుధాంబుధా క్షీరాంబుధా పతితంసత్ పంకిభవత్ ద్రవద్రవ్యమేశ
నాత్పంకిభూతంసత్, విధాచంద్రే, అంకతాంకశంకత్వం, దధాతి, పంకాదుత్పన్నః
పంకిలోభవతి పంకిలత్వంచాసాకిన్యథా నసంభవేదితిభావః, రూపకసంస్కృష్టాగ్రమో
త్ప్రేక్షా.

స్ఫురద్ధను ర్నిస్వనతద్ధనాశుగ
ప్రగల్భవృష్టి వ్యయితస్య సంగరే,
నిజస్య తేజశ్శిఖనః పరశ్శతా
వితేనురింగాల మివాయశః పరే.

9

స్ఫురదితి. సంగరేయధేశతాత్పరే, పరశ్శతాః అపరిమితా ఇత్యర్థః, పంచ
మితి యోగవిభాగాత్సమాసః, రాజదంతాదిత్వాదుపసర్జనస్య పరనిపాతః, పార
స్కరాదిత్వా త్సుడాగమః, పరేశత్రవః, స్ఫురంతో ధనుర్నిస్వనానిజచాపతద్ధోషా
వేవ ఇంద్రచాపగర్జితే యస్యసతథోక్తః, సనలవ ఘనస్తస్యాశుగానాం బాణానాం
ప్రగల్భవృష్టిహావృష్టిః, నైవాశుగేనవాయునా ప్రగల్భవృష్టిః. ని. ఆశుగోవాయు
విశిఖా విత్యమః. తయావ్యయితస్యనిర్వాపితస్య, విపూర్వాదయ తేః కర్తృణీక్తః, నిజ
స్యతేజశ్శిఖనః ప్రతాపాగ్నేరింగాలమంగారమివేత్వత్ప్రేక్షా, దేశ్యశబ్దోయం. అయ
శోపక్షిం వితేమః. అయశశ్శాన్యమమితి కవిప్రసిద్ధిః, ఆసపత్నోయమితిభావః, రూప
కోత్ప్రేక్షయాస్సంకరః.

అనల్పదగ్ధా రిపు రానలోజ్జ్వలై
ర్నిజప్రీతాపై ర్వలయం జ్వలద్భువః,
ప్రదక్షిణీకృత్య జయాయ స్పష్టయా
రరాజ నీరాజనయా సరాజఘః.

10

అనల్పేతి. రాక్షోహంతీతిరాజఘఃశత్రుఘాతీత్యర్థః. వ్యారాజఘ ఉపసంఖ్యా
నమితి నిపాతః, సనలః అనల్పదగ్ధాన్య రిపురాణియైసే అనల్పదగ్ధారిపురాః, అతవీవా
నలవరుజ్జ్వలా అనలోజ్జ్వలాః అనలాయమానా ఇత్యర్థః. తైర్నిజప్రతాపై రేనజ
యాయస్పష్టయా జయార్థయేత్యర్థః, నీరాజనయా ఆరార్థికయా జ్వలద్దీప్యమానం
భువోపలయం భూచక్రం పృథక్షీణీకృత్య పృథక్షీణం పరిభ్రమ్యరరాజ, ఆత్ర
జ్వలత్ప్రీతా పానలోనలః దిగ్భ్రమ్యతాత్రాయాం ప్రిచ్ఛాదిపౌదక్షిణ్యేన భూ
మండలం పరిభ్రమ నిజప్రతాపనీరాజనయా భూదేవతాం నీరాజయన్నివ రరాజే
త్వత్ప్రేక్షా, సాచ వ్యంజకప్రయోగాద్గమ్యా, కించ ప్రతాపానలై ర్నీరాజన
యేతి ప్రతాపానలస్య నీరాజనత్వరూపణమర్థాదరిపురాణాం వర్తిత్వరూపణ గమక

మిత్యేకదేశవివర్తిరూపకం, తద్గుణాపితాచేయ ముత్ప్రేక్షేత్వనయో రంగాంగిభావేన
సంకరః.

నివారితా స్తేన మహీతలేఽఖిలే
నిరీతిభావం గమితేఽతివృష్టయః,
నతత్వజు ర్నూన మనన్యసంశ్రియాః
ప్రతీప భూపాల మృగీదృశాం దృశః.

11

నివారితా ఇతి. తేన నతేన నిరీతిభావం ఈతిబాధారహితత్వం గమితే అఖిలే
మహీతలే నివారితా నిష్కాసితాఅపి శరణంగతాః అతివృష్టయః అనన్యసంశ్రియాః
అశ్రయాంతర శూన్యాస్పత్యః ప్రతీప భూపాల మృగీదృశాం శత్రు వధానాం
దృశశ్చక్షుంషి నతత్వజుః, యథానిష్కాసితాఅపి శరణంగతాస్తత్రైవ తదాజ్ఞయా
వత్ప్రచిత్తివంతి తద్వదిత్యర్థః, నూనమి త్వత్ప్రేక్షాయాం, అరివధా త్తన్నార్యో నిరం
తరం రుదంతిస్తేతిభావః. శ్లో. అతివృష్టి రనావృష్టి ర్నూనకా శ్శలభా శ్శుకాః,
అత్యాసన్నాశ్చ రాజానష్టదేతా ఈతయస్మృతా ఇతి.

సితాంశువర్ణై ర్వయతి స్మ తద్గుణై
ర్మహాసి వేము స్సహ కృత్వరీ బహుం,
దిగంగనాం గావరణం రణాంగణే
యశఃపటం తద్భటచాతురీతురీ.

12

సితాంశువర్ణైరితి. మహాసిరేవవేమావాయదండః. ని. పుంసివేమావాయ దండ
ఇత్యమరః, తస్యసహకృత్వరీసహకారిణీ. నూ. సహచేతికరోతేః క్వనిప్పృత్యయః
నూ. వనోరచ, ఇతిజీవ, నకారస్యరేఫశ్చ, తస్య నలస్యభటానాం చాతురీచాతుర్యం
నైవతురీవయనసాధనవిశేషః, నైవకర్త్రీ, సితాంశోశ్చంద్రస్యేవవర్ణోయేషాంతైశ్చ
భ్రూరిత్యర్థః, అన్యత్ర సితాశ్చక్షా అంశూనామయవానాంవర్ణాః కారణత్వేన యే
షాంతైః కారణగుణపూర్వకైరిత్యర్థః, తద్గుణైః తస్యనలస్యగుణై శ్చౌర్యధర్మాదిభి
స్తైరేవ గుణైః తంతుభిః, శ్లిష్టరూపకం, దిశామేవాంగనానామంగవరణం గాత్ర
సంవరణంబహుం మహంతంయశవీనపటం రణాంగణేవయతిస్మ తతాన, రూపకా
లంకారః.

ప్రతీపభూపై రివ కిం తతోభియా
విరుద్ధధర్మై రపి భేత్త తోజ్జితా,
అమిత్రజి నిమ్రజి దోజసా నయ
ద్విచార దృక్పార దృగ ప్యవర్తత.

13

ప్రతిపక్షాపైఁది. ప్రతిపక్షాపైఁది ప్రతిపక్షరాజైరివవిధధర్మైఁ స్సహనపథాయ
ధర్మైఁ రపి తతో నశాద్భియాభయేన భేత్తతాస్వాశ్రియభేదకత్వముఁ జ్ఞితాత్వక్తా కిం
కుతః, యద్యస్తాత్సనః ఓజసా తేజసామితృజిత్సూర్యజివసి అమిత్రజన్మితృజిన్మ భవతీ
తివిరోధః, శతృజివిత్యవిరోధః, చారదృక్, రాజానశ్చారచక్షుష ఇతి శాస్త్రాత్,
గూఢచారచక్షురపిచిచారదృక్ చారదృష్టభవతీతివిరోధః, విచారేణపశ్యతీత్యవిరో
ధః, అవర్తత, అపిర్విరోధే, అతపివాయం విరోధాభాసాలంకారః, ఆభాసత్వేవిరో
ధస్య విరోధాభాసశ్చైతే ఇతి లక్షణాత్, ఏతదుపజీవనేన విరుద్ధధర్మాణాం స్వా
శ్రియభేదకత్వాభావోత్పేక్షా, సాచప్రతిపక్షాపైఁ రివేత్సుపమానుపాగిణితేతి తృ
యాణాం సంకరః.

తదోజనస్తద్యశనస్థితా విమా

వృథేతి చిత్తే కురుతే యదాయదా,

తనోతి భానోః పరివేషకైతవా

త్రదా విధిః కుండలనాం విధోరపి.

14

తదోజనఇతి. తదోజనస్తప్రప్రతాపస్య తద్యశనశ్చ స్థితా సత్త్వాంతయోస్థి
తయో రిత్వర్థః, ఇహావక్ష్యమాణా భానుశ్చవిధుశ్చేత్తేతా వృథావృథా వితి యదా
యదాచిత్తేకురుతే అనుసంధత్తే, తదా, తదాతదేత్వర్థః, పరివేషస్యపరిధేః కైతవాన్వి
సాత్. ని. పరివేషస్తు పరిధి రిత్వమరః, కుండలనాంకుండలరేఖాంతనోతి, యథాలేఖ
కోఽధికాక్షర వర్జనాయేతిభావః, విజితచంద్రార్కా తస్యకీర్తిప్రతాపావితిభావః,
అతృపరివేషమిషేణ నూర్యా చంద్రమసోః కుండలనో త్పేక్షణా త్సాపహ్నవో
త్పేక్షా, సా చ వ్యంజకా ప్రయోగాగ్ధమ్యా.

అయం దరిద్రో భవితేతి వైధసీం

లిపిం లలాటే ఽర్థిజనస్య జాగ్రతీం,

మృషానచక్రేఽల్పితకల్పపాదపః

ప్రణీయదారిద్ర్యదరిద్రతాం నళః.

15

అయమితి. అల్పితకల్పపాదపః త్యాగశీలతయా స్వల్పీకృత కల్పవృక్షో
నలః, అర్థిజనస్యలలాటే జాగ్రతీం ప్రకాశమానాం, 'అయంజనోదరిద్రో నిస్సృ
భవితాభవిష్యతీ' త్యేవంరూపాం, వైధసీం వైధాతీంలిపిం అక్షరవిన్యాసం, దారి
ద్ర్యేణదరిద్రతాం దారిద్ర్యరహితత్వం, ప్రణీయసంపాద్య, మృషా మిథ్యానచక్రే,
బ్రహ్మశాసన సాన్యధాకర్తృ మశకత్వా త్క-భంచదన్యా ప్యర్థవత్తాం సంపాదితవా
నిత్వర్థః, బ్రహ్మలిఖిత మప్యన్యధాకర్తృం క్షమాయ మితిభావః, ఏవంకరణా సంబం
ధేపి సంబంధోక్తే రతిశయోక్తిభేదః.

విభజ్య మేగు ర్న యదర్థిసా త్కృతో

నసింధురుత్సర్గజలవ్యయై ర్మరుః,

అమానితత్వేన నిజాయశోయుగం

ద్విఫాలబద్ధా శ్చికురా శ్చిరస్థితమ్.

16

విభజ్యేతి. మేగు క్షేమాద్వి ర్విభజ్య భాగీకృత్య అర్థిసాత్, అర్థ్యధీనః.
మా. జేయేత్యాచేతి సాతిప్రత్యయః, నకృతః ఇతియత్, సింధురుదధిరుత్సర్గ జలవ్య
యై ర్దానాంబువినియోగై ర్మరుర్విర్జలదేశో నకృతఇతిచయత్, తేననలేన తత్సూర్యో
క్తం నిజమయశోయుగ మపకీర్తిద్యయమ్, ద్వయోః ఫాలయో శ్చిరోభాగయో ర్భ
దాస్సంయతాః. మా. ఫలత్యేకరణార్థా ద్భజ్యేతిత్యయః, ప్రియేణోదీచ్యానాం
పుంసామపి సేవంతిత శిరోరుహత్యా ద్విఫాలబద్ధాఇత్యుక్తమ్, ఏవంద్విధా విభక్తా
శ్చికురా శ్చిరోరుహాస్సత్ శిరస్థితమమాని, ద్విధాకృత కేశరూపేణా యశోయుగశ్
మేవ స్వశిరసి తిష్ఠతీత్య మన్యతేత్వర్థః, మన్యతేః కర్మణిలుజిచ్ఛెచ్ఛిచ్, కేశేషు కా
ష్ట్యాసామ్యేనా యశోరూపణా ద్రూపకాలంకారః.

అజనృ మభ్యాశ ముపేయుషా సమం

ముదైవ దేవః కవినా బుధేనచ,

దధౌ పటీయా స్సమయ స్సయస్సయం

దినేశ్వర శ్రీరుదయం దినేదినే.

17

అజనృమితి. దినేశ్వరస్య శ్రీరివ శ్రీర్యస్యస ఇతి నిదర్శనాలంకారః,
పటీయానయం దేవోరాజా, సూర్యపక్షేసురశ్చ. ని. దేవస్సురే ఘనేరాజ్ఞీతి విశ్వః,
అజనృమనిశం ముదా సమూనకృతసంతోషేజైవ, నతునిర్భంధే నేతిభావః, అభ్యాశం
సమీపముపేయుషా ప్రాప్తవతా. మా. ఉపేయివాన నాశ్వాసనూచాన శ్చేతి నిపా
తితః, కవినా కవిభిర్బుధేన బుధైశ్చసమమ్, నతుదుష్టేరితిభావః, ఉభయత్రా జాత్యేక
వచనం, అన్యత్ర, బుధశుక్రాభ్యాం సహేత్వర్థః, తత్సాహచర్యంచ సూర్యస్య జ్యో
తిశ్చాస్త్రా దవగంతవ్యమ్, సమయంకాలం నయక గమయక, దినేదినే ప్రత్యహ
ముదయమభివృద్ధి మావిర్భావంచ దధౌ, అత్ర నిదర్శనా క్షేపయో స్సంకరః.

అథోవిధానా త్కమల ప్రవాళయో

శ్చిర స్సుధానా దఖిలక్షమాభుజామ్,

పురే దమూర్ధ్వం భవతీతి వేధసా

పదం కి మస్యాంకిత మూర్ధ్వరేఖయా.

18

అగ్రఇతి. కమలప్రవాళయోః పద్మపల్లవయోః కర్తృణోః, అధోవిధానాదధః కరణాత్తిరస్కరణాచ్చేతి సౌందర్యాతిశయోక్తిః, అఖిలక్షమాభుజాం సర్వేషామరిరాజానాం శిరస్సుధానాన్నిధానాదితి శౌర్యాతిశయోక్తిః - ఇదమస్యనలస్య పదం చరణమార్ధ్య ముత్కృష్టముపరిసంచ పురాభవతిభవిష్యతి. నూ. యావత్పురాని పాతయోర్గదితిభవిష్యదథేలట్ - ఇతి, ఇత్థంమత్వేత్త్యర్థః - గమ్యమానార్థత్వా దప్రయోగః - వేదసా కర్తృ, ఊర్ధ్వరేఖయా అంకితం కిం, సౌందర్య శౌర్యాభ్యాం సర్వోత్తరంభవిష్యతీతి జ్ఞాపనార్థం చిహ్నితంకిమిత్వ్యత్ప్రేక్షా - ఊర్ధ్వరేఖాంకిత పాదస్సర్వోత్తమభవతీతి సాముద్రికాః.

జగజ్జయం తేనచ కోశ మక్షయం
ప్రణీతవాక్ జ్ఞాతృశవశేషవాసయం,
సఖారతీశస్య ఋతు ర్యథావనం
వపుస్తథాలింగదధాన్యయావనమ్.

19

ఏవమస్యగుణాద్భుతత్వ మభిధాయాధునా వక్ష్యమాణ కథోపయోగితయాస్య యావనప్రాప్తిమాహ. - జగదితి. ఆయంనలశ్చైశవ శేషవాసీషదవశిష్టశవావస్థఏవ - జగజ్జయం ప్రణీతవాక్ తేన జగజ్జయేన అక్షయం కోశమర్థజాతంచ - ప్రణీతవాక్ సంపాదితవాక్ - అధరతీశస్య సఖామదనమిత్రం ఋతుర్యసంతోషనం యథా - తథాయావనమస్యవపురాలింగత్ అగ్లిష్యత్ సంక్రాంతమిత్యర్థః - రతీశస్యేత్యత్ర. నూ. ఋత్యకఇతీనూత్రేణ పాక్షికః ప్రకృతిభావః - ఉపమాలంకారః.

అధారివద్వేషు తదంఘ్రిణాఘృణా
కృతచ్ఛయచ్చాయలవోపిపల్లవే,
తదాస్యదాస్యేపి గతోధికారితాం
సశారదః పార్వికశరవరీశ్వరః.

20

అథ యావనం వర్ణయతి. - అధారితి. తదంఘ్రిణాతచ్ఛరణేనద్వేషువిషయే ఘృణాజగుప్సా అవక్షేపియాలిత్. ని. ఘృణాజగుప్సా కృపయోరితివిశ్వః - అధారి ధృతా, తేషామతి నీచత్వాదితిభావః - పల్లవే కిసలయేతచ్ఛయస్య తత్పాణేశ్చాయా తచ్ఛయచ్చాయం. ని. పంచశాఖశ్యయః పాణి రిత్యమరః. నూ. విభాషాసేనేత్యాది నా ఛాయాశబ్దస్యనపుంసక త్వేనప్రహస్యః తస్యలవోలేశోపి కృపతః - శరదిభవశ్చారదః. నూ. సంధిచేలాద్యృతునక్షత్రేభ్యోఽఽ, ఇత్యఙ్ - పర్వణిభవఃపార్వికః. నూ. కాలాటఙ్, నస్తద్భిత్తఇతిలోపః - సచాసౌశరవరీశ్వరశ్చంద్రః తదాస్యదాస్యేనల ముఖైకంశ్యే పృథికోరీతాం యోగ్యతాం సగతః - అతోస్యపాదపాణిముఖ మప్రతిమ

మితిభావః - అత్రాంఘ్రిణీనాం పద్మాదిషు ఘృణాద్యసంబంధేపి సంబంధోక్త రతిశయోక్తిః.

కిమస్య రోష్ణాం కపటేన కోటిభి
ర్విధి ర్నరేఖాభి రజీగణద్గుణాన్,
సరోమకూపాఘమిమా జ్జగత్కృతా
కృతాశ్వకిం దూషణశూన్యబిందవః.

21

కిమితి. విధిర్యేధాః - అస్యనలస్యగుణాన్ రోష్ణాం కపటేనమిషేణకోటిభిః తత్సంఖ్యాభిః రేఖాభిః - నాజీగణక్తింసగణితవాక్ కిం. నూ. ఈచగణఇతి గణే క్లాచజ్యభ్యాసస్యేకారః - జగత్కృతావిధాత్రా - రోమకూపానామోఘస్యమిషాత్ - దూషణానాం దోషాణాం శూన్యస్యాత్వంతాభావస్య బిందవో జ్ఞాపకవర్తల రేఖాః నకృతాః కిం - అస్మిన్ గుణావసంత నదోషాఇతిభావః - అత్రరోష్ణాంరోమకూపా నాంచ కపటమిషశబ్దాభ్యాం తాద్రూప్యాపహ్నవేన గుణగణనా రేఖాత్వదూషణ శూన్యబిందుత్వయో రప్రేక్షణ తాస్మాద్వోతేప్రేక్షయో స్సంసృప్తిః.

అముష్య దోర్భ్యా మరిదుర్గులంఠనే
ధృవం గృహీతార్గళదీర్ఘసీనతా,
ఉరశ్చియా తత్రచ గోపురస్ఫుర
త్కవాలదుర్ధర్ష తిరఃప్రసారితా.

22

అముష్యేతి. అముష్యనలస్య దోర్భ్యాం కర్తృభ్యా మరిదుర్గుణాం లంఠనే భంజనే - అర్గళానాం కవాలవిష్కంభదారాణాం. ని. తద్విష్కంభేర్గళం ననేత్యమ రః, దీర్ఘాణిచ తానిసీనానిచ తేషాంభావో దీర్ఘసీనతా ఆయతసీవరత్వం గృహీతా - ధృవం - కించాముష్యురశ్చియా వక్షోలక్ష్యకర్తృత్వై. తత్కారిదుర్గులంఠనే గోపు రేషు పురద్వా రేషు స్ఫురతాంకవాలానాం దుర్ధర్షాణిచతానితరః ప్రసారీణిచతేషాం భావస్తతా - ఆప్రధృప్యత్వం విశాలత్వం చేత్యర్థః - గృహీతాధృవం - అర్గళదీర్ఘ బాహురయం కవాలవక్షోచ్చేతిభావః - ఆత్రాప్యత్రేక్షయో స్సంసృప్తిః.

స్వకేళితేశస్మితనిర్జితేందునో
నిజాంశదృక్తరిజ్జితపద్మసంపదః,
అతద్వయీజత్వరసుందరాంతరే
నతన్ముఖస్య ప్రతిమాచరాచరే.

23

స్వకేళీతి. స్వకేళితేశస్మితేన స్వవిలాసతేశస్మితేన - నిర్జితేందునోనిరాకృతచంద్రస్య - నిజాంశేనస్వావయవేన దృశాదృష్టాత్రిజ్జితపద్మసంపదః భిర్నితకమలసౌం

దర్శస్య - తస్మాన్మతస్య తయోశ్చంద్రారవిందయోః ద్వయాయుగ్మంతస్యాః జత్వరం
జష్టుత దధికం సుందరాంతరం యత్ర నాస్తి తస్మిన్ - చరాచరేజగతి. ని. చరాచరం స్యా
జగతీతి విశ్వః - ప్రతిమా ఉపమానం న, నాస్తి త్యర్థః - అస్తి ర్భవంతి పరోఽప్రయుజ్య
మానోఽప్యస్తీతి వచనాత్ - అత్ర చంద్రారవిందవిజయస్య విశేషణగత్యానలముఖే
అప్రతిమానహేతుత్వా త్వదార్థహేతుకం కావ్యలింగ మలంకారః.

సరోరుహం తస్య దృశైవ నిర్జితం

జితా స్మిన్ తే నైవ విధోరసి శ్రియః,

కుతఃపరం భవ్య మహా మహీయనీ

తదానన స్యోపమితో దరిద్రతా.

24

ఉక్తమేవార్థం భంగ్యంతరేణాహ. - సరోరుహమితి. తస్య దృశైవ సరోరుహం
నిర్జితం స్మితేన మందచాసేనైవ విధోరిందోః శ్రియః కాంతయోపి జితాః - పరం ఆభ్యామ
స్యత్ భవ్యం రమ్యం వస్తుకుతః నకుత్రాపీత్యర్థః - తదానన స్యోపమితో ఉపమానే దరిద్ర
తా నాస్తి తాగరీయసీ గురుతరా ఆహా - అత్రాపి చంద్రారవింద విజయవాక్యార్థ
స్యముఖోపమాన దారిద్ర్యహేతుత్వా ద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః.

స్వవాలభారస్య తదుత్తమాంగజై

స్వయంచ మర్యేవ తులాభిలాషిణః,

అనాగనే శంసతి వాలచాపలం

పునఃపునః పుచ్చ విలోలనచ్చలాత్.

25

స్వవాలేతి. చమరీమృగవిశేషః స్వయమేవ తదుత్తమాంగజైర్నలమూర్ధజై స్తులా
భిలాషిణా స్యాభిలాషలక్షణాపరాధిన ఇత్యర్థః - జఘన్యస్య ఉత్తమజన్మభిస్సహ
సామ్యాభిలాషాపీ మహానపరాధ ఇతి భావః - స్వవాలభారస్య నిజరోమనిచయస్య
అనాగనే అనపరాధాయ. నూ. క్వచిదభావేపి న ఇన్యమాన ఇవ్యతే ఇతి వచనాన్ని ఖాస
మాసః - పునఃపునః పుచ్చస్య విలోలనచ్చలాద్విచలనవ్యాజాత్, వాలచాపలం రోమ
చాంచల్యం - నబయోరభేదాద్బాలచాపలంచ శంసతి కథయతి - బాలచాపలం సోఢ
వ్యమితి సమాధత్త ఇత్యర్థః - అత్ర పుచ్చవిలోలనం ఛలశబ్దే నాపహ్నుత్యవబయోరభేదా
ధ్వవసాయేన బాలచాపలత్వారోపాదపహ్నువభేదః.

మహీభృత స్తస్యచ మన్మథశ్రియా

నిజస్య చిత్తిస్య చ తం ప్రతీచ్ఛయా,

ద్విధాన్యపే తత్ర జగత్ప్రియాభువాం

నతభ్రువాం మన్మథవిభ్రామా భవత్.

26

అథాస్యయావనప్రవేశఫలం ప్రస్తాతి. - మహీభృత ఇతి. తస్య మహీభృతో నలస్య
మన్మథస్యేష శ్రియా సౌందర్యేణ - నిజస్యాత్మీయస్య చిత్తస్య తం నలం ప్రతిచ్ఛయా
రాగేణ చ - తత్ర తస్మిన్ నృపే వియోజగత్ప్రియాభువాం లోకత్రయవర్తినాం నత
భ్రువాం సుభ్రువాం - ద్విధా ద్వేధా మన్మథవిభ్రామాభవత్ - సౌందర్యా నన్మథ
భ్రాంతిః స్వామరాగాన్మన్మథవికారశ్చ భూదిత్యర్థః - విశ్వాతిశాయి సౌందర్యమస్యే
తి భావః - అత్ర నశశ్రీవిశ్వవనితేచ్ఛయా జ్ఞిప్తుపదోపాత్త విభ్రమద్వయేన యథాసం
ఖ్యం సంబంధాచ్ఛేషసంక్షిప్తో యథాసంఖ్యా లంకారః.

నిమిలనభ్రంశజుషా దృశా భృశం

నివీయతం య స్త్రిదశీభి రార్జితః,

అమూస్త మభ్యాసభరం వివృణ్వతే

నిమేష నిస్సైస్వర ధునాపి లోచనైః.

27

నిమిలనేతి. త్రిదశీభిః సురాంగనాభిః - నిమిలనభ్రంశజుషా నిమేష నివృత్తిభా
జా - నిర్నిమేషయేత్యర్థః - దృశా దృష్ట్యా తం నలం భృశం నివీయ - గాఢం దృష్టే వీత్య
ర్థః - యోభ్యాసభరః - ఆర్జితః కృతః - అమూస్త్రీదశ్యతం ఆభ్యాసభరం అవృత్తతి
శయం - నిమేష నిస్సైస్వ ర్నిమేషరహితైర్లోచనైః - అధునాపి వివృణ్వతే ప్రకటయం
తీత్యర్థః - తాసాం స్వాభావికస్య నిమేషాభావస్య తాదృజ్జలనిరీక్షణాభ్యాసవాసనా
జన్యత్వముత్పేక్ష్యతే - సాచ ఇవాద్యప్రయోగాద్గమ్యా.

అదస్తదాకర్ణి ఫలాధ్యజీవితం

దృశోర్ద్వయం నస్తదవీక్షిచా ఫలం,

ఇతి స్మ చక్షుశ్శృవసాం ప్రియానలే

స్తువంతి నిందంతి హృదాతదాత్మనః.

28

అద ఇతి. చక్షుశ్శృవసాం ప్రియానాగతాః - అదః ఇదం నోస్తాకం దృశో
ర్ద్వయంచక్షుషోద్వయం - తం నలమాకర్ణయతీతి తదాకర్ణి నత్ తాచ్ఛీర్ణ్యేణిని - తాసాం
చక్షుశ్శృవస్యా దితి భావః - ఫలాధ్యజీవితం సఫలజీవితం - నవీక్షత ఇత్యవీక్షి - అత్రాపి
తాచ్ఛీర్ణ్యేణిని - తస్యావీక్షితదవీక్షి తమపశ్యత్సత్ ఆఫలంచేత్యేవం నలే విషయే తదా
నలపరిసంగకాలే అత్తనసాన్స్వికోహృదాచిత్తేన స్తువంతి స్తు నిందంతి స్తు చ - ఉభయకా
రణసంభవాదుభయకార్యోదయ ఇతి భావః - ఈదృక్షేంద్రాస్తుత్య సంబంధేన తత్సం
బంధోక్తే రతిశయోక్తిః.

విలోకయంతీభి రజనభావనా బలాదముం నేత్రనిమిలనేష్యసి,

అలంభిమర్త్యాభి రముష్యదర్శనే నవిఘ్నలేశోపి నిమేషనిర్మితః.

29

విలోకయంతిభిరితి. అజస్రభావనా బలాన్నిరంతర ధ్యానప్రభావాత్ - అములనలం నేత్రనిమిలనేషు నిమేషావస్థాస్పది - విలోకయంతిభిరుస్తేషావస్థాస్పద సాక్షాత్కుర్వంతిభిః మర్త్యాభిర్తామక్షిభిః అముష్యనలస్య - దర్శనేనిమేషనిర్మితో నిమిలనకృతో విఘ్నతేశోపినాలంభినాలాభిః. సూ. విభాషావిజ్ఞములోరితి వికల్పా న్ముమాగమః - అత్రమర్త్యానాం సర్వావస్థాలోకనా సంబంధేపి తత్కథనాదతి శయోక్తిః.

న కానిశి స్వప్నగతం దదర్శతం జగాద గోత్రస్థులితేచకానతం,
తదాత్మతాధ్యాతధవారతేచకా చకారనస్వస్య మనోభవోద్భవమ్.

నేతి. కాశ్రీనిః స్వప్న గతం - స్వప్న లబ్ధ మిత్యర్థః - తంశలంసదదర్శ-గోత్ర
 స్థితీ తేనామ విపర్యాసేచ - తంకానజగాద - నాజువావేత్యర్థః - రతేచకావాతదాత్మ
 తయానలాత్మక త్వేనధ్యాతథవాభావిత నిజప్రియాసతీ - స్వస్యమనోభవోద్భవం మన్
 ధోద్రేకంనచకార - సర్వాపిసర్వంచకారై వేత్యర్థః - కామాంధాః కింసమర్శంతీతి
 భావః - అతాపి దర్శనాద్యసంబంధేషి తత్సంబంధోక్తే రతిశయోక్తిః.

శ్రీయాస్యయోగ్యాహ మితి స్వ మీక్షితుం

క రే త మాలోక్య సురూపయా ధృతః,

విహాయ భైమి మపదర్పయాకయా

నదర్పణ శ్వాస మలీమనః కృతః.

31

క్రియేతి. తంనలమాలోక్య క్రియారామణీయకేన అహమస్యయోగ్యాఅమయా
 పేతిస్వమాత్తానమీక్షితుం పరీక్షితుంకరేధృతోదర్పణః సురూపయారమ్యయైవ నా
 హమస్యయోగ్యేతిబుధ్యమానయాచ. ని. ప్రాప్తరూపాబుధేరమ్యే ప్యభిరూపస్స
 రూపవదితి విశ్వః - అతఏవాపదదర్పయాసపది విగతాహంకారయాకయా ప్ర్యియాభై
 మీం వివేయదమయంతీం వర్జయిత్వా - శ్వాసైర్ద్రుషణిశ్వాసైర్నశీమసోమలినః. నూ.
 జ్యోత్స్నతమిశ్రేత్వాది నానిపాతః - నకృతః - సర్వయాపి కృత ఏవేత్యర్థః - దర్పణే
 నిజజ్ఞరూపుదర్పనాదతి సుందర్యోపితదభిలాపచాపల్లాజ్జితా ఇతిభావః - అత్రా
 పి సర్వాసా మేవంవిధవ్యాపారాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తే రతిశయోక్తిః.

యథోక్తామనః ఖిలుభోగభోజినా

ప్రసహ్య వైరోచనిజన్యపత్తనం,

విదర్భజాయామదన స్తథామనో

నలావరుద్ధం నయసైవ వేశితః.

32

ఏవం నలస్యలోకోత్తర సౌందర్యద్యోతనాయ శ్రీమత్యస్యతంప్రత్యమరాగ ముక్త్యా సంప్రతి దమయంత్యాస్తమామా. — యథేతి. మదనః - పాక్ష్విన్యమ్నావతార ఇతిభావః. భోగభోజినానర్పకాయభాదినా - వయసాఖగేనగరుడేన ఉహ్యమాన ఊర్ధ్వక - వహేఃకర్మణియసిసంప్రసారణే పూర్వరూపం - అనలావరథమగ్నిప రివేష్టితం - విరోచనస్యాపత్యంపుమాన్ వైరోచనిః బలిః తజ్జస్య బాణాసురస్యపత్ర నం ప్రసహ్యాయథావేశితః ప్రవేశితఃఖలు. శ్లో. తతోగరుడమాయహ్య స్మృతిమా త్రాగతోహరిః, బలప్రహుమ్న సహితో బాణస్యప్రయయా పురిమిత్సుసాహరణే విష్ణు పురాణాత్ - తథాద్యనలావరుద్ధం నలాక్రాంతం - విదర్భజాయః దమయంత్యాః - మనఃభోగభోజినా సుఖభోజకేన. ని. భోగస్సు భేస్త్వాదిభృతావహేశ్చఫణకాయ యో రిత్యమరః. సూ. భుక్షేర్జ్యంతాణినిః - వయసాయావవేనైవకర్తా - ఖగేనైవేతి గమ్యతే. ని. ఖగబాల్యాదినిర్వయ ఇత్యమరః. ఉహ్యమానఃపరైస్తర్కమాణః - నతూక్త్యాగృహ్యమాణః. సూ. ఉహేర్వితరాగ్ధాత్కర్మణియన్ - వేశితఃప్రవేశితః - రాగిణాంచేతనియావనమేవ మదనదోహనమితిభావః. అత్రయథోహ్యమానః మనోనలేతిచ శబ్దశ్లేషః - అన్యత్ర అగ్రశ్లేషః శ్లిష్టవిశేషణాచేయముపమా, సాచవయ సేతి వయసారభేదాద్భవసాయ మూలాతిశయో కన్యస | పాణి తేతిసంకరః.

నృపేనురూపే నిజరూపసంపదాం

దిదేశ తస్మిన్ బహుశః శ్రుతింగతే,

విశిష్టసాధీమనరేంద్ర నందనా

మనోభవాజ్ఞ కవశంవదం మనః.

33

ఇహ విరహిణాం చతుఃప్రీత్యాదయో దశావస్థాస్సంతి - తత్రచతుః ప్రీతిశ్చృ
వణామరాగస్యా పుష్పతటణం అతస్తతూర్వీకాం మనస్సంగాఖ్యాం ద్వితీయావస్థా
మాహ. - నృపఇతి. సా భీమనరేంద్రనందనా దమయంతీ నంద్యాదిత్యాల్లట్టి
పృత్యయః. నిజరూపసంపదాంస్వలావణ్యసంపత్తీనాం అనురూపే బహుళోబహు
భ్య ఇత్యర్థః. నూ. బహ్వల్పార్థాచ్చసాగ్రకా దన్యతరస్యా మిత్యపాదానా
ర్థేనప్రీత్యయః - శ్రుతిం శ్రవణంగతే - ఏతేన శ్రవణామరాగ ఉక్తః - తస్మిన్నపే
నలే మనోభవాజ్ఞాయా ఏకస్యాఏన వశంవదం విధేయం మనోభవాజ్ఞై కవశంవదం శిష
భాగవతవత్సమాసః. నూ. ప్రియవశేవదఃఖిచ్ - అరుద్విషదిత్యాదినాముమ్ - మనో
విశిష్టదిదేశ - అన్యేద మితి నిశ్చిత్యాతిససర్జేత్వర్థః - తద్గుణశ్రవణాత్తదాసక్తచిత్తా
భూదిత్యర్థః.

ఉపాసనా మేత్యపితుస్సరజ్యతే దినేదినేనాఽవసరేషువందినామ్,

పఠ త్సు తేషాప్రతిభూపతీనలం వినిద్రరోమాజనిశ్చన్వాతీనలమ్, 34

అథాస్యాః శ్రవణానురాగమేవ చతుర్భిర్వర్ణయతి. — ఉపాసనామితి. సాశ్చ
మిది నేది నేప్రతిదినం. నూ. నిత్యవీప్సయో రతి వీప్సాయాం ద్విర్వాపః - వందినాం
స్తుతిపాతకా నామవసరేషు పితురుపాసనాం సేవామేత్య ప్రాప్య తేషు వందిషు భూష
తిః ప్రతిభూపతీనద్విశ్వ పతత్సుస్తుతి మితిశేషః. నలంశృణ్వతి అలంరజ్య తేస్మ అమరక్తా
భూదిత్యర్థః - అతఏవ వినిద్రోమాహృష్ట రోమా అజనిజా తేతి సాత్త్వికోక్తిః - జనేః
కర్తరిలుక్. నూ. దీపజనేత్యాదినా చ్ఛేచ్ఛిణాదేశః - నలగుణశ్రవణజన్యో రాగస్త
స్యా రోమాంచేవవ్యక్తోభూ దితి భావః.

కథానుషంగేషు మిథస్సఖీముఖా
త్తృణేపితన్వ్యానలనామనిశ్రుతే,
ద్రుతం విధూయాన్యద భూయతా నయా
ముదాతదాకర్ణ ససజ్జకర్ణయా.

35

కథానుషంగేష్వితి. మిథోన్యోన్యం - రహసివా - కథానుషంగేషు విస్రంభగో
ష్ఠీప్రసంగేషు - సఖీముఖాన్నలనామని నలాభ్యేతృణేపి. ని. నలః పోటగ శేరాజ్ఞీతివిశ్వః
శ్రుతే సతి అనయా తన్వ్యా దమయంత్యా ద్రుతమన్యత్కార్యాంతరం విధూయ
నిరాకృత్యముదాహర్ణేణ తదాకర్ణ నే నలశబ్దాకర్ణనే సజ్జకర్ణయాదత్తకర్ణయా అభూయ
తతాభావి - భువోభావేలక్ అర్థాంతరప్రయుక్తోపి నలశబ్దోన్యపక్షాకతయాతదాక
ర్ణకో భూదితి రాగాతిశయోక్తిః.

సృరాత్సరాసోరనిమేషలోచనా ద్విభేమితద్భిన్నముదాహరేతిసా,
జనేనయూనఃస్తువతాతదాస్పదేనిదర్శనంనైషధమభ్యషేచయత్.

స్తరాదితి. పరాసోర్న్యతాత్ - అతఏవనిమేషలోచనా నిశ్చలాక్షాత్ దేవా
దితిచగమ్యతే - ఉభయధాపిభయహేతుఃక్తిః - స్తరాద్భిభేమి - తద్భిన్నంతతోన్యము
దాహరతత్సవ్యశం నిదర్శయేత్తేవం సా దమయంతీయూనః స్తువతాజనేనప్రయోజ్య
కర్తా - తదాస్పదేతస్యస్తరన్యస్థానేనిదర్శనం దృష్టాంతం నైషధం నిషధానాం రాజా
నం నశం. నూ. జనపదశబ్దాత్త్రియాదభౌ - అభ్యషేచయత్ - పరాసోస్థానేతత్స
దృశవీవాభిషేక్తవ్యస్సచనలాదన్యోనాస్తీతి తస్మిన్నేవోదాహృతేనహర్షం శృణోతితి
రాగాతిశయోక్తిః. నూ. ఉపసర్గాత్సునోతిత్యాదినా ప్రాక్నితాదధ్యవాయేపీతి
పత్యమ్.

నలస్య పృష్టా నిషధాగతాగుణాః
మిషేణదూతద్విజవందిచారణాః,
నివీయతత్త్రికథామథానయా
భిరాయత నేభిమనాయమానయా.

37

నలస్యేతి. నిషధేభ్య అగతాః నిషధాగతాః దూతాస్సందేశహారాః ద్విజాః బ్రాహ్మ
ణాః వందినః స్తానకాః చరణాదేశభ్రమణజీవినః - తేనర్వేపిమిషేణకేనచిన్వాన్వీజేన నల
స్యగుణాః పృష్టాః - పృచ్ఛతేర్దుపాదిత్వాదప్రధానేకర్తృజీకృతః, అథ ప్రశ్నానంతరం -
అనయాభైహ్యతత్త్రికథాం నలయశః కథామృతం నిషేయచిరాయ అభిమనాః హృష్టా
భవతీత్యభిమనాయమానాతయా - భృశాదిత్వాత్కృత్ సలోపశ్చ. నూ. అకృత్యా
ర్వధాతుకయో రతి దీర్ఘః - తతోలటశ్చానజాదేశః - తయాతన్వేసేతం. తిష్ఠతేః భావే
లిట్ - అయంచదూతాదివ్యవధానేన గుణకీర్తనలక్షణః ప్రలాపాఖ్యోరత్యనుభావః

ప్రియంప్రియాంచ త్రిజగజ్జయిశ్రియా
లిఖాధిలీలాగృహభిత్తికావపి,
ఇతిస్మసాకారువరేణ లేఖితం
నలస్యచస్వస్యచసఖ్యమిషు తే.

38

పుత్రికృతిస్వప్నదర్శనాదయో విరహిణాం వినోదోపాయః అతస్తత్కథనము
ఖేన దర్శనానురాగంచాస్యాదర్శయన్ ప్రతికృతిదర్శనంతావదాహ. — ప్రియమితి.
సాశ్చేమిత్రీణిజగంతి సమాహృతాని త్రిజగత్. నూ. సమాహరేద్విగోరేకవచనం -
తస్యజయన్. నూ. జిదృక్షీత్యాదినా ఇనిః - సాత్తీర్యయోస్తాతథోక్తా - కాంచకంచకా
వపి. నూ. పుమాః శ్రీయేత్యేక శేషః - ప్రియంప్రియాంచ - కామినావిత్సర్థః. లీలా
గృహభిత్తావధిలీలాగృహభిత్తి - క్షీడాగృహకుడ్యఇత్సర్థః. విభక్త్యర్థేన్వయాభావః.
లిఖ, ఇతి, ఇతి నియుజ్యేత్సర్థః - గమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః - ప్రయోగేపానరుక్త్య
దోష ఇత్యాలంకారికాః - కారువరేణ శిల్పివిశేషేణ ప్రయోజ్యే నలేఖితం నలస్యచ - స్వ
స్యచ స్వయోరేవతథాత్వాదితిభావః. లజ్జయాత్సనామగ్రహణం, సఖ్యం సాహచర్యమి
షు తే సాక్షాత్సాహచర్యబుద్ధ్యేన మనోవినోదయతీత్యర్థః - లిఖితాదివ్యవధానేన గుణ
కీర్తనలక్షణః ప్రలాపాఖ్యోరత్యనుభావః.

మనోరథేన స్వపతీకృతం నలం
నిశి క్వసా న్మన్వపతీ నపశ్యతి,
అదృష్టమప్యర్థమదృష్టవైభవా
తక్రోతిసుప్తిర్జనదర్శనాతిథిం.

39

ద్వివిధందర్శనంసాక్షాచ్చిత్రాదాచ - తత్రసాక్షదలాభాచ్చిత్ర దర్శనముక్తం
అథద్వాభ్యాంస్వప్నదర్శనంచాహ. — మనోరథేనేతి. సాశ్చేమిమనోరథేన సంకల్పే
నస్వపతీకృతం స్వభద్రీకృతం. నూ. అభూతతద్భావేవ్యః - చ్చాచేతిదీర్ఘః - నలంక్వ
కస్యాంనిః - స్వపతీనిద్రాతిపతీ నపశ్యతిస్మ - సర్వత్రాపినిశ్యపశ్యదేవేత్సర్థః. త

త్రాసంతంతంకథమద్యాక్షిదిత్యాశంక్య సమర్థయతి, అదృష్టమసీతి, సుప్తిఃస్వప్నః
 అదృష్టమత్యంతాననుభూత మప్యర్థం - కిముతశుతమితిభావః. అదృష్టవైభవాద్ధ
 ర్నా ధర్మసామర్థ్యాత్ - జనదర్శనాతిథింలోకదృష్టివిషయం - కరోతి - తదత్రాపిత
 నిమిత్తాదృష్టాదృశ్యస్వప్న జ్ఞానముత్పన్నమిత్యర్థః - సామాన్యేన విశేషసమర్థన
 రూపోఽథాంతరన్యాసః.

నిమిలితా దక్షి యుగాచ్చ నిద్రయా
 హృదోపి బాహ్యేంద్రియ మానముద్రితాత్,
 అదర్శిసంగోప్య కదాప్యవీక్షిత్తో
 రహస్య మన్యా స్స మహాన్మహీపతిః.

40

నిమిలితాదితి. నిద్రయాప్రయోజికయా - నిమిలితాన్తుకులితాత్ - ఉపరత
 వ్యాపారాదిత్యర్థః-ఆక్షియుగాచ్చ తథాబాహ్యేంద్రియాణాంచక్షురాదీనాం మానే
 సవ్యాపారోపరమేణ ముద్రితాత్ప్రతిబద్ధాత్ - మనసోబహిరన్వాతంత్ర్యాదితిభావః,
 హృదోహృదయాదపిసంగోప్యాపవార్య - వంచ ఇత్యేత్యర్థః. నూ. అంతర్భావేనా
 దర్శన మిచ్ఛతిత్యక్షియుగమనసోరహదానత్వం - అదర్శనంచాత్రమనసో బాహ్యేంద్రి
 య మానముద్రితా దితి విశేషణసామర్థ్యాదింద్రియార్థ సంప్రయోగజన్యజ్ఞానవిరహ
 ఏవేతిజ్ఞాయతే - స్వప్నజ్ఞానంతు మనోజన్యమేన-అతజ్జన్యస్వజ్ఞానస్యైవాభావాదితిబో
 ధ్యం, కదాప్యవీక్షితః అత్యంతాదృష్టచరఇత్యర్థః. మహాద్రహస్యమతిగోప్యంవస్తు-సమ
 హిషతీనలః - అన్యా భేద్యాః - అదర్శిదర్శయాంచకౌ - దృశ్యేర్ద్యంతాత్కర్మణి
 లుక్-యథాకాచిచ్ఛటికన్యైచిత్కామిన్యైకంచన కాంతందర్శయతి తద్వదితిభావః.

అహో అహోభి ర్మహిమాహిమాగమే

వ్యతిప్రవేదే ప్రతితాం స్మరార్దితాం,
 తపర్తుపూర్తా వపి మేద సాం భరా
 విభావరీభిర్భిభరాంబభూవిరే.

41

అథాన్యాశ్చింతాజాగరావాహ. - అహోఇతి. హిమాగమేహేమంతేపి స్మరా
 ర్దితాం స్మరసిడితాం తాందమయంతీంప్రతి అహోభిర్దివస్మేరతిమహిమా అతివృద్ధిఃప్ర
 వేదే - తథాతపర్తుపూర్తా గీప్తాంతేపి - విభావరీభిర్నిశాభిర్దేదసాంభరాః - మాంస
 రాశయః అతివృద్ధయితి యావత్ - విభరాంబభూవిరేభిభిరే - భృషాకర్తణిలిప్త
 నూ. భీహిభృచువాంశ్లువచ్ఛేతి వికల్పాదామప్రత్యయః - అహోఅశ్చర్యం - తా
 శ్రువిరోధాదనుభవ విరోధాచ్ఛేతిభావః - విరహిణాంతథాప్రతియత ఇత్యవిరోధః-
 ఏతేనాన్యాః నిరంతరచింతా, జాగరశ్చగమ్యతే - అహోశబ్దస్య - నూ. ఓదితిప్రగృ
 హ్యత్యాత్ప్రకృతిభావః.

స్వకాంతి కీర్తి వ్రజమాక్షికసృజః
 శ్రీయంతమస్తర్లుటనా గుణశ్రియమ్,
 కదాచి దన్యాయువదైర్యలోపినం
 నలోపిలోకా దశృణోద్గుణోత్కరమ్.

42

అథనలస్యాపి శ్రవణానురాగమాహ :-స్వకాంతితి. అథనలోపిస్వస్వకాంత్యా
 సాందర్యేణయాః కీర్తయఃతాసాంవ్రజఃపుంజవవమాక్షిక సృక్ ముక్తాహారతన్యాఅంత
 రభ్యంతరేషుటనా గుణశ్రియంగుంభనసూత్రీలక్ష్యం శ్రీయంతంభజంతంయవదైర్యలో
 పినం తరుణచిత్తశ్శ్రేయహారణం అన్యాదయమంత్యాఃగుణోత్కరం సాందర్యాదిగుణసం
 దోహం కదాచిల్లోకాదాగంతుకజనాదశృణోత్ శుతమాక్ - ఆత్మకీర్తివ్రజ గుణో
 త్కరయోర్ముక్తహర గుంభనసూత్రీత్వ రూపణా ద్యూపకాలంకారః.

తమేవ లబ్ధ్యా వశీరంతతన్మన
 శ్వరీరశోభా జయజాత మత్సరః,
 అమోఘ శక్త్యా నిజయేవ మూర్తయా
 తయా వినిర్జేతు మియేవ నైషధమ్.

43

అథాస్యతస్యాంరాగోదయం వర్ణయతి. - తమేవేతి. తతఃగుణశ్రవణానంతరం
 శరీరశోభాయాః దేహసాందర్యస్వజయేనజాతమత్సరః ఉత్పన్నవైరఃస్తరస్తమేవావసర
 మనకాశంలబ్ధ్యా - మూర్తయామూర్తిమత్యానిజయా అత్యయఅమోఘశక్త్యేన -
 అకుంతసామర్థ్యేనేవేత్యుత్ప్రేతా - తయాదమయంత్యా నైషధం నలం వినిర్జేతుమియే
 వఇచ్ఛతిస్త - రంధ్రాన్వేషిణోహివిద్యేషిణిఇతిభావః - ఏతేనరాగోద్గమఉక్తః.

అకారి తేన శ్రీవణా తిథిర్గుణః
 క్షమాభుజా భీమనృపాత్మజాశ్రీయః,
 తదుచ్చైర్ధైర్య వ్యయసంహితేషుణా
 స్మరేణచస్వాత్మ శరాసనాశ్రీయః.

44

అకారితి. తేనక్షమాభుజానలేనభీమనృపాత్మజాశ్రీయోదమయంత్యాశ్రీయః-
 తదీయఇత్యర్థః - గుణసౌందర్యాదిః - శ్రీవణాతిథిఃశ్రీత్రవిషయోకారికృతః - శ్రు
 తిఇత్యర్థః - కరోతేకర్తణిలిప్త - తస్యనలస్య ఉచ్చైర్ధైర్య వ్యయాయోన్నతి ధైర్య
 నాశాయసంహితేషుణాస్తరేణచ - స్వాత్మనస్వస్య శరాసనాశ్రీయః చాపనిష్ఠోగు
 ణో చూర్వీ, శ్రవణాతిథిరకారి - ఆకర్ణంకృష్టఇత్యర్థః - నమయంతిగుణశ్రీవణాన్మల
 మనసిమహాన్దదనవికారః ప్రాచ్యుత్థిఇత్యర్థః - అనోత్తరగతార్థస్య పూర్వవాక్యార్థ
 హేతుకత్వాద్వాక్యార్థహేతుకంకాన్యలింగమలంకారః.

అమవ్యధీరస్య జయాయసాహసీ
తదాఖలు (శరాసన) జ్యం విశిఖైస్సనాథయన్,
నిమజ్జయామాసయశాంసి సంశయే
స్తరస్త్రిలోకి విజయార్జితాన్యపి.

45

అమవ్యేతి. స్తరస్సాహసీసాహసికస్యక్. ఖ్లో. ససాహసమనారహ్య సరో
భద్రాణిపశ్య, ఇతిన్యాయావలంబీ సన్నిత్యర్థః - ధీరస్య దుర్జయస్యా మువ్య నల
స్య - జయాయజ్యం నిజధనుర్దార్పింవిశిఖైర్పాణై స్సనాథయన్ సనాథంతుర్వక్ -
సంయోజయన్నిత్యర్థః - తదాతస్మిక్ సమయే త్రియాణాం లోకానాం సమాహా
రస్త్రిలోకి. నూ. తద్ధితాకేత్యాదిసామాసః - అకారాంతోత్తరపదోద్విగుః స్త్రి
యామివ్యతఇతి స్త్రిలింగత్వా ద్విగురీతిజీవ - తస్యాఃవిజయేన అర్జితానిసంపాదితా
న్యపి - యశాంసిసంశయే నిమజ్జయామాసఖలు - కింపునస్సంప్రతిసంపాద్యమిత్వపి
శబ్దార్థః - పృథ్వీపేక్షయాఅనుచిత కర్తారంభేమూల మపి నశేతదిన్యాయేన సందిదే
హేత్యర్థః - అత్రస్మరస్యోక్త సంశయాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరతిరయోక్తిః.

అనేనభైమిం ఘటయివ్యత స్తథా
విధేరవం ధ్యేచ్ఛతయావ్యలాసితత్,
అభేదితత్తాదృగనంగమార్గజై
ర్యదస్యపౌష్టై రపి ధైర్యకంచుకమ్.

46

అథదైవసహాయాత్మప్సేహో శేవపురుషకారఃపలిత ఇత్యాహ. - అనేనేతి.
అనేనలేనసహజైమింఘటయివ్యతో యోజయిష తోవిధేర్విధాతుః-అవంధ్యేచ్ఛత
యా అమోఘసంకల్ప త్వేన తత్తస్మాత్ - తథాతేనప్రకారేణ - యోగేవత్వతఇతిభా
వః. వ్యలాసివిలసితం లసత్తేర్పావేలుజ్ - విధిసంకల్పస్తథావిలలాసేత్యర్థః, యద్య
స్తాత్తప్రసిద్ధంతాదృక్ తథాఅభేద్యమిత్వర్థః - అస్యనలస్యధైర్యమేవ కంచుకంపౌ
ష్టైః పుష్పమయైరపి - తత్తాప్రస్యనంగస్యా శరీరస్యమార్గజైరభేదిభిన్నం - భిదేక
ర్మణిలుజ్ - దమయంతీనయయోద్రాంపత్యఘటనాయా నంగబాణైర్నలధైర్యకంచుకభే
దనాద్విధేరవ్యవంధ్యేచ్ఛత్వం విజ్ఞాయతఇత్యర్థః - దైవానుకూల్యేకింకేచుక్కురమితి
భావః-అత్రానంగేనపుష్పైః కంచుకంభిన్నమితివిరోధః. తస్యవిధివిలాసేనా భాసీక
రణాద్విగోధాభాసోలంకారః - సచద్ధైర్యకంచుక మితి - యాపతోత్థాపితఇతి తయో
రంగాంగభావేన సంకరః.

కిమన్యదద్యాపి యదస్త్రతాపితః

పితామహోవారిజమూత్రయత్యహో,

స్మరం తనుచ్ఛాయ తయా తమాత్మన
శ్శశాకశంకేన నలంఘి తుం నలః.

47

అథవిధిమపిజగ్యమఃకింవిధ్యపేక్షయేత్త్యాశయేనాహ. - కిమితి. కిమన్యదన్యత్కి
ముచ్ఛతే-పితామహోవిధిర్యస్య స్తరస్యా స్త్రైస్తాపితః సంతాపితః అద్యాపివారిజమూత్ర
యతి - తస్యపద్మాసన్త్వాదితత్త్వం - శిశిరోపచారశ్చగమ్యతే - అహోవిధేరపిన్దరేషు
విషయత్వ మిత్వాశ్చర్యం - తం పితామహతాపినన్దరంసనలః అత్తనస్తనోచ్ఛాయేవఛా
యాకాంతిర్యస్య తస్యభావస్తతాతయాతనుచ్ఛాయతయా - తనోచ్ఛాయా అనాతపః త
నుచ్ఛాయం - తత్త యేతిచ గమ్యతే. ని. ఛాయాత్వనాతపేకాంతా వితి వైజయంతీ-
లంఘితుం నశశాకేతి శంకేనహిన్యచ్ఛాయా లంఘితుంశక్యేతిభావః - అత్రస్మరలంఘనే
పితామహోప్యశక్తః కిముతనలఇత్యర్థాపత్తిస్తావదేకోలంకారః తనోచ్ఛాయేవఛాయేత్వ
వమా - ఛాయయారభేదాధ్యవసాయాదతిశయోక్తిః - ఏతత్త్రితయోపజీవనేనా లం
ఘ్యత్వేతనుచ్ఛాయతాయా హేతుశ్చోత్పేక్షాణాథేతూత్పేక్షా తత్సంక్తిర్ణా - సావశం
క ఇతివ్యంజక ప్రయోగాద్వాచ్యేతి.

ఉరోభువా కుంభ యుగేన జృంభితం
నవోపహారేణ వయస్కృతే నకిం,
త్రాసానరి ద్దుర్గ మపి ప్రతీర్యసా
నలన్యతన్వీ హృదయం విశ్రేషయత్.

48

ఉరోభువేతి. సాతన్వీహైవాత్రపైవసరిత్ సైవదుర్గం నలసంబంధి తదపి ప్రతీర్య
నలన్యహృదయం వివేశేతియత్ - తత్ప్రవేశనం - యత్తదోర్నిత్య సంబంధాత్ - వయ
స్కృతేన నవోపహారేణానుతననిర్దాణేన- ఉరోభువాతజ్జన్యేనతత్ స్థానకేనచ-కుంభయ
ుగేన కుచయుగళాభ్యేనేతిభావః - అతఏవవిషయనిగరణేనా భేదాధ్యవసాయా దతిశ
యోక్తిః. నూ. నలోకేత్యాదిసా కృద్యోగే షష్ఠీప్రతిషేధాత్కర్తరిత్యతీయా, వా.
నపుంసకేభావఉపసంఖ్యానమితి షష్ఠీతు శేషత్వవివక్షాయాం-జృంభితం జృంభణం కిమి
త్యుత్పేక్షా-సాచోక్తాతిశయమూలేతిసంకరః - దమయంతీ కుచకుంభవిభిషు శ్ర
వణాన్నలస్త్రపాంవిహాయ తస్యామాసక్త చిత్తోభూదిత్యర్థః-ఏతేన మనస్సంగఉక్తిః.

అపహ్నువా నన్య జనాయ యన్నిజా
మధీరతామన్య కృతం మనోభువా,
ఆబోధితజ్జగరదుఃఖ సాక్షిణీ
నిశాచ శయ్యాచ శశాంకకోమలా.

49

అథాస్యజాగరావస్థామాహ. — అపహ్నువానస్యేతి. నిజామధీరతాంచపలత్వం జనాయాపహ్నువానస్య అపలపతః. నూ. జ్ఞాఘహ్నుజీత్వాదినా సంప్రదానత్వా చ్చతుర్థీ - అన్యవలస్య మనోభువాకామేన-యజ్ఞాగరపరిపాదికం కృతం తత్సర్వం జాగరదుగ్రహస్య సాక్షిణీసాక్షాద్దృష్టి. నూ. సాక్షాద్దృష్టిరి సృజ్ఞాయా మితి సాక్షాచ్ఛ్వాదినిప్రత్యయేజీవ - శశాంకేన కోమలారమ్యా నిశాచాబోధిఅబుద్ధ బుద్ధతేః కర్తరిలుజీ. నూ. దీపజనేత్వాదినా వేల్చిజాదేశః - తథాశశాంకసత్కీమలా మృదులా శయ్యాచాబోధి- నిశాయాం శయ్యాయాం జాగరణాత్తయోస్త త్సాక్షిత్వమితిభావః.

స్మరోప తప్తోపి భృశం ననప్రభు

ర్విదర్భరాజంతనయా మయా చత,

త్యజంత్య నూఞ్చర్మచమానినోవరం

త్యజంతి నత్యేక మయాచితప్రతమ్.

50

ననుకిమ నేననిర్బంధేనయాచ్యతాంభీమభూపతిర్దమయంతీమిత్యాశంక్యాహ. — స్మరేష్వీతి. ప్రభుస్సమర్థస్సనలోభ్యశమ్యతంస్తరోపతప్తోపి విదర్భరాజం భీమభూపతిం - తనయాం నాయాచత. నూ. దువ్యజిత్యాదినాద్వికర్తృకత్వం - తథాహి - మానిశోభిమానవంతః- అనూక్ పాప్రణాశర్మ సుఖంచత్యజంతి - వరంమనాప్రీయం ఏకమద్వితీయం అయాచితపృథంతు నత్యజంతి - మానినాంపాప్రణాశ్యగమఃఖాద్దస్య హం యాహ్వాదుఃఖ మితిభావః సామాన్యేన విశేషసమర్థన రూపోఽథాంతరన్యాసః.

మృషావిషాదాభి నయాదయం క్వచి

జుగోప నిశ్వా సతతిం వియోగజామ్,

విలేపనస్యాధిక చంద్రభాగతా

విభావనాచ్ఛపలలాప పాండుతామ్.

51

మృషేతి. అయంనలః, వియోగజాందమయంతీవరహజాం నిశ్వాసతతిం-నిశ్వాస పరంపరాం-క్వచిత్కుత్రచిదర్థేన స్త్వంతరవిషయే ఇత్యర్థః- మృషావిషాదాభినయాత్ మిథ్యాభూత దుఃఖప్రకటనాజుగోపజుగూహ ప్రియవరహసంతాపసంభూతం దీర్ఘనిశ్వాసం ఆరోపితమనఃపీడావృక్షీకరణా దాచ్ఛదయామానేత్యర్థః తథా పాండుతాంవియోగజం శరీర పాండిమానంచవిలేపనస్యఅంగరాగస్య అధికశ్చంద్రభాగః కర్పూరాంశోయస్య తస్యభావస్త త్తా తస్యావిభావనాదారోపణాత్ కర్పూరభాగాధిక్య ముద్భావ్యేత్యర్థః. ని. అధికర్పూరమస్త్రీయాం ఘనసారశ్చంద్రసంజ్ఞ ఇత్యమరః - అపలలాప - జుగోప- శరీరవైవర్ణ్య ద్రష్టానపి చంద్రనేఘసారాధిక్యవ్యాజేన ప్రతారయామానేత్యర్థః-

కర్పూరస్యాతిశైత్యాత్తదాధిక్యశరీరరక్తం శుష్కిభవతీతిప్రసిద్ధిః. * అత్రప్రత్యక్షసిద్ధయోర్నిశ్వాస పాండుతయోరపహ్నోతు మశక్యత్వాత్ ఉభయో రపి విరహ జన్యత్వ మపలప్యదుఃఖ కర్పూరాధిక్యజన్యత్వారో పాదపహ్నువ ప్రభేదః.

శశాకనిహోతు మయేన తత్ప్రియా

మయం బభాషే యదళీకవీషీతామ్,

సమాజవవాలపితాసువైణికై

ర్ముమూర్ఛయత్పంచమమూర్ఛనాస్వపి.

52

శశాకేతి. ఆయంనలఃఅళీకవీషీతాం భాగ్రింత్యప్రాప్రియాంభైమిం బభాషే భాషితవానితియత్ - తథాసమాజేసభాయామేవ వీణాశిల్పమేసామితివైణికైః. నూ. శిల్పమితిశక్ - అలపితాసు ఉచ్చరితాసు, వ్యక్తిగతాస్విత్యర్థః - రాగవ్యంజనమాలప్తిరితిలక్షణమ్-పంచమస్య పంచమాఖ్యస్వరస్య. మూర్ఛనాస్వారోహణావరోహణేషు శ్లో. క్రమాత్స్వరాణాంసప్తానా మారోహణావరోహణమ్, మూర్ఛనేత్యుచ్చత ఇతిలక్షణాత్ - పంచమగ్రహణం తస్యకోకిలాపకోమలత్వేనోద్దీపకత్వా దతిశయివత్తు యేత్యనుసంధేయమ్ - ముమూర్షేత్యపీయత్ - తమభయమ్ - నిహోతుమాచ్ఛాదయి తుమ్ - నశశాక - అయే ఇతివిషాదే - హంతేత్యర్థః. ని. అయేక్రోధచేతివిశ్వః - ఏతేనసీత్యాగోన్మాదమూర్ఛా వస్థాస్సూచితాః.

అవాపసాపత్ర పతాం మహీపతి

ర్జితేంద్రియాణాం ధురికీర్తితస్థితిః,

అనంవరే శంబరవైరి విక్రమే

క్రమేణ తత్ర స్ఫుటతాముపేయుషి.

53

అవాపేతి. జితేంద్రియాణామ్ - ధుర్వక్ర - కీర్తితస్థితిః ఖ్యాతప్రతిష్ఠః - మహీపతి పతిర్బలఃఅనంవర్యేసంవరణహితేః సువరీతు మశక్యఇత్యర్థః. నూ. గ్రహవృద్ధునిశ్చిగమశ్చేత్యప్రత్యయః. శంబరవైరివిక్రమే మస్తధవికారే - తత్రసమాజే - క్రమేణ - స్ఫుటతాముపేయుషిప్రకాశతాంగతేనతి - సావత్రపతానత్రపత్వమ్ - అనాప-ధైర్యశాలినాం తద్భంగప్రపాకర ఇతిభావః.

* ప్రాచీనపుస్తకేషుతు ఏతేన కార్యవస్థాసూచితా, అత్రాగంతుకాభ్యాం మృషావిషాదనిశ్వాసాధిక చంద్రభాగపాండిమభ్యాంసహజవిరహ నిశ్వాస పాండిమ్యాద్విగూహనాస్తీలనాలంకారభేదః. మూలనంవస్తునాయత్రపత్వస్త్వంతరనిగూహన మితి లక్షణాత్, ఇతి దృశ్యేతే.

అలం నలం రోద్ధు మిదం కిలాభవత్
గుణావివేక ప్రముఖానచాపలమ్,
స్మరన్మరత్యా మనిరుద్ధ మే వయ
త్సృజత్యయంసర్గ నిసర్గకాదృశః.

54

ననువివేకినః కుత ఇదం చాపలమిత్యత ఆహ - అలమితి. యుక్తాయుక్తవిచారోవివేకః - తత్ప్రభవాః గుణాః దైర్ఘ్యదయః నలమ్ - ఇదం శ్రీతాల్యరూపమ్ - చాపలం రోద్ధమ్. సూ. దుహ్యజిత్యాది నానుభేద్వికర్మకత్వమ్ - అలంసమర్థానాభవత్ కిల నాభవత్ ఖలు, తథాహి - స్మరఃకామః - జనమితి శేషః, రత్యాం రాగే - అనిరుద్ధం సృజతి అనీశ్వరమవశంకరోతి - రత్యాం రతీదేవ్యా మనిరుద్ధాఖ్యంకుమారం సృజతీతి ధ్వనిః - ఇతి యత్ - అయం సర్గనిసర్గసృష్టిప్రభావః ఈదృశ స్తస్య. ని. రతిస్స సర్పియా యంచ రాగే పిసుర తేపిచ ఇతి - అనిరుద్ధ ఉపానాభేచారేచానీశ్వరేపిచేతి చో భయత్రాపి విశ్వః - అత్ర స్మరరాగదుర్వారతాయా సుర్వసృష్టిసాధారణ్యేన నల చాపల దుర్వారతా సమర్థనా తస్మా మాన్యేన విశేష సమర్థన రూపార్థాంతరన్యాసః.

అనంగ చిహ్నం సవినా శశాకనో
యదా సితం సం నది యత్నవా నపి,
క్షణం తదారామ విహారకై తవా
న్నిషేవితం దేవ మియేష నైషధః.

55

అథాస్య మనోరథసిద్ధ్యాపయిక దివ్యహంససంవాదనిదానభూతం వనవిహారం ప్రస్తాతి. - అనంగేతి. నైషధోనలః - యత్నవా నపి - అనంగచిహ్నం మూర్ఛాప్రలాపాది స్మరవికారం వినా - సం నది - క్షణమప్యాసితం - యదా - నో శశాక - తదా - ఆరామవిహారకై తవా దుషవనవిహారణవ్యాజాత్ - దేశం ఉద్యానం నిషేవితమియేష - దేశాంతరంగం తు మైచ్చదిత్యర్థః - ఏతేచాపలాఖ్యస్సంచారీ భ్రమలక్షణఉక్తః.

అథ శ్రియా భర్తృత మత్యక్తేతన
స్సమం వయస్యై స్సర్వ రహస్యవేదిభిః,
పురోపకంఠోప వనం కలేక్షితా
దిదేశయానాయ నిదేశ కారిణః.

56

అథేతి. అథేచ్ఛానంతరం - క్రియాసాందర్యేణ - భర్తృతమత్యక్తేతనః తిరస్కృతస్మరస్సనలః - స్వరహస్యవేదిభిః నిజజ్ఞైమిరాగమర్తజ్ఞైః - వయసాతుల్యాః వయస్యాస్సిద్ధా. ని. సిద్ధోవయస్య స్సవయా ఇత్యమరః - తైస్సమంసహ - పురోపకంఠోప

వనం పురసమీపారామం - ఈక్షితాద్రష్టా - తృప్తంతమేతత్ - అతఏవ. సూ. లోకేన త్యాదినా పశ్యేప్రతిషేధః - కిత్యశీకే - నీదేశకారిణః అజ్ఞాకరాక్ - యానాయవాహనాయ యానమానేతుమిత్యర్థః. సూ. క్రియాథేత్యాదినాచతుర్థి - దిదేశ అజ్ఞాపయామాన.

అమీ తతస్తస్య విభూషితం సితం
జవేపి మానేపి చ పారుషాధికమ్,
ఉపాహరన్నశ్వ మజన్మచంచలైః
ఖురాంచలైః క్షోదితమందురోదరమ్.

57

అమీ ఇతి. తతః అజ్ఞాపనానంతరం - అమీనిదేశ కారిణః - తస్యనలస్య. - విభూషితమలంకృతం - జవేవేగేపి - మానేప్రమాణేచ - పారుషాత్ - పురుషగతివేగా త్పురుష ప్రమాణాచ్చ, అధికం. ని. ఉర్ధ్వవిస్తృతదోషాణి నృమానేపారుషం త్రిష్విత్యమరః. సూ. పురుషహస్తీభ్యామజ్జేత్యణ్ - అజస్రంచంచలైశ్చటులస్యభావైః ఖురాంచలైశ్చఫాగైః - క్షోదితమందురోదరం చూర్ణితనిజశాలాభ్యంతరం. ని. వాజికాలాతుమందురేత్యమరః. ఏతచ్ఛ్రుతమాశ్వలక్షణమ్ - సితం శ్వేతమ్ - అశ్వమ్ - ఉపాహరన్నానిన్యూరిత్యర్థః.

అథాంతరేణా వటుగామినా ధ్వనా
నిశీధినీనాథ మహా స్సహోదరైః,
నిగాళగా ద్వేవమణే రివోద్ధితై
ర్విరాజితం కేసర కేశ రశ్మిభిః.

58

అథసప్తభిఃకుశకమాహ. - అథేతి. అథానయనానంతరః - సనలః, హయమూర్ఖ, రోహేత్యుత్తరేణాన్వయః - కథం భూతం - అంతరేణాభ్యంతరేణ - అవటుగామినా కృతాటికాఖ్యమస్త కప్పప్రభాగభాజా. ని. అవటుర్లాటాకృతాటికేత్యమరః. అధ్వనామార్గేణ - నిగాళగాత్ గోద్వేగతాత్. ని. నిగాళస్తుగోద్వేగిత్యమరః. దేవమణిరావర్తవిశేషః. శ్లో. నిగాళజోదేవమణి రితిలక్షణాత్ - దివ్యమణిక్యంచగమ్యతే - తస్మాత్, ఉద్ధితైరివసిద్ధితైరిత్యుత్ప్రేక్షా - నిశీధినీనాథమహాస్సహోదరైశ్చంద్రాంశుసదృశైరిత్యుపమా - కేసర కేశావనరశ్మయైతిరూపకం తైర్విరాజితం.

అజస్రభూమీ తటకుట్టనోద్ధతై
రుహస్యమానం చరణేషు రేణుభిః,
రయప్రకర్షా ధ్వయనార్థ మాగతై
ర్జనన్యచేతో భిరివాణి మాం క్షితైః.

59

అజనేతి. అజనేః - భూమిశత్రుత్వమున భూమిశత్రుత్వమున - ఉద్ధృతైరుత్థితైః
రేణుభిః - రయప్రకర్షస్య వేగాతిశయస్య - అస్యయనార్థమభ్యాసాయ - ఆగతైః
ఆణిమాంకితైరణుత్పపరిమాణవిశిష్టైః - జనస్యలోకస్యచేతోభిరవేత్తుత్ప్రేక్షా - చరణే
షుపాదేషు - ఉపాస్యమానం, అణుపరిమాణం మన ఇతి తార్కికాః.

చలాచల ప్రోథ తయా మహీభృతే
స్వవేగదర్శానివపక్తుముత్సుకమ్,
అలంగిరావేద కిలాయ మాశయం

స్వయం హయస్యేతి చ మానమాస్థితమ్.

60

చలాచలేతి. పునః, చలాచలప్రోథతయాస్వభావతః. స్ఫురమాణఘోఠతయా.
వా. చరిచలిపలిపదీనాంవాద్విత్వివచ్చాభ్యాసస్యేత్తుప్రసంఖ్యానాచ్చ లేరచద్వివ
చనమ్ - దీర్ఘశ్చ. ని. ఘోణాతుప్రోథమస్త్రీయామిత్యమరః - మహీభృతేనలాయ -
స్వవేగదర్శాన్వస్య వేగాతిశేకా - విప్లవం - ఉత్సుకముద్యుక్తమివేత్తుత్ప్రేక్షా
ఆభావ్యవచనే హేతుముత్ప్రేక్షతే. అమితి. గిరాఉక్త్యాఅలం - కుతః - ఆయం
నలః - స్వయం - హయస్యఅశ్వస్య - ఆశయమభిప్రాయం - వేదవేత్తికిల. సూ.
విదోలటోవేతిణ లాదేశః - ఇతిహేతోరివేత్తునుషంగః - మానంతాస్థీభావంచఆస్థి
తంప్రాప్తమ్-ఆశ్వహృదయవేదీనల ఇతి ప్రసిద్ధిః.

మహారథస్యా ధ్వని చక్రవర్తినిః
పరానవేత్తోద్వహనాద్యశస్థితమ్,
రదావదాతాంశు మిషాద నీదృశాం
హసంత మంత ర్బలమర్వతాం రవేః.

61

మహారథస్యేతి. మహాకరణీయస్యతస్య మహారథస్య. స్థో. ఆత్మానంసారథిం
చాశ్వాకౌ రక్షస్యధ్యేతయోనరః, సమహారథసంజ్ఞాస్సాన్య దిత్వాహుర్నితికావిదాః.
ఇత్సుక్తలక్షణస్యరథిక విశేషస్యేత్త్యర్థః - అన్యత్రమహతోరథస్య - చక్రంరాష్ట్రంవ
ర్తయతీతి చక్రవర్తి - సార్వభౌమః - తస్యనలస్య. స్థో. 'హరిశ్చంద్రోనభోరాజా
పురుషత్వఃపురుషావః, సగరఃకౌర్మవీర్యశ్చషడేతేచక్రవర్తిః ఇత్యాగమాత్, అన్య
త్ర - చక్రేణైకేన వర్తన శీలస్యేత్త్యర్థః - అధ్వనిమార్గే - నాపేక్షితఇత్యనపేక్షం-పచా
ద్యచ్ - పరేషామనపేక్షం - తస్మాదుద్వహనాత్ - అసహాయోద్వహనాద్దేతోః
యశస్థితంక్షీరివిభదం - ఆతపన - అనీదృశామిద్యగ్యయశోరహితానామ్. శ్రు.
సప్తయుజంతిరథమేక చక్రమితి సప్తానాం సంభూయోద్వహన శ్రవణాదితిభావః.
రవేః అర్వతామశ్వానాం అంతర్బలం అంతస్సారం రదానాదంతానామ్ యేఅనదా

తాస్మితాః అంశవః-తేషాం మిషాత్ హసంతమివస్థితమిత్త్యర్థః. అత్రమిషశబ్దేన ఆంశూ
నామసత్వత్వ మాపాద్యహసతోవేత్ప్రేక్షణాత్సాపన్నవోత్ప్రేక్షా - ఇయంగమ్యాచ
న్యంజకాప్రయోగాత్. ని. రదనాదశనాదంతారదా ఇత్యమరః.

నితత్త్విష శ్చంచలతాముపేయుషో
మిషేణ పుచ్చస్యచ కేసరస్యచ,
స్ఫుటాంచలచ్చామరయుగ్మ చిహ్నైకై
రనిహ్నువానం నిజవాజిరాజతామ్.

62

నితత్త్విషఇతి. పునః, నితత్త్విషఃవిశదప్రభస్య - చంచలతాముపేయుషః - చం
చలస్యేత్త్యర్థః - పుచ్చస్యచ కేసరస్యస్ఫుటాసమాహస్యచ మిషేణచలతచ్ఛామర యుగ్మ
స్య చిహ్నైకైర్లక్షణైః స్ఫుటాంప్రసిద్ధాంనిజాంవాజిరాజతాం అశ్వేశ్వరిత్వమ్ - అని
హ్నువానమ్ - ప్రకాశయంతమివేత్త్యర్థః. అరాజ్ఞః కథంచామరయుగ్మ మితిభావః.
పుర్వవదలంకారః.

అపి ద్విజహ్వ భ్యవహరపౌరుషే
ముఖానుషక్తాయతవల్లువల్లయా,
ఉపేయివాం సం ప్రతిమల్లతాం రయ
స్మయేజితస్య ప్రిసభం గరుత్మతః.

63

అపీతి. పునః - రయస్మయేవేగప్రయుక్తాహంకారేప్రసభంప్రసహ్య జితస్య
ప్రాసేన నిర్జితస్య - గరుత్మతః - ముఖానుషక్తౌ వక్త్రీ లగా అయతా దీర్ఘ వల్లూర
మ్యాచ యావల్లా ముఖరజ్జుః తయా, తస్మిన్నేత్యర్థః. ద్విజహ్వ భ్యవహర పౌరుషే
సర్వభక్షణ పురుషకారేపి - ప్రతిమల్లతాం ప్రతిభటత్వమ్ - ఉపేయివాం సంప్రాప్త
మివేత్త్యర్థః. తథాచగమ్యా ప్రేక్షేయమ్. సూ. ఉపేయివాన నాశ్వాన నూచాన
శ్చేతి క్వసుప్రత్యయాం తోనిపాతః.

మూ. నసింధుజం శీత మహస్సహోదరం

హరంత ముచ్చైశ్రవసః శ్చీయం హయమ్,
జితాఖిలత్వై భృదనల్పలోచన
స్తమారురోహ క్షీతిపాకశాసనః.

64

నఇతి. జిలాః అఖతాః క్షైభృతోభూపాః - భూధరాశ్చయేనసః - అనల్ప
లోచనో విశాలాక్షః - అన్యత్రబహుశేత్ర స్సహస్రాక్ష ఇతియావత్-సః క్షీతిపాక
శాసనః క్షీతింద్రోనశః - దేవేంద్రశ్చ - సింధుజం సింధుదేశోద్భవం - సమదోద్భ
వంచ. ని. దేశేనదవిశేషేభ్యాసింధుర్నాసరితి స్త్రీయా మిత్యమరః - శీతమహస్సహో

దరం చంద్రసప్త మిత్యర్థః. అన్యత్ర - చంద్రభ్రాతరం ఏకయోనిత్వాదితిభావః - ఉచ్చైశ్చైవసః ఇంద్రాస్వస్య - శ్రేయం హరంతం - తత్సూరపమిత్యర్థః - తంహయం ఆదరోహ - ఆత్మోచ్చైశ్చైవసః శ్రేయంహరంతమిత్యుపమా - సాచక్లిష్టవిశేషణా ఛేషసంక్షిప్తా - క్షీతిపాకశాసన ఇత్యతిశయోక్తిః.

నిజామయూఖా ఇవతిగృధీధితిం
స్ఫూటారవిందాంకితపాణిపంకజమ్,
తమశ్వవారాజవనాశ్వయాంసం
ప్రకాశరూపా మనుజేశమన్వయః.

65

నిజాఇతి. నిజాఆత్మియాః - ప్రకాశరూపాఉజ్జ్వలాకారాః. భాస్వరరూపా శ్చ - అశ్వాన్వారయంతీత్యశ్వవారాః అశ్వారోహః - స్ఫూటారవిందాంకితపాణిపంకజం పద్మరేఖాంకితహస్తమ్ - అన్యత్రపద్మహస్తమ్ - జవనోజవలీలః. సూ. జాచంక్రమ్యేత్వాదినాయుచ్ - తేనాశ్వేన - అన్యత్రతైర్వైర్వ్యాతీతథోక్తమ్ - మనుజాః మనోర్జాతానరా రాజానశ్చ - తేషామీశంతంసలంతిగృధీధితిం సూర్యం మయూఖా ఇవ అన్వయః అన్వగచ్ఛక్ - యా తేర్ల జిర్ఘేర్లుసాదేశః.

చలన్నలంకృత్య మహారయం హయం
నవాహవాహోచితవేషవేశలః,
ప్రమోదనిష్పందతరాక్షిపక్షుభి
ర్య్వలోకిలోకై ర్నగరాలయై ర్నలః.

66

చలన్నితి. వాహవాహోచిత వేషవేశలః - ఆశ్వవహనాను రూప నైషధ్య చారుః. ని. చారాదక్షేచపేశలఇత్యుపరి. సనలః మహారయంజవనమ్ - హయం - ఆలంకృత్యచలక్ - స్వయంహయస్య భూషణీభూయగచ్ఛన్నిత్యర్థః - ప్రమోదేన నిష్పందతరాశి ఆత్యంతనిశ్చలాని ఆక్షిపత్కాణి యేషాంతైరనిమేషదృష్టిభి రిత్త్యర్థః. నగరాలయైర్నగరనివాసిభిః లోకైః జః నైర్వ్యలోకి - విస్తయహర్షాభ్యాం విలోకిత ఇత్యర్థః - ష్యత్త్యనుపాసోలంకారః.

క్షణాదక్షైవ క్షణదా పతి ప్రభః
ప్రభంజనాధ్యేయ జవేన వాజినా
సహైవతాభి ర్జనదృష్టి వృష్టిభి
ర్వహిః పురోభూ త్పురుహూతపౌరుషః.

67

క్షణాదితి. అథక్షణదాపతిప్రభః చంద్రద్యుతిః పురుహూతపౌరుషః ఇంద్ర పరాక్రమః ఏష సలః - ప్రభంజనాధ్యేయజవేనవాయు నాభ్యసనీయవేగేన తతోప్యధికవే

గేనేత్యర్థః. వాజినాఆశ్వేన, క్షణాత్, తాభిః జనదృష్టివృష్టిభిఃదృష్టిసాత్రైస్సహ - జనైర్దృశ్యమానవేత్యర్థః. పురఃపురాత్, బహిః బహిస్థితిః, అభూత్ - పూర్వం పురేదృష్టః క్షణాంతరఏవ పురాద్బహిర్దృష్ట ఇతివేగాతిశయోక్తిః.

తతః ప్రతీచ్ఛ ప్రహరేతిభాషిణీ
పరస్పరోల్లాసితశల్యపల్లవే,
మృషామృగంసాది బలేకుతూహలా
న్నలన్యనాసీరగ తేవ తేనతుః.

68

తతఇతి. తతః పురాద్బహిర్గమనానంతరం - ప్రతీచ్ఛగృహణ, ప్రహరజషీతిభాషిణీ భావమాణేఇత్యర్థః. పరస్పరమన్యోన్యో పరిఉల్లాసితానిప్రసారితాని శల్యపల్లవానితోమరాగ్రాణి యాభ్యాంతే తథోక్తే. ని. శల్యంతుతోమరఇతివిశ్వః. నలన్యనాసీరగతేసేనాగ్రవర్తినీ. ని. సేనాముఖంతునాసీరమిత్యుపరి. సాదిబలేతురంగికనైస్యే - కుతూహలాన్నమృగం మిథ్యాయుద్ధం యుద్ధసటసమిత్యర్థః. విలేనతుః చక్రతుః.

ప్రియాతు మస్మాక మియం కియత్పదం
ధరాతదంభోధిరపిన్దలాయతామ్,
ఇతివవాహైర్నిజవేగ దర్శితైః
పయోధిరోధక్షమముద్ధతంరజః.

69

ప్రియాతుమితి. ఇయంధరాభూః సముద్రవ్యతిరిక్తేతిభావః. అస్మాకంప్రయాతుప్రస్థాతుమ్ - కియత్పదమ్ - గంతవ్యస్థానంకించిత్పర్యాప్త మిత్యర్థః. తత్తస్మాదంభోధిరసి - స్థలాయతాన్ధలవదాచరతు - భూరేవభవత్యిత్యర్థః. సూ. కర్తుఃకృత్ సలాపశ్చేతికృష్టిత్యయః. ఇతివ, ఇతిమత్సేనేత్యర్థః. ఇతివైవగమ్యయానార్థత్వాదప్రయోగః - అన్యథాపానయక్త్యాత్ - క్రియానిమిత్తోత్పేక్షా - నిజవేగేనదర్శితై స్సంజాతతదైర్వైర్వాహైర్నలాశ్వైః - పయోధిరోధక్షమంసముద్రచ్ఛాదనపర్యాప్తమ్ - రజఉద్ధతంఉత్థాపితం - తథాసాంద్రమితిభావః.

హరే ర్యదక్రామిపదైకకే నఖం
పదైశ్చతుర్భిః క్రిమణేపి తన్యనః,
త్రపాహరీణా మితి నమ్రితాననై
ర్నన్యవర్తితైర్ధనభఃకృతక్రమైః.

70

హరేరితి. యథ్ఘమాకాశం - హరేరేకకేసఏకాకినా. సూ. ఏకాదాకినిచ్ఛాస హయ ఇతిచకారాత్కన్పృత్యయః. పదాపాదేన, ని. పాదఃపదంఘ్రిశ్చరణోష్ఠ్రి

యా మిత్యమరః. నూ. పద్మన్నిత్యాదిసాపదాదేశః - అక్రొమిలంఘి - తస్యఖస్య-చతు
ర్భుఃపదైః - కృమణేలంఘనే - కృతేసతీతిశేషః - హరీణాంవాజినాం-విష్ణానాంచేతి
గమ్యతే, ని, యమానిలేంద్రచంద్రార్క విష్ణుసింహంశువాజిషు, శుకాహికపిభేకే
షు హరిర్నాకపితే త్రిప్పిత్వమరః. నోస్తాకంత్రపాఇతి ఇతివేత్త్యర్థః. గమ్యాగ్ధత్వాది
వశబ్దస్యాప్రయోగః - అతఏవగమ్యాత్ప్రేక్ష - సమిత్తానిసమిత్కృతాని - అననాని
యైస్త్వైః - హరిభిః - అర్ధేనభసికతక్రమైః కృతలంఘనైస్సద్భిః - సృవర్తనివృత్తం య
దన్యేనపుంసాలఘూపాయేనసాధితం తస్యగురూపాయేనకరణం సమానస్యలాఘవాయ
భవేదితిభావః. ఏతేనపుతగతిరుక్తై తత్ర గగనలంఘనస్య సంభవా దితి.

చమూచరా స్తస్యనృపస్యసాదినో

జినోక్తిషుశ్రాద్ధ తయేవసైంధవాః,

విహారదేశం తమవాప్య మండలీ

మకారయన్భూరి తురంగమా నపి.

71

చమూచరాఇతి. తస్యనృపస్య - చమూచరాః - సేనాచరాః - చరేష్టః-
సింధులేశభవానైస్సంధవాః - అశ్వాః. నూ. తత్రభవఇత్యుక్ - తత్సంబంధినోపి సైం
ధవాః. నూ. తస్యేదమిత్యుక్ - తేనాదినోశ్యసాదినఇత్యర్థః. జినోక్తిషుశ్రాద్ధతయేవ-
జైనదర్శనశ్రద్ధాశుశయేవేత్యుక్తే. నూ. ప్రజ్ఞాశ్రద్ధారాభ్యోగఇతిమత్సర్థీయో
ణప్రత్యయః - తంవిహారదేశంసంచారభూమిం - సుగతాలయంచ. ని. విహారోభృమ
ణేస్కంధేలీలాయాం సుగతాలయ ఇతివిశ్వః. అవాప్యతురంగమా - భూరిబహుళం
మండలీమపి మండలచారంచాకారయ - అపిశబ్దోనాప్తి సముచ్చయార్థః - అన్యత్ర
మండలీంమండలాసనమిత్యర్థః. జాధాః స్వకర్తానుషానే ప్రాయేణ మండలాసికాం
కుర్వంతీతిప్రసిద్ధిః.

మూ. ద్విషద్భిరేవాన్య విలంఘితాదిశో

యశోభిరేవాద్భిరకారిగోష్పదమ్,

ఇతీవధారా మవధీర్యమండలీ

క్రియాశ్రియామండి తురంగమైస్థలీ.

72

ద్విషద్భిరితి. అన్యనలస్యద్విషద్భిరేవ - పలాయమానైరితిభావః. దిశోలంఘి
తాః, అన్యయశోభిరేవాద్భిః గోషపదంగోష్పదమకారి - గోష్పదమాత్రిః కృతః. నూ.
గోష్పదంసేవితాసేవితప్రమాణేష్యితి సుడాగమపత్వయోర్నిపాతః - ఇతీవ ఇతిమత్వే
వేత్తుత్ప్రేక్ష-అన్యసాధారణం కర్తనోత్కర్షణాయ భవేదితి భావః-తురంగమైర్ధారాం
గతిమ్ - జాతావేకవచనంపంచాపిధారాఇత్యర్థః. ని. అస్కందితంధారికం - రేచితం
వల్లితం తమ్ - గతయోమూఃపంచధారాఇత్యమరః - ఆనధీర్యానాదృత్యమండలీ క్రి

యాశ్రియాఅర్ధపుతాయితాదిమండలీకరణలక్ష్మ్యే మండలగత్యేవేత్త్యర్థః - స్థలీఅకృత్రి
మభూమిః. నూ. జానపదేత్యాదినా అకృత్రిమాదేక్షేత్ - అమండిఅభూషి - మడిభూ
షణఇతిధాతోర్ల్యంతాత్కర్తణిబుక్ - ఇదిత్యాన్నమాగమః.

అచీకరచ్చారుహయేనయాభిమీ

ర్నిజాతపత్రస్యతలస్థలేనలః,

మరుత్కిమద్యాపినతానుశిక్షతే

వితత్వవాత్యామయచక్రచంక్రమాత్.

73

అచీకరదితి. నలః - చారుయథాతథాహయేనప్రయోజ్యకర్త్రానిజాతపత్రస్య -
తలస్థలే - అధఃప్రదేశే. ని. అధస్స్వరూపయోరస్త్రీతలమిత్యమరః. యాః భిమీః
మండలగతిః - అచీకరత్ కారితవాక్ - కరోత్తేర్ణాచక్ - తానుభిమీషువిషయే -
మరుదద్యాపి - వాతానాంసమాహఃవాత్యాః. నూ. పాశాదిభ్యోయః - అత్రతద్భి
మయోలక్ష్యంతే, తన్వయాత్ - తద్రూపాన్ - చక్రచంక్రమాత్ మండలగతిః -
వితత్వవిస్తార్య - నశిక్షతేకింనాభ్యస్యతికిమిత్యుత్ప్రేక్ష - శిక్షితశ్చేత్ సోపితథాగతిః
మర్యాదితిభావః - వాయోరప్యసంభావితాగతీరచీకరదితిభావః.

వివేళగత్వాన విలాస కాననం

తతః క్షణాత్తోణివతి ర్ధృతీచ్ఛయా,

ప్రవాళరాగ చ్ఛురితం సుషుప్తయా

హరిర్ఘనచ్చాయ మివాంభ సాం నిధిమ్.

74

వివేళేతి. తతః సత్తోణివతిః - క్షణాత్ - గత్వా - ధృతీచ్ఛయాసంతోషకాం
క్షయా - ప్రవాళాఃపల్లవాః - అన్యత్రవిద్రుమాః. ని. ప్రవాళోపల్లకీదండే విద్రుమేన
పల్లవ ఇతివిశ్వః. తేషాంరాగేణాభ్యేనఘరితం రూపితమ్ - ఘనచ్ఛాయంసాంద్రా
నాతపం అన్యత్రమేషుకాంతిమ్. ని. ఛాయాత్వనాతపేకాంతా విజీవిశ్వః-విలాసకాననం
క్రీడాననమ్ - అన్యత్రవబయోరభేదాత్ - విలాసకానాంబిలేశయానాంసర్పాణామ్ -
అననంప్రాణంసంప్రాణనఇతిధాతుః - సుషుప్తయాస్వప్తమిచ్ఛయాహరిర్విష్ణుఃఅంభ
సాంనిధిమభి మివవివేళ.

వనాంత పర్యంత మువేత్వసస్పృహం

క్రమేణ తస్మిన్నవత్తేర్ణ దృక్పథే,

న్యవర్తిదృష్టి ప్రకరైఃపురాకసా

మనుప్రజద్భంధు సమాజబంధుభిః.

75

వనాంతేతి. అనుప్రజద్భంధుసమాజబంధుభిః స్నేహదనుగచ్ఛద్భంధుసంఘ

సద్వైరిత్యర్థః. అతఏవోపమాంకారః. పురాకసాంద్వప్తిప్రకరైః ద్వప్తిసమూహైః కర్తృభిః - వనాంతపర్యంతంకాననోపాంతసీమాం - ఉదఃప్రాంతపర్యంతంచేతిగమ్యతే. ని. వనేసలికాననేఇత్యమరః. సస్పృహంసాభిలాషాయథాతథా - ఉపేత్య గత్యా - క్రమేణ - తస్మిన్కాలే - అవతీర్ణదృక్పథే అతీక్రాంతద్వప్తివిషయేనతి - న్యవర్తినివృత్తమ్ - భావేలుక్ - యథాబంధుభిః “అవనాతాదోదకాంతాత్ప్రియం పాంధనుసువ్రజీత్” ఇత్యాగమాత్. వనపర్యంతంప్రవసంతమనువ్రజ్యనివర్త్యతేతద్వదితిభావః.

తతః ప్రసూనేచ ఫలేచ మంజుళే

ససమ్ముఖీనాంగుళినాజనాధిపః,

నివేద్యమానం వనపాలపాణినా

వ్యలోకయత్కాననరామణీయకమ్.

76

తతఇతి. తతోవనప్రవేశానంతరం - సజనాధిపానలః-మంజుళేమనోజ్ఞే - ప్రసూనేపుష్పే ఫలేచవిషయే - సమ్ముఖీనాసంముఖస్య దర్శినీ, సమ్ముఖావస్థితే వస్తుప్రకాశికేతియవత్. నూ. యథాముఖసమ్ముఖస్యదర్శనఃఖి ఇతిఖిప్రత్యయః-సాఅంగుళిర్యస్య తేన - వనపాలపాణినానివేద్యమానం ఇదమిదమిత్యంగుళ్యానిర్దేశేనప్రదర్శ్యమానమిత్యర్థః. కాననరామణీయకం వనకామనీయకమ్. నూ. యోపధాద్గురూపోత్తమా ద్యుఖితి పుష్పిత్వయః - వ్యలోకయదవశ్యదితి స్వభావోక్తిః.

ఫలాని పుష్పాణిచ పల్లవేకరే

వయోతి పాతోద్గతవాతవేపితే,

స్థితైస్సమాధాయ మహర్షివార్ధకా

ద్వనేతదాతిథ్యమశిశుశాఖిభిః.

77

ఫలానీతి. వయోతిపాతేన - పక్షిప్రపాతేనబాల్యాద్యపగమేనచ - ఉద్గతేనోత్థితేనవాయునా - వాతదోషేణచవేపితేకంపితే, ఖగబాల్యాదినోర్వయఇత్యమరః. పల్లవ ఏవకరఇతివ్యస్త రూపకమ్ - ఫలానిపుష్పాణిచ సమాధాయనిధాయ - స్థితైఃతివృద్ధిఃవనే శాఖిభిర్వృత్తైః వేదశాఖాధ్యాయభిశ్చ. ని. శాఖావేదప్రభేదేచేతివైజయంతీ-తదాతిథ్యంతస్యనలస్య అతిథ్యంతతిథ్యర్థంకర్త. నూ. అతిథ్యేణ్యైఃఇతిర్థ్యప్రత్యయః-మహర్షిణాంవార్ధకాద్వృద్ధ్య సమాహత్ తత్రిత్యవృద్ధమహర్షిసంఘాదిత్యర్థః-శివభాగవతవత్సమాసః, ని. వృద్ధసంఘేతువార్ధకమిత్యమరః. వా. వృద్ధాచ్చేతివక్తవ్యమితి సమాహాథేవు ష్పిత్వయః - అశిశిశిశీతంతతిథ్యస్తం - అన్యథాకథమిదమాచరితమితిభావః - కర్తృణి

లుక్ - ఉత్ప్రేక్షేయం, సాచవ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా పూర్వోక్తరూపకశ్లేషాభ్యాముత్థాపితా చేతినంకరః.

వినిద్రీపత్రాలి గతాల్లికైతవా

స్మగ్గాంక చూడామణి వర్జనార్జితమ్,

దధాన మాశాసు చరిష్ణు దుర్యత

స్సకాతుకీ తత్ర దదర్శకైతకమ్.

78

వినిద్రీపి. వినిద్రపత్రాలిగతాల్లికైతవాత్ వికచదళాపలిసితభృంగమిషాత్ - మృగాంకచూడామణేరీశ్వరస్య-కర్తృః వర్జనేనపరిహారేణ అర్జితంసంపాదితం. శ్లో. నకేత క్యాసదాశిమితినిషేఛాదితిభావః. ఆశాసు-చరిష్ణుసంచరణశీలంసర్వతోదిక్ష్మమిత్యర్థః. నూ. అలంకృత్యాదినాచరతేష్ణుచ్చృత్యయః. దుర్యతః అపకీర్తిం - దధానంకైతకంకేతకీమసుమం - తత్రవనేసనలః కాతుకీనక - దదర్శ. అర్హస్యమహాపురుష బహిష్కారోదష్ఠీర్తికర ఇతిభావః. అత్రఅల్లికైతవాదిత్యలిత్యాపహ్నవేనతేషుదుర్యతస్త్యరోపాదపహ్నవాలంకారః. శ్లో. నిషిధ్యవిషయంసామ్యా దన్యారోపేహ్యపహ్నవ ఇతి లక్షణాత్.

వియోగభాజాం హృది కంటకైః కటు

ర్షిధీయనే కర్ణి శరస్మరేణ యత్,

తతోదురాకర్ష తయా తదంతకృ

ద్విగీయనే మన్మథదేహదాహినా.

79

అథత్రిభిఃకైతతోపాలంభమాహః- వియోగేతి. హేకైతక - యద్యస్తాత్, త్వం - స్మరేణ, వియోగభాజాం, హృది, కంటకైః నిజతీక్ష్ణవయవైః, కటుస్తీక్ష్ణ, కైతకవిశేషేణస్యాప్యస్య కర్ణిశరవిశేషేణత్వ వివక్షయాపుల్లింగనిర్దేశః. కింతూద్దేశ్యవిశేషస్యవిధేయవిశేషత్వంక్లిప్తం, కర్ణవత్కర్ణః. పృతిలోమశల్యమ్, తద్వాక్ శరకర్ణిశరస్మక్ - నిధీయనే - కంటకకతోరకైతకస్యకర్ణిశరత్వ రూపజాద్రూపకాలంకారః. తతః కర్ణిశరత్వాదేవ - దురాకర్షతయాదురుద్ధరతయా - తదంతకృత్, తేషాంవియోగినామస్తకృత్తారకంసత్ - మన్మథదేహదాహినాస్తరహరేణ - విగీయనేవిగర్హ్యనే - ద్వేష్యవద్ద్వేష్యోపకరణ మవ్యవహ్యమేవ - తదపిహింసించేత్తి-మువక్తవ్యమితిభావః. అత్రేశ్వరకర్తృకస్యకైతకవిగానస్య తద్గతవియోగిహింసితాహేతుకత్వోత్ప్రేక్షణాద్దేతూత్ప్రేక్షా - వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా, సాచోక్త రూపకోత్థాపితేతినంకరః.

త్వదగ్రీనుచీ నచివస్సకామినో

ర్మనోభవసీవ్యతి దుర్యతః పటౌ,

స్ఫుటంచ పత్రైః కరపత్రమూర్తిభి
వియోగి హృద్దారుణిదారణాయతే.

80

త్వదగ్రనూచీతి. తవ అగ్రాగ్రేణ నూచ్యః - తావనచివాస్సహకారణోయ
స్య సతథోక్తః సః ప్రసిద్ధః - మనోభవః - కామినీచ కామిచకామినాతయోః. నూ.
పుమాన్ శ్రీయేత్యేకశేషః. దుర్యశసీ అధిరావిశ్వపకీర్తిపవ పటావతిరూపకమ్. నీ
వ్యతి, కంటకన్యూతంకరోతీత్యర్థః. కించేతిచార్థః, కరపత్రమూర్తిభిః క్రకచాకారైః.
ని. క్రకచోశ్రీకరపత్రమిత్యమరః. పత్రైః వియోగినాం - హృద్దేవదారుణి - దార
యతీతిదారణః! విదారకః ఛేత్తా - సఇచాచరతీతిదారణాయతే. నూ. కర్తవ్యజ్ఞ సలా
పశ్చేతికన్యూతంకారైః - దారణాయతిఇత్యుపమా - సాచహృద్దారుణీతిరూపకాను
పాణిజీతేతిసంకరః.

ధనుర్మధుస్విన్న కరోతి భీమజా
వరంపరాగై స్తవధూళి హస్తయన్,
ప్రసూన ధన్వా శరసా త్కరోతి మా
మితిక్రుధా క్రుశ్యత తేన కైతకమ్.

81

ధనురితి. హేతైతిక, ప్రసూనంధనుస్యేతి ప్రసూనధన్వాపుష్ప చాపః.
నూ. వాస్యజ్ఞాయామిత్వినజాదేశః - అధవవధనుషః. మధునామకరంచేన్స్విన్నకరః
అర్ధ్రపాణిస్సక - తన, పరాగై, రజోభిః, ధూళిహస్తయన్ పునఃపునఃధూళ్యదాపి
పితహస్తమాత్తానంకుర్యక - అన్యధాధనుస్సృతిసేదితిభావః. తత్కరోతీతిగృహితాల్లట
శ్చత్రాదేశః - అతీభీమజాపరం అత్యంతం దమయంత్యాసక్తమ్-మాం - శరసాచ్చ
రాధీనం కరోతి. నూ. తదధీనవచనఇతిసాతిప్రత్యయః. అన్యథాస్మిన్ప్రచాపస్సక
మాంకింకుర్యాదితీభావః. ఇతిథంక్లోకత్రయోక్తరీత్యా - తేనరాజ్ఞాక్రుధాకైతకం ఆ
క్రుశ్యత, అపకారోద్ధాటనేన అఘప్యతేత్యర్థః.

విదర్భ సుభూ) స్తనతుంగతాప్తయే
ఘటానివాపశ్యదలంతపస్యతః,
ఘటానిధూమస్య ధయాసథోముఖాన్
నదాడిమేదోహదధూపినిద్రుమే.

82

విదర్భేతి. సనలః. ని. తరుగుల్మలతాదీనామకాలేకుశలైఃకృతం, పుష్పాద్య
త్వాదకంప్రదవ్యందోహదంస్యాత్తతత్క్రియేతిశబ్దార్థః - దోహదంచాసాధూపశ్చ-
తమక్తమ్. శ్లో. మేమమిమంబుసంసేకస్త్రే-శామిపధూపనమ్, శ్రేయాసయం ప్రయో
గోహి దాడిమిఫలవృద్ధయే. మత్స్యాజ్యప్రిఫలారేపై ధూపైరాజామిమద్భవైః, శేపి

తాధూపితానూతే ఫలం తాళీవదాడిమి. ఆవిక్త్యాధేనసంసిక్తా ధూపితాతస్యలోమభిః,
ఫలానిదాడిమి నూతే సుబహూనిపృథూనిచేతి, తద్వతిదాడిమేదుర్మే - ఫలాని
విదర్భసుభూ)వోదమయంత్యాః - స్తనయోర్యాతుంగతా - తదాస్తయేతత్ప్రాప్తయే -
తాన్యగొన్నత్యలాభాయేత్యర్థః. అలమత్యంశం తపస్యతే స్తవశ్చరతః. నూ. కర్మణో
రోపంధతపోభ్యావర్తిచరోరితికన్యూజ్యద్వయేతపసః పరస్మైపపంచేతి, పరస్మైపదం-
ధూమస్యదోహదధూమస్య, ధయంతీతిధయాన్ పాత్మాన్. నూ. అత్రాతశోప
సర్గఇత్యత ఉపసర్గగ్రహణానమప్యత్తిపక్షే, పాశ్చేత్వాది నాఅనుపస్మప్తదపిధేటశ్చ
త్వప్రత్యయఇతిగతిః - అతవవకాశకా, కేచిదుపసర్గ ఇతి నానుపర్తయంతీతి-అథోము
ఖాన్ ఘటానివ అపశ్యదిత్యుత్పేత్వా - ఫలార్థినక్షరంతపస్యంతీతిభావః.

వియోగినిమై క్షుత దాడిమి మసా
ప్రియస్మృతేస్సప్త ముదీత కంటకామ్,
ఫలస్తనస్థాన విదీణారాగి హృ
ద్విశచ్చుకాస్యస్మర కిం శుకాశుగామ్.

83

వియోగినిమితి. అసౌనలః, ప్రియస్మృతేః దయతస్మరణాత్ స్పష్టంవ్యక్తమ్-
ఉదీతేతి, ఇక్షకతావితిభావోః కర్తరిక్తః - ఉదితాఃఉద్గతాః - కంటకాఃస్వాప
యవనూచ యవిన కంటకరోమాంచాయస్యాస్తామితి శ్లిష్టరూపకమ్. ని. వ్యేణో
దుర్మాం గోమాంచేత్తుదగ్రత్రాచకంటకఇతివైజయంతీ - ఫలాన్యేవస్తనా తా
వేవస్థానం తత్ప్రవిదిర్లం, రాగోస్యాస్తీతిరాగి - రక్తవర్ణమనురక్తంచ యత్తస్మిన్ హృ
ది - విశద్భజభక్షణాయంతః పృవిశత్ - శుకాస్యంశుకతుండమేవ స్మరస్యకింశుకంప
లాశకుట్టలమేవ ఆశుగోబాణోయస్యాస్తాం దాడిమిమేవ వియోగినింవిరహిణీం-విక్ష
త, అపశ్యత్ - రూపకాలంకారః. విఃపక్షీ-తద్యోగిని మితిచగమ్యతే.

స్మరార్థ చంద్రేషు నిభేక్రశీయ సాం
స్ఫుటం పలాశే ధ్వజమాం పలాశనాత్,
సవృంత మాలోకత ఖండ మన్వితం
వియోగి హృత్ఖండి నికాలఖండజమ్.

84

స్తరేతి. సనలః, స్తరస్య యోధచంద్రః ఆర్ధచంద్రాకారఃఇమఃతస్యసదృశే
తన్నిభే, నిత్యసమాసత్వాదస్వపదవిగ్రహః అతవివాహమరః. ని. స్యురత్తరపద
త్వమి, నిభిసంకాశనీకాశపృతీకాశోపమాదయఇతి - వియోగినాం హృత్ఖం డిని
హృదయభేదని, క్రిశీయసాంకృశతరాణాతి - అధ్వజమామధ్వగామినాం - పలా
శనాస్తాంసభక్షణార్థే, స్ఫుటంపలాశే, పలమశ్చాతీతివ్యక్తవైత్యా పలాశసంజ్ఞా
భాజి - కింశుకలికాయామిత్యర్థః. అన్వితంసందష్టంవృంతపృసవబంధనం - తదేవ

కాలఖండజం ఖండం, యక్ష్మజ్జంఖండమితి వ్యస్తరూపకమ్ - అలోకతఅలోకితవాక్. ని. కాలఖండయ కృతీతుసమే ఇమేఇత్యమరః. తచ్చ దక్షిణపార్శ్వస్థ కృష్ణ వర్ణ మాంసవిశేషః.

నవాలతా గంధవహేన చుంబితా
కరంబితాంగీమ కరందశీకరైః,
దృశాన్మవవేణ స్మితశోభి కుట్మలా
దరాదరాభ్యాం దరకంపినీపే.

85

నవేతి. గంధవహేనవాయనా - చుంబితాస్పృష్టాఅన్యత్ర ఆమలిష్టేనపుంసా వీక్షితా - మకరందశీకరైఃపుష్పరసకణైః-కరంబితాంగీవ్యామిక్రిత రూపా, అన్యత్ర స్విన్నాంగీతిచగమ్యతే-స్మితశోభినఃవికాసరమ్యాః-కుట్మలాముకుళాః-యస్యాస్నా-మందహాసమనోహరదంతముకుళాచగమ్యతే - దరకంపినీవాయస్పర్శాదీపత్తం పా - నాత్మికవేపథుమతీచ - నవాలతావల్లీ - తత్సదృశీకాంతాచగమ్యతే - నృ-వేణ, కర్త్రా, దృశా, కరణేన, దరాదరాభ్యాం భయత్పూర్ణభ్యాం - ఉపలక్షితేన సతా - పవేషితా, గాఢ దృష్టేత్యర్థః. ఉదీపకత్వాద్దరః - ప్రియాసాదృశ్యాదా దరశ్చ. ని. దరోత్త్రీశంఖభిగ్రైప్యల్పార్థేత్వ వ్యయంత్యద మితివైజయంతీ - అత్ర ప్రిస్తుతలతావిశేషణసామ్యాద ప్రిస్తుతనాయకాప్రతీతెస్సమాసాక్తిరలంకారః. శ్లో. విశేషణానాంతాల్లేన యత్రప్రిస్తుతవర్తినామ్, అప్రిస్తుతస్యగమ్య త్వే సాసమాసాక్తి రివ్యత, ఇతిలక్షణాత్.

విచిన్వతీః పాంథ పతంగ హింసన్
రపుణ్యకర్మాణ్యళికజ్జలచ్ఛలాత్,
వ్యలోకయ చ్చంపక కోరకావళీ
స్సశంబరాచే ర్బలిదీపికా ఇవ.

86

విచిన్వతీరితి. పంథానంగచ్ఛంతినిత్యమితిపాంథానిత్యపథికాః. నూ. పంథోణ నిత్యమితిఃప్రత్యయః. పంథాదేశశ్చ-తవనపతంగాః పక్షిణః. ని. పతంగౌపక్షీనూర్వా చేత్యమరః-తేహం, హింసన్దేర్వధైః - అపుణ్యకర్మాణి - అశయఃకజ్జలానీవేత్తుపమిత సమాసః - తేహంఘలాదిత్యపన్నవా లంకారః. విచిన్వతీస్సంగృహ్ణతీః హింసాపా పకారణీరిత్యర్థః. చంపకకోరాకావళీః - శంబరాచేన్ద్రనిరస్య - బలిదీపికాః పూజా దీపానివేత్తుత్యేప్రేక్ష, సవలోవ్యలోకయత్.

అమన్యతాసౌ కుసుమేషు గర్భజం
ఫరాగమంధం కరణం వియోగినామ్,

స్మరేణముక్తేషు పురాపురారయే
తదంగభస్మేవశరేషు సంగతమ్.

87

అమన్యతేతి. అసానలః, కుసుమాన్యవ - ఇషవఃకామతాణాః, తేహంగర్భ జంగర్భజాతం - వియోగినామితికర్తృణి వృష్టి, అసంధాఅంధాఃక్రియంతే అనేనత్వం ధంకరణః. నూ. అధ్యసిభగేత్యాదిసాచ్యర్థిభ్యుప్రేత్యయః - అరుద్విదదిత్యాదిసా ముమాగమః, తంపరాగం, పురాపురార్వంపురారయేపురహారాయ - స్మరేణము క్తేషు శరేషుసంగతంసంసక్తమ్, తస్యపురా శరంగేయద్భస్మతదివామన్యత, తథోత్ప్రే షీతవానిత్యర్థః. పురాపురారయేయముక్తా స్తవన్తే తేపురావర్తినః కుసుమేషవఇత్యభి మానః - అన్యథావీషంతదంగభస్మ సంగోత్ప్రేక్షానుతానాదితి.

పికా ద్వనే శృణ్వతిభృంగ హుంకృతే
ర్దశాముదంచ త్కరుణం వియోగినాం,
అనాస్థయానూన కరప్రసాదీం
దదగ్భదూన స్థులపద్మినీం నలః.

88

పికాదితి. పనెఉపపనేశోతరి - పికాద్వత్సస్సకాశాత్, భృంగహుంకృతైః వియోగినాందశాం ఆళిమం కారకృతాం దురవస్థామిత్యర్థః. ఉదంచత్కరుణంవిక సద్వృక్షవిశేషం - ఉద్యత్కృతృపంచయథాతథా, శృణ్వతిసతి. ని. కరుణదురనే వృక్షే కృపాయాంకరుణామతేతి విశ్యః. అనాస్థయాశోతుమనిచ్ఛయా - నూనంపు నూనమేవ కరంప్రసారయతీతితథోక్తాం అనిష్టకథాంకరేణవారయన్తీ మివశీతామి త్యర్థః. నూనకరతిరూపకానుపాణితా గమ్యాత్ప్రేక్షేయమ్ - స్థలపద్మినీంనలః, దూనఃపరితప్తస్సక్. నూ. దూయతేఃకర్తరిక్తః, లావదిభ్యశ్చేతినిష్ఠానత్వమ్, దదగ్భ.

రసాలసాల సుమదృశ్యతామునా
స్ఫురద్విరేఖార వరోషహుంకృతీః,
సమీరలోలై ర్ముకులై ర్వియోగినే
జనా యదిత్సన్నివతర్జనాభయమ్.

89

రసాలేతి. అమనానలెన, స్ఫురంతిద్విరేఖారవఃభ్రమరయుంకారయేవ - రోషే ణయాహుంకృతిర్లుంకారస్యాన్యస్యః సమీరలోలైర్వాముచలైః, ముకులైరంగుళిభిరి తిభావః. వియోగినేజనాయ, తర్జనాభయం, దిత్సన్దాతుమిచ్ఛన్నివశీతః, నూ. దదా తేస్సప్రేత్యయః. సమీరమేత్యాదిసాఇసాదేశః. అత్రలోపాభ్యాసస్యేత్యభ్యాసలాపః ససార్థధాతుక ఇతిసకారస్యతకారః. రసాలసాలశ్చుతవృక్షః సుమదృశ్యత సమ్య దృష్టః ద్విరేఖాత్వాదిరూపకోత్థాపితేయం తర్జనాభయజననోత్ప్రేక్షేతిసంకరః.

దినేదినే త్వం తనురేధ్యరేధికం
పునఃపునర్మూర్ఛచ మృత్యుమృచ్ఛచ,
ఇతివ పాథం శపతః పికా ద్విజాన్
నభేదమైక్షిప్తసలూహితేక్షణా.

90

వివేదినతదితి. రేధ్యతిహీనసంబోధనై-పాంధ, త్వందినెదినై అధికంతనురేధికృ
శోభవ. నూ. అస్త్యోటిలిప్, హుజల్లోభ్యపాథ్యిరితిధిత్వం ఘృసా రేధానభ్యాస లూప
శ్చేత్యేత్వమ్ - శ్చసారల్లోపఇత్యకారలోపః - పునఃపునర్మూర్ఛచ మూర్ఛితోభవమృ
త్యుంమరణం ఋచ్ఛచఆప్తుహి, ఇతి పాంధంనిత్యపథికం - శపతశ్చపమానానివస్థి
తానిత్యుత్ప్రేక్షే, లూహితేక్షణాన్రక్తదృష్టిన్, ఏకత్రస్వభావతః. అన్యత్రోహ
చ్ఛేతిద్రప్తవ్యమ్ - పికాద్విజాన్కోకిలాన్పక్షిణః బాగ్మజాన్శ్చ - సనలః; సభే
దం విక్షిప్త, స్వస్యాపుష్క కాపశంకయేతిభావః.

అభిసృజా కుట్టల ముచ్చ శేఖరం
నివీయ చాం పేయ మధీరయాదృశా,
స ధూమకేతుం విపదేవియోగినా
మునీతమా శంకిత వా నశంకత.

91

అభిసృజేతి. అభిసృజా భిమరపక్ష్మా-ఉచ్చ శేఖరంఉన్నతశిరోభూషణం అభి
మలినాంగమత్యర్థః. ని. శిఖాస్వాపీడ శేఖరానిత్యమరః. చాంపేయంచంపకవికారం
కుట్టలం. ని. అథచాంపేయశ్చంపకోహేమపుష్పకఇత్యమరః - సన్వయుక్తమిదం.
శ్లో. నపట్నదోగంధఫలీమజస్మిదిత్యాదౌ అభినాంచంపకస్సర్వాభావప్రసిద్ధేరిత్యేన్న-
స్పృశంత్యేవకింతుస్పృష్టామియంతే - తావతైవస్సర్వాభావప్రసిద్ధేరితి క్వచిత్కీర్తి
తఃపరిహరః - అథవాచాంపేయంనాగకేసరమ్. ని. చాంపేయఃకేసరోనాగకేసరః
కాంచనాహ్వయఇత్యమరః. అధీరయాదృశానివీయ, విక్లబదృష్ట్యాగాధందృష్ట్యా
అశంకితవాక్కించినప్రమత్ప్రేక్షితవాక్. శ్లో. అనిష్టాభ్యాగమాత్ప్రేక్షాం శంకామా
చక్షుతేమధా ఇతిలక్షణాత్. సనలఃవియోగినాం విపదే, ఉదీతంఉతితం, ధూమకేతుం,
అశంకత, అతర్కమదిత్యుత్ప్రేక్షాలంకారః.

గళ త్వరాగం భృమిభంగిభిః పత
త్వస్కభృంగావళి నాగకేసరమ్,
సమారనారాయచనిఘ్నణస్తల
జ్వలతగ్గణంశాణ మివ వ్యలోకయత్.

92

గళదితి. సనలః, గళత్వరాగంనిపతదృజస్కం - భృమిభంగిభిర్భృమణపృకా
రైః ఉపలక్షితం, పతదృశ్యత్, పృస్కభృంగావళి - సుసక్తాళికులం - నాగకేసరం
కుసుమవిశేషం - మారనారాయచనిఘ్నణైః స్మరశరఘ్నణైః స్థలంతః లుతంతజ్వలంత
శ్చ - కణాఃస్ఫులింగాయస్యతం, శాణంనికషోపలమిత్యుత్ప్రేక్షా - వ్యలోకయత్,
ని. శాణస్తునికషకష ఇత్యమరః.

తదంగ ముద్దిశ్య సుగంధిపాతుకా
శ్శిలీముఖాళిః కుసుమా ధూణస్పృశః,
స్వచాప దుర్నిర్గత మార్గణభృమా
త్సూర స్వనంతీ రవలోక్య లజ్జతః.

93

తదంగమితి. సుగంధిశోభనగంధం. నూ. గంధస్యేదిత్యాదినాసమాసాంతఇ
కారః - తదంగం తస్యనలస్య అంగముద్దిశ్యలక్షీకృత్యగుణోగంధాదిః - మార్శీచ. ని.
గుణస్తావృత్తిశబ్దాదిజ్యేంద్రియాముఖ్యతంతుప్సితివై జయంతీ - తత్సృప్తశఃతద్యుక్తా
త్. నూ. స్పృశోనుదకేక్విన్ - కుసుమాద పాదానాత్ పాతుకాః ధావంతీః. నూ.
లపపలేత్యాది నాఉకఞ్చిత్వయః - స్వనంతీః ధ్వనంతీః శిలీముఖాళీరలిపక్షిః బాణప
క్షిశ్చఅవలోక్య - స్మరః, స్వచాపాత్సృప్త - దుర్నిర్గతా విషమనిర్గతాః యే
మార్గణాబాణాః తద్భృమాధేతోః - లజ్జతోభవత్ - నూనమితిశేషః - దుర్నిర్గతేషవో
హ్యధికంస్వనంతీతిపృసిద్ధం - అత్రస్వనచ్చిలీముఖేషుచుర్నిర్గతమార్గణ భృమాద్యాం
తిచుదలంకారః - సచశిలీముఖేతిశ్లేషానుప్రాణితః - తమత్థాపితాచేమంస్మరస్యలజ్జత
తోత్ప్రేక్షేత్యనయారంగాభివేనసంకరః.

మరుల్ల సత్పల్లవకంటకైః శ్శతం
సముచ్చర చ్చందనసారసారభమ్,
సవారనారీకుచసంచితోపమం
దదర్శ మాలూరఫలం పచేలిమమ్.

94

మరుదితి. మరుతా, లసత్పల్లవానాంచలత్కినలయానాం కంటకైః తీక్షణైర
వయవైః - శ్శతం, అన్యత్ర, విలసద్విటనవైః శ్శతమితి గమ్యతే, సముచ్చరత్పరితఃప్రస
ర్వత్ - చందనసారసేవఅన్యత్రచందనసారస్య సారభంయస్యతత్ - అతఏవవారనారీ
కుచేనవేశ్యాస్తనేన సంచితోపమంసంపాదిత సాదృశ్యమిత్యుపమాలంకారః. ని. వార
శ్రీగణికావేశ్యేత్యమరః - గులాంగ నానుసఖత్తాద్యనాచిత్యాద్వాదవిశేషణం - పచే
లిమంస్వతఃపక్ష్యమ్. వ్యా. కర్మకర్తరికేళిమరఉపసంఖ్యానమితిపచేః కేళిమర్ప్రత్యయః.

మాలారఫలంబిల్వఫలం. ని. బిల్వేశాండిల్వశైలమాలారఫలావపీత్యమరః - సనలోదదర్శ.

యువద్వయీచిత్తనిమజ్జనోచిత
ప్రసూనశూన్యేతరగర్భగహ్వరమ్,
స్మరేషు ధీకృత్య ధియా భయాంధయా
నపాటలాయాః స్తబకం పృకంపితః.

95

యువద్వయీతి. యువాచ యువతిశ్చయోర్యువోః ద్వయీమిధునం-తస్య
శ్చిత్తయోః కర్మణో నిమజ్జనే - ణ్యంతాల్ల్యుట్ - ఉచితైః శ్చమైః - ప్రసూనైః
పుష్పబాణైఃశూన్యేతరదశాన్యంపూర్ణం గర్భగహ్వరంగర్భకుమరంయస్యతం-పాట
లాయాః పాటలవృక్షస్య స్తబకంకుసుమగుచ్ఛం - భయాంధయాభయమాధయాధి
యాభయజన్యభ్రాంత్యేత్యర్థః-స్మరేషుధీకృత్యకామతూణీకృత్య-తథావిభిమ్యేత్యర్థః
అతఏవ భయాత్ప్రకంపితః చకంపే - అత్రపాటలస్తబకే మదనతూణీరభిమా ద్భ్రాం
తిమదలంకారః. శ్లో. కవిసమ్మతసాదృశ్యా ద్విషయేషిహితాత్తని, ఆరోప్యమాణా
సుభవో యత్రసంభ్రాంతిమాన్తత ఇతిలక్షణాత్.

మునిదుగ్ధిమః కోరకిత శ్చితిదుగ్ధి
ర్వనే మునా మన్యత సింహికానుతః,
తమిన్సోపక్షత్పరికూటభక్షితం
కలాకలాపం కిల వై ధవం వమక్.

96

మునిదుగ్ధిమ ఇతి. అమనానలేన - వనే - కోరకితస్సంజాతకోరకః-శ్చితిదుగ్ధిః
పత్రేషుకృష్ణచ్ఛవిః - మునిదుగ్ధిమఃఅగస్త్యవృక్షః - తమిన్సోపక్షే త్పురికూటేనక్ష
యన్యాజేన భక్షితం - అభక్షితత్వేకుతఃక్షయఇతిభావః-అత్రకూటభజ్జేనక్షయాపహ్న
నేన భక్షణారోపాదపహ్నవభేదః - వైధవంచాంద్రిమసం. ని. విధుస్సుధాంశుశ్చ
భ్రాంతురిత్యమరః - కలాకలాపంకలాసమూహం వమక్ఉద్గిరక్ సింహికాయాస్సు
తోరాచుః - అమన్యతకిల - అత్రకోరకితత్వ శితన్యతిత్వాభ్యాంమునిదుగ్ధిమస్త్రింశు
కలాకలాపవమవిశిష్టరాచుతోవృత్పితా, సాచోక్తాపహ్నవోత్థాపితేతి సంకరః.

పురోహతా త్రి పతుమారపాండర
చ్ఛదావృతేర్విరుధిబద్ధవిభిమాః,
మిశ్ నిమిలం విదధు ర్విలోకితా
నభన్వత స్తం కుసుమేషు కేశయః.

97

పురఇతి, పురోగో-హతాత్ ధుడిత్యాక్షిప్తా కృష్ణాతుమారేణహిమేన పాండ
రాణాం చదానాంపత్రాణాం - అన్యత్రతుమారవత్పాండరస్య చదస్యాచ్ఛాదకస్య
పత్రస్యచ - ఆప్యతిఃఆవరణం యేనతస్యనభస్వతఃవాయోః - వీరుధిలతాయాం బద్ధా
అనుబద్ధాఃవిభిమాభిమణానిలీలాక్పయాసుతాః-కుసుమేషువిషయే కేశయః-క్రిడాః-
కుసుమేషు కేశయః కామక్షీడాశ్చ - విలోకితా స్సత్యః - తంసలం - మిశంతీ
సజ్జంతీ నిమిలామిలనంయస్యతం - విదధుః - నిమిలితాక్షంచక్రీరిత్యర్థః - విరహి
ణాముద్దీపకదర్శనస్యనుస్పృహదుశ్చహేతుత్వాత్ - అన్యత్ర. శ్లో. నేక్షేతార్కంస
నగ్నాంత్రీం నచసంసక్తమేషునా మితినిషేధాదితిభావః - అత్రప్రస్తుతనభస్వద్విశే
షణ సామర్థ్యా దప్రస్తుత కామకన్యఃపారప్రతీతే స్సమాసోక్తి రలంకారః.

గతా యదుత్సంగతలే విశాలతాం
దుగ్ధిమా శ్చిరోభిః ఫలగౌరవేణ తామ్,
కథం సధాతీ మతిమాత్రినామితై
ర్నవందమానా నభినందతి స్మ తాన్.

98

గతాఇతి. దుగ్ధిమాః-యస్యాధాత్యాః-ఉత్సంగతలే ఉపరిదేశే అంకదేశేచ-
విశాలతాంవృద్ధిం - గతాః తాం ధాతీంభువనమాతరంచ ఉపమాతరంవా. ని. ధాతీ
జనన్యామలకీవసుమతుప్రపమాతృప్వీత్యమరః. నూ. ధకర్షణిప్రసరితేదటోదధాతేర్వా
ప్రసృప్త్యయః - ఫలగౌరవేణఫలభరేణ సుకృతాతిశయేనచ - హేతునా అతిమా
త్రీంనామితైః. ప్రవీక్ష్యంతైః నూ. నమేర్నిత్యవికల్పా ద్ధృస్వభావః శిరోభిరగ్రాయ
త్తమాంశ్చ-చందమానాన్ స్పృశతోభివాదయమానాంశ్చతాన్దుగ్ధిమాన్ అతఏవ
యచ్ఛబ్దానపేక్షా - ససలఃకథంనాభినందతిస్మ అభినందనైవేత్యర్థః - వృత్తాణాం తే
త్రాసురుపఫలసంపత్తి మపత్యానాం మాతృభక్తిచకోనామనాభినందతీతిభావః -
అత్రాపివిశేషణసామర్థ్యా త్పుత్రప్రతీతే స్సమాసోక్తిరలంకారః.

నృపాయ తస్మై హి మితం వనానిలై
స్సుధీకృతం పుష్పరసై రహర్మహః,
వినిర్మితం కైతకరేణుభి స్సితం
వియోగినే దత్త న కాముదీ ముదః.

99

అత్రాతపస్యచందికాత్వరూపణాయతద్ధర్మాన్సంపాదయతి.-నృపాయేతి.
వనానిలైఃఉద్యానవనవాతైః - హిమంశీతలం కృతఃహిమితం - తత్కరోతితిన్యాతా.
త్పురక్షిక్తః - పుష్పరసైఃవనవాతానీతైఃమకరందైః - సుధీకృతం అమృతీకృతం -
తథాక్షైతకరేణుభిః - సీతంవినిర్మితం శుభ్రీకృతం ఆహ్నోమహః తేజః ఆహర్మహః

ఆతపః. సూ. రోఽనుపీతిరేషాదేశః - తదేవకామదీతివ్యస్తరూపకమ్ - వియోగినేత
స్మైన్మపాయ-ముదఃపుమోదాన్ నాదత్తనదత్తవతీ-ప్రత్యుతోద్దీపికై వాధూదితిభావః.

వియోగభాజోపి నృపస్య పశ్యతా
తదేవ సాక్షా దమృతాంశుమాననమ్,
పికేన రోమారుణచక్షుషా ముహుః
కుహూ రుతాహూయత చంద్రైవైరిణి.

100

వియోగభాజఇతి. వియోగభాజోపి వియోగినోపి నృపస్య - తదాననమేవసాక్షా
దమృతాంశుం ప్రత్యక్షచంద్రం పశ్యతా అతఏవరోమోదద్యాపి చంద్రతాంసజవతీతి
క్రొధాదినరూపచక్షుషాపికేన - చంద్రవైరిణీకుహూనిజాలాపవీవ కుహూర్నష్టచం
ద్రామావాస్యేతిష్టరూపకం. ని. కుహూస్యాత్క్రికాలాపనష్టేందుకశయోరపీ
తివిశ్వః - ముహూరాహూయతోతతహూతాకిమి త్యుత్ప్రేక్షా పూర్వోక్తరూపకసా
పేక్షేతిసంకరః - అన్యచంద్రస్యేయమేవకుహూరాహూయనీయా అన్యవపతత్కాం
తిహరిత్వాదితిభావః, వియోగావస్థాయామపినలాననం చంద్రాతిశయిసౌందర్యం,
స్వస్థానిసాయాంతుకిమితీభావః.

అశోక మధ్ధాన్వితనామతాశయా
గతాః శరణ్యం గృహశోచి నోధ్యగాః,
అమన్యతానంతమివైషవల్లవైః
ప్రతీప్త కామజ్వల దస్త్రజాలకమ్.

101

అశోకమితి. ఏవనలః - పల్లవైః ప్రతీప్తానిప్రతిగృహీతానిసంఘన్నాని కామజ్వ
లదస్త్రాని తద్రూపాణిజాలకానిక్షారకాః బాలముకుళగుచ్ఛాయేనతం - పల్లవసంఘ
న్నజాలకరూపకమాన్త్రమిత్యర్థః - అన్యభాతద్గర్భాదేవతేమియేరన్నితిభావః - ఆ
శోకం అతఏవార్థాన్వితనామతానాస్తిశోకో యస్మిన్నిత్యన్వర్థ సంజ్ఞతా తత్కృతయా
ఆశయా - అస్మానప్యశోకాకాకరిమ్యతిత్యభిలాషేణ - శరణేరక్షణేసాధుంసమర్థం శర
ణ్యంమత్ప్రేతిశేషః. ని. శరణంరక్షణేగృహితివిశ్వః - తప్రసాధురితియత్ ప్రత్యయః -
అగతాః శరణాగతానిత్యర్థః - గృహాదాదాకాశోచంతిగృహశోచిన్ః గృహానుద్ది
శ్యశోచతత్త్యర్థః. ని. గృహఃపత్న్యాగృహేస్మృతాఇతివిశ్వః - అధ్యగాఃప్రో
పితాః - అవంతమివ - శరణాగతరక్షణేమహాఫలస్మరణాత్ - అన్యభామహాదోషస్మ
రణాచ్చరక్షంతమివేత్యర్థః - అమన్యతజ్ఞాతవాః - అన్త్రభీరూణాంతర్దోషనమేవరక్ష
ణోపాయఇతిభావః.

విలాసవాపీతటవీచివాదనా
త్పికాళిగీతే శ్శిఖలాస్య లాఘవాత్,
వనేపి తౌర్యత్రిక మారరాధ తం
కవ్య భోగ మాప్నోతి న భాగ్యభాగ్జనః.

102

విలాసేతి. విలాసవాపీవిహారదీప్తికా తస్యాస్తటేవీచీనాం వాదనాత్, పికా
నామలీనాంచ గీతేర్గానాత్ - శిఖీనాం ఘయూరాణాం లాస్యలాఘవాత్ నృత్యనైపు
ణ్యాచ్చ - వనేపి - తంసలంతౌర్యత్రికంనృత్యగీతవాద్యత్రయం - కర్తృ - అరరాధ
అరాధయామాస - తథాపి - భాగ్యభాగభాగ్యవాక్ - జనః - కవ్య, భుజ్యతఇతిభోగః
సుఖం తంనాప్నోతిసర్వత్రైవాప్నోతిత్యర్థః - సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపార్థాం
తరన్యాసః.

తదర్థ మధ్యాప్యజనేన తద్వనే శుకావిస్తప్తాః పటవ స్తమస్తువక్,
స్వరామృతేనోపజగుశ్చ శారికా స్తథైవ తత్ప్రేరుషగాయనీకృతాః.

తదర్థమితి. జనేననేపికజనేనతదర్థంనలప్రీత్యర్థం - అధ్యాప్యస్తుతీఃపాశయిత్వాత
స్మితవనే - విస్తప్తాఃముక్తాః - పటవఃస్ఫుటగిరః - శుకాస్తంసలంఆస్తువక్ - తత్తైవ
శుకవదేన - తత్ప్రేరుషస్యనలపరాక్రమస్య గాయన్యోగాయికాఃకృతాః గాయనీకృ
తాః - శారికాః - స్వరామృతేన మధురస్వరేణేత్యర్థః ఉపజగుశ్చ.

ఇతీష్టగంధాధ్యమటన్నసౌవనం, పికోపగీతోపి శుకస్తుతోపిచ,
అవిందతామోదభరంబహిఃపరం, విదర్భసుభ్రావిరహేణనాంతరమ్.

ఇతి. ఇతి, ఇష్టగంధాధ్యంసౌగంధ్యసంపన్నం వనమటా దేశకాలాధ్యగం
తవ్యాకర్మసంజ్ఞాహ్యకర్మణామితి వనస్యదేశత్వాత్కర్మత్వమ్ - అసౌవనః - పికైఃకో
కిల్లైః - ఉపగీతోపిశుకైఃస్తుతోపిచపరంకేవలం. ని. పరస్మ్యాదుత్తమానాప్రవైరిదూరే
షు కేనలఇతివిశ్వః - బహిఃఆమోదభరంసౌరభ్యాతిరేకరూపమేవ - అవిందత - విదర్భ
సుభ్రావిరహేణహేతునా - ఆంతర్దంఆమోదభరం - ఆనందాతిరేకరూపమ్ - నావిం
దతసంబధవాక్ - ప్రత్యుత్తమసఖమేవాన్వభూదిత్యర్థః. ని. ఆమోదోగంధహర్షయోరితి
విశ్వః.

కరేణ మీనం నిజకేతనం దధ ద్ద్రుమాలవాలాంబునివేశశంకయా,
వ్యతర్కినర్వర్తు ఘనేవనే మధుం సమిత్రమత్రానుసరన్నివ స్మరః.

కరేణేతి. ససలః - నిజకేతనంనిజలాంఘనం మీనంద్రుమాలవాలాంబునివేశ
శంకయా ప్రవేశభీయాః కేణ దధత్ - తాదృక్కుభిరేఖావ్యాజేనదధానఇత్యర్థః సర్వ

ర్షుః సేనర్షత్సంపదే, అత్ర అస్మిన్ వసేమిత్రం సఖాయం మధుం వసంతం - అనుసరకా
అన్విష్యక్ - సమరభవ్యతర్కి - తర్కితభివ్యత్ప్రేక్షా, జనైరితి శేషః.

లతాబలాలాన్యకలాగురుస్తరు ప్రసూనగంధోత్కరపశ్యతో హరః,
అనేవ తాముం మధుగంధవారిణి, ప్రణీతలీలాప్లవనో వనానిలః. 106

లతేతి. లతా ఏవాబలాః తా సాంలాన్యకలాసుమధురవృత్తవిద్యాసు గురురుపదే
ప్రేతిమాంద్యోక్తిః, తరుప్రసూనగంధోత్కరాణాం వృక్షకుసుమసౌరభసంపదాం పశ్య
తోహరః పశ్యంత మనాదృత్యహరః - ప్రసహ్యపహ రైత్యర్థః. ని. పశ్యతో యోహరత్య
ర్థం సహరః పశ్యతోహర ఇతి హలాయుధః. నూ. పచాద్యచ్, షష్ఠీచానాదర ఇతి
షష్ఠీ - వాగ్వికృత్యద్యోభ్యయ్యుక్తిదండహరేష్విత్వలుక్ - ఏతేన సౌరభ్యముక్తం - మధు
మకరందవన గంధవారి గంధోదకం తత్ర ప్రణీతలీలాప్లవనః కృతలీలావగాహ ఇతి
తైత్తియోక్తిః - ఈదృగ్వాసానిలః అమంసలం - అనేవత - గుణవానేవ సేవకః సేవ్య
ప్రియోభవతితిభావః.

అథ న్య మాదాయ భయేన మంథనా
చిరత్నరత్నాధిక ముచ్చితం చిరాత్,
నిలీయ తస్మిన్నివన న్నపాంనిధి
ర్వనే తటాకో దదృశే వసిభుజా.

107

అథేతి. అథ వనాలోకనాంతరం, మంథనాదభయేన - మంథనార్థం పునర్మ
భివ్యంతీతి భయాదితిభావః - చిరాత్ - ఉచ్చితం సంచితం - చిరత్నంచిరంతనం. వా.
చిరపరుత్పరారిభ్య స్తోవక్తవ్య ఇతిత్వప్రత్యయః, తచ్చుతద్రత్నాధికం శ్రేష్ఠమస్తుభూ
యిష్టం చేతి చిరత్నరత్నాధికం. ని. రత్నంస్వజాతిశ్రేష్ఠే సీత్యమరః - స్వంధనం. ఆదా
యతస్మిన్ వనే నిలీయాంతర్ధాయ నివసక్వర్తమానః - అపాంనిధి రివేత్తుప్రేక్షా,
తటాకస్సరోవిశేషః - అవసిభుజారాజ్ఞా - దదృశేదృష్టః.

పయోనిలీనాభ్రముకాముకావళీ
రదా ననంతోరగ పుచ్చసచ్చవీణ,
జలార్ధరుద్ధస్య తటాంతభూభిదో
మృణాళజాలస్య నిభా దృభారయః.

108

యసుక్తంధనమాదాయేతితదేవాత్రసంపాదయతి - పయఇత్యాదినవభిల్లోక్తేః -
పయఇతి, యస్తటాకః - జలేనార్ధరుద్ధస్య అర్ధచ్చన్నస్య - తటాంతభూభిదస్తటప్రాం
తదేశ నిర్గతస్యైత్యర్థః - మృణాళజాలస్య బిసబృందస్య నిభాద్వాన్యజాదిత్యపహ్నవా
లంకారః. ని. నిభోవ్యాజసదృక్షయోరితివిశ్వః - అనంతోరగస్య శేషాహేః - పుచ్చస

సచ్చవీణసవర్ణాక్ - తద్వద్ధవశానిత్యర్థః పయోనిలీనానాం అభ్రముకాముకావళీ
నాం - విరావణశ్రేణీనాం రదాకదంతాక్ - బభౌర-తత్ర ఏకవైరావణః ఆత్మత్వ
సంఖ్యాకా ఇతి వ్యతిరేకః, * అభ్రముంకామయంత ఇత్యభ్రముకాముకా ఇతి ద్వితీ
యాసమాసో మధుపిపాసురితివత్. నూ. నలోకేత్యాది నా షష్ఠీ ప్రతిషేధాత్ లవ
వతేత్యాదినాక మేరుకఇచ్చిత్యయః.

తటాంతవిశ్రాంత తురంగమచ్చటా
స్ఫుటానుబింబోదయచుంబనేనయః,
బభౌ చలద్వీచికశాంతశాంతనై
స్సహస్ర ముచ్చైశ్శృవసామిన శ్రయక్.

109

తటాంతవిశ్రాంతేతి. యస్తటాకః - తటాంతేతటపాగ్రింతేవిశ్రాంతా యాతురం
గమచ్చటా నలానీతాశ్వశ్రేణీతస్యాః స్ఫుటంయథాతథా అనుబింబోదయచుంబనేన
పృతిబింబావిర్భావవ్యాప్త్యానిమిత్తేన - వీచయఏవకశాస్తాసాం అంతశాతనైః ఆగ్రతాడ
నైః. ని. అశ్వాదేస్తాడనీకశేత్యమరః, చలదుచ్చలత్ - ఉచ్చైశ్శృవసాం సహస్రంశ్రియక్
ప్రాప్నునన్నివ బభౌవిత్కృత్యేక్షా, వ్యతిరేకశ్చపూర్వవత్ - ఏతేనలశ్వానాం ఉ
చ్చైశ్శృవసాన్యవ్యంగమ్యత ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః.

సితాంబుజానాం నివహస్య యశ్చలా
దృభావళిశ్యామలితోదరశ్రియాం,
తమస్సమచ్ఛాయకళంకసంకులం
కులం సుధాంశో ర్భవళుళం వహ స్పహు.

110

సితాంబుజానామితి. యస్తటాకః అలిభిః శ్యామలితోదరశ్రియాం శ్యామికృ
త మధ్యశోభానాం సితాంబుజానాం పుండరీకానాం నివహస్య ఛలాత్ తమస్సమ
చ్ఛాయై స్తిమిరసవర్ణైః కళంకైః సంకులం బహుళంసంపూర్ణంబహ్వనేకం - సుధాం
శోశ్చంద్రస్య కులంవంశంవహక్ బభౌవితి గమ్యాత్యేక్షా ఛలశబ్దేన పుండరీకేషు
పుండరీకత్వా పహ్నవేన చంద్రతావోపాత్సాపహ్నవాచ - వ్యతిరేకస్తుపూర్వవత్.

రథాంగభాజా కమలానువంగిణా
శిలీముఖ స్తోమనభేన శార్ఙ్గిణా,

* వస్తుతస్త్వయంగంధః ప్రమాదపతిత ఇతిభాతి, కమేరనిషేధ ఇతివాగ్వికేన
షష్ట్యాః ప్రతిప్రసూతత్వేన షష్ఠీ సమాసస్య నిర్వాగత్వాత్. అత ఏవ కాముద్యాం న
లోకేత్యాదినూత్రవన కమేర నిషేధః లక్ష్యః కాముకోహరితుక్తమ్.

సరోజినీ స్తంబకదంబకై తవా

స్మృణాశశేషాహి భువాన్వయాయ యః.

111

రథాంగేతి, యస్తటాకః, రథాంగం చక్రవాకం చక్రాయథంచ - యద్యపి చక్రవాకే రథాంగ నామేతి ప్రయోగోయాధః తథాపిప్రాయేణాత్ర చక్రశబ్ద పర్యా యప్రయోగదర్శనాత్తద్వదస్యాప్యశబ్దయత్రప్రయోగంమన్యతేకవిః-తద్భాషాభజోజ్యైః కమలైః కమలయాచ అనుషంగిణాసంసర్గతా శిలీముఖస్తామ సఖేనఆభిసలసహచరేణ అన్యత్రసఖశబ్దస్సాదృశ్యవచనః - తత్సవర్ణేనేత్యర్థఃమృణాళంశేషాహిరివేత్యపమితస మాసః - తన్ముఖాతదాకరేణఅన్యత్రమృణాళమివశేషాహిః - తన్ముఖాతదాధారకేణకా ర్షిణా విష్ణునా - సరోజినీనాంస్తంబాఃగుల్మైః. ని. అప్రికాండేస్తంబగుల్మవిత్సమరః- తేషాంకదంబస్యకైతవాన్మిషాత్ - అన్వయాయఅనుయాతోనుస్మలోద్ధిష్ఠితఇతియావ త్ - అత్రాపి కైతవశబ్దేన స్తంబత్వమపహ్నుత్యతత్ప్రికార్షిత్వారోపాదపహ్నువభేదః.

తరంగిణీ రంకజుష స్స్వపల్లభా

స్తరంగరేఖా బిభరాం బభూవ యః,

దరోద్గతైఃకోకనదాఘకోరకై

ర్భుతప్రవాళాంకురసంచయ శ్చ యః.

112

తరంగిణీతి. కించయస్తటాకః - అంకజుషఃఆంఠికభాజః ఉత్సంగసంగినీశ్చ - తరంగరేఖా స్తరంగరాజీరేవస్వపల్లభాస్తరంగిణీరివ్యస్తయాపకమ్ - బిభరాంబభూవ బభార. నూ. భీష్మాభ్యచువాంశ్చువచ్చేతివికల్పాదామృత్యయః కించ - యస్తటాకః దరోద్గతైఃకోకనదాఘకోరకైః రక్తోత్పలపండుకలికాభిః ధృతప్రవాళాంకురసంచయః ధృతవిమృమాంకురనికరః - అత్రాపికోకనదకోరకాణాంవిమృమ త్వేన రూపాణాద్రూపకమేవ.

మహీయసః పంకజమండలస్య య

శ్చలేన గౌరస్య చ మేచకస్య చ,

నలేన మేనే నలిలే నిలీనయో

స్త్విషం విముంచ నిష్ఠుకాలకూటయోః.

113

మహీయసఇతి. యస్తటాకః మహీయసః మహత్తరస్యగౌరస్యచ మేచకస్యచ పంకజమండలస్య సితాసితసరోజ పండయోశ్చలేననలిలే నిలీనయోః విధుకాలకూట యోః సితాసితయోరితిభావః-త్విషంవిముంచనిష్ఠుజన్నివనలేనమేనే - అత్రశలేనవిముంచన్నివేతినాపహ్నువోత్ప్రేక్షా, వ్యంజకాప్రయోగాగ్ధమ్యాచ.

చలీకృతా యత్ర తరంగరింగణై

రబాలకై వాలలతా పరంపరాః,

ధృవం దధుర్బాడబహవ్యవాదధ

స్థితిప్రరోహ త్తమభూమధూమతామ్.

114

చలీకృతాఇతి. యత్ర యస్మిన్కటాకే తరంగరింగణైః తరంగకంపనైః-చలీకృతాః చంచలీకృతాః అబాలానాం కఠోరాణాంవైవాలలతానాం పరంపరాః పద్మ-యః - హన్యం వహతీతి హన్యవాడగ్నిః. నూ. వహశ్చేతిజ్యోతిస్త్యయస్యఛందోమా త్రవిషయత్వానాదరేణ భాషాయా చుపిప్రయోగః-బాడబహవ్యవాహో బడబాగ్నై రధస్థిత్యా అంతరవస్థానేన ప్రరోహత్తమో బహిః ప్రాచుర్భవత్తమో భూమా ఆధిక్యం యేనాంతేవతేధూమాశ్చలేషాం భావస్తత్తాతాందధుః - బహిరుత్థితధూమపటలవద్భు రిత్వర్థః - ధృవమిత్యతేప్రేక్షాయామ్.

ప్రికామ మాదిత్య మవాప్య కంటకైః

కరంబితా మోదభరం వివృణ్వతీ,

ధృతస్ఫుటశ్రీగృహవిగ్రహా దినా

సరోజినీ యత్ప్రిభ వాప్సరాయితా.

115

ప్రికామమితి. ఆదిత్యంసూర్యం అవాప్య ప్రకామం కంటకైః నాశగతైస్తేష్టా గ్రైరవయవైః కరంబితాదంతరితా - అన్యత్రాచిత్యం అదితిపుత్ర మింద్ర మవాప్య కంటకైః పులకైః కరంబితా - ఆతనవమోదభరం పరిమళ సంపదంతనందసంపదంచ - వివృణ్వతీప్రకటయంతీ దినా దిననే ధృతాని స్ఫుటశ్రీగృహాణి వికచపద్మాని యేనతాదృశోవిగ్రహాః స్వరూపంయస్యాస్సా-అన్యత్ర దినా స్వరేణ ధృతః స్ఫుటశ్రీగృహంఉజ్జ్వలశోభాస్వదం విగ్రహోదేహోయస్యాస్సాస్వగ్లోకవాసినీత్వర్థః - యస్తటాకఃప్రభవఃకారణంయస్యాస్సా-యజ్జన్యాసరోజినీఅప్సరాయితా అప్సరాఇవాచరితా. ఉపమానాత్. నూ. కర్దుక్యక్ష్ణులూపశ్చేతిక్యక్ష్ణు-ఓజసోఽప్సరసోనీత్యమితినిత్యస్సలోపశ్చ తతఃకర్తరికైః - శ్లిష్టవిశేషణేయమపమా.

యదంబుపూరప్రతిబింబితాయతి

గృరుత్తరంగై స్తరళస్తటద్రుమః,

నిమజ్జ్య మైనాకమహీభృత సృత

స్తతానపతౌకా ధువత స్సపక్షతామ్.

116

యదితి. యస్య తటాకస్యాంబుపూరే ప్రతిబింబితాయతిః ప్రతిఫలితాయామః- మరుత్తరంగైః వాతవీజనైః తరళశ్చలః తటద్రుమః నిమజ్జ్యసతః వర్తమానస్య పక్షాక్

పత్రాణిధువతః కంపయతః మైనాకమహీభృతః మైనాకాద్రేః సపక్షతాంసదృశం
ఇంద్రాద్రక్షితత్వాత్పక్షసత్తాంచ తతానేతుపమా.

పయోధిలక్ష్మీముషి కేళిపల్వలే
రిరంసుహంసీకలనాదసాదరమ్,
న తత్ర చిత్రం వివారంత మంతికే
హిరణ్మయం హంస మబోధి నైషధః.

117

పయోధీతి. అథ నైషధో నిషధానాం రాజానలః. నూ. జనపదశబ్దాత్ప్రతియాద
ఇ - పయోధిలక్ష్మీముషి తత్కల్ప ఇత్యర్థః - తత్కేళిపల్వలే క్రీడాసరసి రిరంసునానారం
తుమిచ్ఛానాం - హంసీనాం కలనాదేషు మధురస్వరేషు సాదరం సస్పృహం అతఏ
వాంతికే తత్సమిపే విహారంతంచరంతమ్ - హిరణ్మయం మువర్ణమయం. నూ. దాండినా
యనేత్యాదినా నిపాతనాత్సాధుః అతఏవ చిత్ర మచ్ఛతం హంసమ్ - అబోధి దదర్శే
త్యర్థః.

ప్రియాసు బాలాసు రతిక్షమాసు చ
ద్విపత్రితం పల్లవితం చ బిభ్రీతమ్,
స్మరార్జితం రాగమహీరుహంకురం
మిషేణ చంచో శ్చరణద్వయస్యచ.

118

పునస్తమేవవినిష్టి. - ప్రియాస్వీతి. బాలాసు అరతిక్షమాసు కించిదాసన్నయావ
నాస్వీత్యర్థః - అన్యథారాగాంకురాసంభవాత్ రతిక్షమాసు యువతీషుచేతి ద్వివిధాసు
ప్రియాసు విషయే క్రమాత్ చంచోః త్రోట్యోః. ని. చంచుస్తోటిరుభేత్ప్రియామి
త్యమరః - చరణద్వయస్య చమిషేణ ద్విపత్రితం సంజాతద్విపత్రితం - పల్లవితం సంజాతప
ల్లవంచ - చంచోర్ద్వయాః సంపుటితత్వసామ్యాద్విపత్రితత్వమ్ - చరణయోస్తువి
స్మమరాంగులిత్యేన పల్లవసామ్యాత్పల్లవితత్వం రాజహంసానాం లోహితచంచుచరణ
త్వాత్సమిషేణేత్యుక్తమ్ - స్మరార్జితం స్మరేణైవమృతారోపకేణోత్పాదితమిత్యర్థః - రా
గఏవమహీరుహః తస్యాంకురం రాగయుక్త మహీరుహంకురమ్ - బిభ్రీతమ్ చంచు
పుటమిషేణ ద్విపత్రితం బాలికాగోచరరాగం - చరణమిషేణ పల్లవితం యువనివిషయ
రాగంచ బిభ్రీతమ్. నూ. నాభ్యస్తాచ్ఛతురితినుమ్యుతిషేధః - సః ఈదృశంహంసం.
అబోధితిపూర్వేణాన్వయః - పృతాంకురః ప్రథమంద్విపత్రితతో భవతి పశ్చాత్పల్లవిత
ఇతిప్రసిద్ధమ్ - అత్రరాగమహీరుహంకురం బిభ్రీతమితిహంసవిశేషజాద్రాగస్య హం
సాధికరణత్వోక్తేః. ప్రియాస్వధికరణభూతాస్వీతి ఉపాధ్యాపయిశ్చేవ్యరభట్టారక
త్యాఖ్యానం ప్రత్యాఖ్యేయం - అన్యనిష్ఠస్య రాగస్య అన్యాధికరణకత్వాద్యోగాత్ -

యమేకమవోభయనిష్ఠఇతిభృమితన్యం - తస్యేచ్ఛాపరపర్యాయస్యతథాత్వాద్యో
గాత్ - అన్యబుద్ధ్యాదీనామపి తథాత్వాపత్తౌసర్వసిద్ధాంతవిరోధాత్ - విషయాను
రాగాభావప్రసంగాచ్చ - ఉభయోరపిరాగిత్య సామ్యాదుభయనిష్ఠత్వభృమః కేషాం
చిత్ - తస్మాత్కామినోరన్యోన్యాధికరణరాగయోరన్యోన్యవిషయకత్వమేవ నోభయా
ధికరణత్వమితి సిద్ధమ్ - ప్రియాస్వీతివిషయసప్తమీ నత్వా ధారసప్తమీతినర్వంరమణీ
యమ్ - అత్రరాగమహీరుహంకురమితి రూపకం - చంచుచరణమిషేణేత్యపన్నాన
ప్రాణితమితిసంగరః - తేనచబాహ్యభ్యంతరరాగయోర్భేదేపి తదభేదరూపాతిశయో
క్త్యుక్తాపితా చంచుచరణ వ్యాజేనాంతరస్యైవ బహిరంకురితత్వోక్తేప్రేక్షా వ్యజ్యత
ఇత్యలంకారణాలంకారధ్వనిః.

మహీమహేంద్ర స్తమవేక్ష్య నక్షణం
శకుంత మేకాంతమనోవినోదినమ్,
ప్రియావియోగా ద్విధురో పి నిర్భరం
కుతూహలాక్రాంతమనా మనా గభూత్.

119

మహీమహేంద్రఇతి. మహీమహేంద్రః భూదేవేంద్రః సనలః ఏకాంతం
నితాంతం మనోవినోదయతీతి తస్మాక్తం తంశకుంతం పక్షిణం క్షణం అవేక్ష్య ప్రియా
వియోగాత్ నిర్భరమతిమాత్రం విధురోదుస్థాపి మనాగీషత్ కుతూహలాక్రాంతమ
నాః కాతుకావిష్టచిత్తే అభూత్ తంగ్రహితుకామా భూదిత్యర్థః.

అవశ్యభవ్యేష్య నవగ్రహగ్రహ
యయా దిశా ధావతి వేధన స్సప్తహా,
తృణేనవాత్సేవ తయా సుగమ్యతే
జనస్యచిత్రేన భృశావశాత్మనా.

120

నను కథమిదృశీనాపతే ప్రవృత్తిరస్య ధీరోధాత్తస్యేత్యాశంక్య నాత్రజంతో
స్సాన్వితంత్ర్యంకింతుభాన్వధానసారిణీ విధాతురిచ్చైవతథా ప్రేరయతీత్యాహ. - అప
శ్యేతి. అవశ్యభవ్యేష్య అవశ్యంభావిష్యధేషువిషయే. నూ. భవ్యగేయేత్యాదినాకర్తరి
యత్ప్రీత్యయాంతో నిపాతః లుంపేదవశ్యమః కృత్య ఇత్యవశ్యమా మకారలోపః,
అవగ్రహగ్రహ అప్రతిబంధనిర్బంధా నిరంకుశాభి నివేశేతియావత్. ని. గ్రహోను
గ్రహ నిర్బంధగ్రహణేషు రణోద్దమ ఇతివిశ్యే, వేధనస్సప్తహా విధాతురిచ్చా య
యాదిశా ధావతి యేనాధ్యనా ప్రవర్తతే తయేవదిశా భృశావశాత్మనా అత్యంతపరిప
త్రస్వభావేన జనస్య చిత్రేన తృణేన వాత్సావాత్ మూహఇవ. నూ. పాశాదిభ్యో
యః, అనుగమ్యతే వేధనస్సప్తహాకర్మ.

అథావలంబ్య క్షణ మేకపాదికాం

తదా నిదద్రా వుపపల్వలం ఖగః,

స తిర్యగావర్జితకంధర శ్చిరః

విధాయ పక్షేణ రతిక్లమాలసః.

121

చిక్షిత్వా శ్చే చైవానుకూల్యం కార్యతోదర్శయతి. — అథేతి. అథ సలదృష్టిపథ ప్రాప్త్యనంతరం రతిక్లమాలసః సఖిగోహంసః తదానలకుతూహల కాలవన క్షణం ఏకః పాదోయస్యాంక్రియామిత్యేకపాదికా ఏకపాదే నావస్థానం. నూ. మత్స్వర్ధీయస్య స్పృత్యయః. నూ. తద్దిత్యాధేత్యాది నా సంఖ్యాసమాసః. నూ. యస్యేతి చేత్యకారలోప స్య స్థానివద్భావేన పాద్రూపత్వా భావాన్న పాదః పడితిపదాదేశః, తామేకపాదికాం ఆవలంబ్య తిర్యక్ ఆవర్జితకంధరః ఆవర్జితగ్రీవస్య పక్షేణశిరః విధాయ ఉపపల్వలం పల్వలసమీపే నిదద్రాసుష్టుప స్వభావోక్తిరలంకారః. ఖగో. స్వభావోక్తి రసాచారు యథావద్వస్తు వర్ణనమితి లక్షణాత్.

సనాళ మాత్మానననిర్జితప్రభం

హియూ నతం కాంచన మంబుజన్మ కిమ్,

అబుద్ధ తం విద్రుమదండమండితం

స వీత మంభఃప్రభుచామరంచ కిం.

122

సనాళమితి. సనలః తం నిద్రాణం హంసం ఆత్మానన నిర్జితప్రభం నిజముఖ నిరాకృతశోభం అతఏవహియానతం సనాళం నాళసమీతం కాంచనం సౌవర్ణం అంబుజన్మ అంబుజంకిం ఇతి తథావిద్రుమదండేన ప్రవాళమయదండేన మండితం భూషితం పీతంపీత వర్ణం అంభఃప్రభాః అపాంపత్య ర్వయణస్య చామరంకిం ఇతి శబ్దోధ్యాహర్యః ఇతిచా బుద్ధబుద్ధవాక్ ఉత్పేక్షితవా నిత్యర్థః బుద్ధ్య తేర్లుజితజ్ఞః. నూ. యుషస్తస్థో ధోఽధ ఇతి తకారస్యధకారః.

కృతావరోహస్య హయా దుపాసహా

తతఃపదే రేజతురస్య బిభ్రతీ,

తయోః ప్రవాళై ర్వనయో స్తథాంబుజై

ర్నియోద్ధుకామే కిము బద్ధవర్మణీ.

123

కృతేతి. తతస్తన్నిద్రానంతరం హయాత్ కృతావరోహస్య కృతావతారస్య అస్యనలస్య ఉపాసహా చార్మణీ పాదత్రాణే. ని. పాదూయపానత్ ప్రీత్యమరః బిభ్రతిబిభ్రాణేపదేచరణేతయోః ప్రకృతయోః వనయో స్ఫులిలకాననయోః. ని. వనేన లిలకాననే ఇత్యమరః ప్రవాళైః పల్లవైః తథాంబుజైశ్చ సహేత్యర్థః, సహేతృతి

నా, నియోద్ధుకామాయయోస్తే నియోద్ధుకామే యుద్ధకామే ఇత్యర్థః. నూ. తుంకామమనసారసీతి మకారలోపః, అతోబద్ధవర్మణీకిము బద్ధకవచేషవ రేజతురిత్యుత్పేక్షా.

విధాయ మూర్తిం కపటేన వామనీం

స్వయంబలిధ్వంసి విడంబినీమయమ్,

ఉపేత పార్శ్వశ్చరణేన మానినా

స్మపః పతంగం సమధత్తపాణినా.

124

విధాయేతి. అయంనలః, స్వయమేవకపటేన ఛద్మనా వామనీంప్రాప్యం గౌరాదిత్వాత్ జీవ, బలిధ్వంసివిడంబినీం కపటవామన విష్ణుమూర్త్యనుకారిణీ మిత్యర్థః మూర్తింవిధాయ కాయం సంకోచ్యేత్యర్థః మానినా నిశ్చబ్దేన చరణేన ఉపేతపార్శ్వః పార్శ్వపాదసాంతికః పాణినా పతంగంపక్షిణం సమధత్త సంఘటితవాక్ జగ్రాహేత్యర్థః సహేతృతీయా, స్వభావోక్తి రలంకారః.

తదాత్త మాత్మాన మవేత్య సంభ్రమా

త్పునఃపునః ప్రియసదుత్ స్ల నాయనః,

గతో విరుతోద్దయనే నిరాశతాం

కరా నిరోద్ధ ర్గతీ స్మ కేవలమ్.

125

తదాత్తమితి. సఃహంసః ఆత్మానం తదాత్తం తేన నలేన ఆత్తం గృహీతం అవేత్యజ్ఞాత్వాసంభ్రమాత్ ఉత్పిష్టవాయ ఉత్పతనాయ పునఃపునః ప్రియసత్ ఆయస్తవాక్ యనుప్రయత్న ఇతిధాతోర్లుజి పుషాదిత్వా చేచరణాదేశః, ఉడ్డయనే ఉత్పతనే నిరాశతాంగతః విరుతోత్కుక్ర్య నిరోద్ధ ర్గహితుః కరాకేవలం దశతిస్మ దష్టవాక్ ఆత్రాపి స్వభావోక్తిః.

ససంభ్రమోత్పాతి పతత్కులాకులం

సరఃప్రపద్యోత్కతయానుకంపితామ్,

త మూర్మిలోలైః పతగ్రహాన్నృపం

న్యవారయ ద్వారిరుహైః కరైరివ.

126

ససంభ్రమేతి. ససంభ్రమంసత్వరం ఉత్పాతినోడ్డయ మానేన పతత్కులేన పక్షిసంఘేన అకులంసంకులం సరః కర్తృ ఉత్కతయా ఉన్మనస్కతయా నూ. ఉత్కఉన్మనః ఇతి నిపాతనాదభిధానాచ్చసాధుః, అనుకంపితాందయాకుతాం ప్రపద్యప్రప్య తింన్యపం ఉఃక్మిభిః లోలైః చలైః వారిరుహైః కరైరితి వ్యస్తరూపకం

పతగ్రహత్వక్షిగ్రహణాత్ న్యవారయదివేత్సుత్ప్రేక్షా, వాస్తవనివారణాసంభోష
దుత్ప్రేక్ష్య నివారణస్య కరసాధ్యత్వాత్తత్ర రూపకాశ్రయణం అతవేవేకజన్యసోప
మావాచకత్వబాధేనాధ్వానుసారాద్యవహితాన్వయేనా ప్యుత్ప్రేక్షా వ్యంజకత్వ
మితిరూపకోత్ప్రేక్షయో రంగాంగిభావేన సూకరః.

పతత్రిణా తద్రుచిరేణ వంచితం

శ్రియః ప్రయాంత్యాః ప్రవిహాయ పల్వలమ్,

చలత్ప్రదాంభోరుహనూపురోపమా

చుకూజ కూలే కలహంసమండలీ.

127

పతత్రిణేరుచిరేణునోజ్ఞేన పతత్రిణా నలగ్నసీతహంసేన వంచితంవిరహితం
తత్పల్వలం సరః ప్రవిహాయ ప్రయాంత్యాః గచ్ఛంత్యాః శ్రియ స్సరశ్శోభాయా
లక్ష్యైశ్చలదృష్ట్యాంపదాంభోరుహనూపురాభ్యాం ఉపమాసామ్యంయస్యాస్మా కల
హంసమండలీ కూలేచుకూజ స్వయూధ్యభ్రంశే కూజం పక్షిణాం స్వభావః అత్ర
హంసేనైవసహగచ్ఛంత్యాః సరశ్శోభాయాః శ్రిదేవ్యాసహ భేదాధ్యవసాయేన కూజ
తక్మలహంసమండల్యాం తన్నుపురత్వ ముత్ప్రేక్ష్యతే ఉపమాశబ్దోపి ముఖ్యాధ్వానుప
పత్తే స్సంభావనాలక్షక ఇత్యవధేయం.

నవాసయోగ్యా వసుధేయ మీదృశ

స్తవమంగయస్యాః పతి రుజ్జి తస్మితిః,

ఇతి ప్రహాయ క్షితి మాశ్రితా నభః

ఖగా స్త మాచుక్రుశు రారవైః ఖలు.

128

నవాసయోగ్యేతి. ఇయంవసుధావాసయోగ్యా నివాసార్హాన కుతః ఆంగభోః,
యస్యాః వసుధాయాః ఉజ్జితస్మితిః త్వక్తమర్యాదః ఈదృశః ఘాతుకః త్వం పతిః,
ఇతి త్థంఖగాః క్షితిప్రహాయ నభశ్శ్రితాః తంనలం అరవైః ఉచ్ఛవ్యనిభిః ఆచుక్రుశుః
ఖలు ఉక్తరీత్యాసనిందోపాలంభం చక్రుః వేత్సుత్ప్రేక్షా.

నజాతరూపచ్ఛదజాతరూపతా

ద్విజన్య దృష్టేయ మితిస్తువక్ ముహుః,

అవాదితేనాధనమానసౌకసా

జనాధినాథః కరపంజరస్పృశా.

129

నజాతరూపేతి. ఇయంఈదృక్ జాతరూపచ్ఛదైః సువర్ణపక్షైః జాతరూపతా
ఉత్పన్న సౌందర్యత్వం ద్విజన్యపక్షిణః నదృష్టాతదృష్టచరీ హిరణ్మయః పక్షిణుత్రాప

ప్రప్త ఇత్యర్థః. ఇతిముహుఃస్తువక్ సజనాధినాథః అథాస్మిన్నంతరేకరపంజరస్పృశా
కరతలగతేన మానసంమానససరః ఓకఃస్థానం యస్యతేన మానసౌకసాతేనహంసేన.
ని. హంసాస్తుశ్వేతగరుతశ్చక్రాం గామానసౌకసః ఇత్యమరః. అవాదిఉక్తః వదేకర్మ
ణిలుజ్.

ధిగస్తు తృష్ణాతరళం భవన్మన

స్సమీక్ష్య పతౌ నృమ హేమజన్మనః,

తవార్ణవస్యేవ తుషారశీకరై

ర్భవే దమీభిః కమలోదయః కియాన్.

130

తదేవచతుర్భిరాహ. — ధిగ స్త్వితి. హేమ్నా జన్మయేమాంతాన్ హేమజన్మనః
హేమాన్ మమపక్షాన్ పతాని సమీక్ష్యతృష్ణాతరళంఆశాచంచలం భవన్మనః ధిగ
స్త్వితినిందా. ని. ధిజ్జీర్ణర్చన నిదయో రిత్త్యమరః. మా. ధిగుపర్యాదిమత్రిప్సితధి
గ్యోగాన్మనఃఇతిద్వితీయా, తుషారశీకరైర్ని మకజైః అర్ణవస్యేవ తవ అమీభిః పక్షైః కి
యాన్ కమలాయాః లక్ష్యైఃకమలస్య జలస్యచ ఉదయోవృద్ధిః భవేత్ నకియాన
పీత్యర్థః.

నకేవలం ప్రాణి వధో వధో మమ

త్వదీక్షణా ద్విశ్వసితాంతరాత్మనః,

విగర్హితం ధర్మధనై ర్ని బర్హణం

విశిష్య విశ్వాసజుహం ద్విషామసి.

131

నకేవలమితి. హేన్యప త్వదీక్షణాత్ తస్మాద్విదర్శనాదేవ విశ్వసితాంతరాత్మ
నో విసర్థబుద్ధిత్తస్య విశ్వస్త్ర స్యేత్వర్థః మమ వధః కేవలం ప్రాణివధః ప్రాణిమాత్రవధః
నభవతి కింతువిశ్వాసఘాతపాతకమపీత్యర్థః, తతఃకిమతఃసా, విశ్వాసజుహం విస్రం
భభాజాం ద్విషామసి నిబర్హణంహింసనం ధర్మధనైర్ధర్మపరైర్మన్యాదిభిః విశిష్యాతిరి
చ్య విగర్హితం అతిగర్హిత మిత్వర్థః.

పదేవదే నంతి భటారణోద్భటా

నతేషు హింసారసవషపూర్యతే,

ధిగీదృశం తే నృపతేః కువిక్రమం

కృపాశ్రయే యః కృపణే పత్రిణి.

132

పదేవదఇతి. రణోద్భటాః రణేషుప్రచండాః భటాయోధాః పదేపదేసంతిసర్వ
త్ర సంతీత్యర్థః, వీష్ణాయాంద్విర్భావః ఏషః హింసారసః హింసారాగః తేషుభేషు

సపూర్వతే అత్రకాకుః సపూర్వతేకిమిత్యర్థః స్వపతేర్మహారాజస్య తేతవ ఈదృశమ్
ధ్యవధరూపం కువిక్రమం కుత్సితపరాక్రమం ధిక్ యః కువిక్రమః కృపాశ్రయే కృపా
విషయే అనుకంపనీయేకృపణే దీనేపత్రతిణి క్రమతఇతి శేషః.

ఫలేన మూలేన చ వారిభూరుహం

మునే రివేత్థం మమ యస్యవృత్తయః,

త్వయాద్యనస్మిన్నపి దండధారిణా

కథం నవత్వాధరణీ ఘృణీయతే.

133

ఫలేనేతి. యస్యమమ మునేరివ వారిభూరుహం జలాశయరుహణాం పద్మినీ
నాం అన్యత్రవారిరుహం భూరుహంచ ఫలేనమూలేనచ ఇత్థమనేన దృశ్యమానప్రకా
రేణ వృత్తయోజివికాః తస్మిన్నప్యనపరాధే పీత్యర్థః, దండధారిణా దండప్రయోక్తౌ
అదండ్యదండి నేత్యర్థః పత్యాత్వయా హేతునా అద్యధరణీ కథంన ఘృణీయతే నజా
గుప్సతే జగుప్సత ఏవేత్యర్థః. ని. ఘృణాజగుప్సా కృపయోరితివిశ్వః. ఘృణతే.
నూ. కండ్వాదిభ్యో యగితి యగంతాల్లట్, తత్రపాతే ఘృణీజితి జిత్రరణా దాత్మ
నేపదం అకార్యకారిణం భర్తారమపి గర్హంతే గృహిణ్య ఇతిభావః.

ఇతీదృశై స్తం విరచయ్య వాఙ్మయై

స్పచిత్రవైలక్ష్య కృపం నృపం ఖగః,

దయాసముద్రే స తదాశయేతిథీ

చకార కారుణ్య రసాపగాగిరః.

134

ఇతితి. ఇతి ఇత్థం సఖిగోహంసః తంనృపం ఈదృశై స్సనిన్దోపాలంభైరిత్యర్థః
వాఙ్మయై ర్వాగ్వికారైః. నూ. ఏకావోనిత్యంనుయటమిచ్చంతీతి వికారాధేమయ
టప్రిత్యయః, తిరశ్చోభివదనా దాశ్చర్యంచిత్రం, పరైస్సాన్వికార్యోద్భూట నాదప్రత
పావైలక్ష్యమ్, పరాత్తిదర్శనేన తన్నివర్తే నేచ్ఛాకృపా, తాభిస్సహ వర్తతఇతి సచి
త్రవైలక్ష్యకృపం విరచయ్యవిధాయ. నూ. ల్యపిలఘు పూర్వాదితి జేరయాదేశః,
దయాసముద్రే తదాశయేతచిత్రే గిరఏవకారుణ్య రసాపగాః కరుణారసనీః అతిథీచ
కార ప్రవేశయామా నేత్యర్థః, సముద్రేనదీప్రవేశో యుక్తఇతిభావః రూపకాలంకారః.

మదేకపుత్రా జననీ జరాతురా

నవప్రసూతి ర్వరటాతపస్విని,

గతిస్తయోరేవ జనస్తమద్దయ

న్నహో విధే త్వాం కరుణారుణాద్గిన్.

135

తావపగిరః ప్రపంచయతి. — మదేకపుత్రేతి. తత్రతావద్దేవ ముపాలభతే. జననీ
మాతా అహమే వైకః పుత్రోయస్యా స్సా మదేకపుత్రా స్వనాశేతస్యా అపత్యాం
తరం నాస్తీత్యర్థః, జరాతురా స్వయమప్యశక్తౌ వరటాస్వభార్యా. ని. హంసస్య
యోషి ద్వరజేత్యమరః. నవప్రసూతి రచిరప్రసవా తపస్విని అనాథాశోచ్యా. ని.
తపస్వీతాపనీశోచ్య ఇతివై జయంతీ. ఏవజనః స్వయమిత్యర్థః, తయోర్జాయాజననోః
గతిశ్చరణం తంజనం అర్దయత్ అహోవిధే విధాతరితి విశిష్టమామంత్రితం. నూ. సంబో
ధనే చేతి సంబోధనార్థే లటశ్చుత్రాదేశః, త్వాంకరుణా నోరుణాద్గి మత్పిడనా న్నని
వారయతీతికాకుః, నరుణాద్గి కిమిత్యర్థః.

ముహూర్తమాత్రం భవనిందయా దయా

సఖా స్సఖాయ స్ప్రవదశ్రవో మమ,

నివృత్తి మేష్యంతి పరం దురుత్తర

స్తవ్యైవ మాత స్సుతశోకసాగరః.

136

అథ మాతరం శోచతి. — ముహూర్తేతి. హేమాతః మమ సఖాయస్సహృదః
దయాసఖాఃసదయాః అతఏవప్రవదశ్రవస్సంతః అశ్రునేత్రాంబు ని. రోదనంచాస్రమ
శ్రుచేత్యమరః, ముహూర్తమాత్రం భవనిందయా సంసారగర్హణేన నివృత్తిం శోకోప
రతిం ఏష్యంతి కింతు త్వయైవ సుతశోక ఏవసాగరః పర మత్యంతం దుఃఖేనోత్తీర్యత
ఇతిదురుత్తరోదుస్తరః. నూ. తరతేకృచ్ఛార్థే ఖల్పిత్యయః.

మదర్థనం దేశమృణాళమంధరః

ప్రియః కియద్దూర ఇతిత్వయోదితే,

విలోకయంత్యా రుదతోధ పక్షిణః

ప్రియే న కీదృగ్భవితా తవ క్షణః.

137

అథ భార్యాంశోచతి. — మదర్థేతి. హేప్రియే మహ్యమిమేమదర్థే. వా. అర్థేన
సహ నిత్యసమాసో విశేష్యలింగతాచ వక్తవ్యేతి నిత్యసమాసః, తయోస్సందేశ మృ
ణాళయో ర్వాచికబిసయోః మంధరః తత్ప్రేషణే విలంబితప్రవృత్తిః ప్రియః కియద్దూరే
కియదదూరదేశే వర్తతఇతి త్వయా ఉదితేఉక్తే పృష్టేసతీత్యర్థః, అథప్రశ్నానంతరం
రుదతః అనిష్టోచ్చరణాశక్త్యా అకూఞ్చివిముంచతః పక్షిణః ఇతోగచ్ఛతః ఖగా
విలోకయంత్యాతవ సఃక్షణఃకాలఃకీదృగ్భవితాభవిష్యతి వజ్రపాత్రపాయ ఇతి
భావః, భవతేకర్తరిలుట్.

కథం విధాత ర్మయి పాణిపంకజా

త్వప్రియా శైత్యమృదుత్వశిల్పినః,

వియోక్త్యనే వల్లభయేతి నిర్గతా
లిపిర్గలాటం తపనిష్ఠురాక్షరా.

138

కథమితి. హేవిధాతః ప్రియా యావరటాయాః తైత్త్యమృదుత్వశిష్టసఃతాదృ
గంగ తైత్త్యమార్దవనిర్మాణకారణః తపపాణిపంకజాత్ పంకజమృదుశిశిరాత్పాణేరిత్వ
ర్థః, మయివిషయే వల్లభయా వియోక్త్యనే ఇత్యేవంరూపా అతఏవలలాటంతపంతి
దహంతీతిలలాటంతపాని. సూ. అనూర్యలలాటయోర్ద్వశితపోరితి ఖశ్చిత్వయః, ఆరు
ర్ద్విషదిత్యాదినా ముమాగమః, తానినిష్ఠురాణి కర్ణకఠోరాణిచాక్షరాణియస్యాస్మా
లిపిరక్షరవిన్యాసకథం నిర్గతానిస్సృతా అత్రకారణవిరుద్ధకారోత్పత్తికథనాద్విష
మాలంకారభేదః. శ్లో. విరుద్ధకార్యస్యోత్పత్తిర్యత్రానర్థస్య వా భవేత్, విరూపఘట
నానాస్యాద్విషమాలంకృతి శ్రీధేతిలక్షణాత్.

అపి న్వయూధై రశనిక్షతోపమం
మమాద్యవృత్తాంత మిమం బతోదితా,
ముఖానిలోలాక్షి దిశా మసంశయం

దశాపి శూన్యాని విలోకయిష్యసి.

139

అపీతి. అపిచేత్యపేరథః అద్యాస్మిన్దినే. సూ. సద్యఃపరుదిత్యాదినానిపాతః,
స్వస్వయూధైర్యూథభివైః స్వసంఘచరైర్హంతైః కర్తృభిః ఆశనిక్షతోపమం వజ్ర
ప్రహారప్రాయం మమ ఇమం వృత్తాంతం అనర్థవార్తాం ఉదితాఉక్తాసతీ వదేర్నాప్తి
ఇర్థస్యదుహదిత్వాదప్రధానేకర్మణిక్తః. సూ. వచిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం,
హేలోలాక్షి చంచలాక్షి దశాపి దిశాం ముఖాని శూన్యానిఅలక్ష్యరక్షకాణి విలోక
యిష్యసి అసంశయంసంశయోనాస్తీత్యర్థః, ఆర్థభావేవ్యయాభావః బలేతిభేదే.

మమైవ శోకేన విదీర్ణవక్షసా
త్వయా విచిత్రాంగి విపద్యతే యది,
తదస్మి దైవేన హతోపి హ హత
స్సుఖం యతస్తే శిశవః పరాసవః.

140

మమైవేతి. హేవిచిత్రాంగి లోహిత చంచుచరణత్వా ద్విచిత్రాంగి మమ శో
కేనైవ మద్విపత్తిరుగభేనైవ విదీర్ణవక్షసా విదారితహృదయయా త్వయా విపద్యతేమి
యతేయది తత్త్వదైవేన హతోపి స్సుఖం వృత్తం పునఃహతోస్మి హేతివిషాదే. ని.
హావిస్మయవిషాదయోరితివశ్యః, కుతః - యతః తే శిశవః పరాసవఃమాతుర పృథ్వావే
పోషకాభావాన్పృథ్వాః అతశ్శిశుమరణభావనయా ద్విగుణితం మే మరణదుఃఖ మితి
భావః.

తవాపి హాహా విరహాత్తుధాకులాః కులాయకూలేషు విలుర్యతేషు తే,
చిరేణలభ్యా బహుభిర్మనోరథైర్గతాఃక్షణేనాస్సుటితేక్షణా మమ.

నను త్వన్నృతా తేషాంకథంమరణమిత్యతపా. — తవేతి. హేపియే బహుభిః
మనోరథైఃచిరేణలభ్యాః కృచ్ఛ్చలభ్యాఇత్యర్థః, అస్సుటితేక్షణాః అద్యాప్యనుస్మృతితా
క్షాః మమ తేశిశవః తవాపినకేవలం మమైవేతిభావః, విరహాద్విపత్తేః తుధాకులాః
తుష్టిడితాః తేషుస్వసంపాదితే స్విత్యర్థః, కులాయకూలేషు నీడాంతికేషు. ని. కులా
యో నీడ మస్త్రీయా మిత్యమరః, విలుర్య పరివృత్త త్వణేనగతాః హాహేతిభేదే.

సుతాః క మాహూయ చిరాయ చుంక్వతై
ర్విధాయ కం ప్రాణిముఖాని కం ప్రతి,
కథాసు శిష్యధ్వమితి ప్రమీల్యస
సుతస్య సేకా ద్బుబుధే నృపాశుణః.

142

సుతాఇతి. హేసుతాః చుంక్వతైః చుంక్వరైః చిరాయచిరం కంఠహూయ
కసుప్యాహూయకంప్రతకమపిప్రతి ముఖానికంప్రాణివిధాయ కథాసు శిష్యధ్వంక
థామాత్రతేషాభవత కుత్రాపిపితోరదర్శనాన్మియధ్వంప్రాప్తకాలే లోట మరణ
కాలః ప్రాప్తఇత్యర్థః, ఇతి ఇత్యుక్తేవిత్యర్థః, గమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః ప్రమీ
ల్యమార్పిత్యాసహంసః సుతస్యదయాద్విభావాత్ప్రవహతః నృపస్య అశ్రుణోబా
ప్సస్యసేకాత్ బుబుధేసంజ్ఞాంతేభే ప్రాయేణాత్ర స్వభావోక్తి రూహ్య.

ఇథ మముం విలపంత మముంచ దీనదయాళుతయా వనిపాలః,
రూపమదర్శిధృతోసియదర్థం గచ్ఛయథేచ్ఛ మథేత్యభిధాయ. 143

అథసర్వత్రభిన్నవృత్తాంతైరితి కావ్యలక్షణా ద్వృత్తాంతరేణ శ్లోకద్వయమాహ.
ఇథమితి. ఇథేవిలపంతం పరిదేవయమానం అముంహంసం అవనిపాలోనలః దీనేష్వా
రేషు దయాళుతయా కారుణికతయా రూపమాకృతిః అదర్శి అపూర్వత్వాదవలోకి
తం యన్మైయదర్థం రూపదర్శనార్థమేవ ధృతోగృహీతః అసి అథ యథేచ్ఛం గచ్ఛ
ఇత్యభిధాయ అముంచత్ దోధకవృత్తమేతత్. శ్లో. దోధకవృత్తమిదం భభాగా
వితిలక్షణాత్.

ఆనందజాశుభి రనుస్రియమాణమార్గా
ప్రాణోకనిర్గమిత నేత్రీపయః ప్రవాహాః,
చక్రే సచక్రీనిభచంకృమణచ్చలేన
నీరాజనాంజనయతాం నిజబాంధవానామ్.

144

అనందేతి. సహంసః చక్రనిభచంక్రమణస్య మండలాకార భ్రమణస్య ఛలేన
 నీరాజనాం జనయతాం కుర్వతాం నిజబాంధవానాం బంధముక్తం బాంధవా నీరాజ
 యంతీతి సమయాచారః, పౌజ్ఞోచనాత్పూర్వం శోకేన నిర్గమితా నిస్సారితాః యే
 నేత్రపయః పరివాహః బాష్పపూరాః తా నానందజాశ్రుభి రానందోత్థబాష్పైః ఆ
 నుస్రియమాణమార్గాత్ అనుగమ్యమానమార్గాత్ చక్రే కృతవాక్ అత్ర పక్షిణాం స్వ
 భావసిద్ధం బంధముక్తీస్వయూర్ధ్వభ్రమణః చలశబ్దే నాపహ్నుత్య తత్ర నీరాజనత్వా
 రోహ దపహ్నువభేదః అత్రచమత్కార కారిత్యాన్యంగళా చరణయాపత్వాచ్చ సర్వ
 త్రసర్గాంతస్థోక్తేషు ఆనందశబ్దప్రయోగః, యథాహభగవాన్మహాభాష్యకారః మంగ
 లాదీని మంగళమధ్యాని మంగళాంతానిచకాస్త్రాగిణి ఫలభంతే వీరపురుషకాణ్యాయు
 ష్మత్పురుషకాశిచ భవంతి అధ్యేతారశ్చ ప్రవక్తారోభవంతీతి, వసంతతిలకావృత్తం.
 శ్లో. ఉక్తావసంతతిలకాత భజాజగ్గా ఇతిలక్షణాత్, సర్గాంతేవృత్త భేదశ్చాచార్య
 దండినోక్తః. శ్లో. సర్వైరసంతివిస్తీర్ణై శ్చావ్యవృత్తైస్సుసంధిభిః, సర్వత్రభిన్నవృ
 త్తాన్తైరుపేతం లోకరంజనమ్, కావ్యంకల్పాంతరస్థాయజాయేత సదలంకృతి, ఇతి.

శ్రీహర్షం కవిరాజరాజిమకుటాలంకార హీరస్సతం
 శ్రీహీర స్సుఖవే జితేంద్రియచయం మామల్ల దేవీచయమ్,
 తచ్చింతామణిమంత్రచింతనఫలే శృంగారభంగ్యామహా
 కావ్యే చారుని నైషధీయచరితే సర్గోయమాదిర్గతః. 146

అథకవిః కావ్యవర్ణనా మాఖ్యానపూర్వకంసర్గమహిం శ్లోకనిబంధనేనాహ.
 శ్రీహర్షమితి. కవిరాజరాజిమకుటాలం విద్యచ్ఛ్రేష్ఠ శ్రేణిహాసీనాం అలంకారః ఆ
 లంకారభూతః హీరఃప్రజనుణిః శ్రీహీరోనామవిద్యాత్ జితః ఇంద్రియచయాయేనతం
 శ్రీహర్షం శ్రీహర్షనామకం యంసుతం సుఖవే జనయామాస మామల్లదేవీనామస్వ
 మాతా సాచ యంసుఖవేతస్య శ్రీహర్షస్య యత్ చింతామణి మంత్రస్య చింతనం
 ఉపాసనా తస్య ఫలే ఫలభూతే శృంగారభంగ్యా శృంగార రసవృత్త్యా చా
 రుణి నిషధానాం జనపదానాం రాజానైషధః నలః తదియచరితే నలచరితనా
 మకే మహాకావ్యే ఆయం ఆదిః ప్రథమఃసర్గః గతస్సమాప్త ఇత్యర్థః, ఏవమత్తరత్రాపి
 ద్రవ్యవ్యం శార్దూలవిక్రేడిత పృతమేతత్. శ్లో. సూర్యావైర్వరృణజాన్రస తా స్సగురం
 శ్చార్దూలవిక్రేడిత మితిలక్షణాత్.

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ కోలచల మల్లినాథసూరి విరచితే
 నైషధవాక్యాఖ్యానే జీవాతుసమాఖ్యానే ప్రథమస్సర్గః.

ద్వితీయస్సర్గః.

అధిగత్య జగ త్యధీశ్వరా దధ ముక్తిం పురుషోత్తమా త్రతః,
 వచనామపి గోచరో నయ స్సత మానంద మవిందతద్విజః. 1

అధిగత్యేతి. అథమోచనానంతరం సద్విజఃపక్షీ విప్రశ్చ. ని. దంతవిప్రాండజా
 ద్విజా ఇత్యమరః, జగత్యధీశ్వరాత్ త్వాపతేః భువనపతేశ్చ. ని. జగతీభువనేత్స్యా
 మితివిశ్వః, పురుషోత్తమాత్ పురుషశ్రేష్ఠాత్ విష్ణోశ్చ తతఃతస్మాత్ప్రాక్తనాన్నశాత్.
 ఆన్యత్ర ప్రసిద్ధాచ్చ, ముక్తిమోచనం నిర్వాణంచ అధిగత్యప్రాప్యాయ ఆనందోపచనా
 మపినగోచరః వక్త్రమశక్యః. శ్రు. యతోవాచోనివర్తంత ఇత్యాదిశ్రుతే రవాఙ్మనసగో
 చరశ్చ తమానందంఅవిందతాలభత విదేర్లాభార్థాత్. సూ. స్వరితభిఃకర్తృభిప్రాయే
 క్రియాఫల ఇత్యాత్త నేపదమ్, శేముచాదీనామితిమహాగమః, అత్రాభిధాయః ప్రకృ
 తార్థమాత్రనియంత్రణా దుభయశ్లేషానుపపత్తే శ్చేదాంతరాసంకాశా ల్లక్షణాయాశ్చ
 ముఖ్యాధ్యర్థబాధమంతరేణా సంభవాచ్చ బ్రాహ్మణస్యవిష్ణో ర్మహానంద ప్రాప్తిలక్షణా
 ధాంతర ప్రతీతిర్ద్వనిరేషవశ్లేషః. శ్లో. ప్రకృతాప్రకృతోభయగత ముక్తంచేచ్ఛబ్దమా
 త్రసాధర్మ్యం, శ్లేషోయంశ్చిప్త్యం సర్వత్రాద్యద్యయేనాంత్యేఇతి లక్షణాదితిసంతేషః
 అస్మిన్ సర్వేషకళశ్లోకపర్యంతం వియోగి నీవృత్తమ్. శ్లో. విషమేనసజాగురుస్సమేన
 భరాలోభ గురుద్వియోగి నీతి లక్షణాత్.

అధునీతఖగస్సనై కథాతనుముత్ఫుల్ల తనూరుహీకృతామ్,
 కరయంత్రణదంతరాంతరే వ్యలిఖచ్చంచుపుటేనపక్షుతీ. 2

అధునీతేతి. సఖిగోహంసః ఉత్ఫుల్లతనూరుహీకృతాం నృపకరపీడనా దుద్భు
 ద్ధపతతీకృతాం. ని. పత్రత్రంచతనూరుహమిత్యమరః, తనంశరీరం నైకథా అనేకథా
 సఖిగత్యనశబ్దస్య సుప్తుపేతిసమాసః సఖిసమానేతునలోపప్రసంగః, అధునీతధుతవాక్
 ధూళిః క్యాదీర్లజితక్ ప్వాదీనాంహ్రస్య ఇతిహ్రస్యః, కించ కరయన్త్రణేన నృ
 పకరపీడనేన దంతరాంతరే నిమోన్నతమగ్ధప్రదేశే పక్షుతీపక్షుమూలే. ని. శ్రీపక్ష
 తిః పక్షుమూలమిత్యమరః, చంచుపుటేన త్రోటిసంపుటేనవ్యలిఖత్ విలేఖనేనముజా
 చకారేత్యర్థః, ఏతదాదిశ్లోకచతుష్టయే స్వభావోక్తి రలంకారః.

అయమేకతమేనపక్షుతే రధిమధ్యోర్ధ్వగజంఘమంఘ్రిణా,
 స్థలనక్షణవివశిక్రియే ద్రుతకండూయితమాళిరాలయమ్. 3

అయమితి. అయం హంసః స్థలనక్షణవినమోచనానంతరమేవేత్యర్థః, ఏకత మేనాంఘ్రిణాపక్షతేః పక్షమాలస్యాధిమధ్యంమధ్యే ఊర్ధ్వగాఊర్ధ్వగామినీ జంఘాయస్మిక్ కంఠాయనే తత్తథా ద్రుతకంఠాయిత మాధి స్సత్వరం కర్షితచూడస్సక్ అలయం నిజావాసం శిశ్రియేత్రితవాక్.

సగరుద్వనదుర్గుదుర్గిహా కటుకీటా దశతస్సతః క్వచిత్,
నునుదే తనుకంఠువండితః పటుచంచూపుటకోటికుట్టనైః. 4

స ఇతి. పండితః నిపుణః సహంసః గరుతఃపక్షావినవదుర్గుంతత్రదుర్గిహా గృహీతుమశక్యా కటుతీక్షణదశతః దంతైస్తుదతః క్వచిత్ కుత్రచిదేవసతః వర్తమానా కీటాక్షుద్రజంతూ పట్యావ్యసమర్థయాచంచూపుటస్యతోటేః కోట్యా అగ్రేణ కుట్టనైః కుట్టనై స్తనరల్పాకంఠాః ఖర్జూర్యస్మిక్ తనుకంఠుయథాతథా. నూ. గోశ్రియోరుపసర్జనస్యేతిప్రాస్యః, నునుదేనివారితవాక్. నూ. స్వరితఞ్చితత్వాత్ నేపదమ్.

అయమేత్యతటాకనీడజై ర్లఘు పర్యవీయతాథశంకితైః,
ఉదడియతనైకృతా త్కరగ్రిహజాదస్య వికస్వరస్వరైః. 5

అయమితి. అయంహంసః తటాకనీడజైస్సరఃపక్షిభిస్తత్యేత్యహంసైః. ని. నీడోద్భవాగరుత్తంత ఇత్యమరః, లఘుప్రమేత్యాగత్య పర్యవీయతపరివృతః పుణోతేకర్షణిలక్, అధపఃవేప్తనానంతరం అస్యహంసస్యకర్గ్రహజా న్నశకరపీడ నజన్యాద్వికృతాదేవ వై కృతాద్విలఖిత పక్షత్వరూపాద్వికారాత్ తద్గర్భనాదిత్యర్థః, స్వాధేహప్రత్యయః, శంకితైశ్చకైతైః ఆతవీవ వికస్వరస్వరైరుచైః ఛర్షోపై సృద్భయదడియతోడ్డినం డీఞోభావేలక్.

దధతో బహుశైవ లక్ష్మతాం ధృతరుద్రాక్ష మధువ్రతం ఖగః,
సనశస్య యయా కరం పున స్రసః కోకనదభిమాదివ. 6

దధత ఇతి. అథసఖగోహంసః బహుశైవలాభూరిశైవాలాత్పూర్వస్య తద్బహు శైవలత్వం తస్యభావః తత్తాతాందధతోదధానాత్సరఃపల్వలత్ బహునిశైవలత్పాణివభక్త చిహ్ననియస్యసబహుశైవలత్పా తస్యభావః తత్తాతాందధతో దధానస్యసశస్య రుద్రాక్షాణిమధువ్రతా ఇవేత్యుపమిత సమాసః- తేద్యతాయేనతంకరం కోకనదభి మాద్రక్తోత్పల్లభాంతేరివపునర్యయా కోకనదంతు రుద్రాక్ష సదృశమధువ్రతం తద త్రవహుశైవలత్యాదౌ శబ్దశేష స్తదను ప్రాణితారుద్రాక్ష మధువ్రతమిత్యుపమాతత్వా పేక్షాచేయంకోకనదభిమాదివేత్యత్ప్రేక్షేతిసంకరః.

* ఏకతమేనేత్యత్ర స్వాధేహిమబాదయ ఇతి వచనాత్స్వాధేహమితి నారాయణీయవ్యాఖ్యానం దృశ్యతే.

పతగ శ్చిరకాలాలనా దతివిస్రంభ మవాపితో ను కిమ్,
అతులం విదధే కుతూహలం భుజ మేతస్య భజ నృహీభుజః. 7

అథాస్యస్వయమాగమనా దుత్ప్రేక్షతే. - పతగ ఇతి. పతగోహంసశ్చిరకాలం లాలనాదుపలాలనా దతివిస్రంభమతివ్యాసం. ని. సహవిస్రంభ విశ్వాసావిత్యమరః, అవాపితోనుప్రాపితః కిమిత్యత్ప్రేక్షా - అన్యథాకథంపునః స్వయమాగచ్ఛేదితిభావః, కించ ఏతస్యమహీభుజోభుజంభజక్ స్వయమాపున నృతులం కుతూహలం విదధే కాతుకంఠకారేత్యర్థః, అత్రోత్ప్రేక్షా పృత్యమప్రాసయోః శబ్దార్థాలంకారయో స్త్రీల తండులవత్సంస్పృష్టిః. క్లో. ఏకద్విత్వాదివర్ణానాం పునరుక్తిర్భవేద్యది, సంఖ్యా నియమ ముల్లంఘ్య పృత్యమప్రాస ఈరిత ఇతి.

నృపమానన మిష్టమానన సన్నిమజ్జ త్కుతుకామృతోర్మిషు,
అవలంబితకర్ణశమ్ములీ కలశీకం రచయ న్నవోచత. 8

నృపమానమితి. ఇష్టమానసః ప్రియమానసః సరాజహంసః కుతుకంహర్షస్త దేవ అమృతంసుధాతస్యోర్మిషు నిమజ్జదస్తగతం నృపమానసం నశమనః - కర్ణాశమ్ముల్యావినకర్ణశమ్ముల్యా తే ఏవకలశ్యాతే అలంబితేభ్య తే అవహితీకృతేచయేన తత్తథోక్తం. నూ. నద్యృతశ్చేతికప్ - రచయక్ కర్ణస్సవోచత ఉక్తవాక్ - జలేమజ్జతః కలశా వలమ్మనం యుక్తమితిభావః, యథామజ్జక్ తరణార్థంకలశమలంబితే తద్వత్, కర్ణ శమ్ములీ కలశ్యా విత్కుపమాయాపకయోస్సంస్పృష్టిః.

మృగయా నవిగీయతే నృపైరపి ధర్మాగమమర్మపారగైః,
స్మరనుందరమాం యదత్యజస్తవ ధర్మ సదయోదయోజ్జ్వలః. 9

మృగయేతి. ధర్మాగమమర్మపారగైర్ధర్మశాస్త్రతత్త్వపారదర్శిభిరపి. నూ. అంతా త్యంతాధ్య దూరపారస్వానంతేషు డఇతిగమేర్దప్రత్యయః, నృపైర్మృగయా అభేటోనవిగీయతే నగర్వ్యతే తథాపిహేస్తరనుందరమా మత్యజ ఇతియత్ సత్యాగస్తవదయోదయేన కృపాతీతయేనోజ్జ్వలలో విమలో నిరుపాధిక ఇతియావత్ - ధర్మస్సు కృతం నశేలమకారాదేవ సుందరోసి కింతు ధర్మతోపీతిభావః.

అబలస్యకులాశినో ఝమా
న్నిజనీడద్రుమవీడినః ఖగాక్,
అనవద్య తృణాదినో మృగా
న్మృగయాఘాయ న భూభృతాం ఘ్నతామ్. 10

ననుప్రాణిహింసా కథంనవిగీయతేతతపా. అబలేతి. అబలస్యకులాశినోఝమాక్ దుర్బలస్యకులఘాతినో మత్స్యాఇతిప్రసిద్ధిః, నిజనీడద్రుమవీడినో విజ్ఞాత్ర

మోక్షఫలభక్షణాదినా స్వాశ్రయవృక్షపీడాకరాక్ ఖగాక్ పక్షిణః-అనవద్యత్వణా
 దినఃఅనపరాధత్వణహింసకాన్త్యగాక్. శ్లో. అంతస్సంజ్ఞాభవంత్యేతే సుఖదుఃఖసమ
 నితా ఇతి మనుస్మృత్యా తరుత్యణాదీనామపి ప్రాణిత్యాత్తద్ధింసాపిదోషఇతిభావః,
 సర్వత్రతాచ్ఛీత్యణినిప్రత్యయః - ఘ్నతాంహింసతాంభూభృతాం మృగయాఅనూ
 యపాపాయన-నభవతి ప్రత్యుత్తద్యధస్య దండరూపత్వాత్తదకరణే దోష ఇతిభావః.

యదవాదిష మప్రియంతవ ప్రియమాధాయ నునుత్పురస్మి తత్,
 కృత మాతప సంజ్వరం తరో రభివర్ణ్యామృత మంశుమానివ. 11

కిమర్థంపునరాగతం త్వయేత్యతః. — యదితి. తవయదప్రియమవాదిషమవో
 చం-ప్రియమాధాయప్రియంకృత్వాతదప్రియం తరోః కృతంస్వకృతమాతపసంతాపం
 అమృతముదకమభివర్ణ్య. ని. పయఃకీలాల మమృతమిత్యమరః - అంశుమానివనునుత్పు
 ర్స్మిత్తుం ప్రమాఙ్ఘృమిచ్చుఃఅస్మినుదప్రేరణఇత్యస్తాధాతోః సన్నంతాదుప్రత్యయః.

ఉపనమ్ర మయాచితం హితం పరిహర్తుం నతవాపి సాంప్రతమ్,
 కరకల్పజనాంతరాద్విధే శ్శుచితః ప్రాపి *నహిప్రతిగ్రహః. 12

తస్మిన్ భవన్తోచనసుకృతమేన మమపర్యాప్తం కిం దృష్టోపకారేణేతి నవాద్యమి
 త్యాహ. — ఉపనమ్రమితి. అయాచితమప్రాధ్నిత ముపనమ్రముపనతంహితం ఇహచాముత్ర
 చోపకారకం వస్తుతవాపిపరిహర్తుం నసాంప్రతంనయ్యుక్తం. శ్లో. అయాచితాహృతం
 గ్రాహ్య మపిమస్కృత కర్మణ ఇతిస్తరణాదిభావః - తదపిమాదృశస్యకథం పృథగ్గ
 నాధ్వాహ్యమతః. కరేతి. హి యస్తాత్కారణాత్-సప్రతిగ్రహః కరకల్పం కరస్థా
 నీయమిత్యర్థః - ఈషదసమాప్తావితకల్పప్రప్రత్యయః - తజ్జనాంతరంస్వయంయస్య తస్మా
 చ్శుచితశ్శుచేః శుద్ధాద్విధేః బ్రహ్మణః ప్రాపిప్రాప్తః నతుమత్ర ఇతిభావః - ఆహ్నితేక
 ర్మణిలుక్ - విధిరేవ తేదాతాఅహం తస్యోపకరణమాత్రం అగో నాధమయాచ్ఛాలాఘవం
 తవేతిభావః.

పతగేన మయా జగత్పతే రువక్మత్వై తవ కిం ప్రభూయతే,
 ఇతి వేద్మి నతుత్యజంతి మాం తదపి ప్రత్యుపకర్తుమార్తయః. 13

నను సార్వభౌమస్యమేతిరశ్వాత్వయా కిమపకరిష్యతేతతాహ. — పతగేనేతి.
 పతగేనపక్షిమాత్రేణ మయా జగత్పతేసార్వభౌమస్యతవోపకృత్వై ఉపకారాయప్ర
 భూయతేష్యమృతే కింసభూయతఏవేత్యర్థః, భావేలట్-ఇతివేద్మి అక్షమత్వంజానామి-

* అత్రభవిష్యత్ప్రతిగ్రహస్య భూతత్వేననిదేశోనన్యూదయంగమః - కింతుశుచి
 తః ప్రాప్స్యసి తంప్రతిగ్రహమితి పాశపరికల్పనం సరసమితిభాతి.

తదపి తథాప్యార్తయః యాస్తుత్వయావినినర్తితా ఇతిభావః - మాంప్రత్యుపకర్తుంనత్య
 జంతి ప్రత్యుపకారకరణాయ ప్రేరయంతీత్యర్థః - అత్ర పతగోప్యహంమహోపకారిణస్తే
 మహోపకారంకరవాణీతిభావః.

అచిరా దుపకర్తు రాచరే దధ వాత్మేపయికి ముపక్రియామ్,
 పృథురిత్థ మథాణురస్తు సా నవిశేషే విదుమా మిహ గ్రహః. 14

అథవా యథాశక్తి పక్షో స్త్విత్యాహ. — అచిరాదితి. అథవాఉపకర్తురచిరాదవి
 లంబాదుపాయ ఏవోపయికః - వినయాదిత్యాత్సాన్విధేక, నూ. ఉపాయోహ్రాస్య
 త్వంచేతిహ్రాస్యః ఆత్మే వోపయికః తతఃఆగతాబోపయికితామాత్మేపయికింస్యోపాయ
 సాధ్యామిత్యర్థః-నూ. తతఃఆగతఇత్యణోప్రత్యయే టిడ్ఢాణఇతిత్యాదినాజీవ - ఉపక్రియా
 మాచరేత్ ప్రత్యుపకారంమర్యాత్ - చరథాతోర్విధిలిజ్-ఇత్థమేవంసతి - సోపక్రియా
 పృథురధికాస్తు-అథఅశవాఅణురల్పాస్తు విదుమంవివేకినా మిహస్తిక్ విశేషే మహ
 త్వాల్యుత్పలక్షణే - గ్రహాఅగ్రహోన గుణగ్రాహిణోవివేకినః కృతజ్ఞతామేవాస్యప్రత్య
 వై నదోషమన్విష్యంతీత్యర్థః.

భవితా నవిచారచారుచే త్తదపి శ్రీవ్య మిదం మదీరితం,
 ఖగవా గియ మిత్యతోపి కిం న ముదం దాన్యతి కీరగీరివ. 15

అథస్యవాక్యే ఆదరంయాచతే. — భవితేతి. హేన్యస-ఇదం వక్ష్యమాణంమదీ
 రితం మద్యచనం- విచారే విమర్శే చారుయ్యుక్తం నభవితా నభవిష్యతిచే త్తదపి అవి
 చారితరమణీయమపి శ్రవ్యంశ్రోతవ్యం - ఇయంఖగవాగిత్యతోపిహేతోః కీరగీ శ్శృక
 వాగివముదం నదాన్యతికిం దాన్యత్యేవ - ప్రయోజనాంతరాభావేపి కాతుకాదపి
 శ్రోతవ్యమిత్యర్థః - దదాతేః లృట్.

సజయత్యరిసార్థసార్థకీకృతనామాకిల భీమభూపతిః,
 యమవాప్యవిదర్భభూఃప్రభుం హసతిద్యామపి శక్రభర్తృకామ్. 16

అథ యద్వక్తవ్యంతదాహ. — సఇతి. ఆర్ధేన అభిధేయేన సహవర్తత ఇతిసార్థ
 కం-నూ. తేనసహేతితుల్యయోగఇతి బహువ్రీహిః వోపసజ్జనన్యేతి సహశజ్జన్యసభా
 వః - ద్విభాషేతికప్పమాసాంతః-తతశ్చిత్స్విరభూతతద్భావే, అరిసార్థేషు శక్రుసంఘేషు
 శేషసార్థకీకృతం నామభీమఇత్యాఖ్యాయేనసతథోక్తః - సప్రసిద్ధః బిభ్యత్సన్దాదిభీ
 మః-నూ. భీమాదయోపాదానఇత్యపాదానాథే నిపాతనాన్తప్రత్యయబోణాదికః. భీమ
 ఇతి భూపతిః నృపఃజయతికిల సర్వోత్కృష్టేణ వర్తతేఖలు - విదర్భభూర్విదర్భదేశః-
 యం భూపతిం ప్రభుం భర్తారమవాప్య శక్రోభర్తా యస్యాస్తాం శక్రభర్తృకామ్-నూ.
 నద్యుతశ్చేతికన్ - ద్యాందివమపిహసతి కిమతాన్యభర్తృక దేశానిత్యర్థః - శ్రీయో

హిభర్తురుత్కర్తాదహం మర్వంతీతిభావః, అత్ర విదర్భభువోద్యుహా సాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తే రతిశయోక్తిః.

నమనా దమనా కృ)నేదుష స్తనయాంతథ్యగిర స్తపోధనాత్, వరమాప నదిప్తవిప్తప త్రితయానన్యనదృగ్గుణోదయామ్. 17

దమనాదితి. సభీమభూపతి రమనా గనల్పంప్రసేదుషోనిజోపాసనయాప్రసన్నాత్-నూ. భాషాయాంసదనసశ్రువఇతి సదేర్లిటః కృస్పా దేశః - దమనాద్దమనాఖ్యాత్ తథ్యగిరః అమోఘుపచనాత్ తపోధనాదృష్టేః దిప్తనాంకాలానాం విప్తపానాంలా కానాంచ త్రితయః తయారనన్యనదృగ్గుణోదయాం కాలత్రయేలోకత్రయేచానన్య సా ధారణగుణప్రకర్షాం తనయాంచుహితరంవరమాప - వరత్వేనలభ్యవా నిత్యర్థః. ని. దేవా ద్వృతేవరః శ్రేష్ఠేత్రిషుక్లి జే మనాక్ప్రియ ఇత్యమరః.

భువనత్రయసుభ్రువామసౌ దమయంతీ కమనీయతామదమ్, ఉదిరాయయత స్తనుశ్రియా దమయంతీతి తతోభిధాం దధే. 18

అథాస్యానామధేయంవృత్పాదయన్నేవాహ-భువనత్రయేతి. అసౌవరప్రసా దలభౌ తనయాకర్త్రీయత స్తనుశ్రియానిజశరీర సౌందర్యణకరణేన - భువనత్రయసుభ్రు వాం త్రైలోక్యసుందరీణాం కమనీయతామదం సౌందర్యగర్వం దమయంతీ అస్తం గమయంతీసతి దమేర్ల్యంతాన్నపాదమిత్యాది నా కర్త్రభిప్రాయ ఆత్మనేపదా పవాదవర స్తేపదప్రతిపేధేప్య కర్త్రభిప్రాయ వివక్షాయాం పరస్పైపదేలభ్యతా దేశః - ఉదిరాయఉదితా ఇణోలిట్ - తతస్తస్మాదేసనిమిత్రా ద్దమయంతీ త్యభిధా మాఖ్యాం దధే - దధాతేర్లిట్.

శ్రియమేవపరంధరాధిపా గ్గుణసింధోరుదితామవేహితామ్, వ్యవధావపివావిధోఃకళాం మృడచూడానిలయాంనవేదకః. 19

శ్రియమితి. హేన్యపతాందమయంతీం గుణసింధోః గుణసాగరా ధరాధిపా ద్భీమవరేంద్రా దుదితామత్పన్నాం శ్రియంసాక్షాల్లక్ష్మీ మేవపరంధ్రువమవేహితాసీహి- అవపూర్వాదిణోలోటి. నూ. సేర్హిరితిహ్యదేశే జిత్రాన్నసార్వధాతుక గుణః సంహితాయామాధుణః-అత్రకేవలంపూర్వస్యైవేణోజ్ఞానార్థత్వాదాక్ ప్రశ్నేషేతదలాభాదా జంప్రశ్నేస్యఃమాజోశ్చేతి పరరూపమితికేషాంచి త్ప్రక్రియోపన్యాసోవృథాప్రక్షాళ్య త్యాగః-అనైహితివృద్ధిరవద్యేతివామననూత్రమప్యనాక్ ప్రశ్నేషేవ భ్రాంతిప్రాప్తృధి ప్రతిపేధవరం గుణవీచయం క్తఇతివ్యాఖ్యానాత్ అన్యథాఃమాజోశ్చేతిపరరూపమేవ యుక్తమిత్యుచ్చేతేతి - నచదేశవ్యవధానాన్నశ్రీరేవేతివాచ్యమిత్వాహ-వ్యవధావ్యవధా నేనత్యపి. నూ. ఉపసర్గేఘోఃకిరితిపత్రయః - మృడచూడానిలయాంహరశిఖాశ్రి

యాం కళాంవిధోరిందోరేవ కలాంకోవానవేదసర్వోపివేదైవేత్యర్థః-నూ. విదోలటో వేతివై కల్పికోణలాదేశః - యథాహరశిరోగతాపి కళాచంద్రకల్పైవ తథాభీమభవనోది తాప్యేషాశ్రీరేవేతి సౌందర్యాతిశయోక్తిః - అత్రశ్రీకలయోన్యపమృడావాక్యద్వయే బింబప్రతిబింబభావేన సామాన్యధర్మతయా నిర్దిష్టావితిద్వైష్టాంతాలంకారః. శ్లో. యత్ర వాక్యద్వయేబింబప్రతిబింబతయోచ్యతే - సామాన్యధర్మకావ్యజ్ఞే స్పదృష్టాంతోనిగ ద్యత ఇతి లక్షణాత్.

చికురప్రకరాజయంతి తే విదుషీ మూర్ధని సా భిభర్తియాన్, పశునావ్యపురస్కృతేనత త్తులనా మిచ్ఛతు చామరేణ కః. 20

అథైకవింశతిశ్లోకైశ్చికురాది పాదపర్యంతం దమయంతీం వర్ణయతి.-చికుర ప్రకరా ఇతి. తేచికురప్రకరాః కేశసమూహాఃజయన్తి సర్వోత్కర్షణేనర్తంతే- యాన్ వేత్రితివిదుషీవిశేషజ్ఞా విదేశ్యతుర్వసుః నూ. ఉగితశ్చేతిజీవ - వసోస్సంప్రసారణమితి సంప్రసారణం, సాదమయన్తీమూర్ధనిభిభర్తివిద్వద్భిహవివ సర్వస్యాప్యత్కర్ష హేతు రితిభావః - అతఏవ పశునాతరశ్చాచమరీమృగేణాప్య పురస్కృతేనపశ్చాత్కృతేనా నాదృతేనచ చామరేణచమరీపుచ్ఛేన సహ - తత్తులనాంతేషాంచికురాణాంతులానాం సమీకరణం క ఇచ్ఛతు నకోపీత్యర్థః, సంభాషనాయాం లోట్-అత్ర తులనానిషేధస్యా పురస్కృతపదార్థహేతుకత్వా త్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః. శ్లో. హే తోర్వాక్యపదార్థత్వేకావ్యలింగ ముదాహృత మితిలక్షణాత్.

స్వదృశో ర్జనయన్తి సా స్వనాం ఖురకండ్మాయనకైతవాన్తృగాః, జితయో రుదయత్ప్రీమిలయోస్తదఖర్వేక్షణశోభయాభయాత్.

స్వదృశోరితి. మృగాఃహరిణాస్తస్యాదమయంత్యాఅఖర్వయోరాయతయో రీక్షణయోరక్షోశ్శోభయాకర్త్రీయ జితయోరతఏవభయాదుదయత్ప్రీమిలయో రుత్ప ద్యమాన నిమిలనయోః స్వదృశో ర్జిజనయనయోః ఖురైశ్చైః. ని. శఫంక్లి జేఖురఃపు మానిత్యమరః, కండ్మాయనస్యకషణస్య కైతవాచ్ఛలాత్సంత్యనాం జనయన్తి - లాల నాంకుర్వన్తి - యథాలోకేపరపరాజితా నిమిలితాఃస్వజనైర్భయనిప్పత్తయేకరత లాస్సాగ్లానాదినా పరిసాంత్యన్తితేతద్వదితిభావః - అత్రకైతవశబ్దేన కండ్మాయనమప హ్నుత్యసాంత్యనారోపాదపహ్నువభేదః.

అపిలోకయుగం దృశావపి శ్రుతదృష్టారమణీగుణా అపి, శ్రుతిగామితయా దమస్వసు ర్వ్యతిభాతే సుతరాంధరావతే. 22

అపితి. హేధరావతే దమోనామభీమస్యైవాత్తజస్తస్య స్వసుర్దమయంత్యాఃలో కయుగంమాతాపితృకులయుగమపి - శ్రుతిగామితయా వేదప్రసిద్ధతయా సుతరాం

వ్యతిభాతేపరస్పరోత్కర్షణభాతి - తథా దృశౌ నేత్రే అపి శ్రుతిగామితయా కర్ణాంత విశ్రాంతతయావ్యతిభాతే-పరస్పరోత్కర్షణభాతః-తథా శ్రుతిప్రసిద్ధాః తేన తేదృష్టాః లోకప్రసిద్ధాశ్చ విశేషణయోరపి విశేషణ విశేష్యభావవివక్షాయాం విశేషణసమాసః- తేరమణీగుణాః కులశ్రీధర్మాఅపి శ్రుతిగామితయాజ్ఞైః శ్రూయమాణతయా. ని. శ్రుతి శ్లోత్రితేతథామూయేవారాయాం శ్రోత్రకర్మణీతివిశ్యః. సుతరాంవ్యతిభాతేవ్యతిహా కేణభాంతి. నూ. అత్త నేపదేష్యనతఇతి యుస్యాదాదేశః- సర్వత్ర. నూ. కర్తరికర్త వ్యతిహార ఇత్యాత్మనేపదం-అదాదిత్వాచ్చపోలుక్ సర్వత్రపేరేత్వం, అత్రలోకయు గాదీనాం త్రయాణామపిప్రకృతత్వాత్. నల ప్రకృతవిషయతుల్యయోగితాభేదః. శ్లో. ప్రస్తుతాప్రస్తుతానాంచ కేవలంతుల్యధర్మతః, ఔపమ్యంగమ్యతేయత్ర సామతాతుల్య యోగితేతి లక్షణాత్.

నళిన మృలినం విప్లవ్యతీ పృషతీ మస్పృశతీ తదీక్షణే,
అపి ఖంజన మంజనాచితే విదధాతే రుచిగర్వదుర్విధమ్. 28

నళినమితి. నళినంపద్మంమలిన మచారువిప్లవ్యతీ వ్యాకుర్వాణే పృషతీం మృగీ మస్పృశతీ అసమానత్వాద్ధూరాదేవ పరిహరంతీఇత్యర్థః. ని. గోకర్ణవృషత్రైర్యృత్యమరః- తదీక్షణేతల్లాచనే అంజనాంచితేకజ్జలపరిష్కృతేసతి - ఖంజనః ఖంజటాఖ్యోంజనా ట్ఠః పక్షివిశేషః. ని. ఖంజరీటస్తుఖంజన ఇత్యమరః, తమపిరుచిగర్వదుర్విధం చారుత్వగ ర్వసిస్సన్వం విదధాతే కుర్వాతే సర్వభాష్యసుపమేయేఇత్యర్థః. ని. నిస్సన్వస్తు దుర్విధో దీనో దరిద్రోద్గర్గతోపిస ఇత్యమరః. అత్రఈక్షణయోర్మూలినాది మలినీకరణాద్యసంబం ధేపిసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః తయా చోపమావ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః.

అధరం కిల బింబనామకం ఫల మస్మాదితి భవ్య మన్వయం,
లభతే ధరబింబమిత్యదః పద మస్యారదనచ్చదం వదత్. 24

అధరమితి. అధరబింబమిత్యదః పదంఅధరోబింబ మివేత్వపమితసమాసాశ్రయ జ్ఞేన శ్రీణామధరేషుయత్పదంప్రయుజ్యతేతదిత్యర్థః, అస్యాఃదమయంత్యాః రదనచ్చ దంఓప్యవదత్ అభిదధత్ తదభిధానాయప్రయుక్తంసదిత్యర్థః - బింబనామకంఫలంబిం బమస్తాద్రమయంతీ రదనచ్చదాదధరం కిలాపకృష్టం ఖిత్విత్యధరశబ్దస్యాప కృష్టార్థత్వే అధరంబింబంయస్తాత్తదితిబహువ్రీహి సమాసేచసతిభవ్యమబాధిత మన్వయంవృత్తిపదార్థ సంసర్గలక్షణంలభతే అన్యథాచేసమర్థసమాసాశ్రయజ్ఞేనమర్థః పదవిధిరితిపరిభాషాభక్ష్యిత త్త్వోనోపమాదస్యా దితిభావః - అత్రదమయంతీదం తచ్చదస్యబింబాధరీ కరణానంబం ధేపి సంబంధోక్తే రతిశయోక్తిః పూర్వవద్ధ్వనిశ్చ.

హృతసార మివేందుమండలం దమయంతీవదనాయ వేధసా,
కృతమధ్యబిలం విలోక్యతే ధృతగంభీరఖనీ ఖనీలిమ. 25

హృతసారమితి. ఇందుమండలందమయంతీ వదనాయ - తన్నిర్వాణాయేత్యర్థః. నూ.క్రియాార్థోపపద స్త్యేతి చతుర్థీ-వేధసాహృతసారముద్భృతమధ్యాంతమివ-మతః కృత మధ్యబిలంవిహిత మధ్యరంధ్రముత ఏవధృతోగంభీరఖనీఖస్య నిమ్మమధ్యరంధ్రాకాశ స్య నీలిమానైల్యం యేనతత్తథావిలోక్యతే. ని. ఖనీస్త్రియామాకరస్సాన్విదిత్యమరః- కృదికారాదక్తి నోవాజీవ్యక్తవ్య ఇతిజీవ - అత్రకళంకాపహ్న వేనఖనీలిమారోపాద పహ్నవభేదః - సచకృతమధ్యబిల మిత్యేతత్పదార్థపేతుకకావ్యలింగాను ప్రాణితః - తదపేక్షాచేయంహృతసారమివేత్వత్యేక్షేతిసంకరః తయాచోపమావ్యజ్యత ఇతిపూర్వ వద్ధ్వనిః.

ధృతలాంఛనగోమయాంచనం విధుమాలేపనపాండరంవిధిః,
భృమయత్యుచితం విదర్శజాననసీరాజనవర్ధమానకమ్. 26

ధృతేతి. విధిర్భృహ్మధృతం లాంఛన మంకషవగోమయాంచనం మధ్యస్థితగోమ య సంక్లేషణంయేనతం - అలేపనపాండరం నిజకాంతిసుధాద్రవ్య ధవళితమిత్యర్థః. - విధుంచంద్ర మేవవిదర్శజాననస్య వైదర్శ్యముఖస్య సీరాజనవర్ధమానకం సీరాజనశరా వమ్. ని. శరావోవర్ధమానక ఇత్యమరః - కిరణదీపకలికాయుక్తమితిభావః - భృమయతి- ఉదితం యుక్తం లోకోత్తరత్వాదితిభావః - ఏవంసీరాజనం దేశాచారః - అత్రవిధుత ల్లాంఛనాదే ర్నీరాజనశరావ గోమయాదిత్యేనరూపణా త్సానయవరూపకమ్.

సుషమావిషయే పరీక్షణే నిఖిలం పద్మ మభాజితస్మృఖాత్,
అధునాపి నభంగలక్షణం సలిలోన్మజ్జనముజ్జి తిస్సుటమ్. 27

సుషమేతి. సుషమాపరమాశోభా నైవవిషయః తస్మిన్ పరీక్షణేజలదివ్యశో భనే కృతేసతినిఖిలం పద్మంపద్మజాతం తస్మృఖాదపాదానాత్ - భంగవధిత్వాత్, అభాజితాభంజి-స్వయమేనభగ్న మభూదిత్యర్థః - సుట్టమ్ - కర్మకర్తరిలుక్. నూ. భంజే శ్చచిణీతి వైభాషికోనకారలోపః - అతపివాధునాపి భంగలక్షణంపరాజయవిహ్నం సలిలాదున్మజ్జనం క్షణమపినోజ్జి తి - నజహాని జలదివ్యోన్మజ్జనస్య పరాజయలింగత్వ స్మరణాదితిభావః - ఉన్మజ్జనక్రియానిమిత్రేయం భంగోత్ప్రేక్షా.

ధనుషీ రతిపంచబాణయో రుదితే విశ్వజయాయ తద్భృవా,
నళికేనతదుచ్చనాస్తికే త్వయినాళికవిముక్తికామయోః. 28

ధనుషీఇతి. తద్భృవోదమయంతీభృవావిశ్వజయాయాదితే ఉత్పన్నేరతిపంచ బాణయోర్ధనుషీ - నూనమిత్యాదివ్యంజకాప్రయోగా ద్ధన్యాత్ప్రేక్షా కించ-తస్యాః దమయంత్యాఃఉచ్చనాసికేఉచ్చతనాసా పులేత్వయి నాళికానాంద్రోణీచావశరాణాం విముక్తిం కామయేతేఇతి తథోక్తయోస్తయోః - శీలికామిభిక్షాచారిభ్యో ఇతిఇప్రత్య

య: - ని. నాశికం పద్మపంఢేశ్రీనాశికశ్చరశ్యయోరితివిశ్వ: - సలికేన, ద్రోణీచాపే
సకిమితికాతు: - పూర్వవదుప్రేక్షా.

సద్వశీ తవ శూరసావరం జలదుర్గస్థ మృణాళజద్భుజా,
అపి మిత్రజుషాం సరోరుహం గృహయాఘః కరలీలయాశ్రియః. 29

సదృశీతి. హేశూరజలదుర్గస్థానిమృజాశానిజయతఇతి తజ్జితౌ భుజౌయస్యాస్మా
మిత్రజుహుమర్క-సేవినాం - సుహృత్సేవినాంచ సహాయసంపన్నా నా మసీత్సర్థః. ని
మిత్రంసుహృదిమిత్రోర్క ఇతివిశ్వః - సఠోరుహం క్రియశ్శోభా స్సంపదశ్చ-నలోకే
త్యాదినామప్తీప్రతిషేధః-కరలీలయాభుజ విలాసేన భుజవ్యాపారే బలిగ్రహణేచన. ని.
బలిహస్తాంశవః కరాః, లీలావిలాస క్రియారతిచామరః. గృహాయాళుః గ్రహీతా -
గృహగ్రహణఇతి ధాతోశ్చైరాదికాత్. సూ. స్పృహిగృహీత్యాదినా ఆశుచప్రత్య
యః - అయామంతేత్యాదినాణే రయాదేశః - సాదమయంతీతన పరమత్యంతం సదృశీ
అనురూపేత్యుపమాలంకారః - శూరస్యశూరైవ భార్యాభిమతు మ్మర్తతీతిభావః.

వయసీ శిశుతా తదుత్తరే సుదృశి స్వాభివిధిం విధిత్సునీ,
విధిసాపి నరోమరేఖయా కృతసీమ్నా ప్రవిభజ్య రజ్యతః.

వయస్వితి. సుదృశివమయంత్యాం స్వాభివిధిం స్వవ్యాప్తిం విధిత్సునీ విధాతు
మిచ్ఛతీ - అమమహామికయా స్వయమేవాక్రమితు మిచ్ఛతీఇత్యర్థః - శిశుతాతదుత్తరే
బాల్యయావనేవయస్వివిధినాసీమాభిజ్ఞేనరోమరేఖయా సీమాచిహ్నానప్రవిభజ్య - రో
మరాజ్ఞేప్రాగేవాత్రైతేవేన స్థాతవ్యం తతఃపరు యావనేసేతి కాలతోవిభాగం కృత్వా
కృతసీమ్నా కృతమర్యాదేఅపి. సూ. విభాషాజిహ్వోరత్యల్లోపః - నరజ్యప్రసంగుఃపృతిః ర
మ్యంవస్తుదు స్త్యజమితిభావః - ఏతేన వయస్సంధిరుక్తః - అత్రప్రస్తుతపయోవిశేషః సా
మ్యాదప్రస్తుతవివదమానసతీలే స్వమాసో కిరలంకారః.

అపి తద్వపుషి ప్రసర్పతో గమితే కాంతిర్మురై రగాధతామ్,
స్మరయావనయోః ఖలుద్వయోః స్తవకుంభౌ భవతః కుచావృభౌ.

సంప్రతియోచన మేవాశ్రిత్యాహ. అసీతి. శాంతిర్గురైర్హావ్యాప్తవాహైరగాధ
తాం దురవగాహతాంగమితే తద్వపుషి దమయంతి శరీరేషసర్వతోః ప్రసరతోః స్మర
యావనయోర్ద్వయోరపి-ఉభౌకుచాదమయంతీ స్తనాప్లవసోన్మజ్జనస్యకంభౌ ప్లవనార్థౌ
కుంభావిత్కర్థః - ప్రకృతీవికృతి భావాభావాదశ్వమానాది వత్తాదధ్యేష్ఠిసమానః-లో
కే తరద్భిరనిమజ్జనాయకుంభాదికమవప్యభ్యతఇతిప్రసిద్ధం - భవతఃఖలు - అత్రకుచయోః
స్మరయావన ప్లవనకుంభతోత్ప్రేక్షయా తయోరౌత్కట్యం కుచయోశ్చృతి వృద్ధి
ర్యజిత్ర ఇత్యలంకారేణ వస్తుద్ద్యుతిః.

కలశే నిజహేతుదండజః కిముచక్రభ్రమకారితా గుణః,
నతదుచ్చ కుచౌ భవన్ ప్రభా యురచక్రభ్రమ మాతనోతి యత్.

కలశఇతి. నిజహేతుదండజః స్వనిమిత్త కారణజన్యః చక్రభ్రమకారితా మల
లభాండ భ్రమణజనకత్వం సైవగుణోద్ధూరపాదిశ్చ ని. గుణోఽప్రధానే యపా
దావితి విశ్వః - సకలశే కిమదండకార్యకలశే సంక్రాంతః కి మ్విత్త్యర్థః - మతః యద్య
స్తాత్సకలశః తస్మాదయంత్యాః ఉచ్చకుచాభవత్తత్కుచాత్తాపవరిణతస్కప్రభా
ర్మురేలావణ్యప్రవాహేచక్రభ్రమంచక్రవాక భ్రాంతింకులాలభాండభ్రమణంచాతనోతి.
ని. చక్రోగణే చక్రవాకేచక్రంసైన్యరథాంగయోః, గ్రామజాలే కులాలస్య భాండే రా
ష్ట్రాస్త్రయో రపీతివిశ్వః - అత్రసమవాయికారణ గుణారూపాదయః కార్యేసంక్రా
మంతిన నిమిత్తకారణగుణాఇతి తార్కికానాంసమయేస్థితేగుణఇతి చక్రభ్రమ మితిచోభ
యత్రాపివాచ్యప్రతియమానయారభేనాధ్యవసాయేనసతమచ్చకుచాభవన్నితి మచకలశ
యారభేదాతిశయోక్త్యుత్థాపి తార్కురచక్రభ్రమాతనవక్రియానిమిత్తా మచాత్తనికలశే
కార్యేచక్రభ్రమకారితాలక్షణనిమిత్తకారణ గుణసంక్రమణోత్ప్రేక్షేతి సంక్షేపః
త్తుతార్కికసమయవిరోధాద్విరోధాభాసోలంకార ఇతిక్తక్చిదుక్తంత దేతదత్యంతాశ్రుత
చరమలంకార పారదృశ్యానః శృణ్వంతు.

భజతే ఖలు వణ్ముఖం శిఖీ చికురై ర్నిర్మితబర్హగర్హణః,
అపిజంభరుపుందమన్యసు ర్జితకుంభః కుచ శోభయే భరాట్. విసి

భజత ఇతి. దమస్వసుద్దమయంత్యాశ్చికురైర్ని ర్మితబర్హగర్హణః కృతపించనదః - జితబర్హ ఇత్యర్థః - శిఖిమయూరఃషణ్ముఖం విశాఖం భజతే సేవతేషులు - తథాకుచశోభయాజితకుంభః ఇభరాదైరావతోపి జంభరిపుమింద్రంభజతే - పరపరిభూతాః స్వపరిత్రాణాయప్రబల మన్యమాశ్రయంత ఇతివ్రసిద్ధం - అత్రశబ్దైర్వావణాయోషణ్ముఖం జంభారిభజనస్యజిత బర్హత్యజితకుంభత్య పదార్థపాతుకత్వా త్తద్దేతుకేకాన్యలింగే తదసంబంధేపి సంబంధాభిధానా దతిశయోక్తిశ్చ.

ఉదరం నతమధ్యపృష్ఠతా స్ఫుర దంగుష్ఠపదేన ముప్తినా,
చతురంగుళిమధ్యనిర్గత త్రివళిభ్రాజిక్మతం దమన్వనూః.

ఉదరమితి. దమస్యసురుదరంసతమంభ్యంనిమ్నమధ్యప్రదేశేంపృష్ఠంయస్యాదరస్య
తస్యభావస్తతాతయా స్ఫురత్ దృఢగ్రహణాత్పృష్ఠఫలకేమ్నః ధివదంగుప్తవద మంగు
ప్తన్యాసస్థానాం యస్యతేనముష్టినాకరణేన చతస్పజామంగులీనాం సమాహరశ్చతురం
గులి.నూ.తద్ధితేత్వాది నాసమాహరద్విగుః ఏకవచన నపుంసకత్వే, తస్యమధ్యేభ్యంతరా
శ్చేభ్యోన్వితంయత్త్రివళి పూర్వనత్తమాసాదికార్యం - యత్కూక్తంవామనేన త్రివళిజ్ఞ

స్వంజ్ఞా చేతినుత్రేణసప్తయ ఇత్యాదిపద్ధిక్సంజ్ఞాసంజ్ఞాయామితిసంజ్ఞాయాం ద్విగు
3తి - తదపి చేత్సరణసార్థ్యాత్రివళయఇతి బహువచన ప్రయోగదర్శనేస్థితే గతిమా
త్రంససార్వత్రికమితిప్రతీమః - తేనభ్రాజతఇతి తద్భ్రాజవళిత్రయశోభి కృతమిత్య
త్ప్రేక్షా, కేనాపి కాతుకినేతిశేషః - ముష్టిగావ్యామధ్యేయమిత్యర్థః - ముష్టిగ్రహణే
నాంగుప్త నోదనాత్పృష్టమధ్యే నిమ్నతా ఉదరేచ చతురంగుళినోదనాద్వళిత్రయా
విర్భావశ్చేత్కృత్యేప్రేక్ష్యతే.

ఉదరం పరిమాతిముష్టినా కుతుకికోపి దమన్వసుః కిము,
ధృతతచ్చతురంగుళీవయ ద్వళిభి ర్భాతి సహేమకాంచిభిః. 35

ఉదరమితి. కోపికుతుకిదమన్వసు రుదరం ముష్టినాపరిమాతికిము పరిచ్ఛిన్నతి
కిమ్విత్కృత్యేప్రేక్షా - పుతః యద్యస్మాత్సహేమకాంచిభి ర్వళిభి ర్దేమకాంచ్యా సహ
చతస్యభి ప్రాసరిభిరిత్యర్థః - ఏతేనాస్యః కనక సావర్ణ్యంనూచితం - ధృతంతస్యప్రమా
తుశ్చతురంగుళి అంగుళిచతుష్టయం యేనతదివభాతీత్కృత్యేప్రేక్షా, అత్రోత్ప్రేక్షయో
న్మతాసహేమ మద్భూతయోరంగంగిభావేన సజాతీయః సంకరః - పూర్వస్థోకేసలి
నాం తిస్యజాం చతురంగుళి మధ్యనిర్గతత్వ ముత్ప్రేక్షితం ఇహతు - తాసామేవకాంచీ
సహితానాం చతురంగుళిత్వ ముత్ప్రేక్ష్యతఇతిభేదః, ప్రేక్షేతురితిశేషః.

పుఘవర్తులతన్నితంబ కృ నిమిరస్యందనశిల్పశిక్షయా,
విధిరేకకచక్రిచారిణం కిమునిర్మితమాన్మథంరథం. 36

పుఘితి. పుఘవర్తులచ తేస్యాః దమయంత్యాః నితంబంకృతవానితి తన్నిబంధ
కృత్ విధిఃబ్రహ్మ మిహిరస్యందన శిల్పశిక్షయారవిరథ నిర్మాణాభ్యాసపాటవేన ఏక
కంపకాకినూ. ఏకాదాకినచ్చాసహాయ ఇతిచకారాత్కృత్ ప్రత్యయః - తేనచక్రేణచర
తీతి తచ్చారిణంమాన్మథంరథం నిర్మితమితిము మార్యస్యేవమన్మథసాస్థి ఏకచక్రంరథం
నిర్మాతుమిచ్ఛతి కిమ్విత్కృత్యేప్రేక్షా అన్యథాకిమర్థ మిదంనితంబ నిర్మాణమితిభావః - మాతే
స్సన్నంతాల్లక్ - సనిమిమేత్వాదినా ఇసాఃదేశః - సస్యార్థధాతుకఇతి సకారస్య
తకారః - అత్రలోపోభ్యాసస్యే త్యభ్యాసలోపః.

తరుమూరుయుగేనసుందరీ కిమురంభాం పరిణాహినాపరమ్,
తరుణీమపి జష్ణురేవతాం ధనదాపత్యతపః ఫలస్తనీమ్. 37

తరుమితి. సుందరీదమన్వసా పరిణాహినావిప్రులేన ఊరుయుగేన రంభారంభాం
నామతరుంపరంతరుమేవ. నూ. నలోకేత్వాది నా పష్టిప్రతిషేధః - జష్ణుఃకిము - కింతుధనదా
పత్యస్య - నశోకూబరస్యతపసః ఫలస్తనీంఫలభూత కుచాంతారంభానామరుణీమపిజష్ణు

రేవ. ని. రంభాకదశ్యస్పరసోతివిశ్వః - రంభేఇన రంభాయాఇన చోరూయస్యాస్సా
ఇత్యుభయభారంభోరూ రిత్యర్థః.

జలజేరవిసేవయేవయే పద మేతత్పదతా మవాపతుః,
ధృవమేత్య రుతస్సహంసకీ కురుత స్తే విధివత్రిదంపతీ. 38

జలజేఇతి. యేజలజేద్యేపద్మే రవిసేవయా సూర్యోపాసనయేవ ఏతస్యాః పదతాం
చరణత్వమేవపదం ప్రతిష్ఠామవాపతుః - తేజలజే కర్మధూతే విధివత్తదంపతీ ద్వంద్వచా
రిణౌ బ్రహ్మవాహనహంసా ఏత్యాగత్యయతో రవాత్కూ జనాదిత్యర్థః - రాతే స్సంప
దాదిత్వా త్ప్రీపీతుగాగమః, సహంసకీ సకటకే సహంసేచకురుతః - అభూతతద్భా
వేచ్ఛిః. ని. హంసకః పాదకటక ఇత్యమరః - హంసపక్షే వైభాషికః కప్రత్యయః -
ధ్రువమిత్యత్ప్రేక్షాయాం పద్మహంసయోరవి నా భావాత్కయోశ్చిద్విశ్య పద్మయోస్త
త్పదత్వముత్ప్రేక్ష్య దిశ్యహంసయో రేవహంసకత్వం చోత్ప్రేక్ష్యతే.

శ్రితపుణ్యసరస్వరిత్కథం న సమాధిక్షపితాఖిలక్షపమ్,
జలజం గతిమేతుమంజుళాం దమయంతీపదనామ్నిజన్మని. 39

శ్రితేతి. శ్రితాస్సేవితాః పుణ్యాస్సరస్వరితః మానసాదీనిసరాంసి గంగాద్యా
స్సరితశ్చయేనతత్ సమాధినాధ్యానేన నిమిలనేనచ క్షపితాయాపితా అఖిలాః క్షపా
యేనతత్ యాపితసర్వరాత్రం జలజందమయంతీ పదమితి నామయన్తిక్ తస్మిక్జన్మ
ని మంజుళాంగతిం రమ్యగతిం ఉత్తమదశాంచ. ని. గతిర్నాగ్నే దశాయాంచేతి విశ్వః -
కథంనైతు ఏత్వేవేత్యర్థః - పదస్యగతి సాధనత్వాత్తత్రాపి దమయంతీ సంబంధాచో
భయగతిలాభః - తథాచ జన్మాంతరేపి సర్వభాతపః ఫలితమితిభావః - సంభావనాయాం
లోబ్.

సరసీః పరిశీలితుం మయా గమికర్మకృతనైకనీవుతా,
అతిథితప్తమనాయిసాదృశో స్పదస త్సంశయగోచరోదరీ. 40

అథ కథం త్వమేనాంవేత్సిత్యతహ - సరసీరితి. సరసీస్సరాంసి పరిశీలితుం పరి
శీలయితుం పరిచేతుం - తత్రవిహర్తుమిత్యర్థః చురాదిజేరనిత్యత్వా దణ్యంతప్రయోగః -
గమిర్గమనం శబ్దపరశబ్దే నాథోలత్కృతే - తస్యకర్మకృతాః కర్మకారకీకృతాః నైకే
ఆనేకే - సత్కర్మస్యనశబ్దస్య సుప్రసేతిసమాసః - నితరాంవర్తం తేజనాయేష్వితిసీవుతః
జనపదాయేనతేన భ్రాంతానేక దేశేనేత్యర్థః - నహివృతీత్వాదిసాదీర్ఘః - మయాసద
సద్యేతి సంశయగోచర స్సందేహాస్పదమ్ ఉదరంయస్యాస్సా కృశోదరీత్యర్థః - నాసి
కోదరేత్వాదినా జీమ్ - సాదమయంతీ దృశోరతిథితప్తమనాయి స్వవిషయతాంసీతా
దృష్టేత్యర్థః - నయతేః కర్మణిలక్.

అవధృత్య దివోపి యావతై ర్న సహాధీతవతీమిమామహమ్,
కతమస్తు విధాతురాశయే పతి రస్యావసతీత్యచింతయమ్. 41

అవధృత్యేతి. అహమిమాం దమయంతీం దివస్వర్గస్య సంబంధిభిర్యావతై ర్యు
పతిసమూహైరపి. ని. గార్భిణియోవతం గణిత్యమరః - భిక్షాదిత్వా త్సమూహాశ్చే
ద్భృత్యయః - తత్రాస్యయవతీతి శ్రీప్రత్యయాంతస్యైవ ప్రకృతిత్యేనగ్రహణా త్త
త్సామర్థ్యా దేవభస్యాశ్చే తద్ధితఇతిసపుంవద్భావఇతి పృత్తికారః - ససహాధీతవతీమ
సదృశీమ్ తతోవ్యధిక సుందరీమిత్యర్థః - నఇర్ధస్యనకదస్య సుపుపేతి సమాస ఇతివా
మనః అవధృత్యనిశ్చిత్య విధాతుః బ్రహ్మణః ఆశయేహృదిఆస్యాః పతిఃకతమస్తుక తమో
వా వసతీత్యచింతయం తదైవేతిశేషః.

అనురూప మమున్నిరూపయ న్నథ సర్వేష్యపి పూర్వపక్షతామ్,
యువసు వ్యవనేతు మక్షమస్త్యయి సిద్ధాంతధియన్యవేశయమ్. 42

అనురూపమితి. ఆశేదానీ మనురూపం యోగ్యమమంత్యాం నిరూపయన్న
స్యాః పతిత్యే నాలోచయత్ సర్వేష్యపియువసు పూర్వపక్షతాం దూష్యకోటిత్వం
వ్యవనేతు మక్షమోసమర్థస్య త్వయి సిద్ధాంతధియన్యవేశయం - త్వమేవాస్యాః
పతిరితి నిరచైష మిత్యర్థః - అయమేవ విధాతురస్యాశయ ఇతిభావః.

అనయా తవరూపసీమయా కృతసంస్కార విబోధనస్యమే,
చిరమప్యవలోకితాద్యసా స్మృతిమారూఢవతీ శుచిస్మితా. 43

అథ త్వద్రూపదర్శనమేవ సంప్రతితత్సార్క మిత్యాహ - అనయేతి. చిరమవ
లోకితాపి సా శుచిస్మితానుందరీ అద్యాధునాహ స్తేననిర్దిశన్నాహ - అనయాతవరూ
పసీమయా సాందర్య కాప్తయాకృత సంస్కార విబోధనస్య ఉద్బుద్ధసంస్కారస్యమే
స్మృతిమారూఢవతీ స్మృతిపథంగతా - సదృశదర్శనం స్థానకమిత్యర్థః.

త్వయి వీరవిరాజతే పరం దమయంతీ కిలికించితంకిల,
తరుణీ స్తనవదీవ్యతే మణిహారాపలిరామణీయకమ్. 44

తతఃకిమతఅహ, త్వయీత్వాది. హేవీరదమయంత్యాః - కిలికించితమ్ శ్లో.
క్రోధాశ్రుహర్ష భీత్యాదేస్సంకరః కిలికించిత మిత్యుక్త లక్షణలక్షిత శృంగారచేష్టితం
త్వయిపరంత్యయ్యేన విరాజతే కిలశోభలేఖలు. తథాహి - మణిహారావళీ ర్యుక్తా
హరపజ్జ్యే - రామణీయకం రమణీయత్వం యోపధాన్గురూ పోత్తమాద్యుః, తరుణీ
స్తనవదీవ్యతే నాన్యత్రేత్యర్థః - స్తనాదీనాంద్విత్వ విశిష్టజాతిః ప్రాయేణేతి ప్రాయ
గ్రహణా దేకవచనప్రయోగః - అశ్రహర కిలికించితయో రుపభూనోపమేయయో

ర్యాకృత్యయే బింబప్రతిబింబతయా స్తనస్యపయో స్సమానధర్మతోక్తే ద్భృష్టంతా
లంకారః - లక్షణంతూక్తం.

తవరూపమిదంతయావినా విఫలం పుష్పమివావశేషినః,
ఇయమృద్ధధనావృథావనిః స్వవనీ సంప్రవదత్పికాపికా. 45

తపేతి. హేవీరతపేదం రూపంసాందర్యంతయా దమయంత్యావినా - అవశేష
నోవంధ్యవృక్షస్య. ని. వంధ్యోఽఫలోఽవశేషే చేత్యమరః - పుష్పమివవిఫలం నిరర్థ
కం కించ ఋద్ధధనాసంపూర్ణవిత్తా ఇయమవనిర్యథానిరర్థకా - సంప్రవదత్పికాహజ
తోక్తికాలస్వవనీ నిజోద్భావమపి, అల్పార్థజీవ - కాతుచ్చానిరర్థకేత్యర్థః - తద్యో
గేతుసర్వం సఫలమితిభావః. ని. కింవితక్మేపప్రప్తేక్షేపే నిందాపరాధయోరితి
విశ్వః - అత్రనశరూపావనీవనీనాం దమయంత్యావినా రమ్యతానిషేధాద్విరోక్తి
రలంకారః. శ్లో. వినాసంబంధి యత్కించి ద్యత్రాన్యత్ర పరాపతేత్, రమ్యతా
రమ్యతావాస్యా త్సానిరోక్తిరనుస్మృతేతిలక్షణాత్. తస్యాశ్చపుష్పమివేత్యుపమ
యాసంస్పృష్టిః.

అనయామరకామ్యమానయాసహ యోగస్సులభస్తు నత్వయా,
ఘనసంవృతయాంబుదాగమే కుముదేనేవ నిశాకరత్వయా. 46

అత్రస్వాపేక్షాం దర్శయితుంతస్యాః దౌర్లభ్య మాహ-అనయేతి. అమరైరిం
ద్రాదిభిః కామ్యమానయాభిలష్యమాణయా అనయా దమయంత్యాసహ యోగః అం
బుదాగమే ఘనసంవృతయా మేఘావృతయా నిశాకరత్వమానహయోగః కుముదేనేవ
త్వయాసనులభః దుర్లభఇత్యర్థః-అత్ర తత్సంయోగదౌర్లభ్యస్య అమరకామనా పదార్థ
హేతుకత్వా త్కావ్యలింగభేదః - తత్సాపేక్షాచేయ ముపమేతిసంకరః.

తదహంవిదధే తథాతథా దమయంత్యా స్సవిధే తవ స్తవమ్,
హృదయేనిహితస్తయాభవా నపినేంద్రేణ యథావనీయతే. 47

అత్రకాగతిరతఅహ-తదితి. తత్తస్మాత్కార్యస్య సప్రతిబంధత్వాత్ అహంజ
మయంత్యాస్సవిధే సమీపేతథాతథా తవ స్తవంస్తోత్రంవిదధే విధాన్యఇత్యర్థః - వర్తమా
నసామిష్యే వర్తమానప్రత్యయః - యథా తయాహృదయే నిహితోభవా నిండ్రేణాః
నావనీయతే అపనేతుమశక్య ఇత్యర్థః - యథేంద్రాది ప్రలోభితాపిత్వయ్యేన గాఢాన
రాగాస్యాత్తథాకరిష్యా మిత్యర్థః.

తవనమ్మతి మత్రకేవలా మధిగంతుం ధి గిదం నివేదితమ్,
బ్రువతేహి ఘటేనసాధవో నతు కంఠేన నిజోపయోగితామ్. 48

తస్మి తథైవక్రియతాం కినివేద సేనేత్యతాహ. తవేతి. అత్రాస్మిక్ కాశ్యే కేవ
లామేకాంతవసమ్మతి మంగికారమధిగంతు మిదంనివేదతం నివేదనంధిక - తథాహి -
సాధవో నిజోపయోగితాం స్వోపకారిత్వం ఘటేనకాశ్యేణబ్రువతే బోధయంతి-కింతు
కంఠేనవాగ్మ్యత్వానబ్రువతే - సామాన్యేనవిశేష సమర్థనరూపాధ్ధాంతరన్యాసః.

తదిదం విశదం వచోమృతం పరిపీయాభ్యుదితం ద్విజాధిపాత్,
అతిత్వప్రతయా వినిర్మమే సతదుద్ధారమివస్మితం సితమ్. 49

తదితి. ససోద్యజాధిపాధంసా చ్ఛంద్రాచ్ఛాభ్యుదితమావిరూఢితం విశదంప్ర
సన్నమవదాతంచ తత్సూర్వోక్తమిద మసుభూయమానం నచఏవామృతమితిరూపకమ్
తత్పరిపీయ అతిపవాతిత్వప్రతయాతిసాహిత్యేన తస్య వచోమృతస్య ఉద్ధారమివ సితం
శుభ్రంస్మితం వినిర్మమేనిర్మితవాక్ మాజుకర్తరిలుట్, అతిత్వప్రత్యుచిన్ని సాగర
ఉద్ధారః సితత్వసామ్యాత్సితస్య వాగమృతోద్ధారోత్పేక్షా.

పరిమృజ్యభుజాగ్రజన్మనా పతగం కోకనదేన నైషధః,
మృదుతస్యముదేఽకిరద్గిరః ప్రియవాదామృతకూపకంఠజాః. 50

పరిమృజ్యేతి. నిషధానాం రాజానైషధోనశః-జనపదశబ్దాత్ క్షత్రియాద్యభ్యో-
భుజాగ్రజన్మనా కోకనదేనపాణిశోణపంకజేనేత్యర్థః - పతగంహంసం పరిమృజ్య త
స్యహంసస్య ముదేపార్షాయ ప్రియవాదానామేవామృతానాం కూపోనిధిః కంఠోవాగిం
ద్రయంతజ్జాతజ్జాన్యాః గిరోమృసుయథాతథా ఆకిరత్ ప్రియవాక్యా మృతైరసింఛ
దిత్యర్థః - అత్రభుజాగ్రజన్మనా కోకనదేనేతి విషయస్యపాణేర్నిగరణేన వియిణః
కోకనదస్యైవ ఉపనిబంధనాదతిశయోక్తిః. శ్లో. విషయస్యా సుపాదానా ద్విషయ్యు
పనిబధ్యతే, యత్రసాతీశయోక్తిస్సాన్యత్క-విప్రేధోక్తి సమ్మతేతిలక్షణాత్ - సాచ
పాణికోకనదయో రభేదోక్తరభేదరూపా - తస్యాః ప్రియవాదామృతకూపకంఠేతి
రూపకస్యచసంస్పృష్టిః.

నతులావిషయే తవాకృతి ర్నవచో వర్తన్మనీతే సుశీలతా,
తద్దుదాహరణాకృతౌగుణా ఇతిసాముద్రికసారముద్రణా. 51

నేతి. హేహంసతవాకృతి రాకారస్తులా విషయే సాదృశ్యభూమా ననవర్తతే
ఆసదృశీత్యర్థః - తేతవసుశీలతా సౌశీల్యంచ ఏవోవర్తన్మననవర్తతే ఎత్త మశక్యేత్యర్థః -
అతఏవాకృతౌగుణాః యత్రాకృతిస్త్రగుణాః ఇతిసాముద్రికాణాం యాసారముద్ర
ణా సిద్ధాంతప్రతిపాదనం సా త్వమేవోదాహరణం యస్యాస్సాతథోక్త - ఆకృతిసౌ
శీల్యయో స్వయ్యేవసామానాధికరణ్యదర్శనాదితిభావః - అతిపవోత్తరవాక్యార్థస్య
పూర్వవాక్యార్థహేతుకత్వా ద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగ మలంకారః.

ననువర్ణమయీ తనుఃపరం ననుకింవాగపి తావకీతథా,
నపరంపథి పక్షపాతితానవలంబే కిము మాదృశేపి సా. 52

నేతి. ననుహంసతవేతుంతావకీ-సూ. యుష్మదస్మదోరన్యతరస్యాం ఖఖోచేతి
చకారాదన్వృత్తయేజీవ - తవకమమకా వేకవచనఇతి తవకాదేశః, తనుఃపరంమూర్తి
రేవ సువర్ణమయీ హిరణ్మయీ నకింతువాగపితథాసువర్ణమయీ శోభనాత్మరమయీ
త్యర్థః - అనవలంబే నిరవలంబే పథిపం ఆకాశఏవ పక్షపాతితాపక్షపాతిత్వంన కిము
కింత్విత్యర్థః - నిపాతానామనేకార్థత్వాత్ - అనవలంబేనిరాధారేమాదృశేపి సాప
క్షపాతితాన్నేహవత్త్యేర్థః - అత్రతనవావోప్రకృతయోస్సువర్ణమయీతి శబ్దశ్లేషః
పథిమాదృశేపిపక్షపాతితేత్యుభయగతస్సఇతి సజాతీయసంస్పృష్టిః - తథావోపమావ్య
జ్యతే.

భృశతాపభృతామయాభవా న్మరుదాసాది తుమారసారవాక్,
ధనినా మితరస్సతాం పునర్గుణవ త్సన్నిధి రేవనన్నిధిః. 53

భృశేతి. భృశతాప భృతాఅతిసంతాప భాజామయాభవా తుమారైశ్చీకరై
సాగరవాసుత్కృష్టోమరువాత స్సన్నాసాదిపాప్రః - సంతాపహరిత్వాదితిభావః -
తథాహి ధనినాం ధనికానాంకుబేరాదీనామితరః పద్మశంఖాదిః సంశ్వాసౌ నిధిశ్చేతి
సన్నిధిః సతాం విదుషాం పునర్గుణవతాం గుణీనాంసన్నిధి స్సాన్నిధ్యమేవసన్నిధిర్గు
హనిధిఃఅతః సంతాపహరిత్వాత్ త్వమేవశిశిరమాయతః - ఆన్యస్తుదహనవవేతిభావః
దృష్టాంతాలంకారః.

శతశశ్శృతిమాగతైవసా త్రిజగన్మోహమహాపథి ర్మమ,
అధునా తవశంసితేనతు స్వదృశై వాభిహితామవైమితామ్. 54

శతశఇతి. త్రిజగతస్త్రైలోక్యస్య మోహేమోహనే మహాపథిః మహాపథి
స్వరూపేతిరూపకం - సాదమయంతీశతశోమమశ్రుతింశ్రోత్రమాగతైవ - అధునాత
వశంసితేన కథ నేనతు స్వదృశాస్వదృష్ట్యైవఅభిహితాం బోధితాం తామవైమితామ్
ద్వైష్టాంమన్యే ఆప్తోక్తి ప్రామాణ్యాదితిభావః.

అఖిలం విదుషా మనావిలం సుహృదాచ స్వహృదాచ పశ్యతామ్,
నవిధేపి నసూక్ష్మసాక్షిణీ వదనాలంకృతిమాత్రమక్షిణీ. 55

అథ స్వదృష్టై రపార్వప్రదృష్టైరేవ గరియసీత్యాహ. అఖిలమితి. సుహృదా
ఆప్తముఖేన స్వహృదా స్వాంతరీకరణేనచ స్వహృద్గ్రహణం తద్వ త్సుహృదః

శ్రద్ధాయత్నజ్ఞాపనార్థం - ఆఖిలంకృత్యై మర్థమనావిల మసంధిగమవిపర్యస్తం యథా
తథాపశ్యతామవధారయతాం విమమం వివేకినాం సవిధేవురోపినమాత్మసాక్షిణీ ఆ
మాత్మస్థదర్శినీ సుపుష్పేతి సమాసః - అక్షిణీవదనాలంకృతిమాత్రం నతుదూరనూ
క్షౌది దర్శనోపయోగినీత్యర్థః.

అమితంమధు తత్కథామమ శ్రీవణప్రాహుణీకీకృతాజ్ఞనైః,
మదనానలబోధనేభవే త్థగధాయ్యాధిగదైర్యధారిణః. 56

అమితమితి. హేఖగ జనైర్విదర్భదేశాగతజనైర్మమశ్రీవణప్రాహుణీకీకృతా
కర్ణాతిథీకృతా తద్విషయాకృతేత్యర్థః. ని. అవేశికఃప్రాహుణీక ఆగంతురతిథి స్తథేతి
వాలాయుధః - అమితమపరిమితంమధు క్షైద్రంతద్వదతి మధురేత్యర్థః తత్కథాతద్గు
ణ వర్ణనా అదైర్యధారణోత్సంతాధీరస్య మమమదనానలబోధనే కామాగ్నిప్రజ్వలనే
ధాయ్యా సామిధేనీభవేత్. ని. ఋక్సామిధేనీధాయ్యాపయాస్యాదగ్ని సమింధనీత్యమ
రఃసూ. పాయస్సా న్నాయ్యేత్యాదిసానిపాతః, ధిక్వాక్యాగ్నినింధ్యః - ఆత్రతత్క
థాయః ధాయ్యాత్మనాప్రకృత మదనాగ్నింధనోపయాగా త్వరితామాలంకారః -
అహోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్యే పరిణామ ఇత్యలంకారసర్వస్వకారః.

విషమోమలయాహిమండలీ విషపూత్కారమయోమయోహితః,
బత కాలకళత్ర దిగ్భవః పవన స్తద్విరహానలైధనా. 57

విషమఇతి. విషమః ప్రతికూలః కాలకళత్రదిగ్భవోంతకదిగ్భవః ప్రాణహరఇతి
భావః - పవనోదక్షిణమారుతః తద్విరహానలైధనాదమయంతీవిరహాగ్నిసమిధా తద్దా
హ్యేనేత్యర్థః - మయోమలయే మలయాచలేయాహిమండలీసర్వసంఘఃతస్యావిష
పూత్కారమయఃవిషక్వాసవికారః - ఊహితః తద్రూపఇతితర్కితఇత్యర్థః - లోకే
చఅగ్నిరేధాంసినిధాయపూత్కారవాతైర్ధ్యాయత ఇతిభావః, బతేతిభేదే - విరహాన
లైధనీతి రూపకోథాపితేయం దక్షిణపవనస్య మలయాహిమండలీపూత్కారతోవృత్తే
క్షేతిసంకరః.

ప్రతిమాసమసానిశాకరః ఖగ సంగచ్ఛతి యద్దినాధిపమ్,
కిము తీవ్రీతరై సతఃకరై ర్మమదాహాయస్థైర్యతస్కరైః. 58

ప్రతిమాసమితి. హేఖగఅసానిశాకరః మాసిమాసిప్రతిమాసం ప్రతిదర్శమిత్య
ర్థః - వీపాన్యాయమన్యూభావః - దినాధిపంసూర్యసంగచ్ఛతి ప్రాప్నోతీతియత్
తతఃప్రాప్తేస్సనిశాకర స్తీవ్రతరైః తతవీనదై ర్యతస్కరై ర్మదైర్యహరిభిఃకరస్సౌరైఃతత
అనీతైర్రమదాహాయ సంగచ్ఛతీత్యమషంః కిముశబ్దః త్వేక్షాయాం ఆత్ర గమేస్స

కర్మకత్వా త్సమోగమితినతత్ - అత్రసంగమనస్య దాహార్థతోవృత్తజాత్ఫలా
త్వేక్షా.

కుసుమాని యదిస్మరేషవో నతువజ్రం విషవల్లిజానితత్,
హృదయంయదమూముహ న్నమూర్మమయచ్ఛాతితరామతీతపన్.

కుసుమానీతి. స్మరేషవఃకుసుమాన్యేన వజ్రమశనిస్తునయదినద్యోమరణాభావా
దితిభావః - తత్త్వర్తి విషవల్లిజాని విషలతోద్భవాని - యద్యస్మాదమూస్సృరేషవః. ని.
పత్రీరోషఇషుర్ద్వయోరితి శ్రీలింగతా, మమహృదయమమూముహ న్నమూర్మయత్
మూర్మతేర్ణాచక్ - యద్యస్మాదతితరా మతిమాత్రం అవ్యయఘాదాముప్రత్యయః - అ
తీతపత్ తాపయంతిస్మచ - తపతేర్ణాచక్ మోహతాపలక్షణవికార్యదర్శనాద్విష
వల్లిజతోవృత్తేక్షా.

తదిహానవధా నిమజ్జతో మమ కందర్పశరాధినీరధా,
భవపోతఇవావలంబనం విధినాకస్మికసృష్టసన్నిధిః. 60

తదితి. తత్తస్మాదిహాస్సిన్ననవధా అపారే కందర్పశరైర్య ఆధిర్మనోవ్యథా
ని. పుంస్యాదిర్మానసీవ్యథేత్యమరః తస్మిన్నేన నీరధా సముద్రే నిమజ్జతోంతర్గతస్య
మమవిధినాలైవేన ఆకస్మాదకాండేభవమాకస్మికం అధ్యాత్మాదిత్వాట్యం అవ్యయా
నాం భమాత్రేటిలోపః - తద్యథాతథాసృష్ట సన్నిధిః కృతసన్నిధానః భాగ్యాదా
గత ఇత్యర్థః - త్వంహతో యానపాత్రమివ ని. యానపాత్రంతుహిత ఇత్యమరః -
అవలంబనంభవ.

అథవాభవతః ప్రవర్తనా నకథం పిప్లమియం పినప్తినః,
వృతవీన సతాంపరార్థ తా గ్రహణానాంహి యథాయథార్థతా. 61

అథవేతి. అథవాఇయంనోస్మాకం సంబంధినీ-సూ. ఉభయప్రాప్తాకర్మణీతి నియ
మాత్కర్తరి కృద్యోగపక్షీనిశేధేపి శేషపక్షీపర్యసానాత్కర్తృర్థలాభః - భవతః
సూ. ఉభయప్రాప్తాకర్మణీతిపక్షీప్రవర్తనాప్రేరణా జ్యాసశృంగియోచ్ - కథంపి
ప్తంపినపక్షి స్వతఃప్రవృత్తివిషయత్వాత్ పిప్లపక్షికల్పేత్యర్థః - హియస్తాత్ గృహ
ణానాం యథార్థ్యం యథా పామిణ్యమివ స్వతస్సర్వప్రమాణానాం ప్రామాణ్య
మిహగృహ్యతాం - జాతామనీసాస్వతవీనమాన మితిమిమాంసకాః - సతాంపరార్థ
తాపరార్థప్రసృతిః స్వతవీన నతువరతః - ఉపమా సంస్పృష్టాంతరన్యాసః.

తవవర్త్యుని వర్తతాంశివం పున రస్తు త్వరితం నమాగమః,
అధినాధయసాధయేప్సితం స్మరణీయా స్సమయే వయంనయః. 62

తవేతి. హేమయఃఖగ తవవర్తనీశివం మంగళంవర్తతాంత్యంతంక్షీప్రమేన పున
స్సమాగమాస్తు అధిసాధయగచ్చ ఈప్రితమిష్టంసాధయసంపాదయ సమయేకార్య
కాలేవయంసమరణీయాః - ఆనన్యగామికార్యంమర్యాదశ్శర్థః.

ఇతితం నవిస్మజ్య ధైర్యవాక్ నృపతి స్సూనృతవాగ్బ్రహ్మహస్పతిః,
అవిశ ద్వనవేశ్మ విస్మిత శ్శ్రుతిలగ్నైః కలహంనశంసితైః. 63

ఇతితి. ధైర్యవాక్పాపాయలాభా త్సధైర్య స్సూనృతవాక్సత్యప్రియవాదేషు
బ్రహ్మహస్పతిః తథాప్రగల్భశ్శర్థః. ని. నూనృతంప్రియసశ్యవాగిత్యమరః - సన్యపతిరి
తీతం తంహంసం విస్మజ్య శ్శ్రుతిలగ్నైః శ్రోత్రప్రవిష్టైః కలహంనశ్యశంసితైర్విస్థిత
స్సౌ వనవేశ్మవనశ్చ విహరగృహమవిశత్.

అథభీమసుతావలోకనై స్సఫలంకర్తు మహ స్తదేవనః,
క్షీతిమండలమండనాయితం నగరంకుండినమండజోయయా. 64

అథేతి. ఆథసోండజోహంస స్తదహరేభీమసుతాయ. భైరవ్యాఃఅవలోకనై
స్సఫలంకర్తుం తస్మిన్నేవాహనితాంద్రష్టమిత్యర్థః క్షీతిమండలమండనాయితం భూ
మండలస్థానంకారభూతం కుండినం కుండినాఖ్యం నగరంయయా.

ప్రథమం పథిలోచనాతిథిం పథికప్రాధిత్వసిద్ధిశంసినమ్,
కలశం జలసంభృతంపురః కలహంసః కలయాంబభూవ సః. 65

అథశ్లోకత్రయేణ శుభనిమిత్తాన్యాహ. ప్రథమమిత్యాదినా. స. కలహంసః ప్రథ
మమదా పథిలోచనాతిథిందృష్టిప్రియం పథికానాం ప్రస్థాత్మాజాం పౌర్ణితిస్య
ఇష్టార్థస్యసిద్ధిశంసినంసిద్ధిశూచకంజలసంభృతం జలపూర్ణం కలశం పూర్ణకుంభం పురో
క్రేకలయాంబభూవ దదర్శ.

అవలంబ్య దిదృక్షయాంబరే త్షణ మాశ్చర్యరసాలనంగతమ్,
నవిలాసవనేవనీభుజః ఫలమైక్షిప్తరసాలనంగతమ్. 66

అవలంబ్యేతి. సహంసోదిదృక్షయా స్వగంతన్యమార్గాలోకనేచ్ఛయా అంబరే
క్షణమాశ్చర్యరసేనతద్యస్తుదర్శననిమిత్తేనాన్యుతరసేనాలసం మందంగతం గతిమవలం
బ్యాననీభుజోనశస్య విలాసవనేవిహరణే రసాతేనమాతస్య త్షణ సంగతంసంబద్ధం. ని.
అమృతాన్పురోరసాలోసావిత్యమరః - ఫలమైక్షిప్తకూక్షివాక్.

నభనః కలభై రుపాశ్రితం జలదై ర్భూరితరక్షుపన్నగం,
సదదర్శ పతంగపుంగవో విటవచ్చన్నతరక్షుపం నగమ్. 67

నభసఇతి. పుమాన్కాగోవృషభః విశేషణసమాసః-నూ. గోరతద్ధితలు కీతీసవ
సాంతప్తచ్ - పతంగఃపుంగవఇవ పక్షీక్రేష్టః-ఉపమితసమాసః నభసః కల్పభః భేచరకరిక
త్వైర్నిత్యర్థః-జలదైరుపాశ్రితం వ్యాప్తం భూరయబ్రహ్మవః తరక్షువోమృగాదనాః పన్న
గాశ్చయస్యతం విటపై శ్యాఖావిస్తారేణ. ని. విస్తారోవిటపాః త్రియామిత్యమరః -
చన్నతరాః అతిశయేనచ్ఛాదితాః త్సుపాః హ్రస్వశాఖాః యస్యతం. ని. హ్రస్వశా
ఖాశిఖాఃత్సుపఇత్యమరః. నగంపర్వతందదర్శ పూర్ణకలకాది దర్శనం పాంథక్షేమకర
మితినిమిత్తజ్ఞాః.

సయయాధుతపక్షుతిః త్షణంక్షణమూర్ధ్వాయనదుర్విభావనః,
వితతీకృతనిశ్చలచ్చదః త్షణమూలోకకదత్తకాతుకః. 68

సఇతి. సహంసః త్షణంధుతపక్షుతిః - కంపితపక్షమూలః-క్షణమూర్ధ్వాయనేన
ఉర్ధ్వగమనేన దుర్విభావనః దుష్కరావధారణో దుర్లక్ష్యఇత్యర్థః - త్షణంవితతీకృతా
విస్తారితా నిశ్చలతా చదాపత్వే యస్యసః తథాఽఽలూకకానాం దృష్టివాణాం
దత్తకాతుకస్సౌ యయా స్వభావోక్తిః.

తనుదీధితిధారయా రయా ద్గతయాలోక విలోకనామసా,
ఛదహేమకవన్నివాలసత్కమపాపాణ నిభేనభస్సలే. 69

తన్నితి. అసాహంసోరయాధేతో దత్తన్నయేతిశేషః లోకస్యాలోకిజనస్య
పరీక్షకజనస్యచ విలోకనాం దర్శనం గతయా కాతుకాద్వర్ణపరీక్షార్థంచ విలోక్యమా
నయేత్యర్థః - తనోశ్వరీరస్య తన్వానూత్సయా చదీధితి ధారయా రశ్మిరేఖయానిమిత్తేన
కవపాపాణనిభేనికమోపలనిభే నభస్సలేఛదహేమనిజపక్షుమవర్ణంకవన్ ఘన్ననివాలసత్
అశోభతేత్యుత్పేక్షా.

వినమద్భిరధస్త్రితైః ఖగై ర్మృడితి శ్యేననిపాత శంకిభిః,
సనిరై క్షీదృశైకయోపరి స్యదర్శూంకారిపతత్రిపద్ధతిః. 70

వినమద్భిరితి. స్యదేవవేగేన ధూంకారిణీర్భూమితి శబ్దం మర్యాదాపతత్రిపద్ధతిః
పక్షీసరణిః యస్యః సః సహంసః శ్యేననిపాతంశంకంతఇతి తచ్ఛంకిభిరతవిన వినమద్భి
ర్విలీయమానై రధస్త్రితైః ఖగై ర్మృడితిదాక్షిణ్యకయాదృశాఉపరి ఉపరిష్టాత్ నిరైక్షీ
నిరీక్షితః దృశేః కర్మణీలుక్ - స్వభావోక్తిః.

దదృశేనజనేనయన్నసా భువితచ్ఛాయ మవేక్ష్య తత్క్షణాత్,
దివిదిక్షు వితీర్ణ చక్షుషా వృదువేగఃపుతముక్తదృక్పథః. 71

దదృశ ఇతి. యత్కాచ్యుత్ - ఇహోలటఃకతాదేశః ఆసాహంసః - భువి తచ్చా యంతస్యచ్చాయాం విభాషానేత్యాదినానపుంసకత్వం అవేక్ష్యతత్తు జాద్వివిధత్వంచ వి త్తర్ల చతుషాదత్తదృష్టివాజనేన పృథువేగేనత్రతం శీఘ్రంముక్తదృక్పథస్య నదదృ శేనదృష్టః క్షణమాత్రం దృష్టిపథమతిక్రాంతఇత్యర్థః.

నవనంపథి శిశ్రియేమునా క్వచిదప్యుచ్చతరద్రుచారుతమ్,
ననగోత్రజమన్వవాదివా గతివేగప్రసరద్రుచారుతమ్. 72

నేతి. గతివేగేన పునర్రుచాప్రసర్పత్రేజసా అమనాహంసేన క్వచిదపి ఉచ్చ తరాఽత్పున్నతా ద్రూణాండ్రుమాణాం చారుతారమ్యతా యస్మిన్తత్. ని. పలాశీ ద్రుద్రుమాగమాఇత్యమరః - వనంశిశ్రియే నగోత్రజంబంధుజన్యంరతం కూజతంవా నాన్వవాది నానూదితం మధ్యేమార్గ మధ్యత్రమాపనోదన బంధుసంభాషణాదికమపి నకృత మితి సుహృత్కార్యానుసంధానపరతోక్తిః.

అథ భీమభుజేనపాలితా నగరీ మంజురసాధరాజితా,
పతగన్య జగామ దృక్పథం హిమశైలోపమసాధరాజితా. 73

అథేతి. ధరాజితాభూమిజయినా నూ. సత్సూర్విషేత్యాదినాక్విపితుక్ - భీమ స్యభీమభూపన్య భుజేనపాలితా హిమశైలోపమైఃసాధైః రాజసదనైః రాజితామంజుః మనోజ్ఞాఅసౌ పూర్వోక్తా నగరీమండినపురీ పతగన్య హంసన్యదృక్పథంజగామ సతాం దదరౌత్యర్థఃఅత్రయమకాఖ్యానుపాసన్యహిమశైలోపమేతుప్రమాయాశ్చసంస్పృష్టిః.

దయితంప్రతి యత్రసంతతా రతిహాసాఇవ రేజిరేభువః,
స్ఫటికోపలవిగ్రహగృహ శృశభృద్భిత్తనిరంకభిత్తయః. 74

అథనగరీంవర్ణయతి. దయితమితి. యత్రనగర్యాం స్ఫటికోపలవిగ్రహః స్ఫటిక మయశరీరాఇత్యర్థః అతఏవశశభృద్భిత్తనిరంకభిత్తయః శశాంకశకలవ నిష్కళింక మద్యాః. ని. భిత్తం శకలఖండేనేత్యమరః - భిదేక్షప్రత్యయః - నూ. భిత్తంశకలమితి నిపాతనాత్ రదాభ్యామిత్యాదినా నిష్టానత్వాభాసః - గృహఃదయితం ప్రయంభిమం ప్రతిసంతతా భువో భూమేర్పాయికాయా రతిహాసాఇవ కేళిహాస్యానీవ రేజిరేభువః ఇత్యు త్పేక్షా.

నృపనీలమణీగృహత్విషా ముపధేర్యత్రభయేనభాన్వతః,
శరణాప్తమువానవాసరేవ్యసదా నృత్యదయత్రమంతమః. 75

నృపేతి. యత్రనగర్యాం తమోంధకారః - భాన్వతోభాన్వ - రాగో భయేననృ పన్యయే నీలమణీనాంగృహః తేసాంత్విషా ప్రాసామునోగేభ్యూదిత్యుపాధ్యాయాభిప్రాయః. ని.

రత్నంమణిర్ద్యయో రిత్యమరః - కృదికారాదక్షిణతీర్థ - శరణాప్తం శరణంగృహం రక్షితారంచగతం. ని. శరణంగృహరక్షితో రిత్యమరః - వాసరేదివసేవ్య సదావృత్త్య పునరావృత్తి కించోదయత్రమం ఉద్యత్రమంసదువాస.

సితదీప్రమణిప్రకల్పితే యదగారేహసదంకరోదసి,
నిఖిలాన్నిశిపూర్ణిమాతిథి నుపతన్ధేతిథిరేకికాతిథిః. 76

సితేతి. సితైర్దీప్రేచ్ఛమణిభిః ప్రకల్పితే ఉజ్జ్వలస్ఫటికనిర్మితే హసదంకరోదసి విలసదంకరోదస్మై ద్యావాపృథివీవ్యాపినీత్యర్థః - యదగారేయస్యాః నగర్యాగృహే ప్సిత్యర్థః జాతావేకవచనం నిశినిఖిలాన్ తిథీనేకికా ఏకాకినీ ఏక్షేనేత్యర్థః - నూ. ఏకాదాకినీచాన్వసహాయఇతి చకారాత్ కన్పిత్యయః - ప్రత్యయస్థాత్కాత్సూర్య స్వేతీకారః, పూర్ణిమా రాకాతిథిః. ని. తదాద్యాస్తిభియో ద్యయోరిత్యమరః - అతిథి స్సతిఉపతన్ధే అతిథి భూయసంగ తేత్యర్థః నూ. ఉపాదేవపూజేత్యాదినా సంతతికరణే అత్సనేపదం, స్ఫటికధననకాంతి నిత్యకొముదీయోగా త్సర్వాఅపిరాత్రయో రాకారా త్రయ ఏవాసన్నిత్యభేదోక్తే రతిశయోక్తిభేదః.

సుదతీజనమజ్జనార్పితైర్ధుస్సజైర్యత్రకషాయితాశయా,
ననిశాఖిలయాపివాపికా ప్రససాద గ్రహిలేవమానినీ. 77

సుదతీతి. యత్రనగర్యాం శోభనాదంతా యాసాంతాన్సృదత్యః స్త్రీయః - అత్రవిధానా భావాద్రతాదేశ శ్చింత్యఇతికేచిత్ నూ. అగ్రాంతశుద్ధశుభ్రస్వప్నసరాహే భ్యశ్చేతి చకారాత్సిద్ధిఃప్రకేచిత్ - సుదత్యాదయః స్త్రీపుయోగయాధాః అతస్త్రీయాం సంజ్ఞాయామితి దత్రాదేశకాత్సాగవ ఇత్యపరే, తత్రైతత్సర్వమభి సంధాయాహవామనః సుదత్యాదయః ప్రతివిధేయాఇతితా ఏవజనాఃలోకాః తేషాంమజ్జనా దసగాహనాదర్పితైస్సంక్రమితైరపిఘ్నస్పృజైః సంకుమై కషాయితా శయాసురభితాభ్యంతరా భోగచి హ్నైః కలుషితహృదయాచ వాన్వేషనాపికా దీర్ఘకాగ్రహిశాగ్రహ అగ్రహః తద్వ తీర్ధిర్గురోహ పిచ్చాచిత్వాదిలచ. మానినీ. క్లో. స్త్రీజామీర్ష్యాకృతః కోపోమానో న్యాసంగినిప్రియ ఇత్యుక్తలక్షణోమానః తద్వతీనాయకేన అఖిలయానిశానిశయాపి సర్వరాత్రప్రసాద నేనాపీత్యర్థః ప్రససాద ప్రసన్నాశయానాభూత్ - తాదృక్ ఖోదాదితిభాషః.

క్షణనీరవయాయయానిశి శ్రితవప్రావళియోగపట్టయా,
మణివేశ్మమయంస్మనిర్మలం కిమపి జ్యోతిరబాహ్యమిజ్యతే. 78

క్షణేతి. నిశినిశీథే క్షణం నీరవయాఏకత్ర సుప్తజనత్వాత్ అపరత్రధ్యాన స్తిమ త్వాత్ నిశ్శబ్దయా శ్రితఃప్రాప్తో వప్రావళిరోన్వనపట్టఇవ అన్యత్రప్రావళి రివయోగ

పట్టోయయాసా తథోక్తయాయయానగ ర్యా మణివేళ మయం తద్రూపం నిర్మలవబాహ్వ మంతర్వర్తి కిమప్యవాఙ్మనసగోచరం జ్యోతిఃప్రభా ఆత్మజ్యోతిశ్చ ఇజ్యతే సేవ్య తేస్మ అత్రనగరీవిశేషః సామ్యాదపస్త్రుతయోగినీ పృత్యాంతప్రతితే స్సమాసాక్షిః.

విలలాస జలాశయోదరే క్వచనద్యో రనుబింబితేవయా,
పరిభాకపటస్ఫుటస్ఫురత్ ప్రితిబింబానవలంబితాంబుని. 79

విలలాసేతి. యానగరీపరిభాయాః కపటేనవ్యాజేనస్ఫుటంపరితోస్యక్తం తథా స్ఫురతాప్రతిబింబేనా నవలంబితం మధ్యే ఆగృహ్యమానంచాంబుయన్తి తస్మిన్ ప్రతి కంబాకాంతమంబుపరితఃస్ఫురతిప్రతిబింబజేనేనస్ఫురతి తేనైవప్రతిబింబాదితిభావః - ద్విచనమత్రచిత్ జలాశయోదరేహృదమధ్యే కస్యచిద్ధృదస్యమధ్యఇత్యర్థః - అనుబింబితాద్యోరమరావతీవ విలలాసేత్యుత్ప్రేక్షా.

ప్రజతేదివియ ద్గృహవళీ చలచేలాంచల దండతాడనాః,
వ్యతరన్నరణాయవిశ్రమం సృజతేహేళిహయాళికాలనామ్. 80

ప్రజతఇతి. యస్యాంనగ ర్యాం గృహవళీషు చలాశ్చలంతః చేలాంచలాః పతా కాగ్రాణి తపవదందాస్తైస్తాడనాః కళాసూతాఇత్యర్థః - తాఃకర్తృయోఃదివిప్రజతేభే గచ్ఛతే హేళిహయాళే న్నగర్యాశ్చపక్ష్యైః. ని. హేళిరానింగ నేరవావతి వైజ యంతీ కాలనాంచోదనాం సృజతేమర్వతే అరుణాయనూర్యసారథయే విశ్రమంస్వ యంతత్కర్తృకరణా ద్వికాంతిం సూ. ఘృణిసోదాత్తోపదే శేత్యాదినావృద్ధిప్రతిషేధః - వ్యతరన్దదుః ఆత్మహేళిహయాళే శ్చేలాంచల దండతాడనా సంబంధేపి తత్సంబం ధోక్తేరతిశయాక్షిభేదః - తేనచగృహజామర్క-మండలపర్యంతమాన్నత్యం సృజ్యతఇ త్యలంకారేణవస్తుధ్వనిః.

క్షీతిగర్భధరాంబరాలయై స్తలమధ్యోపరి పూరిణాంపుథక్,
జగతాంఖలుయాఖిలాద్భుతా జనిస్తారైర్నిజచిహ్నధారిభిః. 81

క్షీతితి. తలమధ్యోపరి అధోమధ్యోర్ధ్వదేశాక్ పూరయంతీతి తత్పూరిణాం జగతాంపాతాళభూమి స్వర్గాణాం పృథగగంక్షీర్ణం నిజానిప్రతియాని చిహ్నాని నిధ్య స్సపాన స్రవ్వందనాది లింగానితానిధారయంతీతి తద్ధారిభిస్తథోక్తై స్సారైరుత్పన్నైఃక్షీతిగర్భే పాతాళేధరాయాం భూపుష్టే అంబరే ఆకాశేచయేఅలయాగృహస్తైః భూమ్యంతర్వహిశ్శిరోగృహైరిత్యర్థః - యానగరీ అభిలాకృత్యాన్న ఆద్భుతాచిత్రా ఆజనిజాతా జనేకర్తృలుటి - దీపజనేత్యానాచ్చేజ్జిజాదేశః - అత్రక్షీతిగర్భాదీనాం

తలమధ్యోపరిజగతాంచ యథాసంఖ్యం సంబంధాద్యథాసంఖ్యాలంకారః - తేన త్రై లోక్యనై భవంగమ్యతే.

దధదంబుదనీలకంఠతాం వహదత్యచ్ఛసుధోజ్జ్వలంవపుః,
కథమృచ్ఛతు యత్రినామన క్షీతిభృన్మందిరమిందుమాళితామ్. 82

దధదితి. యత్రినగ ర్యామంబుదైరంబుదవచ్చన్నీలకంఠః శిఖరోపకంఠఃగళేశ్చ యస్యతస్యభావస్తత్తాం. ని. కంఠోగళేనన్నిధాన ఇతివిశ్వః - దధత్ ఆశ్చ్యచ్ఛయాసుధయా తేపనద్రీవ్యేణసుధావదమృతనచ్చోజ్జ్వలంవపుః వహత్. ని. సుధాలేసోమృతం సుధేశ్య మరః. క్షీతిభృన్మందిరం రాజభవనం ఇందుమాళితామిందుమండల పర్యంతశిఖరత్వం క థంనామనముచ్చతు గచ్ఛ త్యేవేశ్యర్థః - రాజభవనస్య తాదృగౌన్నత్యం యుక్తమి తిభావః - అన్యత్రఇందుమాళిత్యమిశ్వరత్వం తచ్చనీలకంఠస్యయుక్తమితిభావః - అత్ర విశేషణ విశేష్యాణాంజిష్టానామభిధాయాః ప్రకృతార్థ మాత్రనియంత్రణా దప్రకృ తేశ్వర ప్రతితిర్ధ్వనిరేవ.

బహురూపకసాలభంజికా ముఖచంద్రేషు కళంకరంకవః,
యదనేకకసాధకంధరా హరిభిః కుక్షీగతీకృతాఇవ. 83

బహ్వితి. బహురూపకాః భూయిష్ట సౌందర్యాః వైషికః కప్పిత్యయః - తాసాం సాలభంజికానాం కృత్రిమపుత్రికాణాం ముఖచంద్రేషు కళంకరంకవః చంద్రీత్వాత్సంభావితాః కళంకమృగాః యస్యాంనగ ర్యాం అనేకేషాం బహునాం సాధానాం కంధరాసుకంఠప్రదేశేషుయేవారయస్సింహస్తైః కుక్షీగతీకృతాఇవగ్రస్తాః కిమ్యిక్త్యుత్ప్రేక్షాముఖచంద్రాణాం నిష్కళంకత్వనిమిత్తా, అన్యథాకథంచంద్రేణిష్కళంక తేతిభావః.

బలినద్మ దివం సతథ్యవా గుపరిస్సాహ దివోపినారదః,
అధరాథకృతాయయేవసా విపరీతాజనిభూమిభూషయా. 84

బలీతి. సుప్రసిద్ధ సతథ్యవాక్ సత్యవచనో నారదః బలినద్మదివం పాతాళస్వర్గం దివోమేరుస్వర్గాదపుష్కర్యపరిస్థితా మత్కృష్టాంచాహస్యకృతవాక్ - అథేదానీం భూ మిభూషయాయ యానగ ర్యా అధరామ్యనా అధస్తాచ్చకృతేవేత్యుత్ప్రేక్షా - సాబలి సద్గుడ్యాః నారదోక్తవిపరీతాజని సర్వోపరిస్థితాయాః పునరధస్థిస్తైర్వైపరీత్యమ్.

ప్రతిహట్టపథే ఘరట్టజా తృథికాహ్వనదనక్తుసారభే,
కలహన్నఘనాన్యదుత్థితా దధునా పుష్కతి ఘర్షరన్వనః. 85

ప్రతీతి. పంథానంగచ్ఛంతీతిపథికాః తేషామాహ్వనం దదాతీతితథోక్తం - ఆహ్వయకం అధ్యానంగచ్ఛతా మాకర్షకమిత్యర్థః తత్సక్తానాం సారభంసుగంధోయస్మిక్ ప్రతిహట్టపథే ప్రత్యాపణపథం నూ. అన్యయంవిభక్తిత్వాదినా వీష్పాయామన్యయీభావః - తృతీయానప్రమ్యార్పణమశమితి బహుళగ్రహణాత్ సప్రమ్యానాం భావః ఘరట్టాః గోఘామచూర్ణగ్రావాణః - తజ్జాత్ యస్యానంగర్యాం ఉత్థితాత్ కలహాత్ ఘర్లురస్యనోఘర్లు రవద్ధ్వనికంతద్వనిః - ఘనా స్మేఘానధునావినోఽస్థితినత్యజతి - సర్వదాసర్వహట్టేఘరట్టా మేఘధ్యానంధ్వనంతీభావః - అత్రఘనానాం ఘరట్ట కలహః సంబంధేపి తత్సంబంధోక్తే రతిశయోక్తిః - తథాచతద్ధర్మరస్వసస్య తద్ధేతుకత్వోత్పేక్షాన్యంజకప్రయోగాద్గమ్యాచేతి తయో స్సంకరః.

వరణః కనకస్య మానిసిం దివమంకాదమరాద్దిరాగతామ్,
ఘనరత్నకవాటపక్షతిః పరిరభ్యానునరన్ను వాసయామ్. 86

వరణఇతి. కనకస్యసంబంధితద్వికారః వరణః ప్రాకారః సఏవామరాద్దిక్పేరుః - యానగరీమేవమానిసిం కోపసంపన్నామతఏవ అంకాన్నిజోత్సంగాదాగతాం భూలొకంప్రాప్తాందివ మమరావతీంఘనేనిబిడే రత్నానాంకవాటే రత్నమయకవాటేవ పక్షతి పక్షమూలేయస్యసక్త పరిరభ్యోపగృహ్యమేరోఃపక్షవత్త్వాత్ కవాటయోః పక్షతిరావత్వం అనుసరణానువర్తమానః ఉవాస-కామినః ప్రణయమపితాం ప్రేయసీం ఆప్రసాద మనుగచ్ఛంతీతిభావః - రూపకాలంకారఃస్ఫుటఏవ తేనచేయంనగరీ కుతశ్చిత్కారణాదాగతాద్యా రేవ వరణః స్వర్ణాద్ది రేవేత్యుత్పేక్షాన్యజ్యతే.

అనలైః పరివేషమేత్యయా జ్వలదరోఃపలవప్రజన్మభిః,
ఉదయంలయమంతరారవే రవమాద్భాణపురిపరార్ధ్యతామ్. 87

అనలైరితి. యానగరీ రవేరుదయంలయమస్తమయంచాంతరా తయోర్మధ్యకాలఇత్యర్థః నూ. అంతరాంతరేణ యుక్తేఇతి ద్వితీయా - జ్వలతాం అర్కాంశు సంపర్కాత్ ప్రజ్జ్వలతామరోఃపలానాంవప్సాత్ జన్మయేషాంతై స్సూర్యకాంత ప్రాకారాజన్యైరనలైః పరివేషమేత్య పరివేష్టనంప్రాప్య బాణపుర్యాః బాణాసురనగర్యాః శ్లోణితపురస్య పరార్ధ్యతాంశ్రేష్ఠతామవహాత్ - ఆత్రాన్యధర్మస్యాన్యేన సంబంధాసంభవాత్తాదృశీం పరార్ధ్యతామితి సాదృశ్యాజ్ఞేపాన్నిదర్శనాలంకారః.

బహుళకంబుమణిర్వరాటికా గణనాటత్కరకర్కటోత్కరః,
హిమవాలుకయాచ్ఛవాలుకః పటుదధ్వానయదాపణార్ణవః. 88

బహ్వితి. బహవః కంబవః శంఖామణయశ్చయస్మిక్-సః-వరాటికాగణనాయకి పర్దికా సంఖ్యానాయకాబంతైర్వర్కప్రసలంతఃకరః పాణయఏవ కిర్కటోత్కరః

కుశీరసంఘాః యస్మిక్-సః-హిమవాలుకయాకర్కటోత్కరవాలుకః స్వచ్ఛసికతః యస్యాఃపురఃఆపణోవివణి రేవఅర్ణవః పటుధీరందధ్వానననాద. ని. కపర్దోవరాటికాఇతి హలాయుధః. శంఖస్యాత్కంబురత్రియామ్. సితాభోహిమవాలుకా - న్యాత్కుశీరః కర్కటకఇతిచామరః.

యదగారఘటాట్టకుట్టిమస్రవ దిందూపలతుందిలాపయా,
ముముచేనవతివ్రతౌచిత్రి ప్రతిచంద్రోదయమభ్రాగంగయా. 89

యదితి. యస్యానగర్యా అగారఘటాసుగృహసమూహేషు అట్టానాం అట్టాలకానాం కుట్టిమేషు బద్ధభూమిషు. ని. కుట్టిమాత్రిబద్ధభూమిరితియాదవః - స్రవద్భిః ఇందు సంపర్కాత్ - స్యందమానైరిందూపలైశ్చంద్రకాంతైశ్చేతుభిః - తుందిలాప్రవృద్ధాః ఆపోయస్యాస్తయా తుందాదిభ్యఇలచ్ - ఋక్పూరిత్యాదినాసమాసాంతః-అభ్రాగంగయామందాకిన్యా. ని. మందాకినీ వియద్గంఠేత్యమరః - చంద్రోదయేచంద్రోదయే ప్రతిచంద్రోదయం వీష్పాయామన్యయీభావః - పతివ్రతానామాచిత్రి బౌచిత్యం బ్రాహ్మణాదిత్వాద్గుణవచనేత్యాదినా వ్యఖ్యప్రత్యయః - సిద్ధారాదిభ్యశ్చేలిజీవ-సచమాతరిషిచ్ఛేలిషిత్వాదేవసిద్ధే మాతామహశబ్ద్యగౌరాదిపాతేనానిత్యత్వజ్ఞాపనాత్ వైకల్పికః ఆతఏవవామనః - వ్యఖ్యశ్చిత్కాణాదికారో బహుళమితి. త్రీనపుంసకయోర్భావక్రియయో వ్యఖ్యచ్ఛిచ్చిచ్ఛుచ్ఛే. ని. బౌచిత్యమాచిత్రిమైత్ర్యం మైత్రీపుష్కాగ్రదాహృత మిత్యమరశ్చ. సముచేనతత్యజే భర్తుఃసముద్రస్య చంద్రోదయే వృద్ధిదర్శనాత్తస్యాఅపి తథావృద్ధిరచితా. శ్లో. ఆర్తారేముదితేపృష్టా ప్రోషితేమలినాకృశా, మృతేమియేతయానారిసాత్రిజ్ఞేయాపతివ్రతేతి స్మరణాదితిభావః - అత్రిఅభ్రాగంగాయా యదగారేత్యాది విశేషణార్థాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః - తథాచాగారాణామతీందు మండలహస్తత్వంవ్యజ్యతే తదుత్థాపితాచేయమస్యాఃపాతివ్రత్య ధర్మాపరిత్యాగోత్పేక్షేతి సంకరః - ఉత్పేక్షాచన్యంజకప్రయోగాద్గమ్యా.

రుచయోస్తమితస్య భాస్వతస్థులితాయత్రనిరాలయాః ఖలు,
అనుసాయమభుర్విలేపనా పణకాశ్శీరజపణ్యవీధయః. 90

రుచయఇతి. యత్రనగర్యాం అనుసాయం వీష్పాయామన్యయీభావః - విలేపనాపణేషు సుగంధద్రవ్య నివద్యాసుకాశ్శీరజాని కుంకుమాన్యేపపణ్యాని ద్రవ్యాణితేషాం వీధయఃశ్రేణయః అస్తమితస్య అస్తంగతస్యభాస్వతః సంబంధిన్యః స్థులితా అస్తమయతోభాత్చ్యుతాః - అతఏవనిరాలయా నిరాశ్రయారుచయః పృథాభిఃఖలు - కథంచితపృచ్ఛతా స్సాయంతనార్కత్విషణ్ణ భాంతిస్సేత్యర్థః కుంకుమరాశీనాం తాదాత్మిక తత్సానర్థ్యాదియ ముత్పేక్షాన్యంజకప్రయోగాద్గమ్యా, భాతేర్లుక్-రేపద్రుసాదేశః.

వితతం వణిజాపణేఖలం పణితుం యత్రజనేనవీక్ష్యతే,
మునినేవ మృకండుసూనునా జగతీవ స్తుపురోదరేహరేః. 91

వితమితి. యత్రనగర్యాం వణిజాపణిగ్జనేనపణితుం వ్యవహర్తుం ఆపణేపణ్య
వీధ్యాంవితతం ప్రసారితం అఖిలంజగత్యాంలూకేస్థితంవస్తుపదార్థజాతం పురాపూర్వం
హరేః విష్ణోరుదరేమృకండుసూనునామునినా మార్కం డేయే నేవ జనేనలూకేన వీక్ష్య
తే విష్ణూదరమివ సమస్తస్వాకరోయమాభాసత ఇత్యర్థః - పురాకాలమార్కం డేయో
హరేరుదరంప్రవిశ్య విశ్వంతత్రా ద్రాక్షీదితికథయాతి.

సమమేణ మదైర్వదావణే తులయన్ సారభలోభనిశ్చలమ్,
పణితానజనారవై రనై దపి కూజంతమళింమలీమనమ్. 92

సమమితి. యస్యా నగర్యా ఆపణే సారభలోభ నిశ్చలం గంధగ్రహణ నిష్పం
దం - తతః క్రియయా దుర్బోధ మిత్యర్థః - మలీమసం మలినం సర్వాంగ నీల
మిత్యర్థః - అన్యథా పీతమధ్యస్యాతేః పీతిమైవ వ్యవచ్ఛేదాత్, అతో గుణతోపి
దుర్గహ మిత్యర్థః - జ్యోతిస్స తమిసేత్యాదినా నిపాతః - ఆలిం భృంగమేణ
మదైస్సమం కన్తూరీభి స్సహ తులయన్ పణితాక్రేతా కూజంతమపి జనారవైః
కలకలైః నానై త్తతోపినా జానాదిత్యర్థః - ఇహనిశ్చలస్యాతేః గుంజనంకవినాప్రాధ
వాదేనోక్త మిత్యసంసంధేయం - అత్రాతేనైల్యాదేణ మదత్యోక్తే స్సామాన్యాలం
కారః. శ్లో. సామాన్యంగుణసామ్యేనయత్రపస్త్యంతరైకతేతి లక్షణాత్ - తేనభృంగ
తిమదలంకారోవ్యజ్యతే.

రవికాంతమయేనసేతునా సకలాహజ్వలనాహితోమ్మణా,
శిశిరే నిశిగచ్ఛతాం పురా చరణౌ యత్రదునోతినోహిమమ్. 93

రవీతి. యత్రనగర్యాం సకలాహంకృత్సమహః రాజాహస్సఖిభ్యష్టవ్ - రా
త్రాహ్మహః పుంసీతి పుంలింగతా అత్యంతసంయోగేద్వితీయేతి యోగవిభాగాత్సమా
సః - జ్వలనేనతపనకరాభిఘాతాత్ ప్రజ్వలనేనాహితోమ్మణా జనితాష్టేన రవికాం
తమయేన సేతునాసేతు సదృశేన సూర్యకాంతమట్టిమాస్య నేత్యర్థః - గచ్ఛతాం సంచ
రమాణానాం చరణౌ చరణానిత్యర్థః - సైనాదీనాంద్విత్వవిష్టేజాతిః ప్రాయేణేతి
జాతా ద్విసంచనం శిశిరేశిరస్తా - తత్రాపినిశిహిమంపురానో దునోతినోపిడయత్ -
పురిలుఖ్యాన్మృతచిహ్నకారాల్లబ్ధ - అత్రనేతోరూహ్మసంధేపి తత్సంబంధోక్తే రతిశయో
క్తిః - తత్రోత్తరస్యాః పూర్వాపేక్షత్వాత్సంకరః.

విధుదీధితిజేనయత్పథం పయసానైషధశీలశీతలమ్,
శశికాంతమయంతపాగమే కలి తీవ్రస్తపతిస్మనాతపః. 94

విధితి. విధుదీధితిజేన ఇందుసంపర్కజన్యేన పయసా సలిలేన నైషధస్య నశస్య
శీలంవృత్తంస్వభావో వా తద్వచ్ఛితం శశికాంతమయం యత్పథం యస్యాః నగర్యాః
పథానం తపాగమే గ్రీష్మప్రవేశే కలితీప్రస కలికాలవత్ ప్రచండ ఆతపోనతపతిస్మ
రశికథాయాః కలినాశికత్వాదితిభావః - అత్రనగరపథస్యేందూపలపయ స్సంబంధా
భావేపి తత్సంబంధోక్తే రతిశయోక్తిః - తత్సాపేక్షత్వా దుపయోగస్సంకరః.

పరిఖావలయచ్చలేన యా నపరేమాం గ్రహణస్య గోచరా,
ఫణిభాషితభావ్యఫక్కికా విషమాకుండలనా మవాపితా. 95

పరిఖేతి. పరిఖావలయచ్చలేన పరిఖావేష్టనవ్యాజేన కుండలనాం మండలాకార
రేఖామవాపితా పరేమాం శత్రుజ్ఞాం గ్రహణస్యాక్రమణస్య అన్యత్రాన్యేషాం గ్రహ
ణస్యజ్ఞానస్య నగోచరా అవిషయానానగరీవిషమా దుర్బోధాఫణిభాషిత భావ్యఫక్కి
కాపతంజలిప్రణీత మహాభావ్యస్థ కుండలిగంధః నూనమితికేవలం అత్రనగర్యాః కుండలి
గ్రంథత్వేనోత్పేత్రికా - సాచపరిఖావలయచ్చలే నేత్యసహ్మవోత్థాపితత్వా తానసహ్మ
వా వ్యంజకప్రయోగాద్గమ్యా.

ముఖపాణి పదాట్లీ పంకజై రచితాంగే వ్యవరేషు చంపకైః,
స్వయమాదిత యత్రభీమజా స్మరపూజాకుసుమప్రజ శ్శ్రియమ్. 96

ముఖేతి. యత్రనగర్యాం ముఖంచపాణీచ పదేచ ఆక్షిణీచ తస్మిన్ ప్రాణ్యం
గత్వా దేకవద్యానః - పంకజైః రచితా సృష్టా ఆపరేషు ముఖాదివృత్తిక్రేషు ఆంగేషు
చంపకై శ్చంపకపుష్పైః రచితా సర్వత్ర సాదృశ్యా ద్వ్యపదేశః - భీమజా భైమిస్వ
యం స్మరపూజాకుసుమప్రజఃశ్శ్రియం శోభామాదితప్రాప్తవతీదదాతేర్లుక్. నూ. స్థా
ఘోరచ్ఛేతీత్వం హ్రస్వాదంగాదితినోలోపః - అత్రాన్యక్రియోన్యత్రా సంభవాత్
క్రియమివ క్రియమితి సాదృశ్యాక్షేపాన్నిదర్శనాభేదః తథా తదంగానాం పంకజా
ద్యభేదోక్తే రతిశయోక్తిః - తదుత్థాపితా నిదర్శనేతి సంకరః.

జఘనస్తనభారగౌరవా ద్వియ దాలంబ్య విహర్తు మక్షమాః,
ధ్రువ మప్సరసోపతీ ర్యయాం శత మధ్యాసత తత్సఖిజనః. 97

జఘనేతి. జఘనానిస్తనాశ్చజఘనస్తనం సాగ్ర్యాంగత్వా దేకవద్యానః - తదేవ
భారః తస్య గౌరవా ధ్రువత్వాత్ వియదాలంబ్య విహర్తుమక్షమాః శతంశతసంఖ్యాకాః.
ని. వింశత్యాద్యాస్త్యైకత్యే సంఖ్యా స్సంఖ్యేయ సంఖ్యయో రిత్యమరః - అప్సరసోప
తీర్య స్వర్గాదాగత్య తత్సఖిజనస్సత్యః - జాతావేకపచనం' యాంనగరీం అధ్యాసత.
నూ. అధిశ్చ స్థాసాంకశ్మతికర్మత్వం ధ్రువమిత్యుత్పేత్రికా అప్సరః కల్పశ్శతసం
ఖ్యాత్ప్రియవినాముపాసత ఇత్యర్థః.

స్థితిశాలి సమస్తవర్ణతాం నకథం చిత్రమయీ బిభర్తుయా,
స్వరభేద ముపైతు యాకథం కలితానల్పముఖారవానవా. 98

స్థితి, చిత్రమయీ ఆశ్చర్యప్రచురా ఆశ్చర్యమయీచ. ని. ఆశ్చర్యశ్చర్య
యోశ్చిత్ర మిత్యమరః-యాస్థిత్యా మర్యాదయాస్థాయిత్యేనచకాలంలే యేలే సమస్తా
వర్ణాః బ్రాహ్మణాదయః శుక్లాదయశ్చ యస్యాస్తస్యాః భావతత్వామ్. ని. వర్ణోద్వి
జాదా శుక్లాదావిత్యమరః - కథంనవిభర్తు బిభర్త్యే వేత్త్యర్థః - కలితః ప్రాప్తః అన
ల్పానాం బహూనాం ముఖానాం ఆరవోబహుముఖానాం వణ్ముఖాదీనాంచ ఆరవ
శబ్దో యయానా యాపురి స్వరస్య ధ్వనేశ్చేదం నానాత్వం స్వఃస్థాత్ అభేదంన
కథంనోపైతు ఉపైత్యేవేత్త్యర్థః-ఉభయత్రాపి సతికారణే కార్యమవశ్యం భవేదితి భా
వః-అత్ర కేవల ప్రకృతశ్లేషాలంకారః-ఉభయోరవ్యర్థయోః ప్రకృతత్వాత్ కింత్యేకనాశే
ఫలద్యయవచేకస్మిన్నేవ శబ్దేర్ధద్యయ ప్రతిభేదర్థశ్చేషః ప్రథమాథే, ద్వితీయేతు జఙ్ఘ
కాప్తవ దేకవద్భూత శబ్దద్యయా దర్ధద్యయప్రతిలే శబ్దశ్చేషః.

స్వరుచారుణయాపతాకయా దినమర్కణ సమీయుషోత్త్రవః,
లిలిహుర్బహుధా సుధాకరం నిశిమాణిక్యమయా యదాలయాః.99

స్వరుచేతి. మాణిక్యమయాః పద్మరాగమయాః యదాలయాః యస్యాం నగ
ర్యాంగృహః-దినందినే అత్యంత సంయోగే ద్వితీయా, సమీయుషా సంగతేన అర్కే
ణహేతునా ఉత్త్రవః అర్కసంపర్కా దుత్పన్నపిపాసాస్సంతః స్వరుచా స్వప్ర
భయా అరుణయా ఆరుణ్యం ప్రాప్తయేతి తద్గుణాలంకారః. శ్లో. తద్గుణస్వగుణత్యా
గాదన్యోత్కృష్టగుణాహృతి రితిలక్షణాత్-పతాకయా రసనాయమానయేతి భావః -
సుధాకరం బహుధాలిలిహుః - అస్వాదయామాసురిత్యర్థః - అహ్నిసంతప్తానిశిశీతో
పచాం కుర్వంతీతిభావః - అత్రగృహణాం సంతాప నిమిత్త స్సుధాకరలేహనాత్మా
శీతోపచారః ఉత్ప్రేక్ష్యతే, వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా సాహోక్తతద్గుణో జ్ఞేవితేతి
సంకరః.

లిలిహేస్వరుచాపతాకయా నిశిజహ్వనిభయా నిశాకరమ్,
శ్రితమర్కకరైః పిపాసు య స్నృపసద్మా మలపద్మరాగజం. 100

అథానయేబం గ్యా రాజభవనంవర్ణయతి. లిలిహఇతి. అమలపద్మరాగజం
యస్యాంనగర్యాం స్వపసద్మరాజభవనం అర్కకరైః శ్రితం అతిసామిప్యాదభివ్యా
ప్తంశ్రయతేనగర్కణిక్తః శ్రిణాతేః పక్వాథాదితికేచిత్ తదాప్రాప్యశ్చింత్యః ప్రకృ
త్యంతరం మృగమిత్యాస్తాం, అతఏవ పిపాసుతృపితంసత్-పిపతేస్సన్నంతాదుప్రత్య
ముః-స్వకీయారగ్యస్యాంతయా స్వరుచాతద్రూపితయేత్త్యర్థః-అతఏవనిశిజహ్వనిభయా

పతాకయా సుధాకరం లిలిహే అస్వాదయామాసు లిహేఃకర్తరిలిట్ - స్వరితేత్వా
దాత్మనేపదం అలంకారశ్చ పూర్వవత్ - జహ్వనిభయేత్వపమాసంకరస్తువిశేషః.

అమృతద్యుతిలక్ష్యవీతయా మిళితం యద్వలభీపతాకయా,
వలయాయితశేషశాయిన స్సఖితా మాదితవీతవాసనః. 101

అమృతేతి. వీతయా వీతవర్ణయా యస్యానగర్యాః వలభ్యాం. ని. కూటాగా
రంతు వలభిరిత్యమరః - పతాకయామిళితం సామిప్యాత్సంగతం అమృతద్యుతి లక్ష్య
చంద్రలాంఛనం వలయాయితే నలయీధూతే శేషే శేతఇతి తచ్ఛాయినః వీతవాసనః
వీతాంబరస్యవిష్టోః - సఖితాంసద్భృతా మాదిత అగ్రహీదిక్ష్యపమాలంకారః.

అశ్శాంతశుక్రిపాతపూతరసనావిర్భూతభూరిస్తవా
జిహ్వా బ్రహ్మముఖాఘవిఘ్నితవన్వర్గక్రియాకేళినా,
పూర్వం గాధిసుతేన సామిఘటితా ముక్తానుమందాకినీ
యత్ప్రసాదదుకూలవల్లి రనిలాందోళై రఫేలద్దివి. 102

అశ్శాంతేతి. యస్యానగర్యాః ప్రాసాదే దుకూలంవల్లిరివి దుకూలవల్లిః దుకూల
మయీపతాకేత్యర్థః-అత్రాం లేన శ్రుతిపాలేన నిత్యవేదపాలేన పూతాభ్యః వివిత్రాభ్యః
రసనాభ్యో జిహ్వభ్యః ఆవిర్భూతేషు భూరిస్తవేషు అనేకస్తోత్రేషు ఆజిహ్వాన అకుం
తేన బ్రహ్మణోముఖానామోఘేన హేతునా విఘ్నితా సంచాతవిఘ్నానవన్వర్గ క్రియా
నూతన స్వర్గస్పష్టి లేవకేలిర్లియస్య లేన గాధిసుతేన విశ్వామితేనా పూర్వం బ్రహ్మ
ప్రాధ్దనాయాః పూర్వం సామిఘటితా ఆర్ధస్పష్టా. ని. సామిత్యర్థేజగుప్సన ఇత్యమరః-
ముక్తాపశ్చాత్త్యక్తమందాకినీయ ఆకాశగంగాకింఽనిలస్యకర్తృరాందోళనైశ్చలనైర్దివి
ఆకాశే ఆఖేలత్ విజహరేత్వత్యేప్రేక్షా ఏషాకథా త్రిశంకూపాఖ్యానే దృష్టవ్యా -
శార్దూల విక్రీడితం పృతం. శ్లో. సూర్యాశ్చైర్వర్గునజస్తతాస్సగురవ శ్శార్దూలవిక్రీడిత
మితిలక్షణాత్.

యదతివిమలనీలవేశ్మరశ్మి భ్రమరితభా శ్శుచి సాధవస్త్రవల్లిః,
అలభత శమనస్వసు శ్శిశుత్వం దివనకరాంకతలేచలాలురంతీ. 103

యదితి. యస్యానగర్యా అతివిమలైర్నీలవేశ్మనః ఇంద్రనీలనికేతనస్యరశ్మిభిః
భ్రమరితాభ్రమరీకృతా భ్రమరశబ్దా తత్కరోతీతి ణ్యంతాత్కర్మణిక్తః వల్ల్యాంవ
భ్రమరైర్భాగ్యమితిభావః - తథాభూతాభాశ్చాయా యస్యాస్యాశ్యామికృత ప్రభే
త్యర్థః - అతఏవ తద్గుణాలంకారఃశుచిఃస్వభావతః శుభ్రాసాధస్యవస్త్రమేవవల్లిః వస్త్ర
వల్లిః పతాకేత్యర్థః రూపకసమాసః - భ్రమరితభాఇతి రూపకాదేవసాధకాత్ - దివన
కరస్యసూర్యస్య అంకతలేసమీపదేశే ఉత్సంగదేశే చలాచలాలంతంతీ పరివర్తమా

నాసతి శమనస్యసుర్యమునాయా శ్శిశుత్వం శైశవమలభతచాలయము నేవబభావిత్యర్థః - బాలికాశ్చ పితురంకే లుఠంతీతిభావః - అత్రాన్యశైశవేనాన్యస్య సంబంధా సంభవేపి తత్సదృశమితి సాదృశ్యాజ్జేపాన్నిదర్శనా పూర్వోక్త తద్గుణయాపకాభ్యాం సంక్షేపా.

స్వప్నాగ్రేణ్యర నర్మహర్మ్యకటకా తిథ్యగ్రహయోత్సుకం
పాథోదం నిజకేళిసాధశిఖరా దారుహ్య యత్కామినీ,
సాక్షా దప్సరసో విమాన కలిత వ్యోమానవ వాభవ
ద్యన్నప్రాప నిమేష మభ్రాతర సాయంతీరసాదధ్వని. 104

స్వేతి. యత్కామినీ యన్నగరాంగనా విమానేనకలితం క్రాంతం వ్యోమ
యాభిస్తాస్సాక్షా దప్సరసోదివ్యాంగనై వాభవత్. ని. స్త్రియాంబహు ప్వప్సరస
ఇత్యభిధానా దేకత్వేపి బహువచనప్రయోగః. కుతః - యద్యస్మాత్ నిజకేళిసాధశిఖ
రాదపాదానాత్ప్రప్రాణేశ్వరస్య నిర్మహర్మ్యం క్రీడాసాధం తస్యకటకాన్నితం
బాదాతిథ్యస్యగ్రహయ స్వీకారాయ తత్రవిశ్రమార్గమిత్యర్థః - ఉత్సుకముద్యుక్తం
గచ్ఛంత మిత్యర్థః - పాథోదం మేఘ మారుహ్య రసాద్రాగాద్యాంతీగచ్ఛంతీ అధ్వ
ని అభ్రతరసా మేఘవేగేన పాతునా నిమేషంప్రప్రప అత్రనగరామరాంగనయో
శ్చదేపి అనిమేష మేఘురోహణ వ్యోమయానై నైన్వేత్యభేదోక్తరతిశయోక్తిభేదః -
శార్దూలవిక్రీడితంసృత్రమ్.

వైదర్భీకేళితైలే మరకతశిఖరా దుత్థితై రంశుదర్భై
ర్భ్రహ్మాండాఘాతభగ్నస్యదజమదతయాహ్రీ ధృతావాఙ్ముఖత్యై,
కన్యానోత్తానగాయా దివిసురసురభే రాస్యదేశంగతాగ్రై
ర్యగ్లోగానప్రదానవ్రతసుకృత మవిశ్రాంత ముజ్జ్వంభతేన్మ. 105

వైదర్భీతి. ఉత్తానానై దేవ గవావహంతీతి శ్రుత్యర్థమాశ్రిత్యాహ. వైదర్భీతి.
వైదర్భీకేళితైలే దమయంతీ క్రీడాపర్యతేమరకతశిఖరాదుత్థితైః అభ్రబహ్మాండాఘాతే
సభగ్నస్యదజ మదోవేగగర్భో యేమంతత్రయాహ్రీయాధృతం ఆవాఙ్ముఖత్వం యై
స్తైరధోముఖైః - ఆతపిపిత్వత్తానగాయా ఊర్ధ్వముఖాయ ఇత్యర్థః - కన్యాసుర
సురభేదేవగవా అస్యదేశంగతాగ్రై రంశుభిరేవ దర్భైర్యస్యా నగర్యాసంబంధిగోగ్రా
సప్రదానవ్రతసుకృత మవిశ్రాంతం నోజ్జ్వంభతేన్మ కింతు సర్వస్యా ఆపి గ్రాసదానా
ద్యుత్త త్సుకృతమేవోజ్జ్వంభత మిత్యర్థః - అతుక్త్యలంకారో యమితికేచిత్ అంశు
దర్పాణాం బ్రహ్మాండాఘాతా ద్యసంబంధేపి సంబంధోక్తే రతిశయోక్తిభేదః సృగ్ధ
రావృత్తమ్. శ్లో. ప్రస్తైర్భ్రానాంత్రయేణ త్రిమనియతి యతా స్రగ్ధరా కీర్తితేయ
మితిలక్షణాత్.

విధుకరపరిరంభా దాత్త నివ్యందపూర్ణై
శ్శశిదృష దుష్కృష్టై రాలవాలై స్తరూణామ్,
విఫలితజల సేకప్రక్రియా గౌరవేణ
వ్యరచినహృతచిత్తస్తత్రభైమీవసేన. 106

విధితి. తత్ర తస్యాం నగర్యాం శశిదృషదుష్కృష్టైశ్చంద్రకాంతశిలాబద్ధై రతవీవ
విధుకరపరిరంభా చ్చంద్రకిరణ సంపర్కార్థేతోరా త్త నివ్యందైః జలప్రసవణైకేవ పూర్ణై
స్తరూణామాలవాలై ర్విఫలితంవ్యర్థీకృతం జలసేకస్య ప్రక్రియాయాం ప్రకారేగౌర
వంభారో యస్యతే నభైమీవసేన సహంసోహృతచిత్తవ్యరచి కర్మణిలిఖ్ అత్రాలవా
లానాం చంద్రకాంత నివ్యందపూరణా సంబంధేపి తత్సంబంధోక్తే రతిశయోక్తి
భేదః - ఏతదారభ్య చతుశ్లోకే పర్యంతం మాల్వినీ వృత్తమ్. శ్లో. ననమయయయతే
యం మాల్వినీ భోగిలోక్త రితిలక్షణాత్.

అథ కనకపతత్రై స్తత్రై తాం రాజపుత్రీం
నదసి నదృశభాసాం విష్ణురంతీం సఖినామ్,
ఉడుపరిషది మధ్యస్థాయ శీతాంశులేఖా
నుకరణపటులక్ష్మీ మక్షీలక్ష్మీచకార. 107

అథేతి. అథ దన్యనానంతరం కనకపతత్రైః స్వర్ణపక్షీ తత్రసనే సదృశభాసాం
ఆత్మతుల్యలావణ్యానాం సఖినాంనదసి విష్ణురంతీం నూ. స్ఫురతిస్ఫులతోర్వి ర్విర్వి
భ్యఇతిమిత్యం-ఉడుపరిషది తారకాసమాజే మధ్యస్థాయన్యా శీతాంశులేఖాయా శ్చ
ద్రకళాయాః అనుకరణేపటుః సమర్థా లక్ష్మీశ్శోభాయస్యాస్మా ఇత్యుపమాలం
కారః తాంరాజపుత్రీం అక్షీలక్ష్మీచకార అద్రాక్షీదిత్యర్థః.

భృమణరయవికీర్ణ స్వర్ణభాసాఖగేన
క్వచనపతనయోగ్యం దేశమన్విష్యతాధః,
ముఖవిధుమదనీయం నేవితుం లంబమాన
శ్శశిపరిధి రివోచ్చైర్మండలస్తేనతేనే. 108

భ్రమణేతి. అథోభూతతే క్వచనకుత్రచిత్ పతనయోగ్యం దేశంస్థానం అన్విష్య
తాగ వేషమాణేన అతపివ భ్రమణ రయేన వికీర్ణాస్వర్ణస్య భాదీప్తిర్యస్యతేనఖగేన అము
ష్యాఅయమదనీయం వృద్ధాచ్ఛః త్యదాదీనిచేతి వృద్ధసంజ్ఞా, ముఖవిధుం ముఖేందుం
నేవితుం లంబమానః స్రంసమానః శశిపరిధిః చంద్రపరిమేష ఇవ ఉచ్చైరపరిమండలా
వలయస్తేనేవతేనే తనోలేః కర్మణిలిఖ్ ఉత్పేక్షా స్వభావోక్త్య స్సంకరః.

అనుభవతి శచీత్థం సా ఘృతాచీ ముఖాభి
ర్న సహనహచరీభి ర్నందనానందముచ్చైః,
ఇతిమతిరుదయాసీ త్పక్షిణః ప్రేక్ష్య భైమిం
విపినభువినఖిభి సార్థ మాబద్ధభేలామ్.

109

అనుభవతీతి. విపినభువి వనప్రదేశే సఖిభిస్సహచరీభిః నూ. సఖ్యశిష్టితి భాషా
యామితి నిపాతనాత్ జీమ్ - సార్థం ఆబద్ధభేలాం అనుబద్ధక్రీడాం. ని. క్రీడాభేలాచ
కుర్తన మిత్యమరః భైమింప్రేక్ష్య పక్షిణః సాప్రసిద్ధాశచీఇంద్రాణీ ఘృతాచీముఖాభి
స్సహచరీభిస్సహ ఇత్థముచ్చైరుత్పృష్టం నందనానందంనందనసుఖం నానుభవతీతిమతిః
బుద్ధిరుదయాసీత్ ఉత్థితాఆత్రప్రేక్ష్యమతిరితి మననక్రియా పేక్షయాసమాన కర్తృక
త్వాత్సూర్వకాలత్వాచ్చ ప్రేక్ష్యేతిక్త్యా నిర్దేశోపపత్తిః తావన్నాత్రప్రేక్ష్యవత్ప్రత్య
యాత్వత్ప్రయోజకత్వాత్సాధ్యంత్యప్రయోజక మితి న కశ్చిద్విరోధః ఆత్మోప
మానా దుపమేయస్యాధిక్యోక్తే ర్వ్యతిరేకాలంకారః. శ్లో. భేదప్రధాన సాధర్మ్య ము
పమానోపమేయయోః, అధిక్యా దల్పకథనా ద్వ్యతిరేక స్స ఉచ్యత ఇతి లక్షణాత్

శ్రీహర్షం కవిరాజరాజమకుటాలంకార హీరస్సుతం
శ్రీహీరస్సుమ వేజితేంద్రియచయం మామల్ల దేవీచయమ్,
ద్వైతీయాకతయామితోయమగమ తస్యప్రబంధే మహా
కావ్యేచారుణి నైషధీయచరితే నర్గోనినర్గోజ్జ్వలః.

110

శ్రీహర్షమిత్యాది వ్యాఖ్యాతం ద్వితీయవచనైవ్దితీయాకః తీయాదికాన్వాక్తే
వా పక్షవ్యతిరేకాన్ద్వైతీయాకతయా మితోద్వితీయత్వేనగణితః ద్వితీయ ఇత్యర్థః -
ఆగమత్.

ఇతి పదవాక్యప్రమాణ సారావారపారీణ శ్రీమహాపాధ్యాయ కోలచలమల్లి
నాథనూరివిరచితాయాం నైషధవ్యాఖ్యానాయాం జీవాతు సమాఖ్యానాయాం
ద్వితీయస్సర్గ స్సంపూర్ణః.

తృతీయ స్సర్గః.

ఆకుంచితాభ్యా మధపక్షతిభ్యాం నభోవిభాగా త్తరసావతీర్య,
నివేశదేశాతతథూతపక్షః పపాత భూమా వుపభైమి హంసః. 1

ఆకుంచితాభ్యామితి. అథమండలీకరణానంతరం సహంసః ఆకుంచితాభ్యా మా
వర్జితాభ్యాం పక్షతిభ్యాంపక్షమూలాభ్యాం నభోవిభాగాదాకాశదేశాత్ తరసావేశేన
అవతీర్యనివేశదేశే ఉపవేశసానే ఆతతా ప్రసారితాధూతాకంపితాచపక్షయేనసః
తథాధూతస్స ఉపభైమి భైమ్యాస్సమీపే సామీప్యేయభావః-నపుంసకత్వంప్రా
ప్యతంచ, భూమా పపాత స్వభావోక్తి రలంకారః.

ఆకస్మికః పక్షపుటా హతాయాః క్షీతేస్తదాయస్సన ఉచ్చచార,
ద్రాగన్యవిన్యస్తదవృత్తస్సతస్యా స్సంభ్రాంత మంతకరణంచకార. 2

ఆకస్మికఇతి. తదాపతనసమయే పక్షపుటాహతాయాః క్షీతేర్భూతలాత్ ఆక
స్మాద్భవఆకస్మికః నిర్దేశతుః ఆపరిదృష్టపేతుకఇత్యర్థః - యస్సన్వోధ్వనిః ద్వా
గ్లుడితి ఉచ్చచారఉత్థితః సస్సన అన్యవిన్యస్తదవృత్తః విషయాంతర నిష్ఠదృష్టే స్తస్యా
భైమ్యాః అంతకరణం సంభ్రాంతం ససంభ్రమంచకార అకాండే ఆసంభావితశబ్ద
శ్రవణా చ్చమత్కృతచిత్తా భూదిత్యర్థః - ఆత్రాపి స్వభావోక్తిః.

నేత్రాణి వైదర్భసుతాసఖీనాం విముక్తతత్తద్విషయగ్రహణి,
ప్రాపుస్తమేకంనిరుపాఖ్యరూపం బ్రహ్మేవచేతాంసియతప్రతానామ్.

నేత్రాణీతి. విదర్భాణాంరాజ్ఞోవైదర్భస్య భీమస్యసుతాయాఃభైమ్యాస్సఖీనాం
నేత్రాణివిముక్తస్తత్తద్విషయ గ్రహణేస్తత్తదర్శగ్రహణాని అన్యత్ర తత్తద్విషయా సంగా
యైస్తానిసంతి ఏకమేక చరమద్వితీయంనోపాఖ్యానత ఇతి నిరుపాఖ్యమవాచ్యం రూప
మాకార స్వరూపంచయస్యతంతం పురోవర్తనంహంసం తత్ప్రదార్థ భూతంచ యత
ప్రతానాం యోగినాంచేతాంసి బ్రహ్మపరమాత్మనమివ ప్రాపుః ఆత్మాదకేశాద్రాక్షు
రిత్యర్థః.

హంసంతనా సన్నిహితంచరంతం మునేర్మనోవృత్తిరివ స్వికాయాం,
గ్రహీతుకామా దరిణాశయేన యత్నా దసౌనిశ్చలతాంజగాహే. 4

హంసమితి. అసౌదమయంతీ మునేర్మనో మనోవృత్తిరివస్వికాయాం స్వక్తి
యాయాం నూ. ప్రత్యయస్థాత్ప్రత్యయస్వీతికారః-తనాశరీరాంతికే అన్యత్ర తదభ్యం

తరే సన్నిహిత మాసన్నమావిర్భూతంచ చరంతం సంచరంతం వర్తమానంచ హంసం మరాళం పరమాత్మానంచ. ని. హంసోవిహగభేదేప్యాత్పరమాత్మనితత్పర ఇతివిశ్వః ఆదరిణానిర్భీకేన శయేనహణినా. ని. దరోశ్చ్రీయాంభయేశ్వభే, పంచశాఖశ్చయః పాణిలిచామరః-అన్యత్రఆదరిణాఆదరవతా ఆశయేన చిత్రేన గృహీతుకామా స్వీకర్తు కామా సాక్షాత్కర్తుకామాచయత్నాన్నిశ్చలతాం నిశ్చలాంగత్వం నిశ్చలచిత్రత్వంచ జగాహ జగామ.

తామింగితైరవ్యనుభూయమాయామయంనధైర్యాద్వియదుత్పాత, తత్ప్రాణి మాత్మోపరిపాతుకంతు మోఘంవి తేనేప్లుతిలాఘవేన. 5

తామితి. అయంహంసః తాంపూర్వోక్తాం మాయాం కపటం ఇంగితై శ్చేష్టా భిః అనుభూయ నిశ్చిత్యాపి ధైర్యాధైర్యం స్థైర్యమాస్థాయ ల్యబ్ధోపే పంచమీ, వియదాకాశం ప్రతిసోత్పపాతసోడ్డిద్యేఆత్మన ఉపపాతుకంపతయాశుం. సూ. లవపతే త్యాదినా ఉకభృత్వయః తస్యాఃపాణింతుప్లుతిలాఘవేన ఉత్పతనకాశలేనమోఘం వితేనేవిదధే విఫలయత్నాంకరోతిస్మ ఆశాంతుజనయతిస్మ పాణిలగతిస్సేత్యర్థః.

వ్యర్థీకృతం పత్యిరభేన తేన తథాపసాయ వ్యవసాయమస్యాః, పరస్పరామర్చితహస్తతాళం తత్కాలమాళీభిరహంస్యతాలమ్. 6

వ్యర్థీకృతమితి. అస్యాధైర్యాః వ్యవసాయం హంసగ్రహణోద్యోగం తేన స త్రరభేనపక్షిణా వ్యర్థీకృతం యథాతథా ఆవసాయం సమ్యక్ జ్ఞాత్వా తత్కాలం తస్మిక్కాకాలే అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా, సవనకాలోయస్యేతి బహువీహిణాక్రియా విశేషణంవా పరస్పరాం పరస్పరస్యామిత్యర్థః - కర్మవ్యతీహారే సర్వనామ్నాద్విరాభాసః సమాసవచ్చబహుళమితి బహుళగృహణా దసమాసవద్భావే పూర్వపదస్యప్రథమైక పంచనేకస్మాదిత్వాద్విసర్జనీయస్యసత్వం-ఉత్తరపదస్యయథాయోగం ద్వితీయైకపంచనం శ్రీనపుంసకయోర్యుత్తరపదస్యామ్ భావోవక్తవ్యఇతివికల్పదామాదేశః ఆర్పితహస్త తాళందత్తహస్తతాడనం యథాతథా ఆళీభిస్సృళీభిః అలమహస్యతహసిం భావేలక్.

ఉచ్చాటనీయః కరతాలికానాం దానాదిదానీం భవతీభిరేషః, యాన్వేతిమాండ్రుహ్యతిమహ్యమేవసాత్రేత్యుపాలంబితయూళివర్గః.

ఉచ్చాటనీయఇతి. హేసఖ్యః ఇదానీంభవతీభిరేషహంసః కరతాలికానాం దానాదన్యోవ్య హస్తతాడనకరణా రుచ్చాటనీయః నిష్కాసనీయః కిమితికామః నోచ్చాటనీయవేత్యర్థః- అత్రసఖీ సమూహే యామామన్వేతిసా మహ్యమేవద్రుహ్యతి మాం జిహ్మాంసతీత్యర్థః - క్రుధద్రుహేత్యాదినా సంప్రదానత్వా చ్చతుర్థి ఇతిత్థం తయా ధైర్యా ఆళివర్గః సఖీసంఘః ఉపాలంభి అశాపి శాపేనైవ నివారిత్ ఇత్యర్థః.

ధృతాల్పకోపా హసితేనఖినాం ఛాయేవభాస్వంత మభిప్రయాతుః, శ్యామాధహంసస్యకరానవాప్తేర్మందాక్షులక్ష్యాలగతిస్తవశ్చాత్.

ధృతేతి. అథ సఖీ నివారణానంతరం సఖీనాంహసితే హస్యనిమిత్తేనతి ధృతాల్పకోపా తాస్వీషత్కుపితేత్యర్థః, భాస్వంతమభిప్రయాతుః సూర్యాభిముఖంగచ్ఛతఃఛాయాఅనాతపరేభేన శ్యామాయావనమధ్యస్థా. ని. శ్యామాయావనమధ్యస్థే త్యుత్పల మాలాయాం, అన్యత్రశ్యామలా హంసస్య కర్మణిషష్ఠీ, కరేహస్తేన అనవాప్తే రగ్రహణాద్ధేతోర్యన్మందాక్షం శ్రీస్తేనలక్ష్యా ఉపలక్ష్యాశ్రీణాసతీత్యర్థః-అన్యత్రహంసస్య రవేః కరానవాప్తే రంశుస్పర్శాభావా న్మందాక్షై రపటుదృష్టిభిర్లక్ష్యా గ్రాహ్యై తై శ్చాయాలక్ష్యతేన ప్రకాశ ఇతిభావః - పశ్చాల్లగతిస్స పృష్ఠలగ్నాభూత్-ప్రాప్త్యా శయాతమన్వగా దేవేత్యర్థః. ని. రవిశ్వేతచ్ఛదా హంసావితీ, బలిహస్తాంశవన కరా ఇతి చామరః.

శస్తానహంసాభిముఖితవేయం యాత్రేతితాభిశ్చలహాస్యమానా, సాహస్మనైవా శకునీభవేన్నే భావిప్రియావేదకపషహంసః. 9

శస్తేతి. తవేయం హంసస్య శ్వేతచ్ఛదస్యసూర్యస్యచభిముఖీ యాత్రాగమనం శస్తా ప్రశస్తాశ్రేయస్కరీన శాస్త్రవిరోధాత్ శ్రమసంతాపయాపదృష్టవోషాచ్చేతి భావః - సాఇతిత్థంతాభి స్సఖీభిశ్చలేన వ్యాజోక్త్యాహాస్యమానా పరిహాస్యమానాసతీ భావిప్రియావేదకః మంగళ మూర్తిత్వాదాగామి శుభమాచకః ఏషహంసః మేమమనా శకునీభవేత్ - నదుశ్శకునీభవదేవ కింతు సుశకునమేవ భవే దిత్యర్థః అపక్షినభవేదిత్య గమ్యతే. ని. శకునంతు శుభాశంసానిమిత్రేశకునః పుమా నితి విశ్వః - అధూత తద్భావేచ్చిః ప్రార్థనాయాంలిక్ - ఇత్యాహస్మఅవోచత్ - లబ్న్య ఇతి భూతార్థే లబ్ బ్రువః పంచానామిత్యాహదేశః ఏతేన తదీయయాత్రానిషేధోక్త దోషః పరి హృతో వేదిత్యవ్యః.

హంసోప్యసౌ హంసగతేన్ముదత్యాఃపురః పురశ్చార్చుచరన్ బభాసే, వైలక్ష్యహేతోర్గతి మేతదీయా మగ్రేనుకృతోవహనన్నివోచైచ్చిః.

ఏనందమయంతీ వ్యాపారముక్త్యా సంప్రతిహంస వ్యాపారమాహ-హంసఇతి. అసౌహంసోపి హంసస్య గతిరివగతి ర్యస్యాస్తస్యాః సుదత్యా శ్శోభనదంతాయా ధైర్యాః సుదతీవ్యాఖ్యాతా పురఃపురః వీహ్నయాం ద్విర్భావః అగ్రేసమంతా దిత్యర్థః చారుచరన్ వైలక్ష్యమేవహేతుః తస్యవైలక్ష్యహేతోః అయంమామపి విడం బయతీతి తస్యావిస్మయ జననార్థ మిత్యర్థః. ని. విలక్షోవిస్మయాన్వితఇత్యమరః సూ.పక్షి హేతుప్రయోగ ఇతిషష్ఠీ - ఏతదీయాంగతి మగ్రేనుకృత్యాభినియోచైచ్చి రుపహసన్ని

వేత్త్యుత్ప్రేక్షా బభాసే బభా యథాలోకే పరిహాసకా స్తచ్చేష్టాద్యనుకరణేన పరాన్వి
లక్ష్యంతి తద్వదితిభావః.

పదేపదే భావినిభావినీతం యథాకరప్రాప్య మవైతి నూనమ్,
తథానభేలంచలతాలతాసు ప్రతార్యతేనాచకృషేకృశాంగీ. 11

పదేపదఇతి. భావయతితి భావినీతద్భిహామేవ మనసాభావయంతీ కృశాంగీ
భూమా భావినిభవిష్యతి అనంతరఇత్యర్థః - భవిష్యతి గమ్యాదయఇతిసాధుః, పదేపదే తం
హంసం యథాకరప్రాప్యం కరగ్రాహ్యం నూనంనిశ్చితం అవైతిప్రత్యేతి తథానభేలం
సలీలంచలతాగచ్ఛతా తేనహంసేన ప్రతార్య వంచయిత్వాలతాసు ఆచకృషే ఆకృష్టా
ఏకాంతం నీతేత్యర్థః.

రుషానిషిద్ధాళిజనాంయదైనాంఛాయాద్వితీయాం కలయాంచకార,
తదాశ్రమాంభః కణభూషితాంగీం సకీరవ న్నానుషవాగవాదీత్. 12

రుషేతి. యదా రుషా నిషిద్ధాళిజనాం నివారితసభిజనాం ఏనాం - ఛాయేవ
ద్వితీయా యస్యాస్తా మేకాకినీం కలయాంచకార వివేద తదాశ్రమాంభఃకణైః భూ
షితాంగీం స్విన్నగాత్రీం తాం సహంసః కీరవచ్చకఇన ముష్యసేవ వాగ్యస్యస సన్న
వాదీత్.

అయే కియద్యావదుపైషి దూరం వ్యర్థం పరిశ్రామ్యసి వా కిమర్థం,
ఉదేతి తే భీరసికిన్ను బాలే విలోకయంత్యానఘనావనాళీః. 13

అయేఇతి. అయేబాలే వ్యర్థం కియద్దూరం యావదుపైషి ఉపైష్యసి నూ. యావ
త్పురానిపాతయార్లడితిలీత్ - కిమర్థం పరిశ్రామ్యసివా - ఘనాస్సాంద్రాః వనాళీర్వన
పక్షిః విలోకయంత్యాస్తే భీరసికోదేతికిన్ను.

వృథార్పయంతీ మపభేపదం త్వం మరుల్లలత్పల్ల వపాణికంపైః,
ఆలీవపశ్యప్రతిషేధతీయం కపోతహుంకారగిరావనాళీః. 14

వృథేతి. వృథావ్యర్థమేవ నపంభాః ఆపభం నూ. ఋక్సూరిత్యాదినా సమాసాం
లోఽప్రత్యయః-ఆపభం నపుంసకమితి నపుంసకత్వం తస్మిన్నపభేదుర్గమమాగ్నే అకృ త్యే
చ పదం పాదంవ్యవసాయంచ అర్పయంతీం కుర్వతీంత్యాం. ని. పదవ్యవసితత్రాణ
స్థానలక్ష్యంఘ్రినస్తస్విత్వమరః మరుతాలలక పల్లవవన పాణిస్తస్యకంపైః కపో
తహుంకారవన గీతయాచ ఇయంచనాళీః ఆలీవసభివప్రతిషేధతి పశ్య అస్యవాక్య
ర్థఃకర్త, యథాలోకే అహర్గప్రవృత్తం సుహృజ్జనః పాణినావాచాచవారయతి తద్వ
దిత్యర్థః - అతఏవ పల్లవపాణి రిత్వాదౌ రూపకాశ్రియణం తత్సంక్షేపాచేయమాళీవే
త్యుపమా.

ధార్యః కథంకారమహం భవత్యా వియద్విహారి వనుధైకగత్యా,
అహో శిశుత్వం తవఖండితం న స్మరస్యసఖ్యావయసాప్యనేన. 15

ధార్యఇతి. ఏకత్రైవిగతిర్యస్యాస్తయా ఏకగత్యా వసుధాయామేకగత్యా వసు
ధామాత్ర చారిణ్యేత్యర్థః - శివభాగవతసత్సమాసః భవత్యావియద్విహారి భేచరోహం
కథంకారంకథమిత్యర్థః-నూ. అన్యత్రైవం కథమిత్యంసు సిద్ధాప్రయోగ శ్చేదితికథంశబ్దోప
పధాత్కరోతేర్ణము ల్పిత్వయః - ధార్యః ధర్మంగ్రహీతుంశక్య ఇత్యర్థః శశిలిజ్యేతి
చకారాచ్చక్యాగ్ధే కృత్యప్రత్యయః అనేనస్మరస్య సఖ్యాసఖినా తనుద్దీపకేన వయసా
యావనేన సఖిశబ్దస్య భాషితపుంస్కత్వాత్పుంవద్యావసతసశిశుత్వంశైశవం సఖండితం
ననివర్తితమ్ అహో విరుద్ధవయసోరేకత్ర సమావేశా దాశ్చర్యమిత్యర్థః - అధార్యత్వ
స్యవసుధైకగతి వియద్విహారి పదార్థహేతుకత్వాదేకః కావ్యలింగభేదః తథాశైశవా
ఖండనస్య పూర్వవాక్యార్థ హేతుకత్వా దపరఇతి సజాతీయసంకరః.

సహస్రప్రతాసనపత్రహంస వంశస్య పత్రాణి పత్రత్రీణః స్మః,
అస్తాద్భృశాం చాటు రసామృతాని స్వర్లోక లోకేతరదుర్లభాని. 16

అథ ప్రస్తుతోపయోగితయా నిజాన్వవాయం నివేదయతి. సహస్రేతి. సహస్ర
ప్రతాసనస్య కమలాసనస్య పత్రహంసాః వాహనహంసాస్తేహం వంశస్యకులస్యవేణో
శ్చ పత్రాణివాహనాని పర్ణానిచ. ని. వంశోవేణౌ కులేవగ్నే ఇతి పత్రంస్యాద్వాహనే
పర్ణేఇతిచవిశ్వః - పత్రలిగస్యస్య బ్రహ్మవాహన హంసపంచాస్యవయ మిత్యర్థః అస్తా
నిపపశ్యంతియా నిత్యస్తాద్భృశస్తేహమస్మద్విధానాం త్రయాదిస్విత్యాదినాదృ తేఃక్వినప్ర
త్యయః - చాటుఘ సుభాషి తేఘ యేరసాః శృంగారాదయః తఏవమృతాని స్వర్లో
కే లోకాః జనాః. ని. లోకస్తుభువనేజనే ఇత్యమరః. తేభ్య ఇతరైర్మమైర్విరుద్ధభాని.

స్వరాపగాహేమమృణాళినీనాం నాళామృణాళాగ్రభుజో భజామః,
అన్నానురూపాంతనురూపఋద్ధిం కార్యంనిదానాద్ధిగుణానధీతే. 17

అథస్వకాయస్యకనకమయత్వే కారణమాహ.-స్వర్గేతి. స్వరాపగా స్వర్గదీ
తస్యాంహేమమృణాళిన్యః కనకకమలిన్యఃతాసాంయానాళాః కాండాఃయానిమృణా
ళానికందాశ్చఅత్రమృణాళినీశబ్దస్యఅథశబ్దోనుశాసనం కేహంశబ్దానామితివత్ సమాసే
గుణభూతేన సంబంధస్సంధ్యః “నాళానాళమి” త్యమరవచనాత్ స్త్రీలింగనిర్దేశఃనచ
తత్రాపి సందేహఃకార్యః తద్వాక్యఖ్యానేషు దేశాంతరకోశేషుచ సర్వత్ర స్త్రీలింగపాత
వైర్వ దర్శనాత్ - తథాత్రైవిప్రయుజ్యతే మృదుత్వమహృధమృణాళినాళయేతి.
ని. మృణాళంస్యాద్విసః కందఇతి హలాయుధః-తేహమృగాణి భంజితఇతి తమృజః
వయమితిశేషః అన్నానురూపాం అహరసద్భుజీం తనోశ్శరీరస్వరూపఋద్ధిం వర్ణసమృ

ద్విం నూ. ఋత్యక ఇతి ప్రకృతిభావః - భజామః ప్రాప్తాః స్మృత్యర్థః - తథాహి కార్యం జన్య
 ద్రవ్యం నిదానాదుపాదానకారణాత్ నూ. అఖ్యాతోపయోగ ఇత్యపాదానతాగుణాత్
 రూపాది విశేషగుణాత్ అధీతే ప్రాప్తి తీత్యర్థః - ప్రాప్తి విశేషవాచినా తత్తామనన్య
 లక్షణా ప్రాయేణాహర పరిణతిపూర్వకః ప్రాణినాం కాయ కంతయ ఇతిభావః - సా
 మాన్యేన విశేషసమర్థనరూపాఽర్థాంతరన్యాసః.

ధాతు ర్ని దే శా దిహ నైషధీయం లీలాసర స్సేవితం మాగ తేషు,
 హైమేషు హం నేష్యహమేకవీవ భ్రీమామిభూలోకవినోదనోత్కః.

అథాత్మనః క్షులోక సంచారే కారణమాహ. — ధాతురితి. ధాతుః బ్రహ్మణః
 నియోగా దాదేశాత్ - ఇహ భూలోకే నైషధీయం నలసంబంధి లీలాసరస్సేవితం క్రి
 డాసరసి విహర్తృమిత్యర్థః, ఆగ తేషు హైమేషు హేమమయేషు వికారాధేఽప్యైత్య
 యః నూ. న స్తద్గత ఇతిటిలోపః హం నేష్యమధ్యే అహమేకవీవ భూలోకవిలోకనే ఉత్కః
 ఉత్కుకస్సక్. ని. దుర్గునామినా అంతర్మనాస్సాన్యదుత్క ఉన్మనా ఇత్యమరః - ఉత్క -
 ఉన్మనా ఇత్యుచ్ఛబ్దాత్ ప్రత్యయంతో నిపాతః భ్రీమామి పర్యటామి.

విధేక దాచి ద్భ్రీమణీవిలానే శ్రమాతురేభ్య స్స్వమహ త్రరేభ్యః,
 స్కంధస్య విశ్రాంతిమదాం తదాదిశ్రామ్యామినా విశ్రమవిశ్వగోపి.

అవసరభ్రీమణీపి శ్రమజయే కారణమాహ. — విధేరితి. క దాచిద్విధేర్భ్రీమణః
 భ్రీమణీవిలానే భువనభ్రీమణ వినోదే శ్రమాదాతురేభ్యః అవసన్నే భ్యః స్వమహ త్రరే
 భ్య స్వమలపృథ్వేభ్యః స్కంధస్యాంసస్య. ని. స్కంధోభుజశిరోంసో శ్రీత్యమరః. విశ్రాం
 తిం అదాం ప్రాదాం స్వయమేక ఏవావహమిత్యర్థః దదాతేర్లుక్ నూ. గాతీసేత్వాదినాసి
 చోలుక్ - తదాదితత్ప్రీభ్యేతి విశ్రమమనవరతం శ్రమేర్లుభినో దాత్తోపదేశ స్వేత్వాది
 నా వృద్ధిప్రతిషేధః - విశ్వగోపి విశ్వంగచ్ఛన్నపి నూ. అన్యేష్వపి దృశ్యత ఇతి గమేర్ద
 ప్రత్యయః - సశ్రామ్యామి సఖిద్యే.

బంధాయ దివ్యేన తిరశ్చి కశ్చి త్పాశాదిరాసాదితపారుషస్సన్యత్,
 ఏకంవినా మాదృశి తన్నరస్య స్వరోభగభాగ్యం విరళోదయస్య. 20

అథవ్యాధాదిబంధ భయమపినమేస్తీత్యాహ. — బంధాయేతి. మాదృశిదివ్యేతి
 రశ్చివిషయే విరళోదయస్య దుర్లభజన్మనో నరస్యమర్త్యస్య ప్రాయేణైశం విభోనాస్తీ
 త్యర్థః - అన్యత్ర విరోవిగతతేషః సచాసౌలోదయవాంశ్చ మత్స్వర్ణీయోకారః - తస్య
 తేషానావిష్టశకారస్యేత్యర్థః - శబ్దధర్మార్థ ఉపచర్యతే భుజ్యత ఇతి భోగస్సుఖం స్వ
 రోభగస్య స్వర్గసుఖస్య భాగం తత్ప్రీపకాదృష్ట మిత్యర్థః - స్వప్రాప్తే స్తత్ప్రీయత్వా
 వితిభావః తదేకంవినా కశ్చిత్పాశాది. పాశాద్యుపాయః - బంధాయ బంధనార్థం అసా

దితపారుషః ప్రాప్తవ్యాపారః నస్యాత్ - స్వరోభగభాగ్యైక సులభా పయనోపా
 యాంతరసాధ్యా ఇతిభావః - అస్తాదృక్సంసర్గాదన్యః కోనామ స్వర్గపదార్థ ఇతిభావః.

ఇష్టేన పూర్తేన సలస్యవశ్యా స్వరోభగ మత్రాపి నృజంత్యమర్త్యాః,
 మహీరుహో దోహదనేకశక్తే రాకాలికం కోరిక ముద్గిరంతి. 21

తద్భుభాగ్యం సలస్యేవాస్తీత్యాహ — ఇష్టేనేతి. ఇష్టేనయాగేన పూర్తేన ఖాతా
 దికర్మణా. ని. త్రిష్టుభక్రతుకర్మేష్టం పూర్తం ఖాతాదికర్మయదిత్యమరః - వశ్యాః వశం
 గతాః నూ. వశంగత ఇతి ప్రాగ్గీవ్యతీయాయత్ ప్రత్యయః - అమర్త్యాః దేవాః సలస్యాత్రాపి
 భూలోకేపి స్వరోభగం సృజంతి స్వర్గసుఖం సంపాదయంతీత్యర్థః - నరుదేవాశ్చ
 కథంకాలాంతరభోగ్యం స్వర్గసుఖమిహేదానీం సృజంతీత్యాశంకాంబృష్టాం తేనచరా
 చష్టే మహీరుహోన్మత్సః దోహదన్యాకౌఽప్రసవాద్యుత్పాదక ద్రవ్యస్య సేకస్య సేచన
 స్య శక్తేస్సానుష్ఠాత్. ని. తరుగుల్మలతాదీనా మకాలే కుశలైః కృతమ్, పుష్పద్య
 త్పాదకం ద్రవ్యందోహదంస్యాత్తు తత్క్రియేతి శబ్దార్థవే. సమానకాలావాద్యంతా
 వుత్పత్తివినాశావస్థేత్యాకాలికః ఉత్పత్త్యనంతరవినాశీత్యర్థః నూ. ఆకాలిక డాద్యంత
 వచన ఇత్య సేవసమానకాలశబ్దన్యాకాలశబ్దాదేశః తద్వైత్యయశ్చ నిపాతితః - ప్రకృ
 తేత్వకాలభవంకోరిక ముద్గిరంతీత్యర్థః దోహదవశాద్వృత్తా ఇన దేవా అపుత్యత్కట పు
 ణ్యవశాదదేశకాలేపి ఫలంప్రయచ్ఛంతీత్యర్థః - దృష్టాంతాలంకారః.

సునర్జృలౌ దవతీర్య తూర్ణం స్వర్వాహినీవారికణావక్తైః,
 తంవీజయామః సురకేళికాలే పక్షైర్నృపం చామరబద్ధనఖైః. 22

స్వరోభగమేవాహ. — సునర్జైతి. సునర్జృలౌత్ మేరోః తూర్ణ మవతీర్య స్వ
 ర్వాహినీవారికణావక్తైః మందాకినీజలబిండుసంపృక్తైః చామరేషు బద్ధనఖైః తత్సద్భ
 జై రిత్యర్థః పక్షైః పత్తైః - సురకేళికాలేతం నృపం వీజయామః తాదృక్పక్షవీజ
 వైః సురతశ్రాంతి మపసదామ ఇత్యర్థః.

క్రియేతచే త్సాధువిభక్తి చింతా
 వ్యక్తిస్తదా సా ప్రథమాభిధేయా,
 యాస్వాజసాం సాధయితుం విలాసై
 స్తావత్త మానామపదం బహుస్యాత్. 23

క్రియేతేతి. సాధువిభక్తిచింతా సుజనవిభాగవిచారం క్రియేతచేత్ తదానా
 లాభిధానా న్యక్తిః మూర్తిః ప్రథమాభిధేయా ప్రథమ పరిణామినయా కుతః యావ్య
 క్తిః స్వాజసాంస్వతేజసాం విలాసైర్వాప్తిభిః తావత్సమతథాప్రభూతం నా సినా

మతిర్యస్యే త్వనామ అనమ్రుంపదం పరరాష్ట్రం సాధయతుం స్వాయత్తికర్తం త్వమా శక్త్యాత్ - అన్యత్ర సాధుసమ్యక్ - విభక్తిచింతా సుఖ్యి (సప్తవి) భక్తివిచారః క్రియేతచేత్ - ప్రథమావ్యక్తిః ప్రథమావిభక్తిః అభిధేయా విచార్యా యాస్వాజనం - సు - జౌ - జన్ - ఇత్యేషాం ప్రత్యయానాం విలాసైః తావద్భవతు అనేకం నామ పదం సుబంతపదంపుత ఇత్యాదికం సాధయతుం నిష్పదయతుం త్వమా అత్రాభిధాయః ప్రకృతార్థ మాత్రనియంత్రితత్వా ల్లక్షణాయాశ్చానుపపత్త్యభావేనాభావా దప్రకృతార్థ ప్రతీతిర్వనిరేవ.

రాజా సయజ్వా విబుధప్రజతా

కృత్వాధ్యరాజ్యోపమయైవ రాజ్యమ్,

భుక్త్యైశ్చిత్రోత్రియసాత్కృతశీః

పూర్వం త్వహో శేష మశేష మంత్యమ్.

24

రాజేతి. యజ్వావిధి నేప్తవాక్. ని. యజ్వాతువిధి నేప్తవానిత్యమరః - సుయజ్జోర్వనిష్ - శ్రితాఃఅశ్రితాఃయేత్రోత్రియాః ఛాందసాః అధితేదాఇత్యర్థః - శ్రోత్రియచ్ఛాందసా సమానిత్యమరః, శ్రోత్రియశ్చాందోధితఇతి నిపాతితః - తత్సాత్కృతాదానేన తదధినాకృతా శ్రీస్సంపద్యేనససరాజానలః అధ్యరేషు యజ్జేషు యదాజ్యం తదుపమయా తత్సాదృశ్యేనైవ తద్వదేవేత్యర్థః - రాజ్యం విబుధాదేవాః విద్వాంసశ్చ తద్వృజితాదానేన తత్సంఘాధీనంకృత్వా దేయేత్రాచేతి త్రాప్రత్యయః - త్రాచేతిచకారా త్పూర్వత్రసాతి ప్రత్యయశ్చ తద్ధితశ్చాసర్వవిభక్తిరిత్యవ్యయ సంజ్ఞాపూర్వం పూర్వనిర్దిష్టం అధ్యరాజ్యం శేషంహతశేషంభుక్త్యై అంత్యంపశ్చాన్నిర్దిష్టం రాజ్యం అశేషంకృత్సం అఖండంచభుక్త్యై ఆహో, ఉపయుక్తాద్యశ్చేషః తథాచపూర్వస్య తథాధూతస్యశేషత్వం అంత్యస్యా శేషత్వంచకథంవిరోధాదిత్యాశ్చర్య మిత్యర్థః అతపవ విరోధాభాసాలంకారః.

దారిద్ర్యదారి ద్రివిశోఘవర్షే రమోఘమేఘవృతమర్ధిసార్థే,

సంతుప్త మిష్టానితమిష్ట దేవం నాథంతికేనామ నలోకనాథమ్.

25

దారిద్ర్యేతి. దారిద్ర్యం దారయతి నివర్తయతీతి దారిద్ర్యదారి తస్యద్రవిశోఘస్యధనరాశేర్వర్షేః. అర్ధిసార్థేవిషయే అమోఘంమేఘవృతమర్ధకత్వ లక్షణంయస్యతం సంతుప్తం దానహృష్టం ఇష్టదేవంయజ్జారాధిత సురంలోకనాథం తంనలంకేనామిష్టాని ప్పితాని ననాథంతి నయాచంతే సర్వేపినాథం త్యేవేత్యర్థః - నాథతేర్యాచ్చార్థస్యనుమాదిత్యాద్దివ్యకర్మకత్వం అశేషనాథఇతి నియమమాత్పిరస్మై పదత్వంచ.

అన్యత్కలశ్రోత్రసుధాం నాయ రంభాచిరంభామతులాంనలస్య,

తత్రానురక్తా తమనాప్య తేజో తన్నామగంధా న్నలకూబరంసా.

అన్యదితి. సాప్రసిద్ధారంభా నలస్య అతులామసుపమాంభాంకాంతిసౌందర్యం చిరంఅన్యత్ మత్తః శ్రోత్రసుధాం విధాయకర్ణామృతంకృత్వా రసాదాకణ్ఠ్యేత్యర్థః - తత్రతస్మిన్నతే అనురక్తానతీతంనలం ఆనాప్యాపాప్య ఆజ్ఞూర్వా దాప్నోతేత్యో ల్యపి నశ్శోసమాసః - అన్యథా ల్యబాదేశోనస్యాత్ - తన్నామగంధాత్ తస్యనలస్య నామాక్షర స్పర్శాద్దేతోః నలకూబరం మజేరాత్సంభవం భేజేకల తాదృక్తస్యసౌందర్యమిత్యర్థః.

స్వర్లోక మస్మాభిరితఃప్రయాతైః

కేళీషు తద్దానగుణాన్నివీయ,

హహాతిగాయక్ యదశోచితేన

నామ్నాపి హహా మారిగాయనోభూత్.

27

స్వర్లోకమితి. కేళీషువివోదగోష్ఠీషు తస్యనలస్యకర్తృఃగానే గుణాన్నివీయేషిన్వివీయాస్వాద్య ఇతోస్సాల్లోకాత్ స్వర్లోకంప్రయాతైరస్మాభిః మారిగాయనః ఇంద్రగాయకో గంధర్వః ఋషిప్రేతి గాయతేశ్శిల్పేఋషిప్రత్యయః - గాయక్ యద్యస్మాత్ హహాత్యశోచిశోచితః తేనైవకారణేన నామ్నాపి హహాఅభూత్ నత్వాలాపాక్షరానుకారాదితిభావః. ని. హహాహూహూశ్చైవమాద్యా గంధర్వాశ్చ్రీనివోకసామిత్యమరః. ఆలాపాక్షరానుకార నిమిత్తోయం హహాశబ్ద ఆకారాంతః పునిచేతికేచిత్ అతపవ. ని. హహాభేదే హూహూహూవై గంధర్వే మూర్త్యనవ్యఇతి విశ్వః అన్యయవేతి శ్రీభోజరాజః అత్రశోకనిమిత్తా సంబంధేసి తత్సంబంధోక్తే రతిశయోక్తిః తయాచ గంధర్వాతిశాయి గానమస్మేతి వస్తువ్యజతే.

శృణ్వన్ నదారస్తదుదారభావం హృష్యన్ముహుర్లోమపులోమజాయాః, పుణ్యేననాలోకతనాకపాలఃప్రమోదబాష్పవృతనేత్రమాలః.

శృణ్వన్నితి. నాకపాలఇంద్రః సదారస్సవధూకః తస్యనలస్య ఉదారభావమాదార్యం శృణ్వన్ అతపవ ప్రమోదబాష్పై రానందాశ్రుభిః అన్యతనేత్రమాలః తిరోహితదృష్టిసంఘస్యక్ పులోమజాయాశ్చచ్ఛాః మహుఃహృష్యత్ నలానురాగాదుల్లసత్ లోమరోమాంచం పుణ్యేనశశనీభాగ్యేన నాలోకతనాపశ్యత్ అన్యథా మానసవ్యభిచారాపరాధా ద్దండ్యేపస్యాదిత్యర్థః.

సావీశ్వరే శృణ్వతి తద్గుణోఘాక్ ప్రసహ్య చేతోహరతోర్ధశంభుః, అభూదవర్ణాంగుళిరుద్ధకర్ణా కదా నకుంఢాయనకైతవేన.

29

సీతి. ఈశ్వరే ప్రసహ్యచేతోహరతః బలాన్యతోహరిః తస్యనలస్యగుణోఘాక్ శృణ్వతి సతి సాప్రసిద్ధా అర్ధంశంభో రర్ధశంభుః శంభోరర్థాంగభూతేత్యర్థః తథాచా

పన రణమశక్యమితిభావః - అపర్ణా పార్వత్యపికదా కంఠాయనకైతసేన కంఠానో
దనవ్యాజేన ఆంశశ్చారధః పిహితః కర్ణోయయాసా నాధూత్ అధూదేవేత్యర్థః
అన్యథా చిత్తచలనభయోదితిభావః.

అలం సజ్జా ధర్మవిధౌవిధాతా రుణద్ధి మానస్య మిషేణ వాణీమ్,
తత్కుంతమాలింగ్య రసస్యతృప్తాం నవేదతాం వేదజడస్సవక్రామ్.

అలమితి. విధాతా బ్రహ్మ అలమత్యంతం ధర్మ విధా సుకృతాచరణే సజ్జా
ధర్మాసక్తస్సన్నిత్యర్థః - వాణీంస్యభావ్యాంవాద్దేవీం వర్ణాత్మికాంచ మానస్యవాగ్య
మనవ్రతస్య మిషేణ రుణద్ధి నలకథాప్రసంగాన్నిరంధేతస్యా ఉభయ్యాఅపి తదాసంగ
భయోదితిభావః - కింకు వేదజడశ్చందసః సవిధాతాతాముభయూపవివాణీంతస్యనలస్య
కంఠం గ్రీవామాలింగ్య ముఖమాశ్రిత్యచ రసస్యతృప్తాంతదాగసంతుష్టాం అన్యత్ర శృం
గారాది రసపుష్టాం, సంబంధనామా న్యేషష్ఠీ, పూరణగుణేత్యాదినా షష్ఠీ సమాసనిషే
ధా దేవజ్ఞాపకాదితి కేచిత్ - వక్రాం ప్రతికూలచారిణీం వుకోక్త్యులంకార యుక్తాంచ
నవేదనవేత్తి విదోలటోవేతి ణలాదేశః అశక్యగత్యాః స్త్రీయశభావః. అత్రప్రస్తుతవా
ద్దేవీ పృథ్వాంత వర్ణనా దప్రస్తుతవర్ణాత్మక వాణీవృత్తాంతప్రతీతిః ప్రాగుక్తరీత్యా ధ్వని
రేవేత్యనుసంధేయమ్.

శ్రియస్తదాలింగ నభూ ర్నభూతా న్రతక్షతిః కాపి పతివ్రతాయాః,
సమస్తభూతాత్మ తయా నభూతం తదభర్తు రీర్ష్యాకలుషాణునాపి. 31

శ్రియ ఇతి. పతివ్రతాయాః శ్రియఃతదభర్తుర్విష్ణోః సమస్తభూతాత్మతయా సర్వ
భూతాత్మక త్వేన సలస్యాపి విష్ణురూప త్వేనేత్యర్థః - తనాలింగనభూః సలాశ్లేషభవా
కాపిన్రతక్షతిః పాత్రినత్యభంగః నభూతానాధూత్ అతవనతనృర్తు ర్విష్ణోశ్చ ఈర్ష్య
యా సలాలింగనభూనా అక్షమయా యత్కులమం కాలుప్యం మనఃక్షోభః సుఖాది త్వే
నాస్య ధర్మధర్మపచనత్వాత్ అతవన, క్షీరస్వామీచ శస్త్రంచాఫత్రిపుండ్రస్య పాపపు
ణ్యసుఖాని చేత్యత్రాది శబ్దాచ్చేయః కలుషశివభద్రాదీక్ సంజగరామ - తస్యాణు
నాతేనేనాపి నభూతంనాభావి నపుంసకేభావేక్షః - అత్రశచ్చాది చిత్తచాంచల్యాక్షే
సలసాందర్యే తాత్పర్యాన్నానాచిత్తదోషః.

ధిక్తంవిధేః పాణి మజాతలజ్ఞం నిర్దాతి యఃపర్వణి పూర్ణ మిందుమ్,
మన్యేసవిజ్ఞఃస్మృతతన్మృఖశ్రీః కృతార్థ మాయుధరమూర్ధ్నియస్తమ్.

ధిగితి. తమజాతలజ్ఞం నిశ్చయంవిధేపాణిం, ధిక్యఃపాణిఃస్మృతతన్మృఖశ్రీరపి
పర్వణి జాతాశేకనచనం పర్వస్వీత్యర్థః పూర్ణమిందుంనిర్దాతి అద్యాపితిభావః-సమవిజ్ఞః
అభిజ్ఞఇతి మన్యే, యఃపాణిఃస్మృతతన్మృఖశ్రీస్యక్ తమిందుంకృతతఃఆర్థః ఏకదేశో

యస్యతం కృతార్థనిర్మితమేవ హరమూర్ధ్నిభవశిరసి జౌఙ్ఘదత్యజత్ - అతీంసు సాంద
ర్యమస్యాస్యమితిభావః.

నిలియతేహీవిధురఃస్వజైత్రం శ్రుత్వావిధు స్తస్యముఖంముఖాన్నః,
సూరే సముద్రస్య కదాపి పూరే కదాచి దభిభిమదభిగచ్ఛే. 32

నిలియతఇతి. విధుశ్చంద్రః స్వజైత్రం స్వస్యతేత్వ-ప్రజ్ఞాదిత్వా త్స్వావర్ణేత్వ
యః, తస్యనలస్య ముఖంనోస్మాకం ముఖాచ్చుత్వాహీవిధురోలజ్ఞా క్షిప్తస్సక్ సూ
రేనూర్యే దర్శ్యేతిభావః - కదాపిసముద్రస్య పూరేజలాఘే కదాచిత్ అభేభేభిమ
తామటతాం అబ్రాణాంమేఘానాం గచ్ఛేదరే నిలియతే అంతర్ధత్తే కదాచిదప్యగ్ర
తస్మాతుంనోత్సహత ఇత్యర్థః - అత్రవిధో స్వాభావికే నూర్యాదిప్రవేశే పరాజయ
ప్రయుక్తహీ నిమిత్తకనిలయనతోవేత్ప్రేక్షా వ్యంజకోప్రయోగాద్యమ్య.

సంజ్ఞాప్యనస్యధ్వజభృత్యవర్గాః దైత్యారిరత్యజ్ఞ సలాస్యనుతైస్య,
తత్సంకుచన్నాభిసరోజపీతా ధాతుర్విలజ్ఞం రమతే రమాయామ్. 34

సంజ్ఞాశ్యేతి. దైత్యారిర్విష్ణుః స్వధ్వజస్య గరుడస్య భృత్యవర్గా నోస్తాకాఅజ్ఞ
మతిక్రాంతమత్సజ్జంఅజ్ఞవిజయీత్యర్థః. సూ. అత్యాదయః క్రాంతాద్యర్థేద్వితీయయేతి
సమాసః-తస్యనలస్య అస్యస్యనుతైస్య స్తోత్రాయ. ని. ప్రసస్తోత్రంస్తుతిర్నుతిరిత్యమరః-
సంజ్ఞాప్యసంకేత్య తయాసత్వాసంకుచతానిమాలతానాభి సరోజేనపీతాత్రిరోహితాత్
ధాతుఃబ్రహ్మణఃసకాశాత్ విలజ్ఞం యథాతథారమాయాం రమతేఅత్రవిష్ణోరుక్తవ్యాపా
రాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తే రతిశయోక్తిః.

రేఖాభిరాన్యేగణనా దివాస్య ద్వాత్రింశతాదంతమయీభి రంతః,
చతుర్దశాష్టాదశవాత్రోవిద్యా ద్వేధాపిసంతీతి శశంస వేధాః. 35

రేఖాభిరితి. అస్యనలస్యఅన్యే అంతర్దంతమయీభిః ద్వాత్రింశతారేఖాభి ర్గణనా
త్సంఖ్యానా చ్చతుర్దశాష్టాదశవా విద్యాః ద్వేధా ప్యత్రాన్యే సంతిసంభవన్యాయేన
ఇతివేధాః శశంసేవేత్సుత్వేత్వా - అత్రమమః. శ్లో. ఆంగాని వేదాశ్చత్వారో మి
మాంసా న్యాయవిస్తరః, పురాణం ధర్మశాస్త్రంచ విద్యాహ్యేతా శ్చతుర్దశ. ఆయు
ర్వేదో ధనుర్వేదో గాంధర్వశ్చే త్యమక్రమాత్, అర్థశాస్త్రంపరంతస్తాద్విద్యాహ్యష్టా
దశ స్మృతా ఇతి.

శ్రియా సరేంద్రస్య నిరీక్ష్యతస్య స్మరామరేంద్రా వపి న స్మరామః,
వాసేనసమ్యక్ మయోశ్చతస్మిక్ బుద్ధానదధ్యుఖలుశేషబుద్ధా. 36

శ్రియావితీ తస్యసరేంద్రస్య శ్రియాసాందర్య సంపదానిరీక్ష్య. ని. శోభాసం
పత్తి పద్మాసులక్ష్మీః శ్రీరపికథ్యత ఇతిశాశ్వతః - స్మరామరేంద్రావపి నస్మరామః

కించ తస్మిన్న కేంద్రేక్షమయోః క్షీతికాంత్యోః ని.క్షీతికాంత్యోః క్ష మేత్యమరః సమ్య
 గ్వానేననియతస్థిత్యా కేవబుద్ధౌ ఫణిపతిబుద్ధదేవా బుద్ధౌ నదధ్యః చిత్రేనధారయామః
 అత్రద్యయోరపి శ్రీయోః ద్వయోరపి క్షమయోః ప్రకృతత్యాత్ కేవలప్రకృతశ్లేషః
 తేన సౌందర్యాదిగుణైః స్ఫురాదిభ్యోధికఇతి వ్యతిరేకోవ్యజ్యతే శ్లేషయథా సంఖ్యయో
 స్సంకరః.

వినాపతత్రం వినతాతనూజై స్సమీరజై రీక్షణలక్షణీయైః,
 మనోభిరాసీ దనణుప్రమాణై ర్నలంఘితా దిక్కతమాతదవైవ్యః. 37

వి.నే.తి. పతత్రంవినా స్థితైరితిశేషః వినతాతనూజైః వైవతేయైః అపక్షతార్థై
 రిత్యర్థః - ఈక్షణలక్షణీయైః సమీరజై శ్చాక్షుషవాయుభిః - అనణుప్రమాణైః అణు
 పరిమాణం మనఃకాణాదాః తద్విపరీతైః మహాపరిమాణై ర్మనోభిః వైవతేయాది
 సమానవేగైరిత్యర్థః ఏనంవిధై స్తదవైవ్యః కతమాదిక్ నలంఘితాసీత్ సర్వాపి విలంఘి
 తాసీదిత్యర్థః అత్రాశ్వానాం విశిష్ట వైవతేయాదిత్వేన రూపాణా ద్రూపకాలంకారః.

సంగ్రామభూమీషు భవత్యరీణా మనైర్నదీమాతృక తాంగతాను,
 తద్బాణధారాపవనాశనానాం రాజవ్రజీయై రనుభిన్నుభిక్షమ్. 38

సంగ్రామే.తి. అరీణామనైర్నదీసృగ్భిః నద్యేవమాతాయాసాంతాస్తతానదీ మా
 తృకతా నద్యంబుసంపన్న సస్యాధ్యతా. ని. దేశోనద్యంబువృష్ట్యంబు సంపన్నప్రీహి
 సాలితః, స్యాన్నదీ మాతృకోదేవ మాతృకశ్చ యథాక్రమ మిత్యమరః. నూ. నద్యంత
 శ్చేతికవ - త్వతలార్ధణ వచనస్యేతి పుంపద్యావః - తాంగతాను సంగ్రామభూమీషు
 తస్యనలస్య బాణధారా బాణపరంపరాస్తా ఏవపవనాశనాస్సర్పాః తేషాం రాజవ్రజీ
 యైః రాజసంఘసంబంధిభిః-వధాచ్ఛః, అనుభిః ప్రాణవాయుభిః సుభిక్షం భిక్షాణాం
 సమృద్ధిఃభవతి సమృద్ధా నవ్యయాభావః, నదీమాతృక దేశేషు సుభిక్షం భవతీతిభావః -
 రూపకాలంకారః.

యశోయదస్యాజనిసంయుగేషు కంఠాలభావం భజతాభుజేన,
 హేతోర్గుణా దేవదిగాపగాళీ కూలంకషత్వవ్యసనం తదీయమ్. 39

యశఇతి. సంయుగేషు యుద్ధేషు కంఠాలభావః కంఠాలమిమ త్త్వం నూ. సిద్ధా
 దిభ్యశ్చేతి మత్స్యేర్థియోలవ్ భజతా అస్యభుజేన యద్యశః అజనిజనితం-జన్మేర్థ్యం తాత్ప
 ర్యణిబుక్ - తదీయం తస్య యశసస్సంబంధి దిశఏవ ఆపగాః నద్యః తాసామాశ్శ్యః
 తాసాం కూలంకషతీతి కూలంకషం శివభాగవత్ వత్సమానుః - నూ. సర్వమాతృత్యాది
 నాఖశి ముమాగమః తస్యభావస్తత్త్వం తత్రస్యసనమాసక్తిః హేతోస్స్వకౌర్యస్య భుజ

స్యగుణా త్కంఠాలత్వాదేవ అగతమితిశేషః - అత్రయశసోదిక్కులకషణానుమితా
 యాః కంఠాలతయాః తత్కారణ కంఠాలభుజగుణ పూర్వకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే.

యదిత్రిలోక్కిగణనాపరాస్యాత్తస్యాస్సమాప్తి ర్యదినాయుషస్సాన్యత్,
 పారేపరార్ధంగణితంయదిస్యాద్గణేయనిశ్చేషగుణోపిసస్యాత్. 40

యదీ.తి. కింబహునా త్రయాణాంలోకానాం సమాహార స్త్రిలోక్కికర్త్రీ నూ.
 తద్దిత్యాథేత్యాదినా సమాహారేద్విగుః అకారాంతోత్తరపదోద్విగుః స్త్రియామిష్ట
 ఇతి భాష్యతే తేనద్విగోరితిజీవ - గణనాపరా నలగుణసంఖ్యాన తత్పరాస్యా ద్యది త
 స్యాత్రిలోక్యాఅయుషస్సమాప్తి ర్నస్యాద్యది అమరత్వం యదిస్యాదిత్యర్థః - పరా
 ర్ధస్యచరమసంఖ్యాయాఃపారే పారేపరార్ధం నూ. పారమధ్యే షష్టావేత్యవ్యయాభా
 వః-గణితంస్యాద్యది పరాధాత్పరతోయది సంఖ్యాస్యాదిత్యర్థః - తదాసనలోపి గణే
 యాగణయితుం శక్త్యానిశ్చేషాస్స ర్వేగుణాయస్యః తాదృశస్సాన్యత్ నూ. గణేరేయ
 ఇత్యేణాదిక ఏయప్రత్యయః - అత్రనలగుణానాం గణేయత్వ సంబంధేపి తదసంబంధా
 భిధానాదతిశయోక్తిభేదః.

అవారితద్వారత యాతిరశ్చ మంతకపురేతస్య నివిశ్యరాజ్ఞః,
 గతేషురమ్యేష్యధికంవిశేషమధ్యాపయామఃపరమాణుమధ్యా. 41

ఏవం నలగుణాననుష్ఠ్యగూఢాభి సంధినాఽఽత్మన స్తదంతకపురే పరిచయం
 దర్శయతి. అవారితేత్యాది. తిరశ్చాఽఽపక్షీణాం అవారితద్వారతయా అప్రతిషిద్ధ ప్రవే
 శతేయేత్యర్థః - తస్యరాజ్ఞోనలస్య అంతకపురే నివిశ్యసంస్థాయ పరమాణుమధ్యాః అతి
 నూత్నమధ్యాస్తదంగనాః రమ్యేషుగతేషుగతిషు అధికమపూర్వం విశేషంభేదం అ
 ధ్యాపయామః అభ్యాసయామః దుహదిత్వాద్దివికర్మకత్వమ్.

వీయూషధారానధరాభిరంత స్తాసాం రసోదన్వతిమజ్జయామః,
 రంభాదిసాభాగ్యరహఃకథాభిఃకావ్యేనకావ్యంసృజతాదృతాభిః. 42

వీయూషే.తి. కించ వీయూషధారాభ్యః అనధరాభిరన్యూనాభిః అమృతసమా
 నాభిః కావ్యం సృజతాస్వయం ప్రబంధకర్తృకవేరపత్వేన పుంసాకావ్యేన శుక్రేణ
 ని. శుక్రోదైత్యగురుఃకావ్యఇత్యమరః - కుర్వాదిభ్యోణ్య ఇతిశ్రియప్రత్యయః - అదృతా
 భిః తస్యాపివిస్మయకరీభిర్యర్థః, రంభాదీనాం దివ్యస్త్రీణాంసాభాగ్యం పతివాల్మభ్యం
 తత్ప్రియుక్తాభిః రహఃకథాభిరహస్య వృత్తాంతవర్ణనాభిః తాసాంనలాంతకపురస్త్రీ
 ణాం అంతరంతకరణం రసోదన్వతి శృంగారరససాగరే మజ్జయామః అపగాహ
 యామః.

కాభిర్నతతాభినవన్మరాజ్ఞా విశ్వాస నిక్షేపవణిక్రియేహమ్,
జహేతియన్నైవకుతోపి తిర్యక్ కచ్చిత్తిరశ్చత్రప్రతేన తేన. 43

కాభిరితి. కించ యద్యస్మాత్ తిర్యక్పక్షీ కుతోపిజనాత్ నజిహేతిసలజ్జతపివ
హ్రీలజ్జాయామితి ధాతోర్లట్ - క్లావితిద్విర్భావః - తిరశ్చోపికిశ్చిజ్జనో సత్రపతేన
లజ్జతే తేనకారణేన తత్రాంతకపురే కాభిః స్త్రీభిః- ఆహంఆభినవోపూర్వఃస్మరాజ్ఞారతి
రహస్యవృత్తాంతః సమీక్షిత్వాసనిక్షేపః విశ్వాసేనగోప్యాధః తస్యవణిక్ గోప్తా సక్రి
యేనకృతోస్మి - సర్వాసామప్యహమేవ విసంభకథాపాత్రమస్మీత్యర్థః.

వార్తాచసాసత్యపినాన్యమేతి యోగాన్నిరంధ్రేహృదియాంనిరుంధ్రే,
విరించి నానాననవాదధాతసమాధిశాస్త్రశ్రుతిపూర్ణకర్ణః. 44

అథస్వప్నైవం విశ్వాస్య త్వేహేతుమాహ. వార్తేతి. విరించేర్భిన్నాహో
నానాననైర్భవముఖైః వాదేనవ్యాఖ్యానేన ధాతస్య శోభితస్య సమాధిశాస్త్రస్య
వాఙ్మయమవిద్యాయాః శ్రుత్యాశ్రవణేన పూర్ణకర్ణః చతుర్ముఖాదభ్యస్త వాఙ్మయమ
విద్యఇత్యర్థః - ఏవంభూతోహంయోగాదుపాయాత్ యాంవార్తాంనిరంధ్రేఅవిద్య
మాననిర్గమనావకాశే హృది - నిరుంధ్రేనియచ్చామి ఆతపవసా వార్తాచలోకవార్తాపి
ముతరహస్యవార్తేతిభావః అసత్యపివినోదార్థం కల్పితాపి కిముతసతీతిభావః - అన్యం
నైతిజనాంతరం నగచ్ఛతి నకన్తేచి త్కథ్యతేఇత్యర్థః యథాహ్యసతీనిరంధ్రస్థానే నిరు
ద్ధానాన్యమేతి తద్వదితిభావః - అతోహమాసాం విశ్వాస్య ఇతిపూర్వేణాన్వయః
అత్రవార్తానిరోధస్య విరించీత్యాది పదార్థ హేతుకత్వా త్వదార్థహేతుకం కాన్య
లింగమలంకారః.

నలాశ్రయేణ త్రిదివోపభోగం తవా నవాప్యం లభతే బతాన్యా,
కుముద్వతీవేందుపరిగ్రహేణజ్యోత్స్నోత్సవందుర్లభమంబుజిన్యా.

అథశ్లోకద్వయేనాస్యా నలానురాగముద్దీపయతి. సతేతి. తవ అనవాప్యంనలపరి
గ్రహభావాత్త్వయాదురాపం కృత్యానాం కర్తరవేతి పక్షీతృతీయాథే, త్రిదివస్సన్య
ర్గః - పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః తస్యోపభోగం తాదృగ్భోగమిత్యర్థః - తస్యేంద్రియమై
శ్వర్యత్వాదితిభావః - అంబుజిన్యాదర్శభం ఇందుపరిగ్రహభావా ద్దుష్ప్రిపం జ్యో
త్స్నోత్సవం చంద్రికాభోగం ఇందోకర్మపరిగ్రహేణ కుముదాన్యస్యాం సంతీతి
కుముద్వతీవ కుముదినీవ - కుముదనడవేతసేభ్యోద్భుతమ్ - మాదుపధాయాశ్చేత్వాది
నా మకారస్యవకారః సలస్య కర్తరాశ్రియేణాశ్రియేణ స్వీకారేణ అన్యాలభతే
బతేతిభేదే బుద్ధిమాంద్యాది దృగ్భగోపేక్షిణీత్వంశోచ్యాసీతిభావః.

తన్నైషధానూథతయాదురాపం శర్మత్వయాన్మత్కృతచాటుజన్మ,
రసాలవన్యామధుపానువిద్ధం సౌభాగ్యమప్రాప్తవసంతయేవ. 46

తదితి. కించ - తత్ ప్రసిద్ధం - అస్తాభిఃకృతేభ్యఃచాటుభ్యఃప్రియవాక్యేభ్యః
జన్మయస్యతత్తజ్జన్మమిత్యర్థః - చాటుగ్రహణంపూర్వోక్తనిజపక్షవీజనాదీనా మప్రస
లక్షణం శర్మసుఖంత్యయాఅప్రాప్తా ససంతోయయాతయా వసంతాదధిష్ఠితయేత్వర్థః-
రసాలవన్యా సహకారశ్రేణ్యా మధుపానువిద్ధం సౌభాగ్యం భృంగసంగజన్యంరామణీ
యకమివనైషధేన సశేనఅనూథతయా అపరిణీతత్వేన హేతునా దురాపం దుష్ప్రిపం
తస్తాత్తేనలపరిగ్రహేయత్వః కర్తవ్య ఇతిభావః.

తస్యైవవాయాస్యసికిం న హస్తం దృష్టం విధేః కేన మనఃప్రవిశ్య,
అజాతపాణిగ్రహణాసి తావ ద్రూపస్వరూపాతిశయాశ్రయశ్చ. 47

అథ పునరస్యానశప్రాప్త్యాశాం జనయన్నాహ-తస్యైవేత్యాది. యద్వాతస్య
నలస్యైవ హస్తం కిం నయాస్యసి యాస్యస్యేవ కేనవిధేర్ననఃప్రవిశ్యదృష్టం విధ్యానుకూ
ల్యమపి సంభావితమితిభావః - కుతః తావదద్యాపి అజాతపాణిగ్రహణా అకృతవి
హః ఆసి - తవాయం వివాహవిశంబో నశపాణిగ్రహణార్థమివ కిం నస్యాదితిభావః
కించ రూపం సౌందర్యం స్వరూపంస్వభావః - శీలమితియావత్ - తయారలిశయః
పృకర్షః తస్యాశ్రియశ్చాపి యోగ్యగుణాశ్రియత్వాచ్యుతధృష్టమేవ గమిష్యసీతిభావః.

నిశా శశాంకం శివయా గిరీశం శ్రియాహరిం యోజయతఃప్రతీతః,
విధేరసిన్వారసికఃప్రయానః పరస్పరం యోగ్యసమాగమాయ. 48

సత్యం విధిసంకల్పస్తు దుష్టానశత్యతత్తవా. - నిశేతి. నిశానిశయా పద్దన్నిత్యా
దినా నిశాయానిశాదేశః - శశాంకం శివయాగౌర్యా గిరీశం శివం శ్రియాహ
రించ యోజయతోవిధేః ప్రయానః ప్రయతోపి పరస్పరం యోగ్యసమాగమయైవ
యోగ్యసంఘటనాయైవ స్వారసికః స్వరసప్రసృత్తస్యక్ ప్రతీతిఃజ్ఞాతః నిశాశశాంకాది
దృష్టాంతా ద్విధిసంకల్పోపి సుజ్ఞానఇతిభావః.

వేలాతిగస్త్రైణగుణాబ్ధివేణీ నయోగయోగ్యాసి నలేతరేణ,
సందృభ్యతేదర్శగుణేనమల్లీ మాలానమృద్విభృశకర్మశేన. 49

నశాన్యసంబంధస్తయోగ్యఇత్యాహ. - వేలాతిగేతి. వేలామతిగచ్ఛతీతివేలా
తిగాఃనిస్సీమాః శ్రీణామిమేస్త్రైణాః. నా. శ్రీపుంసాభ్యాం నశోన్నశోభవనాదితి
నశోప్రత్యయః, గుణాస్సోల్యాదయః తపవాద్భిః తస్య వేణీప్రవాహభూతాత్వమితిశేషః.
ని. వేలాబ్ధిబలంబంశే. కాలేనీమ్ని చవేణీతు కేశబంధే జలసుగ్రతా విభివైజయంతీ,

నలాదితరేణయోగయోగ్యామోగార్హా- నాసి-తథాహి - మృద్వీమల్లిమాలాభృశకర్క-
శేన దర్శగుణేనకుశ నూత్రేణ నసంసృభ్యతేనగుంభ్యతేదృభీగ్రంథ ఇతిథాతోః కర్కతి
లటో న్యతిరేకేణ దృష్టాంతాలంకారః.

విధింవధూన్మప్తిమపుచ్చమేవతద్యానయుగ్యో సలకేలి యోగ్యామ్,
త్వన్నామవర్ణాఇవకర్ణవీతా మయాస్య సంక్రీడతిచక్రచక్రే. 50

విధిమితి. కించ - విధింబ్రహ్మణం - సశస్య కేశేఃక్రీడాయాః యోగ్యామర్హాం
వధూన్మప్తింస్త్రీశిల్పం తస్యవిధేయనస్యరథస్య యుగ్యయుగవోధా తత్రపరిచితఇత్య
ర్థః. నూ. తద్యహతిరథముగప్రాసంగ మితి యత్ప్రతిత్యయః అహమపుచ్చ మేవ దుహాది
త్వాద్వికర్మకత్వం మయాఆస్య తద్యానస్య చక్రచక్రే రథాంగవైశే సంక్రీడతికూజతి
సతి. నూ. సమోకూజనఇతి వక్తవ్యమితి కూజనేనాత్మ సేవదం త్వన్నామవర్ణాఇవకర్ణేన
వీతా గృహీత్వా నకేవలంలింగాత్ కింత్యాగమాదపిజ్ఞాతోయమర్థఇత్యర్థః.

అన్యేనవత్యాత్యయియోజితాయాం విజ్ఞత్వకీర్త్యాగతజన్మనోవా,
జనాపవాదార్ణవముత్తరీతుం విధావిధాతుఃకతమాతరిస్సాన్యత్. 51

అన్యేనేతి. కించత్యయి అన్యేనవతేతరేణవత్యా యోజితాయాంసత్యాం విజ్ఞత్వకీ
ర్త్యాగతజన్మనః - అభిజ్ఞత్వఖ్యాత్యైవనిర్గతాయుషఇత్యర్థః విధాతుర్వా జనాపవాదా
ర్ణవం ఉత్తరీతుంనిస్తరీతుం, వృతోవేతీటోద్భిః కతమావిధాకఃప్రకారః తరిస్తరీణిః
స్యాత్ సకాపీత్యర్థః అతోవైవగత్యానలవితే భర్తేతిభావః.

ఆస్తాంతదప్రస్తుతచింతయాలం మయాసితన్విశ్రమితాతివేలం,
సోహంతదాగఃపరిమార్జు కామ స్త వేప్పితం కిం విదధేభిధేహి. 52

ఇతమాశామత్వాద్యఅస్యాశ్చిత్తవృత్తిపరిజ్ఞానాయప్రసంగాంతరేణనిగమయతి.
ఆస్తామితి. తత్సూర్యోక్తం ఆస్తాంతివృత్తు ఆప్రస్తుతచింతయా అలంతయాసాధ్యంనా
స్తీత్యర్థః - గమ్యమాన సాధనక్రియాపేక్షయా కరణత్వాత్ప్రతీతియాఅతపవాహ నకేవ
లంశ్రుయమాణ క్రియాపేక్షయా కారణోత్పత్తిః కింతుగమ్యమాన క్రియాపేక్షయా
వీతి న్యాసోద్యోతకారః, కింతుహేతన్వికృశాంగి మయాఆతివేలమవ్యుత్తం శ్రమితాసి
ఖేదితాసి శ్రమేర్ణ్యంతాత్మర్మణిక్తః ఆహంతత్ శ్రమణాయాపం ఆగోపరాధాం పరి
మార్జుకామః పరిహర్తుకామః, తుంకామ మనసోరసీతి మకారలోపః కింతవేప్పితంవిద
ధే తేమమనోరథంపూరయామి అభిధేహిబ్రూహి.

ఇతీరయిత్వా విరరామపత్రీ సరాజనుత్రీహృదయంబుభుత్సుః,
ప్రాదేగభీరేహృదిచావగాధే శంసంతి కార్యావతరంహిసంతః. 53

ఇతితి. సపత్రీహంసః ఇతీరయిత్వా రాజపుత్ర్యాఃభైరూః హృదయంబుభుత్సుః
జిజ్ఞాసుః విరరామతూష్ణీంబభూవ వ్యాజ్వరిభోర్వరమఇతీరమేః పరస్తైపదం, తథాహి
సంతఃకార్యజ్ఞాఃగభీరే అగాధేహృదేహృది పరహృదయేచ అవగాధేపరివిశ్యదృష్టే
సతి కార్యస్యన్నా నాదేఃరహస్యోక్తేశ్చ ఆవతరం తీర్థంప్రస్తాపం దశంసంతి కథయంతి
అన్యథా అనర్థస్యాదితిభావః- అవతరోవ్యాఖ్యాతః అర్థాంతరన్యాసోలంకారః.

కించిత్తిరశ్చీనవిలోలమకాళి ర్విచింత్య వాచం మనసాముహూర్తమ్,
పతత్రీణం సాపృథివీంద్రిపుత్రీ జగాద వక్త్రేణ తృణీకృతేందుః. 54

కించిదితి. కించిత్తిరశ్చీనః స్వభావాదీపత్నాచీభూతోవిలోల ఆయాసాద్విలులి
తోమాళిః కేశబంధోయస్యాస్మా. ని. సంయతామాశయప్రయఇత్యమరః. వక్త్రేణ
తృణీకృతేందుః అధరీకృతచంద్రా సాపృథివీంద్రపుత్రీభైమీ ముహూర్తమల్పకాలం
మనసా విచింత్య పర్యాలోచ్య పతత్రీణంవాచం జగాద.

ధిక్చాపలేవత్పిమవత్సలత్వం య త్వేరణాదుత్తరలీభవంత్యా,
సమీరసంగాదివనీరభంగాయ మయాతలస్థస్త్వముపద్రుతోసి. 55

ధిగితి. చాపలేచపలకర్కణి యువాదిత్వా దణ్డప్రత్యయః - వత్సస్వభావో
వత్పిమాశీశుత్వం పృథ్వాదిత్వాదిమనిచ్ఛప్రత్యయః - తేననిమిత్రేన వత్సలత్వం వాత్స
ల్యం బాల్యప్రయుక్త చాపలాసక్తిమిత్యర్థః - ధిక్ - కుతః - యస్యబాల్య వాత్సల్య
స్య ప్రేరణా దుత్తరలీభవంత్యా చపలాయమానయా మయా - సమీరసంగా ద్యాతా
హతేః ఉత్తరలీభవంత్యా నీరభంగాయ జలవీచ్యేన తలస్థః ఉదాసీవః నూలగతశ్చత్వముప
ద్రుతోసివీడితోసి అతోసర్గహేతుత్వా ద్బాల్యచాపలం హేయమితిభావః.

ఆదర్శతాంస్వచ్ఛతయాప్రయాసి సతాంసతావత్ఫలదర్శనీయః,
అగఃపురస్కుర్వతీసాగనీంమాంయస్యాత్మనీదంప్రతిబింబితం తే. 56

ఆదర్శతామితి. స్వచ్ఛతయా నైర్మల్యగుణేన ఆదృశ్యతే పురోగతవస్తురూప
మస్మిన్నిత్యావరో దర్శణఃతత్తాం ప్రయాసి - కుతః - యస్యస్వచ్ఛస్యతే తవసంబం
ధిని సాగనీంసాపరాధాం మాంపురస్కుర్వతి పూజయతి అగ్రేకుర్వాణేవ ఆత్మని
బుద్ధౌ స్వయాపేచ. ని. పురస్కృతః పూజితే రాత్యభియుక్తేగతః కృతేఇతి. అత్తా
యతోద్విగృహిద్విధిః స్వభావో బ్రహ్మసంస్కృతః చేతిచామరః ఇదంమదీయం అగోప
రాధః ప్రతిబింబితం “మయాసితన్విశ్రమితాతివేల”మిత్యేనం యాపేణ ప్రతిఫలితం మ
దీయమాగ స్వయ్యారోపితవాసనీత్యర్థః - పురోవర్తి ధర్మాణా మాత్మని సంక్రమణాదా
దర్శనీతీభావః - తతఃకిమిత్యతహ - సఆదర్శః సతాం సాధూనాం తావత్పిథమం
దర్శనీయఃఖలు అథపూజ్యశ్చేతి తావచ్ఛబ్దార్థః. శ్లో. రోచనంచందనం హేమమృదం

గం దర్పణం మణీక, గురుమగ్నిం తథానూర్యం ప్రాతః పశ్యేత్సదా బుధఇతి శాస్త్రా
దితిభావః.

అనార్యమ ప్యాచరితం కుమార్యా
భవాన్మమ తౌమ్యతు సౌమ్యతావత్,
హంసోపి దేవాంశతయాసివంద్యః
శ్రీవత్సలత్వేవహి మత్స్యమూర్తిః.

57

అనార్యమితి. హేసౌమ్యసాధో భవాన్ కుమార్యాః శిశోః మమసంబంధి అనా
ర్యమచరితమపి అచరితం త్వదుపద్రవరూపం దుశ్చేష్టితం తౌమ్యతుసహతాం హంసోపి
తిర్యగపీత్యర్థః-త్వమితి శేషః భవానిత్యుపసంగే అనీతిమధ్యమపురుషాయోగాత్ దేవాం
శతయామత్స్యమూర్తిః శ్రీవత్సలత్వే విష్ణురిజవంద్యోసి.

మత్ప్రితిమాధిత్వసికాంద్యదీతౌ ముదంకుదత్తో రపియాతిశేతామ్,
నిజామృతైర్లోచనసేచనాద్వా పృథక్కిమిందుస్సృజతిప్రజానామ్. 58

అథయదుక్తం “త్వదీప్సితం కింవిదధే భిధేహి” ఇతి తస్యోత్తరమాహ. మత్ప్రితి
మితి. కాంమత్ప్రితిం కింవామదీప్సితమిత్యర్థః-అధిత్వసి అధాతుంకర్తృమిచ్చసి ఆచధాతే
స్సన్నంతాల్లటిసిక్ యాప్రీతిః మదత్తోః త్వదీతౌముదం; త్వదీక్షణప్రీతిమపి అతిశేతా
మతిలంఘతాం త్వద్దర్శనోత్పవాదస్య త్కిం మమేప్సితమిత్యర్థః - తథాహి - ఇంగుః
ప్రజానాం నిజామృతైః లోచనసేచనాత్ సేత్రాప్లావనాత్-పృథగన్యత్. సూ. పృథగ్వి
స్వేత్యాదినా పంచమి కింవాస్సృజతికరోతి నకించిత్కరోతిత్యర్థః-దృష్టాంతాలంకారః.

మనస్తయంనోజ్ఞ తిజాతుయాతు మనోరథః కంతపథం కథంసః,
కానామబాలాద్విజరాజపాణిగ్రహభిలాషం కథయే దభిజ్ఞా. 59

అథయదిసర్వథా మనోరథః కథనీయ ఇత్యభిప్రాయస్తస్మిన్ నైషక్యమిత్యాహ.
మనస్వీతి. మనోమచ్చిత్రం కర్తృయంమనోరథం జాతుకదాపి నోజ్ఞ తినజహతి సమ
నోరథః కంతపథం వాగ్విషయం ఉపకంతదేశంచ కథంయాతు సంభాషనాయాం లో
ట - యానగంభావనాపి నాస్తీత్యర్థః - కేనాపిప్రతిబద్ధస్య కథమంతికే సంచారఇతి
భావః - కుతః - అభిజ్ఞానివేకీసికాబాలా స్త్రీద్విజరాజస్యేందోః పాణినాగ్రహే గ్ర
హణే అభిలాషంకథయేత్ - తథా - హేద్విజపక్షిక్ రాజపాణి గ్రహభిలాషం నల
పాణిగ్రహేచ్ఛామితిచ గమ్యతేతథాద దుర్లభజనప్రార్థనా ద్విజరాజపాణిగ్రహణ
కల్పా పరిహాసాస్పదీభూతా కథంలజ్జావత్త్వానస్తం తక్యతఇత్యర్థః.

వాచంతదీయాంపరిపీయమృద్వీంమృద్వీకయాతుల్యరసాంసహంసః,
తత్యాజతోషంపరపుష్టఘోషే ఘృణాంచవీణాకవ్యణితేవితేనే. 60

వాచమితి. సహంసః మృద్వీకయాద్రాక్షయా. ని. మృద్వీకాగోస్తనీ ద్రాక్షే
త్యమరః తుల్యరసాం సమస్వాదాం మధురాధామిత్యర్థః - మృద్వీంమధురాక్షరాం
తదీయాంవాచం పరిపీయ అత్యాదరేణాకర్ణ్య పరపుష్టఘోషే ఘోకలకూజితే తోషం
ప్రీతిం తత్యాజ వీణాకవ్యణితేచ ఘృణాంజగుస్సాంవిలేనే. ని. ఘృణాజగుస్సాంకృప
యోరితివిశ్యః.

మందాక్షమందాక్షరముద్రముక్తా
తస్యాంసమాకుంచితవాచిహంసః,
తచ్ఛంసి తేకించన సంశయాభు
ర్గిరాముఖాంభోజమయం యుయోజ.

61

మందాక్షేతి. తస్యాంభైర్యుగం మందాక్షేణహియా మందాసంధిగార్థా అక్ష
రముద్రా ద్విజరాజపాణిగ్రహేత్యాది రక్షరవిన్యాసోయస్తిక్ తత్తథాఉక్త్యా సమా
కుంచితవాచినిగమిత వచనాయాంసత్యాం అయంహంసఃతచ్ఛంసి తే ధైర్యాభాషితే కిం
చనకించిత్ సంశయాభుస్సందిహానస్యక్ స్పృహిగృహీత్యాదినూతేగీహోగ్రహణోప
సంఖ్యానాదాభుప్రత్యయః - ముఖాంభోజంముఖకమలం గిరాయయోజ ముఖేనగిర
మువాచేత్యర్థః.

కరేణవాంచేవవిధుంవిధర్తుం యమిత్యమాత్మాఽఽదరిణీత మర్థం,
పాతుంశ్రుతిభ్యామపినాధికు ర్వే వర్ణంశ్రుతేర్వర్ణఇవాంతిమః కిమ్. 62

కరేణేతి. హేధైమికరేణవిధుంచంద్రంవిధర్తుం గ్రహీతుంచాంచేవతత్కల్పం
మర్థం ఇత్థంద్విజరాజపాణిగ్రహేత్యాద్యుక్తప్రకారేణాదరిణీతదరవతీసతి అత్తబ్రహ్మసి
బుగ్గిహంపంచానామిత్యాదినాసిపస్థాదేశబ్రువశ్చాహదేశఃఅహస్థితిహకారస్యథకారః-
తమర్థంఅంతేభవంతిమోచర్ణశ్శూద్రః అతాచ్ఛేవితక్తన్యమితి డిమచ్ ప్రత్యయః - శ్రు
తేర్వర్ణంవేదాక్షరమిష్రుతిభ్యాంశ్రోత్రాభ్యాం పాతుమపిశ్రోతుమపీత్యర్థః నాధికు ర్వే
కింనాధికార్వస్తికింఅస్త్యేవేత్యర్థః అతస్సోన్మోగ్యక్తంవక్తవ్య ఇతి తాత్పర్యమ్.

అర్థాప్యతేవాకిమియద్భవత్యా చితైకపద్యామపివర్తతేయః,
యత్రాంధకారఃకిలచేతసోపి జహ్మేతరైర్భిన్నతదప్యవాప్యమ్. 63

సనుతమర్థమత్యంతదుర్లభత్వాన్వక్తంజహేమేత్యాశంకాయామాహ. అర్థాప్య
తిఇతి. హేధైమిభవత్యాకింవాఇయదేలావద్యథాతథా అర్థాప్యతే కిమర్థమయమగోద్వి
జరాజపాణిగ్రహణవదతి దుర్లభత్వేనాఖ్యాయతఇత్యర్థః. అర్థకల్పాదాచిప్తఇత్యర్థేణి
చి అర్థవేదసత్యానామాపుగ్వక్తవ్య ఇత్యాపుగాగమః, కుతస్తథానాభ్యేయఇత్యాహ,
యార్థః - ఏకఃపాదోయస్యామిత్యేకపదే ఏకపాదసంచారయోగ్యమార్గః. ని.

వర్తన్యేకపదీతిచేత్యమరః-కుంభపద్యాదిమనిపాతనాత్పాదుః చిత్తైకపద్యాంమనోమా
 ర్గేషివర్తతేచతురాద్యవిషయోపీత్యపి శబ్దార్థః సకథందుర్లభఇతిభావః తథాహి యత్రయ
 స్త్రికా బ్రహ్మణివిషయేచేతసోప్యంధకారః ప్రతిబంధఃకేల తదప్రవృజ్యహేతరైరకుటిలైః
 కుశలధీభిరితియావత్ అవాప్యంసుప్రాపం అమనోగమ్యంబ్రహ్మపి కైశ్చిద్దమ్యతే కిము
 తమనోగతోయమగ్ధత్యర్థః ఆతపవాధాపత్తి రలంకారః.

ఈశాణిమైవ్వర్తవివర్తమధ్యే లోకేశలోకేశయలోకమధ్యే,
 తిర్యంచమవ్యంచమృషానభిజ్ఞ రసజ్ఞతోపజ్ఞసమజ్ఞమజ్ఞమ్. 64

అథ యదిమయిమృషావాదిత్వ శంకయావక్తుంసంకోచ స్పర్శితచ్చసంకితవ్యమితి
 త్రయేణాహ. ఈశేశ్యాది. ఈశస్య యదణిమైవ్వర్త్యం తస్యనివర్తమాపాంతరంమగ్ధో
 యస్యాస్యా తథోక్తేహ కృశోదరీత్యర్థః - లోకేశలోకేశేశరతఇతి లోకేశలోకేశయాః
 బ్రహ్మలోకవాసినః. నూ. అధికరణేకేత ఇత్యచప్రత్యయః శయవాసవాసిష్య కాలాదిత్య
 లుక్ తేషంలొకానాం జనానామధ్యే ఆజ్ఞంమూఢంతిర్యంచం పక్షిణమపిమాం మృషా
 ఆన్యతంతస్యానభిజ్ఞారసజ్ఞారసనాయస్య తస్యభావస్తత్తాసత్యవాదితేత్యర్థః- ఉపజ్ఞాయతఇ
 త్యుపజ్ఞాఅదౌజ్ఞాతా. ని. ఉపజ్ఞాజ్ఞానమాద్యంస్యాదిత్యమరః - ఆతశోపసర్గఇత్యక్షప్రత్య
 యః బహుశగ్రహణాత్పర్వత్యంతయాతథా త్వేనోపజ్ఞాతమపజ్ఞం. నూ. ఉపజ్ఞోపక్ర
 మంతదాద్యాచిఖ్యాసాయామితిసపుసంకత్యం, సమం సాధారణం సమైస్సర్వైర్వాజ్ఞా
 యతఇతి సమజ్ఞాకీర్తిః పూర్వపదక్షప్రత్యయః తదుపజ్ఞం తథా త్వేనాదౌ జ్ఞాతాసమజ్ఞా
 యేనతం తథోక్తంసత్యవాదినమిత్యర్థః అంచవిద్ధి- అంచతేర్గత్యర్థత్వాత్ జ్ఞానార్థకత్వమ్.

మధ్యేశ్రుతీనాంప్రతివేశినీనాం సరస్వతీవాసవతీ ముఖేనః,
 హ్రీయేవతాభ్యశ్చలతీయమద్ధా పథాన్నసంసర్గగుణేనబద్ధా. 65

మధ్యఇతి. కించప్రతివేశినీనాం ప్రతివేశ్యానాం శ్రుతీనాం బ్రహ్మముఖస్థానాం
 మధ్యే వాసవతీనవసంతీ ఇయం నోస్తాకం ముఖేసరస్వతీవాక్ - సంసర్గఏవగుణః క్షాన్యు
 ధర్మఃతంతుశ్చ తేన బద్ధాసతి తాభ్యశ్చృతిభ్యః హ్రీయేవేత్యప్రేయో ఆధాపభాత్యత్య
 మార్గాత్ - నచలతి - సంసర్గజాదోషగుణాభవంతీతభావః. ని. సత్యేత్వద్ధాంజసా వ్యయ
 మిత్యమరః.

పర్యంకతాపన్నసరస్వదంకాం లంకాపురీమవ్యభిలాషిచిత్తం,
 కుత్రాపిచేద్వస్తునితేప్రయాతి తదస్యవేహిస్వశయేశయాభు. 66

తతఃకిమతలహ. పర్యంకతేతి. కుత్రాపివస్తుని ద్వీపాంతరస్థే పీఠిభావః - ఆభిలా
 షిసాభిలాషం తే తప చిత్తం కర్తృపర్యంకతా మనస్థికాత్వం అపన్నః సరస్వాత్
 సాగరఃఆంకఃచిహ్నం యస్యాస్తా మతీసుర్గమామిత్యర్థః - తాంలంకాపురీమపి ప్రయాతి

చేత్-తదపిదుర్గమపివస్తు స్వశయేస్వహ ప్రేశయాభుస్థితం - అవేహి - శయాభుర్వాఖ్యా
 తః. ని. పర్యంకికాపిపర్యంకఇతివై జయంతి.

ఇతీరితాపత్రరథేనతేన హ్రీణాచ హృష్టాచ బభాణ భైమి,
 చేతోనలంకామయతే మదీయం నాన్యత్రకుత్రాపిచ సాభిలాషమ్.

ఇతీతి. తేనపత్రరథేనపక్షిణాహంసేన- ఇతీతంఈరితాఉక్తైభైమిహ్రీణాస్వయ
 మేవస్వాకూతకథన సంకోచాల్లజ్జతా. నూ. నుదవిదేత్యాదినా వికల్పాన్నిష్ఠానత్వంహృ
 ష్టాఉపాయలాభాన్తుదితాచసతీ - బభాణ - కిమితి - మదీయంచేతోలంకాంనాయతేనైతి
 అయతేర్లట్, కుతః అన్యత్రకుత్రాపివస్తునిసాభిలాషం న అతోవస్త్యంతరైస్సృహ్యోత్
 లంకాంనాయతే కింతునలంకాజానం కామయతఇతి క్లేషభంగ్యాబభాణేత్యర్థః.

విచింత్య బాలాజనశీలశైలం లజ్జానదీమజ్జదనంగనాగమ్,
 ఆచప్తవిస్పృష్టమభాషమాణా మేనాంసచక్రాంగపతంగశక్రః. 68

విచింత్యేతి. విస్పృష్టమభాషమాణాం క్లేషోక్తిపశాత్పండిగం భాషమాణామిత్యర్థః
 ఏనాందమయంతీం సచక్రాంగ పతంగశక్రః హంసపక్షిశ్రేష్ఠః బాలాజనస్యముగ్ధాంగ
 నాజనస్య శీలంస్వభావమేవశైలం లజ్జాయామేవనద్యాం మజ్జన్ననంగఏవ నాగోగజో
 యస్యతం విచింత్యవిచార్యఆచప్త తస్మాల్లజ్జావిజితమన్నభత్వం దృష్ట్వాంజ్ఞా విసర్జనార్థం
 వాచమువాచేత్యర్థః.

నృపేణ పాణిగ్రహణే స్పృహేతి నలంమనః కామయతే మమేతి,
 ఆశ్లేషినశ్లేషకవేర్భవత్యా శ్లోకద్వయార్థస్సద్ధియామయాకిమ్. 69

నృపేణేతి. శ్లేషకవేఃశ్లేషభంగ్యా కవయిత్యాః శిష్టశబ్దప్రయోక్త్యాఇత్యర్థః-
 కప్పపర్ణసఇతి ధాతోరాజాదిక ఇకారప్రత్యయః - భవత్యాస్తవసంబంధీ నృపేన
 కర్తా పాణిగ్రహణం పాణిపీడనం ఉభయప్రాప్తాకర్మణీతి విహితాయాః షష్ట్యాః క
 ర్మణిచేతిసమాననిషేధేషి శేషపప్త్యాసమానః - తత్రస్పృహేతి, మమమనోనలంకామ
 యతఇతిచ, ఏవంయాపఃశ్లోకద్వయార్థః కానామబాలాద్విజరాజపాణిగ్రహేతి చేతో
 నలంకామయత ఇత్యేతస్లోచకద్వయార్థః సుధియావిదుషామయా నాశ్లేషికింనాగ్రహి
 కింగృహీతపివేత్యర్థః.

త్వచ్చేతసః స్థైర్యవిపర్యయంతు సంభావ్యభావ్యస్మితదజ్జవప,
 లక్ష్యేహిబాలాహృద్దిలోలశీలే దరాపరాధ్యేషురసిస్మరస్సాన్యత్. 70

త్వచ్చేతిమర్థం“కరణ వాంఛవే”త్యాదికమజ్జవదుక్తమిత్యతలహ.త్వచ్చేతసఇతి.
 కింతుత్వచ్చేతసః స్థైర్య విపర్యయమస్థిరత్వం సంభావ్యాశంక్య త్వచ్చిత్తస్థైర్యనిశ్చయ

పర్యంతమిత్యర్థః - తదజ్ఞః తస్యన్తోక ద్వయార్థస్య అజ్ఞోఽనభిజ్ఞః భావీభవిష్యత్, సూ. భవిష్యతి గమ్యదయ ఇతి సాధుః, ఆస్మి సూ. ధాతుసంబంధే ప్రత్యయా ఇతి భవిష్యత్తాయా గుణత్వా ద్వర్తమానతానురోధః న స్వేషమనురక్తాయాం మయిజ్ఞాతాయాం కుత ఇయం శంకే త్యాశంక్యస్త్రీణాం చిత్తచాంచల్యసంభవాదిత్యాహ, లక్ష్య ఇతి. లోలశీలేచంచలస్య భావే బాలాయాః హృది చిత్తవలక్ష్యే స్మరంపిదరాపరాధేషుః ఈ పచ్యుతసాయకస్సాన్యత్ - కుశలోపిధన్వీచలలక్ష్యేత్ దాచిదపరాధ్యతీతిభావః. ని. అపరాధ్యమృతం సౌలక్ష్యేద్యశ్చ్యుతసాయక ఇత్యమరః - అథాంతరన్యాసాలంకారః.

మహీమహేంద్రఃఖలు నైషధేందుస్తద్భోధనీయః కథమిత్థమేవ, ప్రయోజనం సంశయకం ప్రమీద్యుక్ పృథగ్జనేన వసమద్విధేన. 71

మహీతి. కించనైషధః నిషధానాం రాజా జనపదశబ్దాత్ క్షత్రియాదాత్ * సః ఇందువనైషధేందుః నలచంద్రః మహీమహేంద్రోభూదేవేంద్రః ఖలు తత్తస్మాత్ - ససలః - పృథగ్జనేన ప్రాకృతజనేన వసమద్విధేన మాదృశేన విదుషా ఈద్యుక్ సంశయకం ప్రంసం దేవానుస్థం ప్రయోజనం ఇత్థమేవ సందిగ్ధాకారేణైవ కథంబోధనీయః జ్ఞాపనీయః అసర్వ ఇత్యర్థః - గతిబుద్ధిత్యాదినా అణికర్తృత్వం కర్మత్వం ణ్యంతేకర్తృత్వం కర్మణ ఇత్యభిహితత్వంచ.

పితుర్నియోగేన నిశ్చేచ్ఛయా వాయువానమన్యంయదివాప్యణీషే, త్వదర్థమర్థిత్యకృత్రిప్రతితిః కీదృజ్మయిస్యాన్నిషధేశ్వరస్య. 72

అథేత మేనబోధనేకోదోషస్తత్రాహ. పితురితి. పితుర్నియోగేన అజ్ఞయా నిశ్చేచ్ఛయా స్వేచ్ఛయా వా అన్యం నలాదన్యంయవానం యదివాప్యణీషే తదానిషధేశ్వరస్య నలస్యమయివిషయే త్వదర్థంతుభ్యః సూ. చతుర్థితదర్థత్యాదినా చతుర్థిసమాసః అథేనసూ నిత్యగమసావీశేష్యలింగతాచనక్తవ్యా-తద్యథాతథా - ఆర్థిత్యకృత్రిః ఆర్థిత్యభజనం తత్రప్రతితిర్విశ్వాశః కీదృక్స్యాత్ నశ్యేదిత్యర్థః - తత్త్వాదనందిగ్ధం వాచ్యమితిభావః.

త్వయాపిశంశంకితవిక్రియేస్మిన్నధిక్రియేహంవిషయేవిధాతుమ్, ఇతఃపృథక్ప్రార్థయసేతుయద్యత్కుర్వేతదుర్వపతిపుత్రినర్వమ్. 73

* వస్తుతస్త్రయంగంధః ప్రమాదపః తత్ప్రతిభాతి, నిషధానాం రాజేత్యర్థే హరుసాదిభ్యోణ్యః ఇతి ణ్యప్రత్యయే నైషధ్యఇతిరూపస్యన్యాయ్యత్వాత్ అతివస సిద్ధాంతకామద్యాం సనైషధస్యార్థపతేరిత్యాదౌ నైషికోణ్ ఇత్యుక్తం. ఏనం సర్వత్రబోధ్యమ్.

అథ తథావత్సంశక్యతే తస్మి తతోస్య త్వవేషితం కరిష్యే ప్రతిజ్ఞా భంగపరిహారాయేత్యాహ. త్వయేతి. హేతుర్ద్వీపతి పుత్రిభైమిత్యయోపివా కింవిధాతుం కింకర్తుం శంకితవిక్రియేసంభావితవిపర్యయే అస్మిన్ విషయే రాజపాణిగ్రహణ సంఘటనకార్యేకహమధిక్రియేనియోజ్యే ననియోజ్య ఇత్యర్థః కరోతేకర్మణిలట్ కంతు ఇతఃపృథక్ అస్మావస్యత్ యద్యత్ ప్రార్థయసే తత్సర్వంతు క్యే కరిష్యామి త్యర్థః - సామీప్యేలట్ - స్మృతప్రాయమిత్యర్థః.

శ్రవఃప్రవిష్టా ఇవ తద్గిరస్తా విధూయ వైమత్స్యధుతేన మూర్ధ్నా, ఊచేహియా విశ్లథితానురోధా పునర్ధరిత్రిపురుహూతపుత్రి. 74

శ్రవణితి. ధరిత్రీపురుహూతపుత్రి ధూమింద్రమతాజైమి శ్రవః ప్రవిష్టా ఇవ నతు సమ్యక్ప్రవిష్టాః తద్గిరః హంసవాచః వైమత్స్యేన ఆసమ్మత్యాధుతేన కంపితేన మూర్ధ్నా విధూయ ప్రతిషిద్ధ్యహియాకర్త్యా విశ్లథితానురోధా శిశిలితానువృత్తిః-త్యక్తలజ్జాసతి-పునరపూర్ణచేదేవాచ.

మదన్యదానం ప్రతికల్పనాయా వేదస్త్యదీయే హృది తావదేహ, నిశోపి సోమేతరకాంతశంకా మోంకారమగ్రే సరమన్యకుర్యాః.

మదితి. మమాన్యస్తై దానం ప్రతిదానముద్దిశ్య యాకల్పనా “పితుర్నియోగేనే” త్యాదిన్తోకోక్తస్తర్కః ఏషాకల్పనాత్వదీయే హృదివేదస్తావత్ సత్త్యేనేత్యర్థః- నిశఃనిశాయాఆపి సూ. పద్ధన్వీత్యాదినా నిశాయానిశ్ - సోమూచ్ఛద్రాదితరకాంతశంకాం పురుషాంతరకల్పనామేవ- ఓంకారంప్రణవం అన్యవేదస్య అగ్రే సరమాద్యం కుర్యాః సర్వస్యాపివేదస్య ప్రణవపూర్వకత్వాదితిభావః. యథానిశాయాః నిశాకరేతరపరిగ్రహో నశంకితవ్యః తథామమాపి సోమేతర పరిగ్రహ ఇత్యర్థః- రూపకాలంకారః.

సరోజినీమానసరాగవృత్తై రనర్కసంపర్కమతర్కయిత్వా, మదన్యపాణిగ్రహశంకితేయ మహోమహీయస్తవసాహసిక్యమ్. 76

సరోజినీతి. సరోజిన్యాః పద్మిన్యాః మానసరాగవృత్తైః మనోరాగస్థితేః ఆభ్యంతరారుణ్య ప్రవృత్తైశ్చ అనర్కసంపర్కమర్కేతరకాంతసంక్రాంతిం అతర్కయిత్వా అనుహిత్వా తవ - ఇయం మమాన్యస్య సోమేతరస్య పాణిగ్రహంశంకత ఇతి తచ్ఛంకితస్య భావస్తత్త్వామహీయః మహాత్తరం సాహసిక్యం సాహసికత్వం ఆహో అసంభావి తార్థసంభావనాదాశ్చర్యం.

సాధుత్వయా తర్కిత దేకమేవ స్వేనానలంయత్కిలసంశ్రయిష్యే, వినామునాస్వాత్మనితుప్రహర్తుం మమగిరం త్వాం నృపతౌనకర్తుమ్.

సాధ్యుతి. కించ స్వేనస్వేచ్ఛయా అసలంసలాదన్యమగ్నించ సంశ్రయిష్యే ప్రాప్స్యామితియత్ త్వయా ఆతర్కిః ఊహితం తదేక మేనసాధ్యతర్కిః కింతు అమనానశేనవినా తదలాభశ్శక్యంః స్యాత్తనిప్రహర్తుం స్యాత్తానంహింసితుం కర్తవ్యోధికరణత్వ వివక్షాయాంసప్రమి. శ్లో. అనేకశక్తియుక్తస్య విశ్వస్యానేకకర్తృణః, సర్వదా సర్వభాభావా త్క్వచిత్కించదివ్యత్వత ఇతివచనాత్ - అసలంసంశ్రయిష్య ఇత్యనుషంగః నృపతానశేవిషయే త్వాంఘ్రిమేగిరం అసత్యవాచం కర్తుం న నశవేనమేళరణమన్యభాగ్నిప్రవేశేన మరణమేవ శరణమితిభావః.

మద్విప్రలభ్యంపునరాహయస్తాన్ తర్కస్సకింతత్ఫలవాచిమూకః,
అశక్యశంకవ్యభిచారహేతు ర్వాణీనవేదాయదిసంతుకేతు. 78

కించయస్తర్కః ఊహాత్వాంమద్విప్రలభ్యం మయావిప్రలంభనీయం, సూ. పోరమధాదితియత్ప్రత్యయః ఆహబోధయతీత్యర్థః. సతర్కః తస్యవిప్రలంభస్య ఫలవాచిప్రయోజనాభిధానే మూర్తిశక్తిః - అతో మయ్యసత్యవాదిత్వ శంకానకార్యే త్యర్థః - కథమేతాతాసత్యవాక్యనిశ్చయోతతమా. అశక్యేతి. అశక్యశంకాయస్య సోశక్యశంకః శంకితుమశక్యః వ్యభిచారహేతుః విప్రలిప్సాలక్షణోయస్యాస్యావాణీనవేదాయది నప్రమాణంచేత్ తర్హికేతుకేవా వేదాస్సంతు నకేపిత్యర్థః - సంభాషనాయాంలోట్ - వేదవాచామసత్యత్వేషమద్వాచామప్రసత్యత్వం నాన్యథేతిభావః.

అనైషధాయైవజుహోతి కింమాం తాతః కృశానా నశరీరశేషామ్,
ఈష్టేతనూజన్మతనోస్తథాపి మత్స్పృణానాథస్తు సలస్సవ. 79

ఏవంనిజేచ్ఛయా నశాన్యవరణశంకాం నిరస్యపిత్రాజ్ఞయాపితాం నిరస్యతి. అనైషధాయేతి. తాతోమజ్జనకః. ని. తాతస్తుజనకఃపితేత్యమరః - మాంఅనైషధాయైవ సలాదన్యస్సావన జుహోతిదదాతి కిమితకామః తదాశరీరశేషాం మృతాం కృశానా నజుహోతి కిం నతుజీవంతీంనాప్యగ్నేరన్యత్ర జుహోతీత్యర్థః - తదంగీకర్తవ్యమేవేతిభావః - కుతః సజనకః - తనూజన్మతనోరాత్మజాశరీరస్య ఈష్టేస్యామిధవతీత్యర్థః - అధిగర్థదయేశాం కర్మణీతశేషేపిష్ఠీ, తథాశిశరీరస్య పితృస్వామికత్వేపిత్యర్థః - మత్స్పృణానాథస్తు సలవేనప్రాణానామతజ్జన్యత్వాదితిభావః - అతోమయ్యవిశ్వాసంమామర్హిత్యర్థః.

తదేకదాసీత్వపదాదుదగ్రే మదీప్సితే సాధువిధిత్సుతాతే,
అహేళినాకింనలిసివిధతై సుధాకరేణాపి సుధాకరేణ. 80

ఫలితమాహ. తదేకేతి. తస్యసలస్యఏకశ్చైవ దాసీత్వంతేదేపచమధకారః తస్మాదుదగ్రే అధికేమదీప్సితే పత్నీత్వయాపేవిషయే తేతవ విధిత్సుతాదిర్నిత్యైవ సాధుసా

ధ్వీ అవిచారేణ మన్మనోరథపూరణమేవతేయుక్తమిత్యర్థః - సాధ్యుతి సామాన్యోపక్రమాన్న పుంసకత్వం శక్యంహిశ్యమాంసేనాపి త్కున్నివర్తయతు మితిభాష్యకారవచనాత్ - నమకిమత్రాభినివేశేనగుణవత్తరయువాంతర స్వీకారకోదోషస్తతాహ, అహేళినేతి. నలిసి - సుధాకరేణ అమృతనిధినాపి అహేళినాఅసూర్యేణసుధాకరేణచంద్రేణ కింవిధతైకిం తేనతస్యాఇతిభావః తద్వన్యమాపియువాంతరేణేతిభావః - దృష్టాంతాలంకారః.

తదేకలుభేహృదిమే సిలబుం చింతానచింతామణిమప్యనర్ఘమ్,
విత్తేమమైకస్సకలత్రిలోకీ సారోనిధిః పద్మముఖస్సవ. 81

తదితి. కించ తస్సిన్నలవవైకస్మిక్ లుభేహృలుపే మేహృది అనర్ఘంచింతామణిమపి లబ్ధుం చింతావిచారోనాస్తి తథావిత్తే ధనవిషయేపి మమసకలత్రిలోకీసారః త్రైలోక్యక్రేష్టః పద్మముఖః పద్మాననః సనలవన త్రైలోక్యసారః పద్మముఖోనిధిః సలాదన్యత్రమత్రాపిమేస్పృహ నాస్తికిమతయువాంతర ఇతిభావః.

శ్రుతశ్చదృష్టశ్చహరిత్సుమోహా ధ్యాతశ్చనీరంధ్రితబుద్ధిధారం,
మమాద్యత్తత్ప్రిప్తిరసువ్యయోనా హస్తేతవాస్తేద్యయమేవశేషః.

శ్రుతశ్చేతి. కింబచునా సనలః శ్రుతఃసూత్రద్విజపందిచారణాదిముఖాదాకర్ణితః మోహాత్ భ్రాంతివశాత్ హరిత్సుదితుద్వష్టః సాక్షాత్కృతశ్చ తథానీరంధ్రితబుద్ధిధారం నిరంతరీకృత తదేకవిషయబుద్ధిప్రవాహంయథాతథా - ధ్యాతఃచింతితశ్చ తథాద్యమమతత్ప్రాప్తిః నశప్రాప్తిః అమన్యయః ప్రాణత్యాగోవా ద్యయమేవద్వయోరన్యతర ఏవేత్యర్థః - శేషః కార్యశేషః - సచ-తవహస్తే-అస్తేశ్వదాయ తస్మిన్తీత్యర్థః - అత్రతత్పదార్థశ్రవణమనననిధిధ్యానసంపన్నస్యబ్రహ్మప్రాప్తిమసఖోచ్ఛేదలక్షణో మోక్షో గుర్వా యత్త ఏవేత్యర్థాంతరప్రతితి ర్ధ్వనిశేష, అభిధాయః ప్రకృతార్థనియంత్రణాదితి సంక్షేపః.

సంచీయతామాశ్రుతపాలనోత్థం మత్స్పృణావిశ్రాణనజంచపుణ్యమ్,
వార్యతామార్యవృథావిశంకా భద్రేషిముద్రేయమయేభృశంకా.

సంచీయతామితి. హేమాంస ఆశ్రుతపాలనోత్థం ప్రతిజ్ఞాతార్థనిర్వాహాత్వన్నం. ని. అంగీకృతమాశ్రుతం ప్రతిజ్ఞాతమిత్యమరః - మత్స్పృణానాం విశ్రాణనంచానం తజ్జంచపుణ్యంసుకృతం సంచీయతాం హేతర్యవృథావిశంకా సంక్షేపః నివాత్యతాంత్యజ్యతాం అయేతంగ భద్రేపూర్వోక్త పుణ్యరూపే శ్రేయస్యపి విషయేభృశంకేయం ముద్రాబౌదాసీన్యం శ్రేయసి నోదాసిశన్యమిత్యర్థః.

అలంబిలంఘ్యసియవిజ్ఞయాచాం కృత్యాపి వామ్యంవివిధంవిధేయే,
యశఃపథాదాశ్రవతాప్యదోథా త్థలుస్థలిత్వాస్తఖలోక్తిభేలాత్.

అలమితి. హేసియప్రీతికర విజ్ఞవిశేషజ్ఞ ఉభయత్రైగుణేత్యాది నాకప్రత్య
యః - యాచాంపార్థనాం బిలంఘ్యలం యాచాంభంగోసకార్యిత్యర్థః విధేయేవి
నీతజనే వివిధంవామ్యం వక్రత్వం కృత్యాప్యలం తచ్చనకార్యమిత్యర్థః - ఆశ్రవోయ
థోక్తకారీ. ని. పంచనేగితఆశ్రవిత్యమరః - తస్యభావస్తతానైపదంపదక్షేపఃతమ
త్థాత్ - అస్తఖలోక్తిభేలాత్ అస్తానిరస్తాఖలోక్తిభేలామిథ్యాపాపవినోదోయేనతస్తా
త్ యశఃపథాత్ స్థలిత్వాచరిత్వాఖలుసస్థితవ్యమిత్యర్థః అన్యథాయశోహనిస్సాన్యదితి
భావః. ని. నిషేధవాక్యాలంకారజిజ్ఞాసానునయే ఖల్విత్యమరః - అలంఖల్వోః ప్రతి
షేధయోగ్యాదినిో భయత్రాప్తిప్రత్యయః - ఇహసపాదాదాఖల్వాదయదితి నిషే
ధస్యోద్యేజకాభిప్రాయత్వాన్న ఇర్థస్య ఖలుశబ్దస్యానద్యేజకత్వాన్న ఇన్వాదేన పాదాదా
ప్రయోగోనదుప్యతీత్యనుసంధేయమ్.

స్వజీవమప్యార్తముదేదదద్భ్యస్తవత్రపానేదృశబద్ధముప్యే,
మహ్యంమదీయాన్యదనూనదితోస్థర్థ్యకరాద్భ్యశ్శతికీర్తిభావః. 85

స్వేతి. హేహంస ఈదృశబద్ధముప్యే ఈదృశకష్టలుభస్యతప ఆర్తానాంముదేప్రీ
త్యై స్వజీవమపిదదద్భ్యః స్వప్రాణ్యయేనాపి పరప్రాణత్రాణంపర్యదోభ్యై జీమాత
వాహనాదిభ్యైత్యర్థః జీవం జీమాతవాహనఇతిప్రసిద్ధేః, త్రపానేతికామః, త్రపాయాః
మనఃప్రత్యాచృత్తిరూపత్వాత్తదక్షేపయాతేమమపాదానత్వాత్పంచమీ యన్యస్తాత్
మదీయానేనఅనూక్ప్రాణాక్ మహ్యమదితోస్థర్థ్యకరాద్భ్యశ్శతికీర్తిభావః.
త్ భృశ్యతిసచైతత్తవార్హమితిభావః.

దత్త్యాత్మజీవంత్యయిజీవదేపి శుద్ధ్యామిజీవాధికదేతుకేన,
విధేహితస్తాంత్యదృణేష్యశోధుమముద్రదారిద్ర్యనముద్రమగ్నామ్.

దత్త్యేతి. కించ జీవదేప్రాణప్రదే త్యయివిషయేఆత్మజీవంత్యాయాదత్త్యాపిశు
ద్ధ్యామి అన్యన్యంగమిన్యమిత్యర్థః - కించుజీవాదధికఃప్రియః తద్ధేత్యయికేనశుద్ధ్యామి
నకేనాపి, తత్తుల్యస్త్యభావాదిత్యర్థః - సంప్రీతప్రాణాః ప్రాణైస్సమాః ప్రాణాభిస
మంతుసకించిదితిభావః - తత్ తస్తాత్తవభావాదేనమాత్మ దృణేషువియే, ఆశోధు
మ్యుగ్రస్తా భవతుమేవ అనుద్రే ఆపరిమితే, దారిద్ర్యంత్యదేషునస్త్యభావరూపం
తస్మిన్నేవ సముద్రేమగ్నాంవిధేహి నశసంఘటనేన మామ్యుగ్రస్తాం కుర్విత్యర్థః -
ఆశోధంమగ్నామితిమగ్నత్వానువాదేనా శుద్ధిర్విధియేత్ దరిద్రాణామృణిముక్తిం
స్తీతిభావః.

క్రీణీష్వమజ్జీవితమేవపణ్యా మన్యంనచేద్యస్తుతదస్తుపుణ్యమ్,
జీనేశదాతర్యదితేనదాతుంయశోపితావత్ప్రభవామిగాతుమ్. 87

క్రీణీష్వేతి. హేజీవేశదాతఃప్రాణేశ్వరప్రద మజ్జీవితమేవ పణ్యంక్రేయం వస్తు
క్రీణీష్వతివి తేశరూపమూల్యాదాసేనస్వీకురుష్యేత్యర్థః. అన్యదేతన్మూల్యమరూపం
వస్త్యంతరం నాప్తిచేత్ - తత్త్వైపుణ్యం సుకృతం-ఆస్తు-కించ-యదితేతుభ్యం దాతుం
యత్కించిత్యైదాతుం సప్రభవామి నశశ్నోమితావత్త్వై యశోపిక్తింవాగాతుం
ప్రభవామి ఖ్యాతిసుకృతార్థమేవోపమరుష్యేత్యర్థః.

వరాటికోపక్రియయాపిలభ్యా న్నేభ్యాః కృతజ్ఞానధవాద్రియంతే,
ప్రాణైఃపణైస్సన్యం నిపుణం భణంతః క్రిణంతితానేవతు హంతసంతః.

అథవాసాధుస్యాభావ్యేనాపి పరోపకారంకుర్విత్యాహ. వరాటికేతి. అథవా
వరాటికోపక్రియయా కపర్దికాదానేనాపి లభ్యానసులభాక్ - కృతజ్ఞాన్ ఉపకా
రజ్ఞాన్ తావత్తేవబహుమన్యమానాన్ - ఇభ్యాఃధనికాః. ని. ఇన్యఅధోగ్యనీస్వామిత్య
మరః - నాద్రియంతే ధనలోభాన్నోపమన్యంతీత్యర్థః - సంతోవికేకీస్తు స్వమాత్మా
నం నిపుణంభణంతః ఏతేవయం త్వదధీనాఇతి సాధువదంతఇత్యర్థః. తానేవకృతజ్ఞాన్
ప్రాణైరేవపణైర్మూల్యైః క్రిణంతిత్యాత్మసాత్కుర్యంతి కిముతదనైరితిభావః - అతస్త్య
యాపిసతాకృతజ్ఞాహ ముపకర్తవ్యేతిభావః - హంతేతిహచ్ఛే.

సభూభృదప్తావలిలోకపాలా సైరే తదేకాగ్రధియఃప్రసేదే,
నహీతరస్తాన్ఘటతేయదేత్య స్వయంతదాప్తిప్రతిభూర్మమాభూః. 89

సఇతి. కించసభూభృన్నలః అస్తావలిలోకపాలాః తదాత్మకఇత్యర్థః. శ్లో. అస్తా
భిర్లోకపాలానాంమాత్రాభిర్నిత్యోన్మప ఇతస్తరణాత్ - అతేవతదేకాగ్రధియః
నత్రకతానబుద్ధేఃమేమమతైర్లోకపాలైః ప్రసేదేప్రసన్నం భావేలిట్ దేవతాహిభ్యా
యతః ప్రసేదంతీతిభావః - తతః ఇతరస్తాన్ఘటప్రసాదాత్ అన్యభోగ్యర్థః-త్వం స్వయ
మేవ ఏత్యాగభ్య-మమ-తదాప్తిప్రతిభూః. నలప్రాప్తిలగ్నోభూరియత్ - తన్నకు
టతేహి - తత్ప్రసాదాభావే తుతోమమేదం క్రేయ ఇతిభావః.

అకాండమేవాత్మభువార్జితస్య భూత్వాపిమూలంమయివీరణస్య,
భవాన్న మేకింనశదత్వమేత్యకరాహృదశ్చందనలేపకృత్యమ్. 90

అకాండమితి. హేహంస విషక్షి. ని. వివిష్కిరపత్త్రాణిత్యమరః - రోరితి
రేఫలోపే ధృలోపేపూర్వస్యదీర్ఘోణఇతిదీర్ఘః - భవాన్ - అకాండంఅననరవీవ
అత్యంతసంయోగేద్వితీయా ఆత్మభువాకామేనమయివియే ఆర్జితస్యౌశస్యరణస్య
గాధప్రహరలక్షణమూలం హంసానామదీపకత్వేన నిదానంభూత్వాపి అన్యత్

కాండఃపండః తద్వర్జితమకాండం యథాతథా - అత్తభువాబ్రహ్మణా అజ్ఞితస్యస్మప్తస్య
 వీరణస్యత్వణవిశేషస్య మూలంమూలావయవో భూత్వా అతపివనలదత్వం నైషగదాత్పు
 త్వం అన్యత్ర ఉశీరణత్వంచపత్వ మేహృదశ్చందనలేపకృత్యం శైత్యోత్పాదనం నక
 ర్తానకరిష్యతికిం కరిష్యత్యేవ పరోపకారశీలత్వాదితిభావః. ని.కాండోస్త్రీదండవాణా
 ర్వనగ్రావనరవారిషు, స్వాదీర్షణంవీరత్వణంమూలేస్యో శిరమస్త్రీయాం, అభయంనశే
 దంస్యేవమితిచామరః ఆత్రవీరణస్యేతిశబ్దశ్లేషః అన్యత్రార్థశ్లేషః తథాచ నలదత్వమే
 త్యేతి ప్రకృతాప్రకృతయో రభేదాధ్యవసాయేన హంస ఆరోప్యమాణోశిరత్వస్య ప్ర
 కృతతాదాత్మ్యేన చందనలేపకృత్యలక్షణ ప్రకృతకార్యోపయోగా త్వరిణామూలం
 కారః ఆరోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్యే పరిణామఇతిలక్షణాత్ - సచోక్తశ్లేష
 ప్రతిభోధాపిత ఇతిసంకరః.

అలంబిలంబ్యత్వరితుంహి వేలా కార్యేకిలస్థైర్యసహేవిచారః,
 గురూవదేశంప్రతిభవతీత్థా ప్రతీక్ష తేజాతునకాలమార్తిః. 91

అలమితి. హేహంస విలంబ్యాలం నవిలంబితస్య మిత్యర్థః-అలంఖ్యిత్వాదినా
 క్త్వా ప్రత్యయేల్యబాదేశః - త్వరితుంవేలాహి త్వరాకాలఃఖల్వయమిత్యర్థః - కాల
 సమయవేలాసుతుమక్ కుతఃస్థైర్యసహేవిలంబసహే కార్యేవిచారఃవిమర్శః కితేతి
 ప్రసిద్ధాఅన్యథావివస్వతఇతిభావః-తథాహి-తీత్థాశీఘ్రగ్రాహిణీ ప్రతిభాప్రజ్ఞాగురూప
 దేశమివ ఆర్తిరాధిః జాతుకదాపికాలం నప్రతీక్ష తేకాలక్షేపంనసహతఇత్యర్థః - ఉప
 మార్థాంతరన్యాసయోగ్యంసృష్టిః.

అభ్యర్థనీయస్సగతేనరాజా త్వయానశుద్ధాంతగతోమదర్థమ్,
 ప్రియాస్యదాక్షిణ్యబలాత్క్రమతోహితదోదయేదన్యవధూనిషేధః.

అథానంతరకృత్యం స విశేషముపదిశతి అభ్యర్థనీయ ఇత్యాదిసాక్షోకపంచకేన.
 గతేనఇతోయాతేన-త్వయా-సరాజానలః శుద్ధాంతగతోంతఃపురస్థః మదర్థం మత్ప్రి
 యోజనం నాభ్యర్థనీయఃనయాన్యః సహాదిత్వాద్వికర్షకత్వం అతపివాప్రధానేదుహా
 దీనామితిరాజ్ఞోభిహితకర్మత్వం, కుతఃహియస్తాత్-తదాత్మన్వికారే ప్రియాణామా
 స్యదాక్షిణ్యం ముఖావలోకనోక్త తచ్ఛందానువృత్తిత్వబుద్ధిః తేనబలాత్క్రమః బలా
 త్వప్రసరితః అన్యవధూనిషేధః ఉదయేదుత్పద్యేతి.

శుద్ధాంతసంభోగ నితాంతత్వప్తే ననైషధేకార్య మిదంనిగాద్యమ్,
 అపాంహితృస్తాయనవారిధారా స్వాదుస్సుగంధిస్సృదతేతుమారా.

శుద్ధాంతేతి. కించశుద్ధాంతసంభోగేన అంతఃపురస్త్రీ సంభోగేన నితాంత
 త్వప్తే అత్యంతత్వప్తే నైషగేనలేవిషయే ఇదంకార్యం ననిగాద్యం ననిగదితన్యం ఋహ

లోర్ణ్యత్ గదమదేత్వాదిసాసోప సగ్రాద్యతోనిషేధాత్ తథాహి- అపాంత్వస్తాయ
 అద్భిస్తృప్తాయేత్యర్థః సూ. పూరణగుణేత్వాదినా వస్తీసమాసప్రతిషేధా దేజ్ఞాపకాత్
 షష్ఠీ రుచ్యర్థానాం ప్రీయమాణఇతి సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ, స్వాదుర్గుధురా సుగంధిః
 కర్పూరాదివాసనయా శోభనగంధా అత్రకవినాం నిరంకుశత్వాద్గంధస్యేత్వై తథే
 కాంతగ్రహణమితి నియమానాదరః, తుమారాశీతలా వారిధారా నస్సదతేనరోచతే
 దృష్టాంతాలంకారః.

విజ్ఞాపనీయా నగిరోమదర్థాః క్రుధాకదుష్టే హృది నైషధస్య,
 పిత్రేనదూనే రసనేసితాపి తిక్తాయతే హంసకులవతంస. 94

విజ్ఞాపనీయాఇతి. హేహంసకులవతంస నైషధస్య నలస్య హృది హృదయే
 కుగ్రహక్రోధేనకదుష్టేనతిసూ. కవంచోష్ణఇతిచకారాతో-నకదాదేశః, మహ్యమిహమ
 దర్థాః అర్థేనసహనిత్యసమాసోవిశేష్యలింగతాచ వక్తవ్యా, గిరోవాచః నవిజ్ఞాప
 నీయాః క్రోధావస్థాయాం నవిజ్ఞాప్యాఇత్యర్థః తథాహి పిత్రేనపిత్రతోషేణ దూనే
 దూషితే రసనే రసనేంద్రియే సితాశర్కరాపి తిక్తాయతే అతిక్తాతిక్తాభవతి భృశా
 దిత్వాత్-అనుదాత్తజిత ఇత్యాత్మనేపదం అత్రాపిదృష్టాంతాలంకారః.

ధరాతురాసాహి మదర్థయాచ్ఛా కార్యానకార్యాంతరచుంబిచిత్రే,
 తదార్థితస్యానవబోధనిద్రా భిభర్త్యవజ్ఞచరణస్యముద్రామ్. 95

ధరేతి. తురంత్యరితుంసాహాయత్యభిభవత్యరీనితి తురాసాడిందః సాహాయతే
 శ్చారాదికత్వాత్ప్రియ-సహివృత్తిత్వాదినా పూర్వపదస్యదీర్ఘః ప్రకృతిగ్రహణేణ్యధిక
 స్యాపి గ్రహణాత్, ముగ్రబోధస్తుతురా శబ్దంటాబంతమాహ, అజాదిమసాద్రూపత్వా
 భావాత్సహే స్వాదస్యఇతిషత్వంనాస్తి, తస్మిన్ధరాతురాసాహి భూమింద్రే నశే
 కార్యాంతరచుంబిచిత్రే అన్యకార్యవ్యాసక్తచిత్రేనతిమదర్థయాచ్ఛా మత్ప్రియోజనప్రా
 ర్థనా నకార్యతథాహి-తదాన్యా సంగకాలే ఆర్థితస్య ప్రార్థితార్థస్య అనవబోధో
 బోధాభావః సపివనిద్రాసా అనజ్ఞాచణస్యానాదరస్య ముద్రామభిజ్ఞానం భిభర్తి అనా
 దరప్రతితిం కరోతీత్యర్థః తచ్చాతీకన్యమితిభావః.

విజ్ఞేనవిజ్ఞాప్య మిదంనరేంద్రే తస్మాత్త్వయాస్తి సమయంసమీక్ష్య,
 ఆత్యంతికాసిద్ధి విలంబసిద్ధోఽన్యః కార్యస్యకార్యస్య శుభావిభాతి. 96

విజ్ఞేనేతి. తస్మాదుక్తకారణాత్ - విజ్ఞేనవివేకినా-త్వయా- సమయంసమీక్ష్య
 ఇదంకార్యం అస్మిన్సరేంద్రే విషయేవిజ్ఞాప్యం నస్యేవం కార్యవిలంబస్యాదిత్వా
 శంక్యాహ. ఆత్యంతికేతి. హేహంసకార్యస్య ఆత్యంతికాసిద్ధి విలంబసిద్ధోర్వర్త్యధే ఆర్య
 స్యవిదుః - తేతవ - కాకతరా శుభాసమీచీనా విభాతిప్రతిభాతి అనవసరవిజ్ఞాపనేన
 కార్యవిఘాతాద్యరం విలంబనేనాపి కార్యసాధనమితిభావః.

ఇత్యుక్తవత్సాయదలూపి లజ్జా సానాచితీచేతసినశ్చకాస్తు,
స్మరస్తుసాక్షీతదదోషతాయా మున్నాద్యయ స్తత్త దవీవదత్తాం. 97

ఇతి. ఇతిథం ఉక్తవత్సాయభైర్యులజ్జా అలోపి త్యక్తేతియత్ - సా-విధే
యప్రాధాన్యాత్ స్త్రీలింగనిర్దేశః అనాచితీ అనాచిత్యంకథంనోస్తాకంశృణ్వతాం
చేతసినకాస్తు కింతుతస్యలజ్జాత్వాగస్యఅదోషతాయాం స్మరఃసాక్షీప్రమాణం యఃస్మరః
తాంభైమింశున్నాదోన్నాదానస్థాం ప్రాపయ్యత తదనుచితం అవీవదత్ వాదయతిస్తవద
తేర్థాచక్ గతిబుద్ధిత్యానినావద తేరణికర్తుఃకర్మత్వం ప్రకృతిస్థస్మరస్మాద్యయందోషా
నకామోపహతచేతసఇతిభావః.

ఉన్నతమాసాద్యహరఃస్మరశ్చ ద్వావప్యసీమాంముదముద్వహేతే,
పూర్వఃస్మరస్మృతయాప్రమానం నూనంద్వితీయోవిరహాధిదూనమ్.

ననుకామోవాకిమర్థమేవం కారయతిత్వాశంక్యతస్యాశం నిసర్గోయనున్నతేన
క్రీడతీతిసప్యస్తాంతమాహ. - ఉన్నతమితి. హరఃస్మరశ్చద్వావపి ఉన్నతమాసాద్యఅసీ
మానంతాంముదముద్వహేతే వహేఃస్మరితేత్వాదాత్మనేపదం - కింతు తత్రనిర్దేశక్ర
మాత్ పూర్వఃపూర్వోక్తహరః స్మరస్మృతయా స్మరద్వేషితయాప్రమానం చత్తూర్
కుసుమం తస్యతదాయుధ తయేతిభావః, నూనం, ద్వితీయఃస్మరస్తు విరహాధిదూనంవిర
హవ్యభాతస్తం ఉన్నాదావస్థాపన్నమిత్యర్థః - తత్రవిరోధలాభాదితిభావః. ని. ఉన్న
తఉన్నాదవతి చత్తూర్ముదుకుందయోరితివిశ్వః ఉభయోరభేదాధ్యవసాయా త్వమా
నధర్మత్వం : విశేషణమాత్రణేనాత్మీకృతా ప్రకృతగోచరత్వాత్ప్రభయశ్లేషః తేన
హరవత్ స్మరోపి ఉన్నతమియఇత్యుపమాగమ్యతే.

తథాభిధాతీమధరాజపుత్రీం నిర్ణయతాంనైషధబద్ధరాగామ్,
అమోచిచంచూపుటమానముద్రా విహాయసా తేనవిహస్యభూయః.

తథేతి. అథానంతరం తథా అభిధాత్రీంనక్త్రీం తాంరాజపుత్రీంనైషధసేబద్ధ
రాగాం నిర్ణయతేనవిహాయసా విహంగేన విహస్యభూయః పునఃచంచూపుట మాన
ముద్రానిర్వచనత్వం అమోచిఅవాదీత్యర్థః.

ఇదంయదిత్యౌపతిపుత్రితత్త్వం పశ్యామితన్నస్వవిధేయమస్మిక్,
త్వాముచ్చకైస్తాపయతాన్యపంచ పంచేషునైవాజనియోజనేయం.

ఇదమితి. హేత్వౌపతిపుత్రి ఇదంత్యయక్తం తత్త్వం సత్యంయదితత్తర్హి అస్మి
న్విషయేస్వవిధేయం మత్స్యశ్యేనసశ్యామికింతుత్వాంస్వపంశంచ ఉచ్చక్షేరత్వంతం
తాపయతాపంచేషునైవ ఇయంయోనాయువయోస్సంఘటనా అజనినితా, జనేః
కర్మణిలబ్ధిచిత్ - చిహ్నం.

త్వద్బద్ధబుద్ధేర్భూరింద్రియాణాం
తస్యోపవాసప్రతిసాం తపోభిః,
త్వామద్యలభ్యామృతత్వప్తిభాజాం
స్వం దేవభూయం చరితార్థమస్తు.

101

త్వది. కింతుత్వద్బద్ధబుద్ధేర్భూరింద్రియాణాం త్వదాసక్తచిత్తస్యత్వామేవధ్యాయతఇత్యర్థః - అత
ఏవతస్యలభ్య ఉపవాసప్రతిసాం త్వదాసక్తాద్విషయాంతర వ్యాప్యత్వానాం తపోభిః
క్తోపవాసప్రతిసామైః అద్యత్వాంలభ్యా మన్సుభేనలబ్ధప్రాయాం నిశ్చిత్తసాక్షాత్ప్ర
త్యేతిచగవ్యతే - అతఏవామృతేనయాత్వప్తి స్తద్భాజాం బహిరింద్రియాణాం స్వం
స్వకీయం దేవభూయం దేవత్వమింద్రియత్వం సురత్వంచ. ని. దేవస్సురేషు సేరాజ్ఞదేవ
మాఖ్యాత మింద్రియమితివిశ్వః చరితార్థంసఫలం అస్తు అమృతపానైకఫలత్వా దేవ
త్వస్యేతిభావః - అభిధాయఃప్రకృతాన్ధేనియమనాత్ అర్థాంతరప్రతితిర్ధ్వనిరేవేత్యను
సంధేయమ్.

తుల్యావయోర్మూర్తిరభూన్మదీయాదగ్ధాపరంసాస్యనతాప్యతేపి,
ఇత్యభ్యసూయన్నివదేహతాపం తస్యాతను స్తద్విరహాద్విపత్తే.

యదుక్తంస్వపంచపంచేషు స్థాపయతీతితదాహ. తుల్యేతి. ఆవయోః నలస్యమ
మచేత్త్యర్థః త్వదాదీనిసర్వేర్నిత్యమితి సర్వగ్రహణాత్త్వదాదీనాం సలేనసహోక్తాత్వ
దాదేత్వేషః మూర్తిస్తయః తుల్యాతుల్యరూపా అభూత్ అత్రమదీయాసామూర్తిసవరం
నిశ్చేషదగ్ధాభస్మీకృతాఅస్యలభ్యమూర్తిస్తునతాప్యతేపి తాపమపి నప్రాప్యతఇతిహే
తోఅభ్యసూయన్నివ ఈర్ష్యని వేత్త్యతేన్ప్రీత్యాఅతనురసంగఃత్వద్విరహోత్తద్విరహమే
వరంభీనున్విష్యేత్త్యర్థః - తస్యనలస్యదేహతాపం విధతే తస్మాద్విధిపదముపతిష్ఠితేతే
మనోరథ ఇతిభావః.

లిపిందృశాభిత్తివిభూషణంతావం నృపఃపిబన్నాదరనిర్నిమేషః,
చక్షుర్జలైరార్జితమాత్మచక్షూరాగంసధత్తేరచితంత్యయాను. 103

అథాస్యదిశాపస్తాంవర్ణయత్ చక్షుఃప్రీతిం తాన్వ్యోకద్వయేనాహ. లిపిమి
తి. హేత్వేమిసన్యపఃభిత్తివిభూషణంసద్యాంకారభూతాం లిపించిత్రమయాంత్యాం
అదశేణాస్థయా నిర్నిమేషః దృశాపిబక్ చక్షుర్జలైర్నిర్నిమేషత్వ కృతైరశ్రుభిః అర్జి
తంత్యయాను త్వయావారచితం ఆత్మచక్షుషో రాగమాయణ్య మనురాగంచధత్తేఅతో
భయకారణ సంభవాదుభయస్సిన్నపిరాగే జాతేశ్లేషమహిమ్నా ఏకత్రాభిమానా
త్క్రూరచిత్తేషుసందేహః.

పాతుర్దృశాలేఖ్యమయీంనృపస్య త్వామాదరాదస్తనిమిలయాస్తి,
మమేదమిత్యశ్రుణినేత్రవృత్తేః ప్రీతేర్నిమేషచ్ఛిదయావినాదః. 104

ఇమమేవార్థంభంగ్యంతరేణాహ. పాతురితి. అస్తనిమిలయా నిర్నిమేషయా
దృశా ఆలేఖ్యమయీంచిత్రగతాంత్యాంఆదరాత్పాతుః దృష్టాంత్యర్థః పిబతే స్తృప్సృ
త్యయః - అతఏవసలోకేత్యాదివాషష్ఠీప్రతిషేధాత్వా మితిద్వితీయా, స్తృప్సృనేత్రవృ
త్తేఃనేత్రప్రవృత్తేః ప్రీతేశ్చతుఃప్రీతేఃనిమేషస్యచ్ఛిదయావచ్చేదేనసహనేత్రవృత్త్యేతిశే
షః భదాదిత్యాదశ్చృత్తీయః అశ్రుణివిషయే ఇదమశ్రుమమేతిమత్కృతంమత్కృత
మితి వివాదఃకలహోస్తి భవతీత్యర్థః ఆతిగాఢాచక్షుఃప్రీతిరిత్యర్థః.

త్వంపూర్ణతాభైమిబహిర్గతాపి ప్రాణాయితానాసికయాస్యగత్యా,
నచిత్తమాక్రమతి తత్రచిత్రమేతన్మనోయద్భవదేకవృత్తి. 105

అభమనస్సంగమాహ. త్వమితి. హేభైమి త్వంబహిర్గతాపిహృద్గతా అంతర్గతా
అపిర్విరోధే తస్యాభాసత్వాద్విరోధాభాసోలంకారః ఆస్యనలస్య కయాగత్యాకేనప్ర
కారేణ ప్రాణాయితాప్రాణవదాదరితా ప్యాణసమాఉపమానా దాచారకర్తృఃకృజ్జ్వ
త్యయః - నాసికస్యనేత్ర్యర్థః యతఃప్రాణోపి నాసికయానాసాద్వారా ఆస్యగత్యామ
ఖద్వా రేణోచ్ఛ్వాస నిశ్వాసరూపేణ బహిర్గతోపి అంతర్గతోభవతీతి శబ్దశ్లేషః అతఏవ
ప్రాణాయితేతి శ్లిష్టవిశేషణేయముపమాపూర్వోక్త విరోధాభాసేన సఽర్థేర్థా తత్ర
ప్రాణాయితత్వేచిత్రం ఆశ్చర్యరసః చిత్రంనాక్రమతి నకించిచ్చిత్రమిత్యర్థః కుతః -
యద్యస్తాదేతన్నోనలచిత్రం భవతీత్యమేవైకావృత్తి ర్జీవికాయస్య తదభ్యుదేకవృత్తి
భవచ్ఛబ్దస్యసర్వనామత్వాత్సర్వనామ్నోవృత్తిమాత్రే పునద్యావఇతి పునద్యావః.
జీవితభూతస్యప్రాణాయితత్వేకించిత్రం జీవితస్యప్రాణధారణాత్తకత్వాదితిభావః.

అజస్రమారోహసిదూరదీర్ఘాం సంకల్పసోపానతతింతదీయాం,
శ్వాసాన్సవర్షత్యధికంపునర్యధ్వానాత్తవత్వన్మయతాంతదాప్య.

అభద్వాభ్యాం సంకల్పాన్సామాహ. అజస్రమితి. దూరదీర్ఘమత్యాయతాం పదీ
యాంసతీయాం సంకల్పమనోరథా ఏవసోపానానితేషాంతతింపక్తిం అజస్రం త్వమా
రోహసి శ్వాసాన్సవః సవలః అధికంసర్వతిముంచతీయియత్ - తత్త్వాన్సవర్షణం తన
ధ్యానాత్ త్వన్మయతాం త్వదాత్మకత్వం అప్యప్రాప్య ఆప్నోతేరాశ్చేపూర్వాత్
క్వాయాం సమానేనసంభూయఇతి క్త్వోల్యబాదేశః నూనమిత్యేషః అన్యథాకథమన్యా
యా సాదస్యశ్వాస మోక్షఇతిభావః - ఆత్రశ్వాససోపానాహోహయోః కార్య
కారణయో ర్వయధికరణ్యోక్తేరసంగత్యలంకారః. శ్లో. కార్యకారణయోర్భిన్న

దేశ్యతేస్యాదసంగతి రితిలక్షణాత్ - తన్మూలాచేయం నలస్యదమయంతీ తాదాత్మ్యో
త్ప్రేక్షేతీసంకరః.

హృత్తస్య యాం మంత్రయతే రహస్త్వాం
తాంవ్యక్తమామంత్రయతేముఖంయత్,
తద్వైరిపుష్పాయుధమిత్రచంద్ర
సఖ్యాచితీ సాఖలు తన్ముఖస్య.

107

హృదితి. తస్యనలస్య హృత్ హృదయంకర్తృయాంత్యాంరహఃఉపాంశు. ని.
రహశ్చోపాంశుచాలింగఇత్యురః మంత్రయతేఃసంభాషతే తాంత్యాంముఖం కర్తృ
స్యక్తంప్రకాశ మామంత్రయతే సంభాషతే హేప్రియే క్వయాసి మామనుయాంతం
పశ్యేత్యేవముచ్చైరచ్చాయతీయియత్ - సా తద్రహస్యప్రకాశనం విధేయప్రాధా
న్యాత్ ప్రీలింగతా తన్ముఖస్య తద్వైరిణో నలద్యేషిణః పుష్పాయుధస్యమిత్రంసహ
చరశ్చంద్రః తేనయత్సఖ్యంమైత్రీ సాదృశ్యంశస్యాచితీచైచిత్యంఖలు అరిమిత్రమిత్ర
స్యాప్యరిత్వా దుచితమేతద్రహస్య భేదనమిత్యర్థః అత్రముఖః కర్తృకరహస్యో భేదన
స్యోక్తవైరినిమిత్రకత్వ ముత్ప్రేక్ష్యతే.

స్థితస్యరాత్రావధిశయ్యశయాం మోహేమనస్తస్య నిమజ్జయంతీ,
ఆలింగ్యయాచుంబతిలోచనేసా నిద్రాధునానత్వదృతేంగనావా.

ఆభైకేన జాగరమరతించాహ. స్థితస్యేతి. రాత్రాశయా మధిశయ్యశయా
యాంశయిత్వానూ. అధిశీక్తస్థానాంకర్మశ్యధికరణస్యకర్తృత్వం, స్థితస్యనలస్యమనో
మోహే సుఖపారవశ్యే నిమజ్జయంతీ సతీయా ఆలింగ్యలోచనేచుంబతి సానిద్రాత్వ
దృతేత్వత్తోవినానూ. ఆన్యారాదితరరేణత్వాదివా పంచమిత్యద్విరహభేదోః త్వదన్యా
చేతిద్రష్టవ్యం అంగనావా అధునానాస్తి నిద్రానిషేధాజ్జాగరః అంగనాంతరనిషేధా
ద్విషయ ద్యేషులక్షణా అరతిశ్చోక్తాఅత్రనిద్రాంగనయోః ప్రస్తుతయో రేవాలింగనాక్షీ
చుంబనాదిధర్మ సామ్యాదౌపమ్యప్రతీతేః కేవలప్రకృత్యగోచరాతుల్యయోగితా. శ్లో.
ప్రస్తుతాప్రస్తుతానాంచ కేవలం తుల్యధర్మతః, దౌపమ్యంగమ్యతేయత్ర సామతా
తుల్యయోగితే తిలక్షణాత్.

స్మరేణనిస్త్యవృత్తైవబాణైర్లావణ్యశేషాం కృశతామనాయి,
అనగ్ధతామప్యయమాప్యమానః స్వధ్ధాంససార్ధం విజహతితేన. 109

అభకార్యాన్సామాహ. స్మరేణేతి. అయంసలః స్మరేణబాణైఃనిస్త్యనిశా
త్యవృత్తైవ లావణ్యంకాంతివిశేషః ని. ముక్తాశలేషు చ్ఛాయాయా స్తరశత్యమివాంతరా,
ప్రతిభాతియదంగేషు తల్లావణ్యమిహోచ్యతఇతిభూపాలః తదేవ శేషోయస్యాస్తాం

కృతాంకార్కృతానామనీతః, నయతేర్దికర్తకత్వాదప్రధానేకర్తణీయత్. ప్రధానకర్తృజ్ఞాత్యే యేలాదీనామర్దికర్తృజ్ఞామితచనాత్-పుధాత్వంవ్యవక్తితనంగతాం కృతాంగతాం అనుదరాకన్యేతి వదిషదర్థేనఞ్చసమానః ఆప్యమానో నీయమానోపి పూర్వవదప్రధానే కర్తృజ్ఞానచప్రత్యయః-తేనస్మరణసార్థం స్వర్థానంవిజహాతి తథా పితంజగీషత్వేవేత్యర్థః - అంగకార్యేపిస్వర్థాబీజస్య లావణ్యస్యాకార్యాదంగ కర్మనంవృతైవేతిభావః - అతఏవ విశేషాక్తిరలంకారః. శ్లో. తత్సామగ్నిమహత్పత్తిర్విశేషాక్తిర్నిగద్యత ఇతిలక్షణాత్.

త్వత్ప్రిపకాత్ప్రిస్యతినై నసోపి త్వయ్యేషదాన్యేపి నలజ్జతేయత్, స్మరణబానై రతితత్త్వతీత్యైర్హూనస్సభానోపి కియాకాకి మస్య.

అథద్వాభ్యాంలజ్జాత్యాగమాహ. - త్వదిత్యాది స్మరణతీత్యైర్హూనైః అతితత్త్వ శరీరమితీతేషః అస్యనలస్యస్వభావోపి పాపభీరుత్వ నీచకృత్యగర్హితాచ్ఛిల్యమపి కియానలౌప్యనః కిమిత్వత్యేత్తా మతః యద్యస్మాత్-త్వత్ప్రిప కాత్ప్రిత్యాప్తి సాధనాత్ ఏనసఃపాపాదపినత్రస్యతి, నూ. భీతారానాంభయపాతురిత్యపాదానత్వం ఏషనలః త్వయిదాన్యేపి విషయేనలజ్జతే.

స్మారంజ్వరంఘోర మపత్రపిష్టోః సిద్ధాగదంకారచయేచికిత్సా, నిదానమానా దవిశద్విశాలా సాంక్రామికీతస్య రుజేవలజ్జా. 111

స్తారమితి. ఘోరందారుణం స్మారంజ్వరంకౌముదతాపం చికిత్సాప్రతికర్తిరికిత నివాసఇతిథాతోః. నూ. గుప్తిజ్ఞ-ద్భృత్యస్క, నిదానమానాన్యధిపతీకారేషుస్థాప్యత ఇతిరోగప్రతీకారాధేసస్పృత్యయః - సనాశంసభిక్షుః నలొకేత్యాదివాషటీప్రతిషేధః-సిద్ధాగదంకారచయేసిద్ధవైద్యసంఘే కర్తృణ్యతో కారేసత్యాగదన్యేతి ముమాగమః నిదానమానాద్రోగ నిదానాసభిధానాధేతోః అపత్రపిష్టోః లజ్జాశీలస్యఅలంకృత్యాదివా ఇష్టుచ్ఛృత్యయః - తస్యనలస్య విశాలామహతీలజ్జాసంక్రమాదాగతా సాంక్రామికీరుజేన. అక్షిరోగోహ్యవస్తారః క్షయఃకుష్టంమూరికా. దర్శనాత్ స్పర్శనాద్దానాత్సంక్రామంతిసరాన్మరమిత్వక్తరోగఇవేత్యర్థః - భిదాదిత్వాదజ్వరిత్యయః అవిశత్ అజ్ఞాతనిదానాహిలజ్జాభావో భవంతీతిప్రసిద్ధిః.

బిభేతిరుస్తాసికిలే త్యక్తస్థా
త్వత్వాం కిలోవేత్యహసత్యకాండే,
యాంతీమివత్వామను యాత్యహేతో
రుక్తస్త్యయేవ పృతివక్తి మోఘమ్.

అథోస్తాదానసామాహ. - బిభేతితి. సనలః అకస్తాత్ అకాండే రుష్టామపితాసి కిలేతిబిభేతి అకాండే అననసకే త్వముపేత్యకిలసాప్యేన హసతి అహేతోరకస్తాద్యాంతీ మివగచ్ఛంతీమివత్వామనుయాతి త్వయోక్తభవమోఘం నిర్విషయంప్రతివక్తి సరోయముస్తాదానుభావః ఉస్తాదశ్చిత్తవిభిముః.

భవద్వియోగా భిదురార్తిధారా
యమన్వసు ర్జజ్జతి నిశ్చరణ్యః,
మూర్ఛామఘుద్విపమహంధ్యపంకే
హాహామహీభృద్భట కుంజరోయం.

అథమూర్ఛావస్తామాహ. - భసిదితి. భవత్యాఃవియోగోభవద్వియోగః సర్వనా మ్నావృత్తిమాత్రే పుంసద్భావఇతి పుంసద్భావః - తస్మిన్ అభిదురాతివిచ్ఛిన్నా విదిభిదిచ్ఛిదేసురచ-ఆర్తిధారా దుఃఖిపరంపరా తస్యాఏవయమన్వసుః యమునాయాః మూర్ఛామయం మూర్ఛావస్తారూపం ద్వీపంతత్రయన్వహంధ్యం మహామోహః తస్మిన్నేవపంకే అయంమహీభృద్భటో రాజవీరః సఏవకుంజరః శరణ్యఃత్రాణసమర్థః-తత్ర సాధుతియత్సృత్యయః-తద్రహితోనిశ్చరణ్యః నిరాలంబస్సృక్ మజ్జతి హాహేతిభేదే, రూపకాలంకారః - ఆర్తిధారాయాస్త్రమవికారత్వేన రూపసామ్యాద్యమనాత్వేన రూపణమ్.

సవ్యాపనవ్యత్యజనా ద్విరుక్తైః పంచేషు బాణైః పృథగార్జితాసు,
దశాసు శేషాఖిలుతద్దశాయా తయానభవపుష్పృతకురోకేణ. 114

దశమావస్థాతు తస్యకదాపి సుగమామాభూదిత్యాహ. - సన్యేతి. సవ్యాపన వ్యాభ్యాం వామదక్షిణాభ్యాం త్యజనాన్మోచనాత్ ద్వీరుక్తైః ద్వీగుణీకృతైః దశభిరిత్యర్థః - పంచేషు బాణైః పృథగార్జితాసు ప్రత్యేకముత్పాదితాసుదశాసు. శ్లో. దృజ్ఞన స్సంగసంకల్పజాగరఃకృతారతిః. పీఠ్యాగోస్తాదమూర్ఛంతా ఇత్యనంగదశాదశ. ఇత్యుక్తాసుచతుఃప్రీత్యాదిదశావస్థాసుమధ్యేశేషా అవశిష్టాయాతద్దశాఖిలుతద్దశాపి దశమావస్థేత్యర్థః తయైవకోరకేణ కలికయేతిరూపకం నభః పుష్పృతకుపుష్పితమస్తు సాదశాఖిపుష్పకల్పాస్తుకదాపి మాభూదిత్యర్థః- తచ్ఛత్వత్ప్రితిలాభాదిత్యర్థః పుష్ప వికసనఇతి ధాతురేవాదికః.

వ్యయిస్తరాధే న్నతతాస్తితేన ప్రస్తాపితో భూమిభృతాస్తితేన,
గత్యభూతస్సఫలోభవత్యా భావప్రతీత్యాగుణలోభవత్యాః. 115

తస్యాయాతి. కింబహునా. అహమపిత్వయివిషయేస్తరాధేః కామదుఃఖాధేతోః

సతతమస్మి తేననిత్యఖిన్నేన తేనభూమిభృతాన శేనప్రస్థాపితోస్మి అథాగత్యగుణలోభవ
త్యాభవత్యాస్తవభావప్రతిత్యా అభిప్రాయజ్ఞానేనసఫలోభూతః సిద్ధార్థోస్తీత్యర్థః.

ధన్యాసి వైదర్భిగుణై రుదారై ర్యయా సమాకృత్యత నైషధోపి,
ఇతఃస్తుతిఃకాఖలుచంద్రికాయా యదభిమవృత్తరళీకరోతి. 116

ధన్యాసీతి. పేవైదర్భి శ్లామి వైదర్భిరీతిరపి గమ్యతే ధనంలబ్ధీధన్యాఅసికృ
తార్థాసీత్యర్థః - ధనగణంలభేతియత్ ప్రత్యయః కుతః యయాత్వయా ఉదారైరత్యు
ప్తైః గుణైర్దానజ్ఞాదిభిః అన్యత్రోక్తేషుప్రసాదాదిభిః పాతైశ్శ్లోతిగమ్యతే - నైషధఃసలో
పి తాదృగ్విధోపీత్యర్థః - సమాకృత్యతసమ్యగాకృప్తః పశ్యత్యర్థః ఏతేనవైదర్భి
రీత్యాక్తేషాది గుణైర్భావక ఇవేత్యుపమాలంకారోవ్యజ్యతే తథాహి - చంద్రికాయాః
అభిమవితతిగంభీర మసీత్యర్థః ఉత్తరళీకరోతి షోభయతీతియత్ ఇతోధికాస్తుతిర్వర్ణ
నాకాఖలు నకాపీత్యర్థః - దృష్టాంతాలంకారః తేనసలస్యసముద్రగాంభీర్యం దమయం
త్యాశ్చంద్రికా సౌందర్యంచవ్యజ్యతే.

నలే సభాయా శృణి నానిశేవ

త్వయా సభాయాన్నిశయాశశీవ,

పునఃపున స్తద్యుగయ్యుగిధాతా

స్వభ్యాసమాస్తేనుయువాం యుయుత్సుః.

117

ఫలితామాహ. - నశేనేతి. శశినానిశేవత్వం నలేసభాయాఃభాహిభాతేరాశిషి
లిక్ సోపినిశయాశశివత్వయాభాయాత్ భాతు పూర్వసల్లిక్ కించఅత్రదైవానుకూ
ల్యమపి సంభావ్యత ఇత్యాహ. - పునఃపునః ముహుర్ముహుః తయో ర్నిశాశశినోయు
గం యుగ్గంయన క్రియోజనీతితద్యుగయుక్ క్రిప్, యువాంత్యాంసలంచ, త్వదాదీని
సర్వైర్విత్తమిత్త్యేకశేపః - యోక్తుమిచ్ఛః యుయుత్సుః యుజేస్సన్మంతాదుప్రత్య
యః, స్వభ్యాసం అభ్యాసస్యసమృద్ధౌ నిరంతరాభ్యాసఇత్యర్థః - సమృద్ధ్యర్థేవ్యయా
భావః- తతఃపరస్యాస్సప్రమ్యాః వైకల్పికోమభావః - ఆస్తేనుఅద్యాప్యభ్యసతి కిమిత్వ
ర్థః - అత్రతదాధ్యేచతుర్థ్యాఅమ్భావఇతి వ్యాఖ్యానే అభ్యాసార్థమధ్యస్యతీత్యర్థఃస్యా
త్ - తథాచాత్మాశ్రియస్సాన్యదిత్యుపేక్షణీయం ఆత్రదమయంతీనలయోరనోన్యస్యో
భాజననోక్తే రస్యోన్యాలంకారః పరస్పరక్రియాజననమనోన్యమితిలక్షణాత్ - స
పమాద్యయానుప్రాణితఇతి సంకరః తన్మూలాచేయంవిధాతుః పునఃపునః నిశాశశియోజ
నాయాం దమయంతీనలయోజనార్థాభ్యాసతోష్ఠేష్ఠేతి సంకరః.

స్తనద్వయేతనివరంతవై వ పృథోయది పాప్యతి నైషధస్య,

అనల్లవైదగ్యవివర్ధినీనాం పతావళీనాంగచనాసమాప్తిమ్. 118

స్తనద్వయఇతి. కించ నైషధస్యసలస్య అనల్పేనమాహతావై దగ్యేన వైపుణ్యేన
వివర్ధినీనాముజ్జ్వంభిణీనాం పతావళీనాంగచనాసమాప్తిం సంపూర్ణతాంప్రప్యతి
యదితర్హి హేతన్విపృథోపృథునిభాషితపుంస్కత్వాద్వికల్పే నపుంసద్భావఃతవైవపరం
స్తనద్వయేనాన్యస్యాస్తనద్వయ ఇత్యర్థః అన్యాసామయోగ్యాత్వా దితిభావః.

ఏకస్సుధాంశుర్నకథంచనస్యా త్వప్తిక్షమ స్తవ్నయనద్వయస్య,
త్వల్లోచనాసేచనక స్తదస్తు నలూస్యశీతద్యుతినద్యుతీయః. 119

ఏకఇతి. ఏకస్సుధాంశుః త్వన్నయనద్వయస్య కథంచనకథంచినమపి తృప్తా
ప్రీణనేక్షమోనస్యాత్ తత్తస్మాత్ నలూస్యశీతద్యుతినానలముఖచంద్రేణ సద్యుతీయ
స్సత్ త్వల్లోచనయోరాసేచనఃఅనంతత్వప్తికరోస్తు. ని. తదాసేచనకంతృప్తే రా
స్త్యంతోయస్యదర్శనా దిత్యుపరః - ఆసిచ్ఛతేఅప్యతేఅనందఅనేనేత్యాసేచనకరణే
ల్యుట్ సపవాసేచనకః.

అహతోతపఃకల్పతరుర్నలీయ స్తవ్నత్పాణిజాగ్రస్ఫురదంకురశీః,
త్వద్భ్రామ్యుగంయస్యఖలుద్విపతీ తవాధరోరజ్యతియత్కలంబః.

అథద్వాభ్యాం సలతపస్సాఫల్యమాహ. - అహతోత్యాది. నశోన్యాయంసలీయః
సూ. నానామధ్యేయ స్వేతిశృద్ధసంజ్ఞాయాంవృద్ధాచ్ఛః, తపఏవకల్పతరుః ప్రసిద్ధకల్పతరు
విలక్షణఇత్యర్థః - అతపవాహో ఇత్యాశ్చర్యం వైలక్షణ్యమేవాహ త్వదితి ఆత్రాపి
యచ్ఛబ్దో దృష్టవ్యః - యఃకల్పతరుః తపపాణిజాగ్రైః కరరుహగ్రైరేవ స్ఫురంతి
అంకురశ్రీర్యస్యసః తద్రూపాంకురవానిత్యర్థః - యస్యత్వద్భ్రామ్యుగమేవ ద్వయోః
పత్రయోస్సమాహరః ద్విపతీ ప్రథమోత్పన్నం పత్రద్వయంఖలు తవాధరోయత్క
లంబః యస్యనాళికా కిసలయకౌండస్సన్నిత్యర్థః - ని. అస్యతు నాళికాకదంబశ్చ క
లంబశ్చేత్యుపరః రజ్యతిస్వయమేవ రక్తోభవతి. సూ. కుషీరంజోః ప్రాచాంత్య స్ఫర
స్తైపదంచేతి కర్మకర్తరియాపమ్.

యస్తేనవః పల్లవితః కరాభ్యాం స్మితేనయః కోరకితస్తవాస్తే,
అంగమ్రుదిమ్నాతవపుష్పితోయః స్తనశ్రియాయః ఫలితస్తవైవ.

యఇతి. యః తేతప కరాభ్యాంపల్లవిత స్సంజాతపల్లవః నవోభినవః ప్రసిద్ధ
కల్పతరు విలక్షణ ఇత్యర్థః - యః తపస్మితేనకోరకిత స్సంజాతకోరక స్సన్నాస్తే యః
తవాంగానాం మ్రుదిమ్నామార్దవేనపుష్పిత స్సంజాతపుష్పః యఃతవైవ స్తనశ్రియా స్తన
సౌందర్యేణఫలితస్సంజాతఫలః సర్వత్రతారకాదిత్వాది తచ్ ప్రత్యయః-అత్రశ్లోకద్వ
యే సలతపసి దమయంతీసఖాదిమృచకల్పతరు తదవయసత్వ రూపణా త్సవయన
రూపకం తచ్ఛానయవినః కల్పతరోరవయవానాం సఖాంకురాదీనాంచ మిథః కార్య

కారణ భూతానాం భిన్నదేశత్వా దసంగత్వామిత్రమితిసంకరః. శ్లో. కార్యకారణ
యోగిన్న దేశత్వేస్యా దసంగతి రితి లక్షణాత్.

కంసీకృతానీత్యలుమండ లీందో స్సంసక్త రశ్మిప్రకరాన్మరేణ,
తులాచనారాచలతానిజై వ మిథోనురాగస్యసమీకృతౌవామ్. 122

కించ సమానురాగత్వా చ్చ యువయో స్సమాగమః క్లాఘ్న ఇత్యాశయేనాహ.
కంసీకృతేతి. స్మరణకర్త్రా వాయువయోః మిథోనురాగస్య ఆన్యోన్యనురాగస్య
యస్తతస్మిన్ యశ్చత్వయితస్య తయోరనురాగయోరిత్యర్థః - సమీకృతౌ సమీ
కరణే నిమిత్తే తదర్థ మిత్యర్థః సంసక్తస్సంయోజితః రశ్మీనా మంశూనామేవ సూత్రా
ణాం ప్రకరస్సమాహా యస్యాంసా. ని. కిరణప్రగహా రశ్మిఇత్యుపరః - ఇందో
ర్మండలిబింబం కంసీకృతాలోహపాత్రీకృతాఅనీత్. ని. కంసోస్త్రీలోహభాజన
మితి శాబ్దీకమండనే నిజానారాచలతా శరశలాకైవతులాచ తులాదండశ్చ కృతేతి
కేమః - అత్రేందుమండల్యాదౌ కంసత్వాదిరూపణా దేవస్మరేతోలకత్వ రూపణసిద్ధే
రేకదేశ వివర్తిరూపకం.

సత్త్వస్రుతస్వేదమధూత్థసాంద్రే తత్త్వాణిపద్మే మదనోత్సవేషు,
లగ్నోత్థితాస్తవత్కుచపత్రరేఖాస్తన్నిర్గతాస్తప్రవిశంతుభూయః.

సత్త్వేతి. కించ మదనోత్సవేషు సురతకేళిషు సత్త్వేన మనోవికారేణ స్రుతో
యఃస్వేదః సాత్త్విక వికారవిశేషః - తేనైవమధూత్థేన మధూచ్ఛిప్తేన సాంద్రే నిరం
తరే ఆతపవతస్యనలస్య పాణిపద్మేలగ్నా స్సంక్రాంతాః అతపవోత్థితాః స్తవత్కుచపత్ర
టాద్విజ్జిప్తాః మధూచ్ఛిప్తేనికపద్మ కనక రేఖావదితిభావః - స్నాతానులిప్తవత్సర్వకాల
సమాసః - తన్నిర్గతాస్తత్త్వాణి పద్మోత్పన్నాః త్వత్కుచపత్ర రేఖాః భూయః తం
తత్త్వాణిపద్మం. ని. వాపుంసిపద్మం సళిన మిత్యుపరః ప్రవిశంతుకార్యస్య కారణేలయ
నియమాదితిభావః - యువయో స్సమాగమోస్త్యతితాత్పర్యార్థః.

బంధాధ్యనానారతమల్లయుద్ధ ప్రమోదితైః కేళివసే మరుద్భిః,
ప్రసూనవృష్టింపునరుక్రముక్తాం ప్రతీచ్ఛతంభై మియువాంయువానౌ.

బంధేతి. కించ పేదైమి బంధర్వానతాదికరణైః కామతంత్ర ప్రసన్నైః ఆధ్యం
సమగ్రంనానారతం ఉత్తానకాదివివిధసురతం తదేవమల్లయుద్ధం తేనప్రమోదితైః తోషి
తైః కేళినసేమరుద్భిర్వాయుభిః దేవైశ్చ. ని. మరుతోపనామరావిత్త్యుపరః-పునరుక్తం
సాంద్రంయథాతథాముక్తాం ప్రసూనవృష్టింపుష్పవర్షంయవతిశ్చయువాచయువానౌపు
మాక స్త్రీయే త్యేక కేమః-యువాం - ప్రతీచ్ఛతంస్వీకురుతం యుద్ధవిక్రాంతాహిదేవైః
పుష్పవృష్టౌ సంభాస్యంతిఇతిభావః.

అన్యోన్యసంగమవశా దధునావిభాతాం
తస్యాపి తేపి మనసీవికనద్విలాసే,
ప్రప్టుం పునర్మనసిజన్యతనుం ప్రవృత్త
మూదావివద్యణుకకృత్పరమాణుయుగ్మమ్. 125

అన్యోన్యేతి. కించ అధునా అన్యోన్యసంగమవశాత్-వికనద్విలాసే వర్ధమానో
ల్లాసే తస్యాపి తేపి నలస్యతవచమనసీ మనసిజన్య కామస్య తనుంశరీరం పునఃప్రప్టుం
ప్రవృత్తం ఉద్యుక్తం అశవనాదౌ ద్వాభ్యాంపరమాణుభ్యా మారబ్ధంకార్యంద్వ్యణు
కంతత్కరోతీతి తత్కృత్ తదారంభకంకరోతేః క్లిప్తితుక్-పరమాణుయుగ్మమివేత్యు
త్ప్రేక్షా-తార్కికమతే మనసోణుత్వాదితిభావః - విభాతాం కార్యావప్టు పరమాణు
యుగళవదవిశేషేణ విరాజతా మిత్యర్థః-భాతేర్లోక తనస్తామాదేశః.

కామః కౌసుమచాపదుర్జయ మముం జేతుం నృపం త్వాం ధను
ర్వల్లీమవ్రీణవంశజామధిగుణా మాసాద్యమాద్యత్యసా,
గ్రీవాంకృతి పట్టసూత్రీలతయా పృష్ఠేకియల్లంబయా
భ్రాజిష్ఠం కషరేఖయేవనివన త్సిందూరసౌందర్యయా. 126

కామఇతి. అసౌ యోనలజగీషు రితిభావః-కామః-కాసుమేన సౌష్ఠ్యేణచాపేన
దుర్జయం జితేంద్రియత్వాదితిభావః-ఆముంస్వపం నలం జేతుం అప్రణవంశజాంసత్కుల
ప్రసూతాం దృఢవేణుజన్యాంచ. ని. ద్వావంశౌకుల మస్మ రావిత్త్యుపరః-అధిగుణాం
అధికలాబ్యగుణాం అధిజ్ఞాంచ కించనివనదనునర్తమానం సిందూరస్య అంకురావ
స్థాయాం నాశాంతరాళ శ్రీప్రస్య సౌందర్యం శోభాయస్యాం తయాకషరేఖయా
కాలాంతరే సిందూరసంక్రాంతిపరీక్షార్థ కృతఘర్షణ రేఖయేవేత్యుత్ప్రేక్షా-పృష్ఠేగ్రి
వాపశ్చాద్భాగే కియత్కించదృఢాతథా లంబయాస్త్రీస్తయా గ్రీవాంకృతిః కంఠా
లంకార భూతా యా పట్టసూత్రీలతా తయా భ్రాజిష్ఠంతాచ్ఛిప్తేన భ్రాజమానాం భు
వశ్చేతి చకారాదిష్టచప్రత్యయః త్వామేవధనుర్వల్లీం చాచలతాం అసాద్యమాద్యతి
హృష్టశ్లేషోత్ప్రేక్షా సంకీర్ణరూపకాలంకారః.

త్వద్గుచ్ఛావళిమాక్తికానిగుళికాస్తం రాజహంసం విభో
రేవధ్యంవిద్ధి మనోభవః స్వమపితాం మంజుంధనుర్మంజరీమ్,
యన్నిత్యాంకనివాసలాలితతమజ్జ్యాభుజ్యమానంలన
న్నాభీమధ్యబిలావిలాస మఖిలం రోమాళిరాలంబతే. 127

త్వదితి. కించ విభోర్మనో భవః-కామస్య లక్ష్మ్యవేధురతి కేమః తవగుచ్ఛావళి
గుక్తాహర విశేషస్య ముక్తావహమాక్తికాని వినయాదిత్వాత్వాన్వీధే తగితివాచనః-

గులికాః ఉండ్రకాః విద్ధిజానీహి తంరాజహంసం రాజశ్రేష్ఠం తమేవ రాజహంసం కలహంసం శ్లిష్టరూపకమ్. ని. రాజహంసో నృపశ్రేష్ఠే కాదంబ కలహంసయోరితివి శ్వః వేధతుం ప్రహర్తం ఆర్హం వేధ్యం లక్ష్యం విధవిధానే ఋహలోర్ల్యత్ అనేకా ర్థాహి ధాతవః ఏవమేవాహ వేధితచ్చిద్రితావిత్యత్రక్షీరస్వామి అన్యేప్యాహుః (స్వల్పే విధిధానార్థే ప్రయోగశ్చ) విధవేషన ఇత్యేవాకరథః పాతఃపాతాంతరంతు ప్రామాదిక మజ్జపరంపరాయాతం, ఇతి. విద్ధిస్వమాత్సానమపి. ని. సోష్ణాతావాత్మనిస్వమిత్యమరః- తాం విత్వమాణప్రకారం మంజుం మంజుళాం ధనుర్మంజరీం చాపశ్లరీం విద్ధి - య స్వాః ధనుర్మంజర్యాః నిత్యమంకనివాసేన సమిపస్థిత్యా లాలితతమయా ఆత్మాదృశత యా జ్యయా మార్వాభిజ్యమానం అనుభూయమానం ఆఖిలవిలాసంశోభాంజ్యా రూపతామిత్యర్థః లసన్నాభ్యేన మధ్య బిలంగులికాస్థానం యస్యాస్సానోమాళి స్త్య ద్వోమరాజః అలంబతే భజతే అత్రహక్తికాదౌ గులికాద్యవయవత్వ రూప జాదవయవి నికామే వేద్ధృత్వ రూపణస్య గమ్యమానత్వా దేకదేశ వివర్తనావ యవరూపకమ్.

పుష్పేషుశ్చికురేషు తేశరచయం స్వంఘాలమూలే ధనూ రాద్రచేచక్షుషియజ్జతస్తనమనుభాప్యంచయశ్చిషీవే, నిర్విద్యాశ్రయదాశ్రయం సవితనుస్తావంతజ్జయాయాధునా పత్రాళి స్వదురోజ్జలనిలయాతత్పర్ణశాలాయతే. 128

పుష్పేషుశ్చి. యఃపుష్పేషుః కామః యజ్జతః యేన సతేన సౌందర్యాత్పరం భూతః ఆతపనిర్విద్య ఈర్ష్యయాజీవన వైయర్థ్యంమత్సేత్యర్థః. తత్త్వజ్ఞానాపదిర్నాస్తి దేర్షిర్వేదోనిష్ఫులత్వధీరితిలక్షణాత్ - తేతపదికురేషుస్వంస్వకీయం శరచయం త్వదు స్తమసుమవ్యాజాదితిభావః - ఘాలమూలేలలాటభాగేధమః భూన్యాజా దితిభావః తథా రాద్రే రుద్రసంబంధిని చక్షుష్యేన అనుభాప్యంఘ్రం ఆంబరీషేవిభక్త్యర్థేస్యయా భావః. ని. క్షీణేంబరీషంభాప్యోస్తోనేత్యమరః. తనుంశరీరం చిక్షీషేక్షీప్రవాక్ తద్దగ్ధ తనువ్యాజాదితిభావః స్వరీతేత్వాత్తజ్ - సపుష్పేషుర్వితమరసంగస్యక్ - అధునా తజ్జయాయ సలవిజయార్థం త్వమేవాశ్రమంతపోషనం ఆశ్రయత్ ఆశ్రితవాక్ తప శ్చర్యాగ్ధమితిశేషః అన్యథాకథమేనం జేష్యతీతిభావః - ఆతపవత్వదురోజవవశైలాని లయోయస్యాస్సాతన్నిష్ఠేత్యర్థః - పత్రాళిః పత్రచయశ్చ తస్య కామస్యపర్ణశాలాయ తేసేన ఆచరతిత్యుపమానా త్కర్తృఃకృత్ - అత్రశరచాపాదీనాం పుష్పాదివిషయనిగ రణేన తదభేదాద్యససాయాత్ భేదేఅభేద లక్షణాతిశయోక్తిః - తయాతత్పర్ణశాలా యత ఇత్యుపమయాచోత్థాపి తేనత్వామాశ్రమమితిరూపకే. సోక్త్యాన్యంబకాప్రయో గాద్గమ్యాకామస్యాశ్రమాశ్రయణోత్పేక్షీతి సంక్షేపః.

ఇత్యాలపత్యధపత్రాణితత్రభైమిం సఖ్యశ్చిరాత్తదనుసంధిపరాః పరీయుః, శర్తాస్తుతేవిస్మజమామితిసోపుద్గర్య వేగాజ్జగామ నిషధాధిపరాజధానీం. 129
ఇతితి. తత్ర తస్మిక్ పత్రాణిభిమిమితీతమాలపత్యాభాషమాణేనతి ఆధాస్మి న్నవసరే చిరాత్ప్రభృతితస్యా భైమ్యాః అనుసంధిరన్వేషణం ఉపసగ్గేహాఃకిః తత్పరా స్సఖ్యః పరీయుః తాంపరివపుః ఇణోలిట్ - అథ-సహంసోపి తేతవశర్తసుఖమస్తు మాంవిస్మజేత్సుదీర్య ఉక్త్యావేగాన్నిషధాధిపరాజధానీం జగామ.
చేతోజన్మశరప్రసూనమధుభిర్వాప్య మిశ్రతామాశ్రయ త్ప్రేయోదూతపతంగపుంగవగవీహైయంగవీనంరసాత్, స్వాదంస్వాదమసీమమృష్టసురభిప్రాప్తాపితృప్తిం నసా తాపంప్రాపనితాంతమంతరతులూమానర్చమూర్ఛామపి. 130
చేతఇతి. సాభైమి చేతోజన్మనః కామస్య శరప్రసూనానాం శరభూతపుష్పాణాం మధుభి స్తద్రసైశ్చైవైశ్చ. ని. మధుమద్యే పుష్పరసే త్ద్రేదీపీత్యమరః-అతులాం వ్యామిశ్రతామాశ్రయత్ - మధుమిశ్రంసదిత్యర్థః - ఆసీమనిసీమ అపరిమితమిత్యర్థః. నకారాంతోత్తరపదబహువ్రీహిఃమృష్టమతిశుద్ధమకపటం అన్యత్రామలం తచ్చతత్సు రభిక్రావ్యంసుగంధిచ ఖంజమబ్జవద్విశేషణసమాసః - ప్రేయసోనలస్య దూతస్సందేశ హరోయః పుమాక్ గౌః పుంగవః గోరతద్ధితలుకితిలవప్రత్యయః - పతంగఃపుంగవఇవ పతంగపుంగవః హంసశ్రేష్ఠఃతస్యగౌః వాక్ తగ్ధవీఃపూర్వవత్టచటచటాణిఃత్యాది నా జీవ సైవహైయంగవీనంహ్యోగోదోహోద్భవం ఘృతమితిరూపకం హైయంగవీనం సంజ్ఞాయామితినిపాతితః-గవీధేమ స్తస్యాఇతిచగమ్య తేర సాద్రాగాత్ స్వాదంస్వాదం పునః పునరాస్వాద్యఅభీక్ష్యేణముల్ప్రత్యయః - సౌనఃపున్యమాభీక్ష్యం నిత్యవీప్స యోరితిద్విరుక్తిః- ఆంతస్యప్తింప్రాప్తాపి ఆపిర్విరోధేనతాంతంతాపంసప్రాపమూ ర్ఛామపి నానర్చనావాప-ఋచ్చత్యూతామితిగుణః. అతపదేరత్యభ్యాసాకారస్య దీర్ఘే తస్మాన్నుద్గీర్వాణలఇతిపట్ మధుమిశ్రఘృతస్యవిషరూపత్వాత్తత్వా నేపితాపాద్యభావ ఇతివిరోధః-నచ పూర్వోక్త రూపకోత్థాపితఇతిసంకరః. శ్లో. భజేతేవిషనూపత్వం తుల్యాంశౌమధుసర్పిషోరితిబాహుటః.

తస్యాదృశో వియతి బంధుమనువ్రజంత్యా స్తద్బాష్పవారి నచిరా దవధి ర్భభూవ, పార్శ్వేపి విప్రచక్రమే తదనేనదృష్టే రారాదపి వ్యవదధే నతు చిత్తవృత్తే. 131

తస్యా ఇతి. వియత్యాకాశే బంధుమనువ్రజంత్యాస్తస్యాదృశో ఛైమిదృష్టేః తద్వాప్సవారిబంధుజన విప్రయోగజన్యం దృగ్జలమేవ సచిరాదచిరాత్ అనధిర్బభూవ- ఓదకాస్తాత్ ప్రియం సాంధ్యమనువ్రజే దితి కాస్తాత్ తత్ప్రమాభూదిత్యర్థః - తత్తస్మాద్వాప్సోదయాదేవచాశోః అనేవహం నేన పార్శ్వే విదృష్టేః విప్రచక్రమే విప్రకృష్టే నాభావి బాష్పవరణాత్సమిపస్థాపినాలత్యుత్తేత్యర్థః - చిత్తవృత్తేస్తు ఆరాద్ధారేపిన వ్యతదధేవ్యసహితేనాభావి స్నేహబంధా న్ననసోనాతీత ఇత్యర్థః - ఉభయత్రాపిభావేలిట్ సమిపస్థస్యవిప్రకృష్టత్వం మారగస్థస్యస్మి కృష్టత్వంచేతి విరోధాభాసోలంకారః.

అస్తిత్వంకార్యసిద్ధేః స్ఫుటమథకథయన్ పక్షయోః కంపభేదై రాఖ్యాతావృత్తమేతన్నిషధనరపతౌ సర్వమేకప్రతస్థే, కాంతారేనిర్గతాసి ప్రియసఖపదవీ విస్మృతాకిన్నముగ్ధే మారోదీరేహి యామేత్యుపహృతవచసో నిన్యరన్యాం వయస్యాః.

అస్తిత్వమితి. అశ్లేషయోకేశోహంసఃపక్షయోః కంపభేదైఃచేష్టావిశేషైఃకార్య సిద్ధేః అస్తిత్వంసత్తాంతాస్తిత్వవ్యయం విద్యమానపర్యాయః తస్మాత్ త్వప్రత్యయః - స్ఫుటంకథయన్ వృత్తంసూచయన్ వృత్తంనిష్పన్నమేతత్సర్వం నిషధనరపతౌనలేవిషయే ఆఖ్యాతాతస్మిన్వేదదుష్కర్మిత్యర్థః - ప్రతస్థే అన్యాయంవయంతీం వయసాతుల్యాయ స్యాఃసఖ్యః. సూ. నావయోధరేత్యాదినాయత్ప్రత్యయః - హేప్రియసఖి ముగ్ధే కాంతారేవిషమే నిర్గతాసి కథంప్రవిష్టాసీత్యర్థః పదవీవిస్మృతాకిన్న మారోదీః-ఏహి - యామగచ్ఛామేత్యుపహృతవచసః దత్తవచనాస్పృశ్యః నిన్యః.

సరసీనృప మవశ్య ద్యత్రతత్తీరభాజః

స్మరతరళమశోకానోకహస్యాపమూలమ్,

కినలయదళతల్పస్థూపిసంప్రాపతంస

జ్వలదసమశరేషు స్ఫుర్ది పుష్పర్ధిమాళేః.

133

సరసీతి. సహంసోయత్రసరసిన్యపమవశ్యత్ పూర్వం దృష్టవాన్ తస్యసరస స్తీరభాజః తటరుహస్య జ్వలద్భిరసమశరస్యపంచేహోషుభిః స్ఫుర్ధత ఇతి తత్సప్రధిసితత్వ దృశీ పుష్పర్ధిః పుష్పసమృద్ధిః మాళిశ్శిఖరం యస్యతస్యాశోకానోకహస్యాశోకస్య త్సయ ఉపమూలం మూల సమిపే విభక్త్యర్థేవ్యయాభావః స్మరణతరళంచపలం కిసలయదళతల్పం పల్లవపత్రశయనఃప్రహృతయతి స్వాంగదాహేన గ్లపయతితి తథోక్తంతం నృపంప్రాప.

పరవతి దమయంతి త్వాం నకించి ద్వదామి
ద్రుతముపనమకిం మా మాహ సాశంసహంస,

ఇతి వదతి నలేసా తచ్చశంసోపనమ్రః

ప్రియమను సుకృతాంచ స్వస్పృహయావిలంబః.

134

పరవతీతి. పరవతి పరాధీనే దమయంతి త్వాం నకించిద్వదామి నోపాలభే కించ హేహంస ద్రుతం శీఘ్ర ముపనమనమాగచ్ఛ సాదమయంతి మాంకిమాహ శంసకథయ ఇతి నలే వదతి బ్రాంత్యా పురోవర్తిన మివ సంబోధ్యాలపతిసతి అసాహంసః ఉపనమ్రః పురోగతస్సృజ తత్సర్వం శశంసకథయామాస - తథాహి - సుకృతాం సాధూనాం సుకర్మ సాపమంత్ర పుణ్యేషు కృత్య ఇతిక్రిష్ - ప్రియమను ఇష్టార్థప్రతి స్వస్పృహయా ఏవవిలంబః నన్విచ్ఛానంతరం తత్ప్రీధేర్విలంబ ఇతిభావః - సామాన్యేన విశేష సమర్థన రూపోద్ధాంతరన్యాసః.

కథితమపి నరేంద్ర శృంసయామాస హంసం

కిమితి కిమితి పృచ్ఛ న్నాషితం సప్రియాయాః,

అధిగత మతివేలానందమార్ద్రీకమత్తః

స్వయమపి శతకృత్వస్తత్తథా న్వాచచక్షే.

135

కథితమితి. సనరేంద్రోనలః కథితమపి ప్రియాయాః దమయంత్యాః భాషితం వచనం కిమితి కిమితిపృచ్ఛన్ హంసంశంసయామాస పునఃపున రాఖ్యాపయామాస - కించ - అతివేలాంతమాత్రః యతనందః సఏవ మార్ద్రీకం మృద్వీకా వికారః ద్రాక్షా మద్యమ్. ని. మృద్వీకా గోస్తవీద్రాక్షేత్యమరః - తేనమత్తః అధిగతం సమృద్ధౌహీతం తత్ తదుక్త స్వయమపి శతకృత్వః శతవారం సంఖ్యాయాః క్రియాభ్యావృత్తిగణనే కృత్వసుచ - తథా తదుక్తప్రకారేణ అన్వాచచక్షే అనూదితవాన్ మత్తోహ్యుక్త మేవ పునః పునః ప్రవక్తీతిభావః.

శ్రీహర్షం కవిరాజ రాజిముకుటాలంకారహీరస్సుతం

శ్రీహీరస్సుషువే జితేంద్రియచయం మామల్ల దేవీచయం,

తార్దీయీకతయామితోయమగమ తస్యప్రబంధేమహా

కావ్యేచారుణి నైషధీయచరితే సర్గోనిసర్గోజ్జ్వలః.

136

శ్రీహర్షమితి. శ్రీహర్ష మిత్యాదిగతం తృతీయ ఏవతార్దీయీకః తీయాదీకన్ స్వాధీవక్తవ్య ఇతీకక్రృత్యయః - తస్యభావస్తతాతయామిత స్తృతీయఇత్యర్థః - శేషం సుగమమ్.

ఇతి శ్రీమల్లినాథ నూరివరచితే నైషధవాగ్ధ్యానే
తృతీయస్కంధః సమాప్తః.

చ తు ర్థ స్త ర్థః.

అథనలస్యగుణం గుణమాత్మభూస్సురభి తస్యయశః కుసుమంధనుః,
శ్రుతివధోపగతం సుమస్తయూ తమిషుమాశువిధాయజగాయతాం.

అథ రాజ్ఞస్త్వయంవరం ప్రత్యుపోద్ఘాతత్వేనాస్మిన్నగే ధైర్యమదనావస్తాం
వర్ణయితు మారభతే. అథేత్యాది. అథనలేనధైర్యః ప్రియసందేశ శ్రవణానంతరం
అత్యభూః కామః నలస్యగుణః అతోత్తర్ష హేతు శౌర్యసౌందర్యాదికోధర్మః తమే
నగుణంహర్ష్యం విధాయ సురభి సుగంధిమనోజ్ఞంచ. ని. సుగంధేచ మనోజ్ఞేచ వాచ్య
వత్సురభిః స్పృత ఇతివశ్యః. తస్యనలస్య యద్యశః తదేవకుసుమం ధనుర్విధాయ తథా
సుమనస్తయూ సుమనస్కుత్వేన పుష్పత్వేనచ శ్రుతివధోపగతం కర్ణవధంగతం పునః
పున రైర్ధైర్యమ్యా శ్రుత మిత్యర్థః ఆకర్ణ మాకృష్టంచ తంనలమేవేషుం విధాయతాం ధై
మింజగాయ తదేకాసక్త చిత్తాంచకారేత్యర్థః - సన్నిహృద్గోరితవత్సం, రూపకాలం
కారః అన్మిత్రసగ్గే ద్రుతవిలంబితం వృత్తం. శ్లో. ద్రుతవిలంబితమాహ నభౌభరావితిల
క్షణాత్.

యదతనుజ్వరభాక్తను తేస్మ సా ప్రియకథాసరసీరసమజ్జనమ్,
నవదితస్యచిరాంతరతాపినీ పరిణతిర్విషమా నమవద్యత. 2

యదితి. సాధైమి అతనుజ్వర మనంగజ్వర మధిక జ్వరంచ భజతీతి తద్భాగ్న
తీ భజోజ్యోః, ప్రియకథాసరసీరసః తస్యాం రసారాగః జలంచ తత్ర మజ్జనమా
సక్తి మధగాహంచ తనుతేస్మ చకారేతియత్ లట్స్య ఇతిధూతేలట్ - తస్యమజ్జన
స్యసపది చిరం దీర్ఘ కాలం అంతర మభ్యంతరం తాపయతీతి తత్రాపినీ విషమా ఉద్దిప
నాత్మికా పరిణతిః పరిపాకః సుమవద్యతసంజాతా అతపవజ్వరకాంత్యర్థా ద్రసమజ్జనా
త్తమద్రేకరూపానగోత్పత్తే ర్విషమాలంకారభేదః. శ్లో. విరుద్ధకార్య సోత్పత్తిర్య
త్రానరగ్యవాభవేత్, విరుపఘటనావాస్యా ద్విషమాలంకృతి ప్రౌఢేతిలక్షణాత్ - ఏతే
నద్వాదశా వసాపక్షే నవమిసంజ్వరా వస్థోక్తాతదుక్తం. శ్లో. చక్షుఃప్రీతిర్మన స్సంగ
స్సంగలౌప్యభప్రలాపితా, జాగరః కార్యమరతి ర్జ్ఞాత్యాగోధసంజ్వరః, ఉన్నాదో
మూర్ఛనంచైవ మరణం చరమంవిదురితి.

ధ్రువమధితవతీయ మధీరతాం దయితదూతపతదతి వేగతః,
స్థితివిరోధకరీం ద్వ్యణుకోదరీ తదుదితస్సహి యో యదనంతరః. 3

ధ్రువమితి. ద్వ్యణుకోదరీ నూత్నమధ్యాఇయం దమయంతీ స్థితి ర్మర్యాదా
గతి నివృత్తిశ్చ తద్విరోధకరీం తద్విరోధహేతు మిత్యర్థః గతుత్పత్తేస్తత్పాగభావ
విరోధిత్వాదివిభావః - కృత్తోహేత్విత్వాదినాహేత్వర్థేటచిజీవ - ఆధీరతాం చపల
తాం ఏకత్రానవస్థానలక్షణాం దయితదూతోయఃపతక్ పతత్రీహంసః. ని. పతత్వ
త్రరథాండజా ఇత్యమరః-తస్యగతవేగతః గమనవేగాదధీతవతీ గృహీతవతీ ప్రాప్తవతీ
త్యర్థః - ఏతేన చాపలాఖ్యస్సంచారిభావ ఉక్తః. శ్లో. చాపలంత్వనవస్థానం రాగ
ద్వేషాది సంభవ మితి లక్షణాత్ - తస్యహంసపక్షి వేగజన్యత్వ ముత్పేక్ష్యతే ధ్రువ
మితి ననుకథమన్యవేగాదన్యత్రక్రియోత్పత్తి రిత్వాకంక్య యదనంతర న్యాయేన సమర్థ
యతే యోగో యస్యానంతరసన్నిహితః సతస్సాదుదిత ఉత్పన్న ఇతి, ఉత్పేక్ష్యాథాం
తరన్యాసయో రంగాగిభావేనసంకరః.

అతితమాం నమపాది జడాశయం స్థితలవస్మరణేపి తదాననమ్,
అజనిపంగు రపాంగ నిజాంగణభ్రమికణేపి తదిక్షణఖంజనః. 4

అతితమామితి. అస్యాధైర్యాయనం స్థితలవస్యహంసలేశస్య స్మరణేపి కిముతక
రణ ఇతిభావః అతితమా మతిమాత్రం, కిమేత్తికీత్వాదినా అన్యయఘాదాముప్రత్యయః
జడాశయం మూఢచిత్తం సమపాదిగంపన్నం తదజ్ఞంజాతమిత్యర్థః - చిన్తేపద ఇతికర్త
రిచిన్త - తస్యా ఈక్షణమేవ నయనమేవ ఖంజనః ఖంజరీటః అపాంగఏవ నిజాంగ
ణం తత్రభ్రమిర్భ్రమణం తస్యాః కణేలేకేపిపంగురసమర్థః అజనిజాతః సూ. దీపజనేత్వా
దినాజనే కర్తరి చిన్తజ్వరవేగాత్ స్థితవిక్షణేలుప్తే ఇతిభావః.

కిముత దంతరుభాభిషజౌదివ స్సనరలౌవిశత స్సవిగాహితుమ్,
తదభి కేనచిక్కితుమాశుతాం మఖభుజామధిపేననియోజితౌ. 5

అథాస్యాః స్మరనలయో ర్నిరంతరాతః ప్రవేశమాలక్ష్యోత్పేక్ష తే. కిమితి.
తదభి కేనధైమికామకేన అనుకాభికా భిః కమితేతనిపాతితః మఖభుజామధిపేన దే
వేంద్రేణతాంధైమికామశు చిక్కితు మగదీకర్తం నియోజితౌ ప్రేషితావుభా దివోభిష
జౌ స్వర్వైద్యావశ్యిసౌ స్మరనలౌసంతౌ విగాహితుం రోగనిదానం నిశ్చేతుంతస్యా
దమయంత్యా అంతరంతశ్శరీరం ప్రవిశతస్తస్యేకిమ ప్రవిశ్యస్థితా వశ్యినావేవతా కిమిత్వ
త్పేక్షార్థః, తేనాన్యమద నాశ్యిసమాన సౌందర్యం వ్యజ్యతే-అత్రచింతాఖ్య స్సంచా
రీభావ హ్నాచిత్తః. శ్లో. ధ్యానం చింతేప్పితా నాప్తే శూన్యతా శ్వాసతాపకృదితి
లక్షణాత్.

కుసుమచాపజతాపనమాకులం కమలకోమలమైశ్యత తన్ముఖమ్,
అహరహర్వహదభ్యధికాధికాం రవిరుచిగ్ల పితస్యవిభోర్విధామ్. 6

అథ చింతానుభావం సంతాపంనర్ణయతి. కుసుమేత్యాది కుసుమచాపజేనస్మర
 నములేనతాపేన సమాకులంవిహ్వలం ఆతపివాహరహః అహన్యహని అత్యంతసంయో
 గే ద్వితీయావీప్సాయాం ద్విర్వచనం రోసుపీత్యహోన్న నకారస్యరేఫాదేశః అభ్యధి
 కాధికా మత్యంతాధికాం అభీష్ట్యద్విర్భాసః - రవిరుచిగ్లపిత స్వార్థాంశుపాతస్య
 విధోఽందోద్విధాం ప్రకారం తాదృశీ మతస్థామిత్యర్థః ఆతపవ సాదృశ్యాత్పాద సంభ
 వ ద్వస్తుసంబంధ నిబంధనాన్నిదర్శనాలంకారః వహత్ కమల కోమలం తన్ముఖమై
 త్యుత దృష్టం సభీజనేనేతిశేషః - సకరుణమితిభావః.

తరుణతాతరణిద్యుతినిర్మిత ద్రఢిమ తత్కుచకుంభయుగంతథా,
 అనలసంగతితాప ముపైతునో కుసుమచాపకులాలవిలాసజమ్. 7

తరుణతేతి. తస్యాః కుచావేవకుంభా తయోర్యుగం ర్తృ తరుణతాతరుణ్యమేన
 తరణిద్యుతిరాతప స్తయా నిర్మితః కృతోద్రఢిమాకాఠిన్యం యస్యతత్ తథాకుసుమచాప
 ఏవకులాలః కుంభకార స్తస్యవిలాసేన వ్యాపారణజాతం తజ్జం అనలసంగతిః నలసంగ
 త్యభావః క్వచిత్ప్రసజ్య ప్రతిషేధేపిసంఘో సమానశ్చయే, అర్థాభావేవ్యయిభావేవా
 నపుంసకత్వం నైవానలసంగతి రగ్నిసంయోగఇతి శ్లిష్టరూపకం తయా తాపముపైతు
 నోఇతికామః ఉపేయాదేవేత్యర్థః - ప్రాప్తకాలేలోట్ - తథాహిలోకేపి ఆమోఘటః
 కులాలేన దార్ధ్యాయ ప్రథమమాతపేన పక్త్వా పశ్చా దగ్నినా పచ్యతే రూపకా
 లంకారః.

అధృతయద్విరహోమ్మణిమజ్జతం మనసిజేనతదూరుయుగంతదా,
 స్పృశతి తత్కుచనందలీతరు ర్యదిమరుజ్వలదూషరదూషితః. 8

అధృతేతి. తదాయత్తస్యా ఊరుయుగం మనసిజేనవిరహోమ్మణి విరహాదాహే
 మజ్జతం అధృత అవస్థితం ధృజ్ అవస్థానఇతిధాతో ర్లుజితేజ్ ప్రాస్వాదంగాదినిచో
 లోపః కదలీతరుః మరూమరుదేవేజ్వలతా తస్యమానేన ఊషరేణోషరజ్జేప్రేణా నూషి
 తోయదిదూషితశ్చేత్ తత్కుచనంతే నోరుయుగ్మేన కదనంకలహం సామ్యమిత్యర్థః,
 స్పృశతి అత్రోపమానస్య కదలీతరోరుపమేయత్వ కల్పనా త్ప్రీతిపాలంకారభేదః
 ఉపమానస్యాజ్జేపే ఉపమేయత్వకల్పనం ప్రతిపమితి లక్షణాత్ ఊషరప్రరూఢకదలీ
 కాండకల్పం తదానీదిత్యర్థః.

స్మరశరాహతినిర్మితసంజ్వరం కరయుగంహసతిస్మదమన్యసుః,
 అనపిధానవత త్తపనాతపం తపనిపీతసరస్సరసీరుహమ్. 9

స్మరేతి. స్మరశరాహత్యానిర్మితసంజ్వరం జనితతాపందమన్యసుః కరయుగం
 కర్తృ అనపిధానా దనావరణాద్దేహోః పతేక్ ప్రవిశక్ తపనాతపః సూర్యాశవః

యస్మిన్ త త్రథా ఆతపేనగ్రీష్టేణ నిపీతేశోషితే సరసియత్సరసీరుహం పద్మంతద్దసతి
 స్త తత్పద్మశమభూదిత్యర్థః - హసత్పద్మశ్చిన్మాయతీతి దండినాసదృశ పర్యాయేపతి
 శబ్దాత్ - అతపివోపమాలంకారః.

మదనతాపభరేణ విదీర్యనో యదుదపాదిహృదాదమనన్యసుః,
 నిబిడసీనకుచద్వయయంత్రణా త మపరాధ మధాత్ప్రీతిబద్నతీ. 10

మదనేతి. దమనస్యసుః హృదాహృదయేనకర్తృమదనతాపస్యభరేణ ఔత్సక్యే
 నహేతునా విదీర్య నో ఉదపాది నోత్పతితమితియత్ భావేబజ్ - తమనత్పతన
 రూపమపరాధం ప్రతీబద్నతీ నిరుంధతీ ఉత్పతనమితిశేషః - నిబిడసీనకుచద్వయేన యం
 త్ప్రణాబంధః కర్తృఆధాత్ హృదయకృతాపరాధం స్వయమువాహేత్యర్థః - అత్రా
 తిదాహేప్యస్ఫుటనం హృదయస్యాయుక్తేపనిబంధనం తస్యకుచయంత్రణా నిమిత్త
 కత్వముత్ప్రేక్ష్యతే - సాచన్యంజకా ప్రయోగాగ్ధమ్యః.

నివిశతేయదిశూకశిఖాపదే స్పృశతిసాకియతీమివనవ్యథాం,
 మృదుతనోర్వితనోతుకథంసతా మవనిభృత్తునివిశ్యహృదిస్థితః. 11

నివిశతఇతి. శూకశిఖాకంటకాగ్రం పదేచరణేనివిశ తే ప్రవిశతియది నేర్విశ
 ఇత్యాత్మ నేపనం, సాప్రవిష్టశూకశిఖా కియతీమివ న్యథాంపీడాం ఇవశబ్దో వాక్య
 లంకారః కీర్పణీంవ్యథామిత్యర్థః - నస్పృశతి నోత్పాదయతి మహతీమేవ స్పృశతిత్యర్థః-
 అపనిభృద్రాజానలః పర్వతశ్చ-సతుహృది నివిశ్యస్థితస్సక్ మృదుతనోః కోమలంగాః
 తాంతిథావిధాంవ్యథాం కథం నవిశనోతుతనోత్వేవేత్యర్థః సంభావనాయాం లోట్-
 ఆల్యేపదే సూక్ష్మకంటక ప్రవేశే దుస్సహస్యభాకిముత మృద్వంగాహృదిమహత్ప్రీతే
 శఇతి కైముత్యన్యాయే నార్థాంతరాపత్తే ర్థాపత్తి రలంకారః.

మనసి సంతమివ ప్రియమీక్షీతుం
 నయనయో స్పృహయాం తరుచేతయో,
 గ్రహణశక్తి రభాదిదమీయయో
 రపిన సమ్ముఖవాస్తునివస్తుని. 12

మనసీతి. మనసినంతంహృదిసర్తమానం ప్రియమీక్షీతుం స్పృహయా అంతరుపే
 తయోరంతః ప్రవిష్టయోరవిషఇదమీయయోరస్యాస్సంబంధినోః ఇదం శబ్దాత్త్యదాదే
 ర్వృద్ధాచ్ఛః - నయనయో స్సమ్ముఖం పురోదేశోవాస్తుసానం యస్య తస్మిన్నపి
 పురోవర్తిస్సపివస్తుని గ్రహణశక్తి స్సాక్షాత్కరణసామర్థ్యంనాభూత్ - నలవ్యాసం
 గాన్నకించి దన్యదద్రాక్షీదిత్యర్థః - తద్వాస్తవంగనిమిత్తస్య బాహ్యదర్శనస్య చక్షు
 షో రంతఃప్రవేశనిమిత్తకత్వ ముత్ప్రేక్ష్యతే - చింతైవసంచారీభావః.

హృది దమస్వసు రశ్రుయరస్తుతే ప్రతిఫలద్విరహోత్తముఖానతేః,
హృదయభాజమరాజతచుంబితం నలముచేత్యకిలాగమితం ముఖం.

హృదీతి. విరహేణాత్మాప్రాప్తౌ ముఖానలిగ్యయా సాతస్యానమృముఖాయాః స
మస్వసుః - ముఖం - అశ్రుయరేశాశ్రుప్రవాహేణ పుతేసి క్తే హృది హృదయే ప్రతిఫల
త్ ప్రతిబింబితంసత్ హృదయభాజం హృదిస్థితం నలంచుంబిత ముచేత్య గత్వా అగమి
తంసంజాతాగమనంకిల ప్రత్యాగతమివేత్యత్ప్రేక్షా - తారకాదిత్వాదితచ్ కేతీతి సంభా
వనాయాం. ని. వార్తాసంభాష్యయోఃకేత్యమరః - సంభావనముత్ప్రేక్షా ఆరాజత
రరాజ.

సుహృదమగ్నిముదంచయితుంస్మరం మనసిగంధవహేనమృగీదృశః,
అకలినిశ్వసి తేనవినిర్గమా నుమితనిహ్నుతవేశనమాయితా. 14

సుహృదమితి. గంధవహేనబాహ్యవాయునా సుహృదంసఖాయం. ని. రో
హితాశ్వోనాయుసఖ ఇత్యగ్నేర్వాయుసఖత్వాభిధానాత్, మృగీదృశః ధైర్యః -
మనసి - స్మరమేవాగ్ని ముదంచయితు ముద్దీపయితుం నిశ్వసి తేన నిశ్వాసనాతవ్యాజేన
వినిర్గమేణ బహిర్నిస్సరణేన అనుమితంనిహ్నుతంప్రాగజ్ఞాతం యద్యేషనమంతప్రవేశ
స్తత్రమామితామాయావిత్వంతత్కల్పనాపాటవం ప్రీహ్యేదత్వాదినిః అకలికలితంప్రా
ప్తంచూనమితిశేషః అగ్నిదోహిగూఢం ప్రవిశ్య ప్రకాశం నిర్గచ్ఛతి తద్వద్వాయురపి
తథాకృత్వా శ్వాసవ్యాజేన నిర్గతఇత్యత్ప్రేక్షా.

విరహాపాండిమరాగతమోమషీ శితిమతన్నిజవీతిమవర్జితైః,
దశదిశఃఖలు తద్దృగకల్పయన్లీలికరీనలరూపకచిత్రితాః. 15

విరహేతి. తస్యాదమయంత్యాః దృగ్దృష్టిరేవ లిపికరీచిత్రకరీ విరహేణ పాం
డిమాశరీర వైస్వత్సంరాగోమరాగ స్పృహరాగోరక్తిమాఇతి జ్ఞిప్తరూపకం తమోమోహ
స్తదేవమషీతస్యా శితిమానీలిమా తస్యాధైర్యః నిజోనై సర్గికఃవీతిమాకనకవర్ణః చతు
ర్ణాండ్యంద్యఃత్రైశవర్ణకైః చిత్రసాధనైః దశదిశస్తావనిభిత్తిరితిశేషః - నలస్వరూప
కైః ప్రతికృతిభిః చిత్రితాః సంజాతచిత్రాః తారకాదిత్వాదితచ్ అకల్పయదస్పృజత్ఫలు
నిరంతరచింతాజనితయా భాగింత్యాప్రతి దిశం మిథ్యానలాసద్రాక్షీదిత్యర్థః.

స్మరకృతింహృదయస్వముహుర్దశాంబహువదన్నివ నిశ్వసితానిలః,
వ్యధితవానసికంపమదశ్చిత్రే త్రనతికస్సతినాశ్రయబాధనే. 16

స్మరకృతిమితి. నిశ్వసితానిలఃస్మరకృతింపదనకర్తృకస్పష్టిరూపాంహృదయ
స్వహృత్పిండస్వదశామవస్థాంబహుబహువారం క్రియావిశేషాం, పదన్నివదనికం

పతఇతి కథయన్నివేత్యత్ప్రేక్షా - అదోహృదయంత్రితేవానసికంపం చలనంతత్కార
ణం త్రాసంచముహుః వ్యధితవిహితవాన్ దధాతేర్లుజితక్ - స్థాఘోర్వేషీతీకారః
ప్రాస్వాదంగాదితిసిహోలోపః - తథాహి - ఆశ్రియబాధనేనతికోనామనత్రసతిన
రోవపిత్రసత్వేవేత్యర్థః తద్బాధే తదాశ్రితస్వస్వస్యాపి బాధాదితిభావః ఆర్థాంతరన్యా
సో లంకారః.

కరపదాననలోచననామభి శ్శతదలై స్సుతనో ర్విరహజ్వరే,
రవిమహోబహువీతచరంచిరా దనిశ తాపమిషా దుదన్వజ్యత.

కరేతి. కరాపదే ఆననం లోచనే ఇతినామాని యేషాంతైః తదాకార పరిణా
మాత్తన్నామధారిభిః శతదలైః పద్మైః కర్తృభిః చిరాచ్ఛిరాత్పృథ్వీ సీతచరం రసవ
తాత్ పూర్వంసీతం నూ. భూతపూర్వే చరడితిచరట్పుత్రియః బహుభూరిరవిమహః
సూర్యతేజః సుతనోర్దమయంత్యాః విరహజ్వరే జ్వరావస్థాయాం అనిశతాపమిషాన్ని
రంతరోష్ణి వ్యాజాత్ - ఉదస్పృశ్యత ఉత్స్పృష్టం నూనమితిశేషః అత్రపద్మానాం ధైమీ
కరచరణాదిభ్యో నామమాత్రభేదః నరూపభేదఇత్యభేదోక్తే రతిశయోక్తిః తస్మైలాచే
యం పూర్వసీతతేజోవమనోత్ప్రేక్షా - సాచతాపమిషాది త్యపహ్నావాను ప్రాణితేతి
సంకరః.

ఉదయతిస్మ తదద్భుతమాభిభిర్ధరణిభృద్భువిత్రవిమృశ్యయత్,
అనుమితోపిచ బాష్పనిరీక్షణా ద్వ్యభిచచార నతాపకరోనలః.

ఉదయతితి. ఆభిభిస్సభిభిః తత్రతస్యాంధరణిభృతో భీమభూపా ద్భవతీతి త
ద్యాః ధైమితస్యాం పర్వతభూమాచ విమృశ్య అలోన్యవ్యాప్తి మనుసంధాయచ బా
ష్పనిరీక్షణాదశ్రులింగదర్శనాత్ - అన్యత్రాంబుధూమదర్శనాత్. ని. బాష్పశ్రుణ్ణం
బుధూమేచేతి వై జయంతీ, అనుమితః ఆధ్యాహితః ఆన్యత్ర లింగభాసావధారితో పితా
పకరస్సంతాపజనకః నలోనైషధః ఆన్యత్ర అనలోగ్నిః నవ్యభిచచార నాన్యథా బభూ
వేతియత్ తదద్భుతముదయతిస్మ ఉత్పన్నమిత్యర్థః అయగతావలి ధాతోః స్మయోగా
ద్భుతేలట్ * నలచింతానుభావోయం సంతాప ఇత్యశ్రుదర్శనా త్సభిభిరూహిత
మహోఇతి పరమార్థః ఆత్ర బాష్పలింగదర్శనా దనలజ్ఞానం, తచ్చావ్యభిచారీతి స్ఫు
రతోవిరోధస్యాశ్రులింగా త్సంతాపకరోనలో నిశ్చిత ఇత్యాభాసీకరణా ద్వ్యరోధా
భాసః - సచ క్లేషానుప్రాణితః తాపకరోనల ఇతి శబ్దజ్ఞేషః - అన్యత్రాగ్లేషః ఆపి
ర్విరోధే.

* చక్షిజోజిత్రురణేనానుదా తేత్వలక్షణాత్త సేవదస్యానిత్యత్వాత్తదభావః.

హృది విదర్భభువం ప్రహరన్ శరై రతిపతి ర్నిషధాధిపతేకృతే,
కృతతదంతరగస్వదృఢవృథః ఫలదనీతిరమూర్ఛదలంఖలు. 19

హృదీతి. నిషధాధిపతేకృతేనలస్యాథే తప్రహరన్ మిత్యర్థః. శ్లో. అథేకృతేచశబ్దా ద్వాతాదధేవ్యయ సంజ్ఞ కావితీ వచనాత్ - విదర్భభువందముంతీం శరై ర్నృదిప్రహరన్ నలస్యసదాతదంతరగస్వదిభావః. రతిపతిః కామః కృతాతదంతరగస్వ శ్చైమిహృదతస్యస్వస్వదృఢవృథా యేనసః స్వయమపి తదంతత్వాత్ ప్రహృతస్సన్నిత్యర్థః ఫలంతీ అనీతిదుర్మీతి ర్యస్యసోలమత్యంత మమూర్ఛదవర్ధతఖలు అమహ్యదితిచ గమ్యతే - మూర్ఛామోహ సముచ్చాయయో రిత్యసశాసనాత్ తదభేదేన మూర్ఛలక్షణ కార్యదర్శనాదతిపతేః స్వస్యాపి ప్రహరన్ తేప్రేక్ష్యతేనాచక్షేమమూలాతిశయోక్త్యథాపితేతిసంకరః - వ్యంజకప్రయోగాదన్య పరప్రహరోద్యతస్య స్వప్రహరరూపానన్ధోత్పత్తే ర్నిషమభేదశ్చవ్యభ్యతే.

విధురమానితయా యది భానుమాన్
కథ మహో నతు తద్ధృదయం తథా,
అపి వియోగభరా స్ఫుటన స్ఫుటీ
కృత దృఢత్వమజి జ్వలదంశుభిః. 20

విధురితి. తయదమయంత్యావిధుశ్చంద్రః భానుమాన్ సూర్యః ఆమాని మేనే యది విరహిణస్తన్న చిత్ర మితిశేషః కింతు సః సూర్యత్వాభిమతోవిభుః వియోగవనభరో భారస్తేనాపి యదస్ఫుటనమవిశరణం తేనస్ఫుటీకృతం దృఢత్వంసూర్యోపలత్వం యేనతత్ ఆన్యథాఽతిభారా ల్లాహేదివద్వీశీర్యేతేతిభావః. తద్ధృదయమపి శ్చైమిహృదయరూపం సూర్యకౌంతమపీత్యర్థః కథంతథాసూర్యసత్ అంశుభిః స్వతేజోభిః అజిజ్వలజ్వలయతిస్త జ్వలతేర్ణాచక్ష - విధుర్విరహిణామద్దీపకత్వా త్సూర్యనత్తపతునామ తద్వదర్కోపలజ్వలయిత్యత్వంతు చిత్రమిత్యర్థః.

హృదయ దత్తసరోరుహయా తయా
క్వసదృగస్తు వియోగనిమగ్నయా,
ప్రియధనుః పరిరభ్య హృదారతిః
కి మనుమర్తు మశేత చితార్చిషి. 21

హృదయేతి. వియోగనిమగ్నయా విరహాగ్నిమగ్నయా ఆతపవహృదయదత్త సరోరుహయా సంతాపశాంతయే వత్సోనిక్షీప్తపద్మయా - తయా - సమానాదృశ్యత ఇతి సదృక్ సదృశీశ్రీ సమానాన్యయోశ్చేత్యుపసంఖ్యానా త్సమానోపపదాద్భ్యుశే.

క్విస్ప్రిత్యయః - దృగ్ దృశవతుష్విః సమానశబ్దస్యసభావః - క్వాస్తునక్వాపీత్యర్థః - యద్వా రతిః కామపత్నీహృదా వక్షసాప్రియస్యస్వభర్తుః ధనుః పాషుమిత్యర్థః పరిరభ్య అనుమర్తం అనుగమనంకర్తుంచితార్చిషి అశేతశయితాకిం ప్రియమనుమర్తంచితార్చిషిశయానా సాక్షాదగ్రతిరేవేయ మిత్యత్యేతి - తస్యాజ్వరాగ్నిస్తథా ప్రజ్వలతి స్తేతిభావః.

అనలభావ మియం స్వనివాసిన్ న విరహస్య రహస్య మబుద్ధ్యత,
ప్రశమనాయవిధాయత్యణాన్యసూజ్వలతితత్రయదుష్టి తుమైహత.

అనలభావమితి. ఇయం దమయంతీస్వనివాసినిః స్వనిష్ఠస్య విరహస్య నలవియోగస్య రహస్యం శమింహ్నివన్నిగూఢం అనలభావ మగ్నిత్వం నలరహితత్వంచగమ్యతే నాబుద్ధ్యత నాజానాదిత్యర్థః - కుతః - యద్యస్తా తత్ర తస్మిన్ విరహే జ్వలతి సతి ప్రశమనాయ ప్రజ్వలన ప్రతీకారార్థం అనూక్ ప్రాణాత్మణానివిధాయ త్యణప్రాయాన్ కృత్వా త్యణాత్మకానితిచగమ్యతే - ఉష్ణ్యతుం త్యక్తుం ప్రక్షేప్తుంచ విహత విచ్ఛత్ అగ్నిత్వజ్ఞానేకథం తచ్చాంతయే తత్ర త్యణప్రక్షేప ఇత్యర్థః - విరహదుఃఖాన్తర్తు మైచ్ఛ దితితాత్పర్యార్థః.

ప్రకృతి రేతుగుణ స్స న యోషితాం
ధ మిమాం హృదయం మృదునామ యత్,
తదిషుభిః కుసుమైరపి దున్వతా
సువివృతం విబుధేన మనోభువా. 22

ప్రకృతిరితి. యోషితాంహృదయం మృదునామేతియత్ నామేతిప్రసిద్ధా - స ఇత్యస్య విధేయప్రాధాన్యా త్పుల్లింగతా ప్రకృతిః ప్రకృతిసిద్ధఃగుణో మార్దవగుణః ఇమాం దమయంతీం కథంవైతు ప్రాప్నోత్యేవేత్యర్థః - కుతః తస్మైమృదురపిషుభిఃదున్వతా విబుధేనదేవేనవిదుషాచమనోభువా సువివృతంసమ్యగ్న్యాఖ్యాతం విద్వదధికారత్వా త్సంసిద్ధార్థనిర్ణయస్యేత్యర్థః - కుసుమమానత్వాత్తతోపి సుకుమారమస్యాహృదయ మిత్యర్థః.

రిపుతరా భవనా దవినిర్వృతీం విధురుచి ర్గృహజాలబిలై ర్నుతామ్,
ఇతరథాత్మనివారణశంకయా జ్వలయితుం బినవేషధరావిశత్. 24

రిపుతరేతి. రిపుతరాతిద్యేషిణీ విధురుచి శ్చంద్రప్రభా భవనా దవినిర్వృతీమన్గచ్ఛంతిం - ఇణశృతరీషీవ-తాం శ్చైమిం జ్వలయితుం సంతాపయితుం ఇతరథానిజరూపేణప్రవేశే ఆత్మనివారణశంకయా స్వప్రవేశప్రతిషేధభియా బినవేషస్యధరాసతీ గృహస్య జాలబిలైః గవాక్షరంధ్రైః అవిశన్నప్రవిష్టాకిం శిశిరోపచార బిసాంకురానిరంత

రాంతస్థినిత ధైమిబాధనాయ ప్రచ్ఛన్న ప్రవిష్టేందుకరా ఇవ ప్రవిభాంతి స్తేత్యు త్ప్రేక్షా.

హృదివిదర్భభువోశ్రుభృతిస్సుటం
విసమదాస్యతయాప్రతిబింబితమ్,
ముఖద్వ్యగోష్ఠమరోపిమనోభువా
తదుపమాకుసుమాస్యఖిలాశ్చరాః.

25

హృదితి. విదర్భభువో వైదర్భ్యాః విసమదాస్యతయా సమాననత్వేన హేతునా అశ్రూణి బిభర్షిత్ శ్రుభృత్ క్విప్, తస్మిన్ ఆశ్రుని క్త ఇత్యర్థః - హృది విక్షసి వైమల్యాత్ స్సుటం యథాతథా ప్రతిబింబితం ముఖంచదృశౌచ ఓషేచైషాంసమాహారో ముఖద్వ్యగోష్ఠం ప్రాణ్యంగత్వా దేవద్యావః - మనోభువాకామేన తస్యముఖాదేః ఉపమాకుసుమానిపద్దం ఉత్పలేబంధూకేచేతి పంచధాన్యతాన్యపమాన పుష్పాణితాన్యేన అఖిలఃపంచాపి శరాస్సదరోపిరోపితం తస్మాన్ప్రభావిధేవక్షసి ప్రతిఫలితం ముఖద్వయసంపంచకం పంచశరనిఖాతం తదుపమాన కుసుమశరపంచకమివా లక్ష్యతే త్యుత్ప్రేక్షార్థః.

విరహపాండుకపోలతలేవిధు ర్వ్యధితభీమభువః ప్రతిబింబితః,

అనుపలక్ష్యసి తాంశుతయాముఖంనిజనఖంసుఖమంకమృగార్పణాత్.

విరహేతి. విధుఃభీమభువః ధైమ్యాః విరహేపాండుని కపోలతలే గండస్థతే ప్రతిబింబితస్సృక్ అనుపలక్ష్యసి తాంశుతయాసావర్ణ్యాద్దుర్లక్ష్య కుభృకిరణతయా సుఖమనాయానేన అంకమృగార్పణాదనితకళంక మృగసమర్పణాత్ ముఖంధైమిముఖం నిజసఖంస్వసదృశంవ్యధితవిహితవాక్ దోషిణోహిస్వదోషం నిర్దోషేషి స్వసంసర్గిణి సంక్రమయ్యసమితుర్వ్యధితవిహితవాక్ - కేచిత్కించద్దానేనామిత్యం మిత్రంకుర్వంతీతిభావం వర్ణయంతి అత్రీదండ్రస్య కపోలసావర్ణ్యేన తదేకత్వ కథనాత్సామాన్యాలంకారః. శ్లో. సామాన్యం గుణసామ్యేనయత్ర నస్త్యంతరైక తేతిలక్షణాత్.

విరహతాపినిచందనపాంసుభి ర్వపుషిసార్పితపాండిమమండనా,

విషధరాభబిసాభరణాదధే రతిపతింప్రతిశంభువిభీషికామ్. 27

విరహేతి. సా దమయంతీ విరహతాపినివపుషిచందనపాంసుభిః భస్మధవళై రతిభావః-అగ్నితస్సంపాదితః పాండిమైవ మండనం యన్యాస్సాసతీ విషధరాభంశేషా హికల్పం బిసమేవాభరణం యన్యాస్సాసతీ రతిపతిం స్వరప్రతిశంభురేషాయమితి విభీషికాంవిశేషేణ భయోత్పాదనం విపూర్వాత్ భీషయతేర్థాత్వర్థ నిర్దేశేణ్యుత్.

సుప్రుషేతిసమాసః నతుశంభోర్విభీషికేతి కర్తరివస్త్వీసమాసః తృజకాభ్యాం కర్తరితి నిషేధాత్ - ‡ దధేనధార నూనమితిశేషః.

వినిహితంపరితాపినిచందనం హృదితయాధృతబుద్ధ్యదమాబభౌ,
ఉపనమన్సుహృదంహృదయేశయం విధురివాంకగతోడుపరిగ్రహః.

వినిహితమితి. తయాధైమ్యాపరితాపిని హృదివక్షసి వినిహితం ధృతబుద్ధ్యదం అతిక్వాభక్యపీటకం చందనం సుహృదఃసఖాయం హృదయేశేత హృదయేశయం మన్తధం నూ. అధికరణే శేతేరిత్యచ్ ప్రత్యయః, శయవాసవాసిస్వకాలాది త్యలక్, ఉపనమన్సుపసర్పక్ అంకగతోడుపరిగ్రహః అంతికస్థతారకాపరికరః విధురివా బభావిత్యుత్ప్రేక్షా.

స్మరహుతాశనదిపితయాతయా బహుముహుస్సరసంసరసీరుహం,
శ్రయితుమర్దపథేకృతమంతరా శ్వసితనిర్మితమర్మరముష్టితమ్. 29

స్మరేతి. స్మరహుతాశన దిపితయా కామాగ్నితప్తయాతయాబహుభూరి సరసంసార్ద్రం సరసీరుహంసరోజం శ్రయితుం శైత్యాయనేపితుం ముహుః అర్ధే పథిఅర్ధపథేకృతం తత్సర్వంతమానీతంసత్ అంతరామధ్యే శ్వసితేనస్వనిశ్వానేన నిర్మిత మర్మరంసదృశ్యేషా త్కృతమర్మరజలంసత్ ఉష్ణతం వైయర్థ్యాత్ త్యక్తంశఫోష్ణస్తస్నిశ్వాస ఇతిభావః. ని. అథమర్మరః స్వసితే వస్త్రవర్ణానా మిత్యమరః - ఈదృగ్రామ సంబంధేషి సంబంధోక్తే రతిశయోక్తి భేదోల్లంకారః.

ప్రియకరగ్రహమేవమవాప్యతి స్తనయుగంతవతామ్యతికిన్నివతి,
జగదతుర్నిహితేహృదినిరజే దపథుకుట్మలనేన పృథుస్తనీమ్. 30

ప్రియేతి. హృదివక్షసి నిహితేన్యస్తేనీరజేపద్దేవగుః పరితాపః దునోతేః ట్విత్వాదగుచ్చిత్రయః - తేనయత్కుట్మలనం ముకుళనం నిషివ్యగ్రహణమితి యావత్ - తేనపృథుస్తనీం దమయంతీం తనస్తనయుగం కర్తృవేవ మనేనప్రకారేణ ప్రియకరేణ గ్రహం నిషివ్యగ్రహణం అవాప్యతి కిన్నికిమర్గంతామ్యతితి జగదతురూచతుః నూన మితిశేషః.

త్వదితరోసహృదాపిమయాధృతః పతిరితీవనలంహృదయేశయం,
స్మరహవిర్భుజిబోధయతిస్మసా విరహపాండుతయానిజశుద్ధతాం. 31

త్వదితి. సాధైమిహృదయేశయం హృదిపితంసలంత్వదితరస్త్యత్స్వస్వమానోవాన్యావతిః మయాహృదాపి నశృతఃమనసాపి నచింతితః ఇతి నిజశుద్ధతాం ఆత్మని

‡ తృజకాభ్యాం కర్తరిత్యస్యకర్తృగృతృజకాభ్యాంపృష్ట్యానసమానఇత్యర్థఃఅత్రీచభావేణ్యుత్ అతస్తస్యాత్రీ ప్రవృత్త్యసంభవాత్ కర్తరిచేత్యనేననిషేధాదితవ్యం యుక్తమితిప్రతిభాతి.

ద్వోపతాంపాండుత్వంచ విరహపాండుతయా తద్వ్యాజేనేత్యర్థః స్మరహవిర్భజ బోధ
యతిస్సేవ మదనాగ్నిమగ్నాసా అగ్నిదివ్యేనస్వశుద్ధిం సీతారామమివసలం బోధయా
మానేనేత్యుత్పేక్షా నూ. గతిబుద్ధిత్యాది నాఅణిక ర్దుర్మశస్యతౌకర్మత్వం.

విరహతప్తతదంగనివేశితా కమలినీ నిమిషద్వళముష్టిభిః,
కిమపనేతుమచేష్టతకింపరా భవితుమైహతత్త్వవధుంవృథుమ్. 32

విరహేతి. విరహతప్తతదంగే ధైమిశరీరే నివేశితానిహితాకమలినీపద్మలతా
నిమిషద్భిరానమద్భిర్దళైః పత్రైరేవముష్టిభిః ముష్టిబంధైఃకరణైః పృథుంతద్దనఘం
తస్యాస్తాపం అపనేతుమపచ్యేత్తు మచేష్టతవ్యాప్రియతకిం పరాభవితుం తిరస్కర్తుమై
హతకిం అచేష్టతకిమిత్యుత్పేక్షా ఇస్తుతస్తు నకించిత్కర్తుం శకాక ప్రత్యుత్త స్యయమేవ
దగ్ధేత్యర్థః - సోయంభీకస్య భయప్రవేశఇతిభావః - అతఏవానర్థోత్పత్తిలక్షణో
విషమాలంకారః తదుత్థాపితాచేయమత్పేక్షేతిసంకరః.

ఇయమనంగశరావళిపన్నగ క్షతవిసారివియోగవిసావళా,
శశికలేవఖరాంశుకరార్దితా కరుణనీరనిధౌనిదధౌనకమ్. 33

ఇయమితి. ఇయంధైమిఅనంగశరావళిరేవ పన్నగాఃతైఃక్షతంక్షతిః నపుంసకే
భావేక్తః తేనవిసారిణా వ్యాపినావియోగేనైవ విషేణ అనశావినశాసతీ ఖరాంశో
స్తీగ్ధాంశోః కరై ర్దితాపీడితాశశికలేవ కంజనంకరుణనీరనిధౌనిదధౌనకసాధౌ. ని. కరు
ణస్తురసేవృక్షేకృపాయాంకరుణామతేతివిశ్యః ననిదధౌ దృష్టుం సర్వావపి నిద
ధావేవ నిమజ్జయామానై వేత్యర్థః - ఆత్రయావకోపమయో రంగంగిభావేనసంకరః.

జ్వలతి మన్మథవేదనయానిజే హృది తయార్ద్రమృణాళలతార్పితా,
న్వజయినోస్తుపయాసవిధస్థయోర్మలినతామభజదృఙ్జయోర్భృశం.

జ్వలతీతి. తయాధైమ్యా మన్మథవేదనయా మదనజ్వరయనభేన జ్వలతిప్రజ్వలతీ
నిజేహృది నక్షసిత్విత్తాఅర్ద్రాసరసామృణాళలతాబిసల్లీస్వజయినోఃస్వజేత్రోః నూ.
జిదృక్షీత్యాదినాఇనిప్రత్యయః - భుజయోస్తదీయయోరేవసవిధస్థయో స్సమీపస్థయో
స్సతోఃత్రపయాత్రపయే వేత్యర్థః-గమ్యాత్పేక్షా, భృశంమలినతాంవై నిర్లభ్యమభజత్ -
జతోజేతురగ్రేలజ్జయా వై వర్ణ్యంభజతీతిభావః.

పికరుతశ్రుతికంపినిశైవలం హృది తయానిహితంవిచలదృభౌ,
సతతతద్గతహృచ్ఛయకేతునా హతమివస్వతనూఘనఘర్షణా. 34

పికేతి. తయాధైమ్యా పికరుతశ్రుత్యాకోకిలకూజిత శృంగణేన కంపిని వేపమానే
హృదివక్షసినిహితం శైత్యాగ్ధంస్వస్తం విచలత్ ఆధారచలనాదతిభావః - శైవలం స్వ
తస్యాశైవలశరీరేనసహ ఘనఘర్షణాభృశంఘర్షణాద్యయోరపి జలచరిత్వాదితిభావః-

సతతం తద్గతస్యధైమిహృద్గతస్య హృచ్ఛయస్యకామస్య కేతునాచిహ్నేన మత్స్యేన
హతంతాడిత మివ బభావిత్యుత్పేక్షా.

నఖలు మోహవశేన తదాననం నలమసశృశికాంత మబోధితత్,
ఇతరథాభ్యుదయేశశినస్తతః కథమనుస్రువదశ్రుమయంపయః. 35

నేతి. నలమనాకర్తు మోహవశేన విరహప్రయుక్తా జ్ఞానబలేన తదాననంధైమి
ముఖంకర్మ శశికాంత మిందుసుందరం ఇందూపలంచ నాబోధిఖలునాబుద్ధకిమితి
కామః అబుద్ధ్యతపవేత్యర్థః నూ. దీపజ నేత్యాది నాకర్తరిచిత్ - తత్తత చ్చనత్వమితిశేషః-
ఇతరథాతదసత్యత్వే శశిసోభ్యుదయే తతోధైమి ముఖాదశ్రుమయ మశ్రురూపం
పయఃకథం అనుస్మరిత్యుత్పత్తం చంద్రోదయే పమస్సానివా చ్చంద్రకాంతత్వం సత్య
మిత్యర్థః చంద్రోదయేదాహోద్యౌకాదురోదేతిభావః - స్రుతేర్లుజి జిత్రీత్యాది నా
క్షేప్తజ్ఞేధాతోరునజాదేశః.

రతిపతే ర్విజయాస్తుమిషుర్యథా జయతి భీషసుతాపి తథైవసా,
స్వవిశిఖానివపంచతయాతతోనియత్మైహతయోజయితుంసతామ్.

రతిపతేరితి. రతిపతేః కామస్యయభేషః విజయస్యాస్తుం విజయాస్తుం
విజయ సాధనమాయుధం జయతి తథైవ సాభీషసుతాపి విజయాస్తుం సతీ జయతి
తతస్తస్మాద్దేహిః సకామః స్వస్య విశిఖాసమానివతాం ధైమిం పంచతయా పంచ సం
ఖ్యాక త్వేనమరణేనచ. ని. పంచతా పంచభావేస్యా త్వంచతామరణేనీ చేతి విశ్యః.
యోజయితు మైహతస్వేషుధర్మవిజయాస్తుత్వేనపంచ త్వేనాపి యోజయితుమైచ్ఛత్ -
నియతంగత్య మిత్యుత్పేక్షా - అన్యథాకిసుర ఘేనా మిత్యంపీడయేదితిభావః - ఉపమా
త్పేక్షయోస్సంకరః.

శశిమయందమానాస్తుముదిత్వరం మనసిజస్య విమృశ్యవియోగినీ,
ర్షుడితినారుణమశృమిపాదసా తదుచితం ప్రతిశస్తుముపాదదే. 36

శశిమయమితి. వియోగిన్యసా ధైమి ఉదేతీత్యుదిత్వరముద్యత్ - ఇన్ద్రియజిగ్ధ
భ్యఃకర్షరవేత శిమయం శశిరూపం మనసిజస్యదహనాస్తుం అగ్నేయాస్తుంవిమృశ్యాలో
చ్య ర్షుడితదాగ్ అశృమిపాద్యాదునాం వరుణదేవతాకం నూ. సాస్య దేవతేత్యున్న్వి
త్యయః తస్యాగ్నేయస్యోచితం ప్రతీకారక్షమం ప్రతిశస్తుముపాదదే ప్రయాక్త వతీ
త్యర్థః. చాంద్రతాపాసహిష్ణురశరణా కేవల మరోదీ దిత్యర్థః. సాపహ్నవోత్పేక్షా.

అతమనానవమంబుదమాంబుదం సుతసురస్తుముదస్తమవేక్ష్యసా,
ఉచితమాయతనిశ్వసితచ్ఛలా చ్ఛ్వసనమస్తుమమంచదముప్రతి.

అతను నేతి. సామంతములై ధీమిననం నూతనం అంబుదం మేఘమేన అతను నా అనంగేవ ఉదస్తం ఉత్తిష్టం అంబుదమంబుదసంబంధ్యత్రం పర్జన్యాత్రం అవే త్య ఆయతనిశ్యసితచ్ఛలాద్గీర్ణ నిశ్వాసమిహదముమాంబుదంప్రతి ఉచితం ప్రతీకార క్షమంశ్యసనం శ్వసనాత్మకమత్రం వాయవ్యాత్రమమంచ త్పూర్ణముట్టై మేఘ దర్శనాద్గీర్ణమదనజ్వరా దీర్ఘముష్ణంచని శశ్వానేత్యర్థః-అత్రాపి సాపహ్నవోత్ప్రేక్షా.

రతిపతిప్రహితానిలహేతితాం ప్రతియతీనుదతీ మలయానిలే,
తదురుతాపభయాత్తుమ్మణాళికామయమియం భుజగాత్రమివాదిత.

రతిపతీతి. సుదతీయం భూమి మలయానిలేవిషయే రతిపతిప్రహితానిల హేతాం కామప్రయుక్త వాయవ్యాత్రతాం. ని. హేతిశ్చత్రం ప్రహరణం హ్యయుగం చాత్ర మేవచేతి హలాయుధః ప్రతియతీసతీ ఇశ్యతరిజీవ తేనాస్త్రేణయతాయతాపః తతోభ యాత్-మృణాళికామయం బిసరూపం భుజగాత్రం ఆదితేన ఆత్తసతీ కిమిత్యత్రేప్రేక్షా భుజగానాం వాతాహరత్వాదితిభావః సూ. స్థాఘోర్వోచ్ఛేతీకారః చూన్వా దంగాదితిసిహోలోపః.

న్యధితత్తద్ధృదిశల్యమివద్వయం విరహితాంచతథాపిచజీవితమ్,
కిమథతత్రనిహత్యనిఖాతవా న్రతిపతిస్తనవిల్యయుగేనతత్. 41

న్యధితేతి. రతిపతి స్తద్ధృది భూమి హృదయే విరహితాం విరహిత్యంచ త థాపివిరహిత్యేపి జీవితంచేత్ ద్వయంశల్యం శంకుమివన్యధిత నిఖాతనానిత్యర్థః జీవతో విరహఃవిరహిణో జీవనంచద్యే ఆపిశల్యప్రాయే ఇత్యర్థః. దధాతేర్దుశితక్ స్థాఘోరి చ్ఛేతీకారః హ్రస్వాదంగా దితిసిహోలోపః - అభనిఖననానంతరం తచ్ఛల్య ద్వయంస్తనావేనవిత్వే పరిణతవిల్యఫలే తయోర్యుగేన తత్ర హృదినిహత్య ఆహత్య నిఖాతవాకింయుథాలోకే జనాః నిఖాతం శంకుందార్థాయ పాపాణాదిసాఘ్నంతిత ద్వదితిభావః పూర్వాధేత్యనిఖననోత్ప్రేక్షా. ఉత్తరాధే నిహననోత్ప్రేక్షా నిఖాత వానిత్యనువాదః.

అతిశరవ్యయతామదనేనతాం నిఖలపుష్పమయస్వశరవ్యయాత్,
స్ఫుటమకారిఫలాన్యపిముంచతా తదురసిస్తనతాళయుగార్పణా. 42

అతితి. తాందమయంతిం అతినితరాం శరవ్యయతాశరవ్యంలక్ష్యం కుర్వతాశర వ్యయతా శరవ్యశబ్దా తత్కర్తోతిన్యంతా ల్లటశ్చతరిశప్ ఆతపవనిఖలాయే పుష్ప మయాన్వయశరా స్తేహంవ్యయాత్త యాత్ ఫలాన్యపిముంచ తాక్షిపతా మదనేన తదు రసిత్థియవక్షసి స్తనావేన తాళ తాళఫలేతయోర్యుగ స్యార్పణాక్షేపః ఆకారిస్ఫుట మిత్యత్రేప్రేక్షా - శరక్షయేపాపాణానిపి ప్రహరంతీతిభావః.

అభముహుర్బహునిందితచంద్రయాస్తుతవిధుంతుదయాచతయాము హుః, పతితయాన్మరతాపమయేగదే నిజగదేశ్రువిమిశ్రముఖినఖి.

అథేతి. అథానంతరం స్మరతాపమయే కామజ్వరరూపే గదేహోగే. ని. తోగ వ్యాధిగదానుయా ఇత్యమరః - పతితయామగ్నయా ఆతపవముహుః బహుబహుధా నిందితచంద్రయా తస్యోద్దీపకత్వాదితిభావః - ముహుః స్తుతోవిధుంతుదతీతివిధుంతు దో రాహుర్యయాతయా విధుస్తుదత్వాదేవేతిభావః. ని. తమస్తురాహు స్వస్థాను సైస్సంహితేయో విధుంతుదఇత్యమరః సూ. విశ్వరూపేస్తుదఇతి ఖశ్చిత్త్యయః - అరుర్దివ షదజంతస్యముమితి ముహాగమః, తయాదమయంత్యా అశ్రువిమిశ్రముఖం యస్యా స్యా అనిష్టాశంకయా రుదతీసఖీ నిజగదేనిగదితా, విప్రకృతోహ్యపకర్తారంనిందితి తదపకర్తారంచ స్తాతీతిభావః.

నరసురాబ్జభువామివయావతా భవతి యస్యయుగంయదనేహసా,
విరహిణామపి తద్రతవద్యువక్షణమితంనకథంగణితాగమే. 44

నరేతి. నరసురాబ్జభువాం మనుష్యదేవ బ్రహ్మణామివయావతా అనేహసాకా లేనయస్య జంతోర్యద్యుగంభవతి గణితాగమే శ్లోతిశ్చాస్త్రే తత్సర్వం ఏక్తస్యమే వేతిశేషః యథాబ్రహ్మణో దినందేవాదీనాం యుగాదికమిత్యక్తం తద్యదన్యస్యాపి గణితశాస్త్రే నక్తన్యమితిభావః - తతః కిమిత్యాశంక్త్యాహ తర్హివిరహిణాం తద్యు గంకథం కిమితీరతవతా మవియుక్తానాం యూనాంక్షణేనమితం గణితంన ఆవియుక్తా నాంక్షణో వియుక్తానాం యుగమితికిమితిశోక్త మిత్యర్థః - తథాచతస్యా ఏక్తకక్షణ ఏక్తకయుగకల్పా భూదిత్యర్థః.

జనురధత్తనతీస్మరతాపితా హిమవతో నతుతన్మహిమాదృతా,
జ్వలతిఫాలతలేలిఖతస్సతీ విరహావవహరస్యనలోచనమ్. 45

జనురతి. సతీభనపూర్వపత్నీ దక్షకన్యా స్మరతాపితా విరహాగ్నితప్తాసతీ హిమ వతో జనుర్జన్మాగతత్తస్య హిమవతోమహిమా ఆస్యతోయయాసా తన్మహిమాదృతా అదృతతన్మహిమాసతితున ఆహితాగ్నా దిత్వాన్నిష్టాయః పరనిపాతః విరహతాప శాంత్యర్థం హిమాద్రేణౌతా నతత్తనస్సామర్థ్యామరోధా దిత్వత్రేప్రేక్షా - హరస్య ఫాలతలేలిఖతో బ్రహ్మణాలిఖతః సతీవిరహావన జ్వలతిలోచనంన ఆశ్రఫాలలోచనే లోచనత్వ మపహ్నుత్యగతీ విరహత్వారోపాదపహ్నా వాలంకారః

దహనజానపృథుర్దనభువ్యథా విరహానానపృథుర్భుదినేద్యతే,
దహనమాశువిశేతికథంస్త్రీయఃప్రియమహనుముపాసితుముద్దురా

దహనేతి. దహనజాత్యి దాహజన్యదవశ్యతాతాప దుఃఖం పృథుః అధి
కాన కింతువిరహజై నస్పృహః ఈదృశంనయది ఇనమిత్యంనచేత్ శ్రీయి అపాసుమప
గత ప్రాణంమృతంప్రియం ఉపాసితంప్రాప్తం ఉత్పూర్ణమూర్భారోయాసాంతా
ఉద్ధరాః అనర్థశాస్త్ర్య ఇత్యర్థః నూ. ఋష్యురత్వాదినా సమాసాంతోకారః - కథ
మాశుదహనంవిశంతి అగ్నిదహశద్విరహదాహ ఏవాధిక ఇత్యర్థః - తస్యతత్పరిహ
రాథేన శ్రీణా మగ్ని ప్రవేశకార్యేణ సమర్థతాత్మార్యేణ కారణసమర్థన యాపో
ధాంతరన్యాసః.

హృదిలురంతికళానితరామమూ ర్విరహిణీవధపంకకళంకితాః,

కుముదనఖ్యక్తస్త్రుబహిష్కృతాస్సఖివిలోకయదుర్విసయంవిధోః.

హృదీతి విరహిణీవధాద్యఃపజ్జఃపాపా. ని. ఆస్త్రీపంకంపుమాన్వాప్యే
త్యమరః - తేనకళంకితాస్సంజాత కళంకాః అమూః కళాః హృదిఅభ్యంతరేనితరాం
లుతంతివర్తంతే కుముదైస్సఖ్యంసర్వంతీతితత్త్వతః విశుద్ధాఇత్యర్థః-తాస్తుకళాఃబహి
ష్కృతాః హేసఖి విలోకయదుర్విసయం దార్జన్యం విలోకయదుర్జనాః పాపిష్ఠా నంతః
కుర్వంతి విశుద్ధాస్సహిష్కృర్వంతీతిభావః.

అయివిధుంపరిపృచ్ఛగురోఃకుతఃస్ఫుటమశిక్ష్యతదాహనదాన్యతా,

గ్లపితశంభుగళాద్గరళాత్వయా కిముదధౌజడవాబడబానలాత్.

అయీతి. అయిసఖి విధుంపరిపృచ్ఛ హేజడమూఢ త్వయాదాహవదా
న్యతా దాహదాత్మత్వం దాహకత్వమిత్యర్థః కింగ్లపితశంభుగళాన్గ్లపిత శంభుకం
లాత్ గరళాత్మలమాటాత్ ఉదధౌ బడబానలాద్వా కుతః కస్మాద్గురోః స్ఫుట
మశిక్ష్యతశిక్షీతా అభ్యస్తే త్యర్థః.

అయమయోగివధూవధపాతకైర్భృమిమవాప్యదివఃఖలుపాత్యతే,

శిలినిశాదృషదిస్ఫుటదుత్పత త్కణగణాధికతారకితాంబరః. 49

అయమితి. అయంవిధుః అయోగివధూవధపాతకైః వియోగిశ్రీహింసా
పాపైకరణైభృమిం భృమణం అవాప్యసాప్రపయ్య ఆపోతేర్జ్యేతాత్ ప్రోవ్యబా
దేశ-విభాషపఞ్చతి వికల్పాదయోదేశభావః - శిలినిశాకృష్ట పక్షరాత్రిసప్తామేన
దృషదిశిలాయాం స్ఫుటంతః పాతవేగాద్విదళంతః తతఉత్పతంతశ్చయేకణాః ఖండా
తేషాంగణైరధికం తారకితాంబరః భూమ్నాతారకనత్ప్రతాకాశస్య అతవన కృష్ట
పక్షేతారకణామంబుమితిభావః. తారకవచ్చబ్రాత్తత్కరోతీతిన్యంతాత్కర్మణీక్రూరిన్
వోర్లుగితిమతుహింక దివోదేవీతిపాపా పాత్యతేఖలు - ఉత్కటపాపకారిణఃపురాపరి
భ్రామ్యతతశ్శిలాయాంపాత్యవాన్యంతిఇతిభావః.

త్వమభిధేహివిధుంసఖిమద్గిరా కిమిదమిదృగధిక్రియ తేత్వయా,
నగణితంయదిజన్మ పయోనిధౌ హరశిరస్థినిభూరపివిస్మృతా. 50

త్వమితి. హేసఖిత్వం మద్గిరావిధుమభిధేహి ఉపాలభస్యతత్ప్రకారమేవాహ
త్వయామహత్సానేతిభావః కింకిమర్థమిదమిదృక్ స్త్రీపథాత్మకం కర్మ అధిక్రియతే ఆ
చర్యతే పయోనిధౌజన్మన గణితంయదిమాస్తు హరశిర ఏవస్థినిభూర్నివాసభూమిః సా
వివిస్మృతా మహామలప్రమాతస్య శంభుశిరోస్థతస్యతవేద మమచితుమిత్యర్థః.

నిపతతాపినమందరభూభృతా త్వముదధౌశశలాంఛనచూర్ణితః,
అపిమునేర్జర రార్చిషిజీర్ణతాం బత గతోసి సవీతపయోనిధేః. 51

నిపతతేతి. హేశశలాంఛననకశంకేత్యర్థః త్వముదధౌనిపతతామధనసమయఇతి
శేషః - మందరభూభృతామందరాద్రాజాపినచూర్ణితః - పీతపయోనిధేరాచాంత సము
ద్రస్యజరార్చిషి జరరానలేపిజీర్ణతాంనగతోసి వాతాపినచితిభావః. బతేతిభేదే మద్భా
గ్యవిపర్యయ ఏవామయితిభావః.

కిమనుభిర్గల్గితైర్జడమన్యనే మయి నిమజ్జతు భీమనుతామనః,

మమకిలశ్రుతిమాహతదర్శికాం నలముఖేందుపరాంవిబుధస్సర్వః. 52

కిమితి. హేజడమూఢగల్గితైర్జడ మన్యనే మయి నిమజ్జతు భీమనుతామనః
త్యర్థః భీమనుతామనోమయిచంద్రే నిమజ్జతు నిమజ్జేత్. సంభావనాయాంలాట్-ఇతి
మన్యనేకిం. శ్రు. యత్రాస్య పురుషస్యాగ్నిం వాగప్యేతివాతం ప్రాణశ్చక్షురాదిత్యం
మనశ్చంద్రదిశశ్శోత్రం పృథివీగంశరీరమాకాశ మాత్మేషధీర్లోమాని షనస్సతీకా
కేశా అపులూహితంచరేతశ్చ నిధియతఇతి శ్రుతిప్రామాణ్యా దితిభావః సోపి వృధా
భిమాన ఇత్యాహ సః మృతమనశ్చంద్రమేతీత్యేనం రూపోగ్లోభిధేయో యస్యాస్త్రాం
తదర్శికాం నూ. శేషాద్విభాషేతి కస్యమాసాంతః ప్రత్యయస్థాత్కా త్పూర్వస్యాత
ఇదాప్యనుప ఇతీకారః, శ్రుతింపురోవీక్తవేదనాక్యం విబుధోదేవో విద్వాంశ్చ స్మ
రోనలస్య ముఖేందుః ముఖచంద్రః పరోముఖ్యాగ్లోయస్యాస్త్రాం తత్పరాం వి. పరం
దూరాన్యముఖేష్వితివైజయంతీ మమ అహకిలబ్రూతేఖలు విద్వదుక్తవారోగ్రాహ్య
ఇత్యర్థః పరతోపి మేభర్తా నలవన నాన్య ఇతిభావః.

ముఖరయస్వ యశోనవడిండిమం జలనిధేః కులముజ్జ్వలయాధునా,

అపిగృహాణ వధూవధపౌరుషం హరిణలాంఛన ముంచకదర్థనామ్.

ముఖరయస్వేతి. హేహరిణలాంఛనశ కాంఛయశ నవడిండిమం కీర్తిప్రకాశకం
నూతనవాద్యవిశేషం ముఖరయస్వముఖరం రవణంకురు అధునాజలనిధేఃస్త్రోజ్జ్వలన్య
కులముజ్జ్వలయ ప్రకాశయ వధూవధపౌరుషముపి స్త్రీపథశౌర్యంచగృహాణ స్వీకురు

కింతుశుత్సితోర్థః కదర్థఃపీడాకరః సూ. కోకత్తత్పురుషేచీతి మశబ్దస్యకదాదేశేకదర్థ
 శబ్దాత్తత్సూతీతిన్యంతాద్యచి కదర్థనా కదర్థీకరణంతాంముంచ శీఘ్రంమారయనతు
 పీడమేత్సర్థః అత్రపదూపధస్యా నిష్టత్వేనా విధేయస్య విధానాత్ విషంభుజ్జ్యేతి
 షన్నిషేధపరోవిధ్యాభాసః ఇష్టనిషేధాభాసన దాక్షిపాలంకారభేదః - తథాచాలం
 కార సర్వస్వమాత్రం అనిష్టవిధ్యాభాసశ్చేతి.

నిశిశశిన్మజ కైతవభానుతా మనతి భాస్వతి తాపయ పాపమామ్,
 అహమహన్యవలోకయితాస్మి తే పున రహర్షతి నిర్దుత దర్శతామ్.

నిశీతి. హేశశిన్వాప్రకూర ని. సృశంసోఘాతుకః క్రూరః పాప ఇత్యమరః -
 నిశిభాస్వత్యసతి కైతవభానుతాం కపటనూర్యత్వంభజమాం తాపయకిం త్వహంపునర
 హంచాహని అహర్షతి నానూర్యేణ సూ. అహరాదీనాం పత్యాదిష్వీతి రేఘాదేశః
 లేతవనిర్దుతదర్శతాం నిరహంకారతాం అవలోకయితాస్మి ద్రక్ష్యామిత్యర్థః లుటిమిపి
 తాసిప్రత్యయః - పాపిష్ఠాః స్వనాశమాసన్న మప్యవశ్యంతఃపరాక్ హింసంతీతిభావః.

శశశశంకభయంకర మాదృశాం జ్వలనియన్ని శిభూతవతింశ్రితః,
 తదమృతస్యతవేదృశభూతతాదృభుతకరీ పరమూర్ధవిధూనసి. 55

శశశలంకేతి. హేశశశలంకమాదృశాం వియోగినీనా మిత్యర్థః - భయంకరో
 తీతి భయంకరఉద్దేశకః మేపర్తిభియేషు కృషిఇతి ఖచ్చిత్యయః, అగుద్విసదిత్యా
 దినా ముమాగమః-యద్యస్మాత్ భూతవతిం శివంపిశాచవతించ శ్రితస్సక్ నిశిజ్వలసి
 ప్రదీప్యనే తత్తస్మాదమృతస్యా మృతమయస్య మృతేతరస్యచతవశేమాండ్రప్రకాశాం
 స్వానిష్టానాంచమూర్ధ విధూనసిఏకత్ర విస్మయాదన్యత్రావేశాచ్చ శిరఃకంపకరీ ఈదృ
 శభూతతా ఇత్థం భూతత్వం ఈదృశ పిశాచత్వంచ అమృతకరీవిస్మయకరీ హరశిరో
 మణేరమృతమయస్యతవ ఇత్థంప్రజ్వలనాత్మకత్వ మన్భుతమితి వాచ్యార్థః జీవతఈదృగ
 లాత పిశాచత్వ మదృభుత మితిన్యంగార్థః.

శ్రవణపూరతమాలదళాంకురం శశికురంగముఖేనఘనిక్షిప,
 మపితుందిలిత స్సగయత్వముం సపదితేన తదుచ్చస్విమిక్షణమ్.

శ్రవణేతి. హేసఖ శ్రవణపూరః కర్ణావతంసః యస్తమాలదళాంకురస్తమాల
 పల్లవస్తం శశికురంగస్య ముఖేనశ్చ్రేనిక్షిపతేన దళాంకురేణ సపదికిమపికియదపి తుంది
 లితప్తుందిలీకృతః స్థూలీకృశస్సక్ అమంశశిసంస్థగతయతుఛాదయతు తత్తస్మాద్దేతోః
 క్షణముచ్చస్విసిమిత్రాణిమి సూ. రుదాదిభ్యస్సార్వధాతుకఇతీడాగమః.

అసమయేమతిరున్మిమతిద్రువం కరగతైవ గతాయదియంకుహూః,
 పునరుపైతి నిరుద్ధ్యనివాస్యతే సఖముఖం న విధోః పున రీక్ష్యతే.

అసమయఇతి. హేసఖి అసమయేమతిః కార్యధీః ఉన్మిమతి ఉదేతిద్రువం నతు
 యోగ్యకాలఇత్యర్థః-మతః - యద్యస్మాదియంకుహూః నష్టచంద్రామావాస్యా కరగ
 తాస్వాయతైవ హస్తనక్షత్ర గతాచ గతా తదాస్తాం పునరుపైతి పునరాగచ్ఛుతిచేదిత్య
 ర్థః. నిరుద్ధ్యనివాస్యతే స్థాప్యతే తస్య ఫలమాహ విధోర్ముఖం పునర్నేత్యతే తస్యాస్త
 న్నాశకత్వాదితిభావః - పాపిష్ఠస్యతస్యాదర్శనమేవఫలమిత్యర్థః.

అయి మమైవ చకోరశిశు ర్మునే ర్వ్రజితి సింధుపిబస్యనశిష్యతామ్,
 అశితుమభిమధీతవతోస్యనా శశికరాః పిబతః కతిశీకరాః. 58

అయీతి. అయిసఖి ఏవమయ చకోరశిశుర్విపరీతార్థం గృహసంవర్ధితో బాల
 చకోరః - యథాహ కామందకః. స్తో. చకోరస్యవిరజ్యేతేనయనే విషదర్శనాదితి, పిబ
 తీతిపిబః పాఘాగ్ధేత్యాదినాశప్రత్యయే పిబాదేశః సింధోఃపిబస్యసముద్రపాయిసో
 మునేరగస్త్యస్య శిష్యతాం నవ్రజితీకాకుః వ్రజతీత్యర్థః - తథాచాయం చకోరశ్చం
 ద్రం నిశ్చేషంపాస్యతీత్యాశయః - నచైతదశక్యమిత్యాహ అభిమశితుం పాతుమధీత
 వతః అభ్యస్తవతః ఆతేవ పిబతః అభిపానప్రవృత్తస్య చకోరస్య శశికరాః కతివాశీక
 రాః కతిచిత్కణా ఇత్యర్థః అత్రసముద్రపాయిసో దండాపూషికయా శశికర పాన
 సిద్ధేర్థాపత్తిరలంకారః.

కురుకరేగురుమేకమయోఘనం బహిరితోముకురంచకురుష్వమే,
 విశతిత్రయదై వవిధుస్తదా సఖసుఖాదహితంజహితంద్రుతమ్. 59

కుర్వీతి. హేసఖి ఏకంగురుంమహంతంఅయోఘనంతప్తాయః పిండఘట్టన మ
 యోముద్గరంకరే కురువిభృహీత్యర్థః - ఇతోస్తాత్సదనాద్భూతః మేమమ ముకురందర్ప
 ణంచ కురుష్వనిధేహి తత్రముకురేయదావిధుర్విశతి ప్రతిఫలతి తదైవసుఖాదనాయా
 నాత్ అహితంశత్రుంతం విధుంద్రుతం జహిమారయహంతేర్లోటిసిపిహిరాదేశః హంతే
 ర్జఇతిజాదేశస్యా సిద్ధపదత్రాభాదిత్యసిద్ధత్వాదతోహేరితి నహేర్లుక్ - అత్రచంద్ర
 ప్రహారాది ప్రలాపామేఘసందేశాదివన్నదనోన్తాద వికారా ఇత్యనుసంధేయమ్.

ఉదరవవధృతఃకిముదన్వతా నవిషమోబడబానలవద్విధుః,
 విషవదుష్టు తమప్యమునానస స్మరహరఃకిమముంబుభుజేవిభుః. 60

ఉదరఇతి. విషమఃకూర్కకర్తావిధుః ఉదన్వతాఉదధినా సూ. ఉదన్వానుదభా
 చెతినిపాతితః-బడబానలవద్బడబాగ్నినాతుల్యం సూ. లేనతుల్యంక్రియాచేద్యతిరివతి,
 ఉదరేకుక్షావేవకిందృతః అథవా అమునా ఉదన్వతా ఉష్ణితమప్యముంవిధుం విభుస్స
 మర్థః సస్మరహరఃశివఃవిషవత్ విషేణకాలకూటేనతుల్యం పూర్వనద్యతిః కింనబుభు
 జేనజగ్రనే ఉభయథాపి స్వయంజీవేయమితిభావః.

అసిత మేకసు రాశితమవ్యభూ న్న పునరేవ పునర్విశదంవిషమ్,
అవినిపీయసురైర్జనితక్షయం స్వయముదేతిపునర్నవమార్ణవమ్. 61

అసితమితి. అర్ణవమర్ణజేహతం నూ. తత్రజాతఇత్యర్ణాత్ప్రయః - అసితం మేచకం విషం కాలమాటాఖ్య మేకేనైవసురేణ మహాదేవేన అశితంగితిమపి పునర్నా భూన్నా జని ఏవ చంద్రో నామార్ణవం విశదంవిషంపునస్సిత విషంతుసురైర్భూమభిరేదై ప్రథ మాంపిబతేషస్మిరిత్యా ద్యుక్తకమేణ నిషీయజనితక్షయం కృతనాశమపినవంనూతనం సత్ స్వయంతద్రూపేణైవపునరుపైత్యాగ చ్ఛతీతివ్యతిరేకః.

విరహీవర్గవధవ్యసనాకులం కలయపాపమశేషకళంవిధుం,
సురనిపీతసుధాకమపాపకం గ్రహవిదోవిపరీతకథాఃకథమ్. 62

విరహీతి. హేసఖవిరహివర్గవధేవ్యసనేనాసక్త్యాకమలంసంరబ్ధం అశేషకలంపూ ర్ణకలంవిధుం పాపంకలయక్రూరంవిద్ధి సురైర్ని పీతాసుధామసృతంక్షీణమిత్యర్థః - కైషి కః కప్పమాసాంతః, ఆపోవ్యతరస్యామితివికల్పార్థస్యాభావః - అపాపవినాపాపక స్తంఘామ్యంకలయ తథాకార్యదర్శనాదిభావః - కింతుగ్రహవిదో దైవజ్ఞాస్తుకథంవిపరీ తకథాః. ఖ్లో. క్షీణేంద్యర్కార్కభూపుత్రాఃపాపాస్తత్సంయుతోబుధః, పూర్ణచంద్ర బుధాచార్యశక్రస్త్రేస్తుశ్శుభగ్రహః - ఇత్యేవంవిరుద్ధవాచః, అనుభవవిరోధా దంగుల్యగ్రాది వాక్యవదగ్రాహ్యతవాక్యమితిభావః.

విరహీభి ర్భూమామానమవాపియ స్సబహుళః ఖలుపక్షిభిహాజని,
తదమితిస్సకలైరపియత్రైతై ర్వ్యరచినాచతిథిః కిమమాకృతా. 63

విరహీభిరితి. యఃపక్షీ విరహీభిః బహుమానం సత్కారమవాపిప్రాపితః క్షీయ మాణ చంద్రత్వాదితిభావః ఆవపూర్వాదాపో తేర్ణ్యంధాత్మరక్షణిజ్ఞ - గతిబుద్ధి త్యాది నా అణికర్తుః కర్మత్వం, ణ్యంతేకర్తుశ్చ కర్మాణ్యతి తస్యాభిధానం, సవిరహీ భిర్భూమాకృతః పక్షః ఇహాస్మిన్లోకే బహుబహుమానంలాతి అదత్రైవతి వ్యవృత్త్యా బహులః, ఆతోనుపసగ్నేకః, నతుబహూరుంజతిభావః, అజనిజాతః ఖల్విత్వత్ప్రేక్షా - కించ తత్రాపి యత్రయస్యాం తిథౌసకలైరపి తైర్విరహీభిః తదమితిస్తస్య బహుమాన స్యామితి రపరిమితిర్వ్యరచి అకారి సప్తచంద్రత్వా దితిభావః - సాచతిథిః అమా అమితిర్భూమానస్యా స్యామితి వ్యవృత్త్యా అమా నామానామికౌ కృతాకిం మాతే ర్భూవాగ్ధే సంపదాదిత్వాత్ క్రిపిసఖస్సమానే మప్సర్థియేచాకార ప్రత్యయేషుస్యేతి చేతి లోపేఅజాద్యతప్తావ, నత్వమాసహభావోస్యాం మార్యాచంద్రమసోరితి వ్యవృ త్త్యేత్వత్ప్రేక్షా - అమేతిసహాగ్ధే అన్యయం తతోభావప్రధానా న్నత్వర్థియా కాతే టాప్.

స్వరిపుతీక్షుసుదర్శనవిభ్రమా త్కిము విధుంగ్రసతేనవిధుంతుదః,
నిపతితం వదనేకథమన్యథా బలికరంభనిభం నిజముజ్ఞతి. 64

స్వేతి. విధుస్తువోరాహుః విధుంచంద్రం స్వరిపోర్విష్ణో స్తీక్షుంనిశితం యత్సు దర్శనంతదితి విభ్రమాత్సాదృశ్యమూలకభ్రమా న్ముగ్రసతే కిమిత్వత్ప్రేక్షా - తాలు చేదభయాదితిభావః - అన్యథాభయాభావే వదనేనిపతితం వక్త్రాంతర్గతం ఆతపవనిజం స్వామ్యత్తం స్వాధిష్ఠితమిత్యర్థః - బలికరంభనిభం ఉపహృతదమ్యపసిక్త సత్తుసదృశం. ని. కరంభాదధి సక్తవత్సవ్యవరః - ఏనమితిశేషః కథముజ్ఞతి ఉద్గిరతి.

వదనగర్భగతంననిజేచ్ఛయా శశిసముజ్ఞతి రాహురసంశయమ్,
అశితవగళత్యయమత్యయం సఖి వినాగళనాలబిలాధ్వనా. 65

వదనేతి. హేసఖి రాహుః వదనగర్భగతమాస్యాంతః ప్రవిష్టంశశినం నిజేచ్ఛ యా స్వేచ్ఛయానోజ్ఞతి అసంశయం సంశయోనాస్తి, అథాభావేవ్యయాభావః, కిం త్యయంశశి అశితోగితివనివన్ అత్యయంవినా అక్యచేప్రేక్షేత్వర్థః. ని. అత్యయోతి క్రమేకృచ్ఛ) ఇతివై జయంతి, గలనాళబిలాధ్వనా కంఠనాళాంతః కుహరమార్గేణగలతి నిస్సరతి రాహోశ్శిరోమాత్రత్వే నాశితస్య కంఠనాలనిస్సృతస్య జకరానలసంయో గవిరహదస్య పాపిష్ఠేందోః పునరుదయ ఇత్వత్ప్రేక్షార్థః.

ఋజుదృశః కథయంతిపురావిదో మధుభిదంకిలరాహుశిరశ్చిదం,
విరహీమూర్ధభిదంనిగదంతి న క్వసుశశీయది తజ్జతరానలః. 66

ఋజుదృశఇతి. ఋజుదృశః తాదాత్మిక కార్యమాత్రదర్శినః సత్త్వాగామి కార్య దర్శినః ఇత్యర్థః - పురావిదః పురాణజ్ఞాః పూర్వపురుషాః మధుభిదంవిష్ణుం రాహు శిరశ్చిదం కథయంతికిల కిలేతివారాయాం విరహీమూర్ధభిదం ననిగదంతితికాకుః తదైవకథనియ మిత్యర్థః - కుతః తస్యరాహో ర్జ్జరానలోయది అస్తీతిశేషః శశిక్వ సునక్వాపి స్వాదిత్యర్థః రాహుశిరచ్ఛేదేన తదియజతరాగ్ని విచ్ఛేదకత్వాద్విరహీమార కంశశిన ముజ్జీవయన్నయం విష్ణుర్విరహీ శిరశ్చేదీత్యేవం వ్యవదేశ్యః సరాహుశిరశ్చేదీ తీత్యర్థః.

స్మరసఖౌరుచిభిస్మృగైరైరిణౌ మఖమృగస్వయథాదళితంశిరః,
నవదినందధతుర్భిషజౌదివః సఖితథాతమసోవికరోతుకః. 67

స్మరసఖావితి. రుచిభిః కాయకాంతిభిః స్మరసఖౌస్మర సదృశౌ తన్నిత్రేచ దివోభిషజౌ స్వర్ణైర్ద్యౌ స్మర వైరిణౌహరేణ దళితం భిన్నం మఖఏవమృగః తస్య మృగరూపధారిణో మఖశ్యేత్యర్థః శిరోయథా నవది నందధతుః సంయోజయామాన

తుః యోయన్యమిత్రం సతస్యవైరం నిర్యాతయతీతియుక్తం కింతుహేసఖకః తమ సోరాహోరపితథా శిరస్సంధానం కరోతునకో పీత్యర్థః - హరస్యమఖమ్మగశిరశ్చేదే పురాణంప్రమాణం అశ్వినోః పునస్తత్సంధానేతు తతోవైతాయజ్ఞస్య శిరః ప్రత్య దత్తామితిశ్రుతిః.

నలవిమస్తకితస్యరణే రిపో ర్మితకింకనకబంధగళేనవా,
మృతిభియాభృతముత్పతస్తమోగ్రహశిరస్తదస్మద్దృఢబంధనమ్.

నలేతి. అథవా, రణే నలేనవిమస్తకితస్య తథాపి మృతిభియా మరణభయేన భృశముత్పతతఉద్గచ్ఛతోరిపోః కబంధగళేన అపమార్ధ కళేబరకంఠేన సహతమోగ హస్యశిరఃతస్య గలసాస్యజారక్తేన దృఢబంధనం నిబిడసంయోగం సత్కిం నమిలతి నసంగచ్ఛతే తథాచ తజ్జరరాగ్నినా చంద్రోజీర్ణేదీతి భావః.

సఖజరాంపరిపృచ్ఛతమశ్శిర స్సమమసాదదతాపికబంధతామ్,
మగధరాజవపుర్వలయుగ్మవ త్కిమితిసప్రతిసీవ్యతి కేతునా. 69

అథవా హేసఖ జరాం జరాఖ్యాం నిశాచరీం పరిపృచ్ఛ అసౌజరాకబంధ తాం అశిరస్కతాం దదతాపికేతునా సమంకేతు గ్రహేణ సహతమసోరాహోశ్శిరః మగధరాజస్యజరాసంధస్య వపుర్వలయోశ్శరీరాద్ధభాగయోః యుగ్మవత్ యుగలమివ కిమితిసప్రతిసీవ్యతి నసంధతైః శిరోమాత్రంరాచుః శరీరమాత్రంకేతుః తయోస్సం ధానే పూర్వవత్తజ్జరరాగ్ని సంభవేన చంద్రో జీర్ణేదీతిభావః - జరాకృతాంగ సంధా నో జరాసంధ ఇతిభారతీకథాత్రాసుసంధేయా.

వదవిదుంతుదమాళి మదీరితై స్త్యజసి కింద్విజరాజధియూరిపుమ్,
కిముదివం పునరేతి యదీదృశః పతితవపనిషేవ్యహివారుణీమ్. 70

వదేతి. హేఆరిసఖి మదీరితై ర్గద్యావైశ్యః విధుంతుదం రాచుగదశిపుం ద్విజరాజ శృంధోబ్రాహ్మణశ్రేష్ఠశ్చ తద్ధియాత్యజసికిం తన్నాస్తీత్యాహ యద్య స్మాజేషచంద్రో వారుణీప్రతిచీంసురాంచ. ని. వారుణీగంధదూర్వాయాం ప్రతీచీ సురయోరపీతివిశ్వః - నిషేవ్యగత్వా పీత్వాచపతితశ్చ్యుతః పాతకిచ ఈదృశఃపతి తోపిపునర్దివమంతరిక్షం స్వర్గంచపితికిము, ద్వయోరపి పతితయోరధోగతి కేవనోర్ధ్వ గతిరిత్యర్థః - ఆతఃపతితస్యవత్త్రైవ్యంకుతస్తరాంతవ్యధేదోషశ్చేతిభావః.

దహాతికంఠమయంఖలు తేనకిం గరుడవద్ద్విజవాననయోజ్ఞితః,
ప్రకృతిరస్య విధుంతుదదాహికా మయినిరాగసికావదవిప్రతా. 71

అథైవమపి ద్విజత్వమాత్రాదవధ్యః ఇత్యాశంక్యతదపి నేత్వాహ. - దహా తితి. హేవిధుంతుద అయంవిధుః ద్విజవాననయా ద్విజత్వసామాన్యేనేత్యర్థః సా

తీత్యేపి జాతేరసపాయాదితిభావః-గరుడవద్గరుడస్యేవ సూ. తత్రతస్యేవేతిష్యంతౌతాత్ వతిప్రత్యయః - తేతనకంఠందహాతి ఖలుతేనదాహేనోజ్ఞితః కింవిప్రతాకా వద నకాపీత్యర్థః - తథాహి అస్యవిధోః ప్రకృతిః నిరాగసి నిరపరాధాయాం మయిదా హికాదగ్గీ అనపరాధ త్రీఘాతుకస్య కుతోబ్రాహ్మణ్య మిత్యర్థః. ని. ఆగోపరా ణోమంతు శ్చేత్యమరః - పురాకిలకుంధితేన అతఏవపిత్రాదేతేనమేచ్ఛా భక్షయతా గరుడేన తన్నిభితభిష్టద్విజదగ్ధగళేన సత్వాద్విజ స్సహసోద్గిర్ణ ఇతిపారాణీకీకథా తథామాఘశ్చాహ. శ్లో. విప్రంపురావతగరాడివనిర్జ గారేతి.

సకలయాకలయాకిలదంష్ట్రీయా సమవధాయ యమాయవినిర్మితః,
విరహిణీగణచర్వణసాధనం విధురతోద్విజరాజ ఇతిశ్రుతః. 72

వ్యా. అథద్విజరాజవదస్యాథ్వాస్త రాశ్రయణేనాస్య విప్రత్వం నిరస్యతి. సకల యేతి. విధుస్సకలయాకలయా సకలాభిః కళాభిరేవదంష్ట్రీయా దంష్ట్రాభిర్దస్తవిశేషైః ప్రకృతిద్రవ్యేణ ఉభయత్రహా త్యేకవచనం యమాయ అంతకార్థంసమవధాయ సమ్యవ హితిఘాయవిరహిణీగణస్య చర్వణసాధనంకించిద్భక్షణసాధనం వినిర్మితః కిలబ్రహ్మణేతి శేషఃఅతోస్తాద్దంష్ట్రా విశేషత్వాద్ద్విజరాజఇతి శ్రుతః నతువిప్రవిశేషత్వా దిత్యర్థః. ని. దంతవిప్రాండజాద్విజాఇత్యమరః - అతోనాయముపేక్ష్యఇతిభావః.

స్మరముఖంహరనేత్రమతాశనా జ్వలదిదంవిధినాచక్రమేవిధుః,
బహువిధేనవియోగివధేనవా శశమిషాదధకాలికయాంకితః. 73

అథాస్యశశమిషాద్దేహదోషముత్ప్రేక్షతే. స్మరముఖమితి. అథ విధుశ్చంద్రో నామేదం స్మరముఖంజ్వలత్ప్రజ్వలదేనవిధినాచైవేనహరనేత్రమతాశనాచ్చక్రమే మధ్యే ఆకృష్టంఅథవాబహువిధేన వియోగివధేనయదేనః పాపంతేనైవకాలికయా శశమిషాదంకితః దాహకాలిమావా పాపకాలిమావాశశమిషా ద్దృశ్యతేఇతిసాపహ్నా వోత్ప్రేక్షాద్వయమ్.

ఇతివిధోర్వివిధోక్తివిగర్హణం వ్యవహితస్యవృథేతివిమృశ్యసా,
అతితరాందధతీవిరహజ్వరం హృదయభాజముపాలభతస్మరమ్. 74

ఇతితి. అతితరామతిఘాత్రం అన్యయఘాదామ్ప్రత్యయః విరహజ్వరం దదతీసా దమయంతీఇతిథం వ్యవహితస్యవిప్రకృష్టస్య విధోర్వివిధోక్తిభిర్విగర్హణం నిందాపృథే తివిమృశ్య అరణ్యరుదితప్రాయఇతిచిచార్య హృదయభాజం సన్నిహితం స్మరముపాల భతనినిదపశ్చీకఫలసంభావనయేతిభావః.

హృదయమాశ్రయనేబతమామకం జ్వలయస్తీత్యమనంగతదేవకిమ్,
స్వయమపిక్షణదగ్ధ నిజేంధనః క్వభవితాసిమాతాశహుతాశవత్. 75

హృదయమితి. హే అనంగమమేదంమామకం నూ. తవకమమకౌవేకవచనఇ
త్యణిమమకౌవేకః-హృదయమాశ్రయనేతదేవేత్థంకిం జ్వలయసిదహసిబత హతాశదు
రుద్ధిదేస్వయంత్యమపి హుతమశ్చాత్తిహుతాశోగ్నిః కర్మణ్యణ్, తద్వత్ త్విదగ్ధ
నిదేంద్రణోదగ్ధాశ్రయస్సున్నిత్యర్థః - కృభవితానికభవిష్యసినకౌవేత్త్యర్థః అనద్యతనేలు
టపరహింసాస్వసనేనాత్మనాశంనపశ్యసీత్యాశయేనహతాశేత్యామంత్రణమ్.

పురభిదాగమిత స్త్యమదృశ్యతాం త్రినయనత్వపరిప్లుతిశంకయా,
స్మరనిరైక్షతకన్యచనాపిన త్వయికిమక్షిగ తేనయనై స్త్రిభిః. 76

పురభిదేతి. హేస్మరత్వంఅక్షిగతఇతిశేషః అనక్షిసన్నికృష్టస్యాత్థైదగ్ధమశక్య
త్వాత్ అద్యేష్యస్యచ దాహయోగాదితిభావః - పురభిదాహారేణ త్రినయనత్వంత్య
క్షత్వం తుభ్నాదిత్వాణ్ణత్వాభావః - తస్యపరిప్లుతిశంకయా తృప్తియాక్షివైయర్థ్య
భయేనేత్యర్థః - అదృశ్యతాంగమితోనాశంప్రాపితః గతిమద్భిత్వానినా ఆణికర్తుఃకర్మ
త్వేతత్త్రైవక్తః ణ్యాలేకర్తుశ్చకర్మణఇతివచనాత్ - కింతు కన్యచనాపి యస్యకన్య
చిదపి జనస్యాక్షిగతేద్యగ్గోచరే ద్యేష్యేచ. ని. ద్యేష్యేత్వక్షిగతోవద్య ఇశ్యమరః
త్వయిత్రిభిర్నయనైః కింననిరైక్ష్యతకిమతిననిరీక్షితం అతోస్యత్రినయనత్వం స్మరణే
వేత్త్యర్థః - స్వాక్షిగతఇనమాదృశాక్షిగతేపి త్వయిత్వతీయాక్షి నిరీక్షణాభావా దవరో
పకారిణ స్తస్యవైయర్థ్యం నిరీక్షణమనిరీక్షణంచ దేవస్యజితకామత్వాదన్యేహంతుకా
మజితత్వాదుత్ప్రేక్ష్యతఇతితత్త్వం, త్వయినిరైక్ష్యతేత్యత్రకర్మణోపిస్మరన్య అనేక
శక్తియుక్తస్యేతి న్యాయేనమాతరిప్రహృతమిత్యాదివదాధారత్వ వివక్షాయా మవివక్షిత
కర్మకాదిక్షితే ర్భావేలకారః. శ్లో. ప్రసిద్ధేరవివక్షతః కర్మణో కర్మకాక్రియేతి
వచనాత్.

సహచరోసిర తేరితివిశ్రుతి స్త్యయివనత్వపిమేనరతిఃకుతః,
అథనసంప్రతిసంగతిర స్తివా మనుమృతానభవంత మియంకిల. 77

సహచరఇతి. హేస్మరరతేః రతిదేవ్యాః సంతుష్టేశ్చసహచరోసీతివిశ్రుతిః
ప్రసిద్ధిః త్వయివనతిహృదయస్థేనత్వపి మేకుతోరతిర్న అథనాసంప్రతివాం యువయో
స్సంగతిర్నాస్తి, కుతః. ఇయంరతిర్భవంతంనానుమృతాకిల కితితివార్తాయాం అనుమర
ణాభావాదసంగతిర్నత్యేత్యర్థః ఆత్రప్రీతిలక్షణాయారతే దేవ్యాసహభేదాధ్యనసాయా
నయముపాలంభః అతఏవాతిశయోక్తిరలంకారః.

రతివియుక్త మనాత్మపరజ్ఞకిం స్వమివమామపితాపితవానసి,
కథమతాపభృత స్తవసంగమాదితరథా హృదయం మమదహ్యతే.

రతితి. ఆత్మానం పరంచ నజానాత్మీత్యనాత్మ పరజ్ఞసర్వసూతుకమార మామివర
తివియుక్తం స్వమాత్మానమపితాపితవానసికిమిత్యుత్ప్రేక్ష - కుతః, ఇతరథాస్వాసం
తాపనే ఆతాపభృతస్తాపరహితస్య తవసంగమాత్సంపర్కా స్సమహృదయం కథంద
హ్యతే తప్తస్పర్శాత్తాపానా తప్తస్పర్శాదిత్యర్థః-స్వసంతాపేనాపిపరసంతాపః క్రియ
తే తచ్ఛివైర్యథా తప్తమఖైః శిలీముఖైరితిభావః.

అనుమమార నమారకథంను సా రతి రితిప్రథితాపి పతివ్రతా,
ఇయ దనాథవధూవధపాతకీ దయితయాపితయాసికిముజ్జితః. 79

అనుమమారతి. హేమారమారకపతివ్రతేతి ప్రథితాపిసారతిః కథంనానుమమార
కథంనానుమృతా. శ్లో. మృతేమియేతయానారీ సా స్త్రీజ్ఞేయాపతివ్రతేతి స్మరణాది
తిభావః - అథవా - ఇయద్భి రేతావద్భిరసంభ్రాంత్యర్థః అనాథవధూనాం వియోగిస్త్రీ
జ్ఞాంపథైః పాతకీత్వం తయాదయితయాపి విరహమసహమానయాపీతి భావః ఉద్వేగః
త్యక్తోసికిమిత్యుత్ప్రేక్ష. శ్లో. ఆశుద్ధే స్సంప్రతిక్ష్యోహి మహాపాతకదూషితఇతి స్మర
ణాదితిభావః.

సుగతవవవిజత్యజేంద్రియ స్త్యదురుక్తిత్వం యదనాశయత్,
తవతనూమవశిష్టవతీంతత స్మమితిభూత మయీమహరద్ధరః. 80

సుగతఇతి. జితేంద్రియోవశీసుగతో బుద్ధవవిజత్య తవజియంమహతీం కీర్తిమేవ
తనం శరీరం యద్యస్మాదనాశయత్ నాశితవాక్ తతః కారణాదవశిష్టవతీ మవశిష్టాం
భూతమయీం పాంచభౌతికీం తవతనం సమితియుద్ధేహరశ్యంభురహరత్ భస్మీచకారే
త్యర్థః తథాపి నిర్లజ్జఃకథమితే మస్మాదృశాన కరుణంభృతయసీతి విస్మితాస్మృతితిభావః.

ఫలమలభ్యతయత్కుసుమై స్త్యయా విషమనేత్రమనంగనిగృహ్లాతా,
అహహనీతిరవాప్త భయాతతో నకుసుమైరపి విగ్రహమిచ్ఛతి. 81

ఫలమితి. హే అనంగ విషమనేత్రం త్యక్షం కుసుమైర్నిగృహ్లాతా నిరుంధతా
ప్రహరతేత్యర్థః త్వయాయత్ఫలం మరణరూప మలభ్యత తతస్తస్మాత్ఫలాదవాప్త
భయా ప్రాప్త భయా నీతిః సర్వథాసాధనాంతరేణాపి వైరనిర్యాతనం కార్యమిత్యే
వయాపాకర్త్రీ కుసుమైరపి విగ్రహంనేచ్ఛతి అహహేత్యద్భుతే కిముతసాధనాంతరైః
పుష్పైరపి నయోద్ధవ్యం కింపునర్నిశితైశ్చరైరితి నీత్యాకుసుమాన్యపిమేక్తుం చిభేషీత్తి
భావః.

అపిధయన్నితరామరవత్పుధాంత్రినయనాత్కథమాపిధతాందశామ్,
భణరతేరధరస్యరసాదరా దమృతమాత్త ఘృణఃఖలునాపిబః. 82

అపీతి. హేస్మర ఇతరామరవద్దేనతాంతరవ త్సుధాన్ధయన్విబన్మసి గేటః శ తృప్రత్యయః, త్రినయనాదీకృతాత్కంఠాం చశాం మరణావస్థాం ఆపిభప్రాప్తో భూః అసోన్తేర్లిటిభలిక్ర్యాది నియమాదిదాగమః, భణవద అభవారతేర్దేవ్యా ఆధ రస్యాప్యస్య రసేస్వాదే ఆదరాదాన్తావశాత్ అత్తఘ్నఃప్రాప్తామృతజగుప్సస్సక్ ని. ఘ్నజాజగుప్సాకృపయోరితి వైజయంతీ అమృతం నాపిబఃఖలు అమృతపానే కథమన్యేష్వమరేషుత్వ మేకోమృతఇతిభాషః.

భువనమోహనజేనకిమేనసా తవపరేత బభూవ పిశాచతా,
యదధునా విరహాధిమలీమసా మభిభవ న్భీమసి స్మరమద్విధామ్.

భువనేతి. హేపరేతప్రేత తవభువనానామోహనమచేతనీకరణం తజ్జేనైనసా పాపేన పిశాచతాబభూవకిం కుతః, హేస్మరయద్యస్నాదధునా విరహాధి నా వియోగవ్యథయా మలీమసాం మలీనాంమద్విధాం మాద్యశీమబలామభిభవన్ పీడయన్ బ్రభుసి పాపిష్ఠాః కింపిశాచతాంగతాః దుర్బలస్త్రీబాలాదీన్ పీడయంతిత్వంచతాద్య కోపి పిశాచ ఇత్యుత్పేక్షా.

బత దదాసినమృత్యుమపిస్మర స్థలతితే కృపయానధనుకరాత్,
అథమృతోసిముతేనచముచ్యతే నకిలముప్తిమురీకృతబంధనః. 84

బతేతి. హేస్మర మృత్యుమపి నదదాసి తేనదుఃఖాన్తోభవేదితిభాషః-అథవాకృ పయాతవకరాధ్యమరపిసస్థలతి నభిశ్యతి పూర్వపద్యావః అథమృతోనీతథాపిసస్థలతి త్యాహ - అథేతి - మృతేనచమృతేనాపి ఉరీకృతబంధనః అంగీకృతబంధనః దృఢ బంధఇత్యర్థః. ని. ఉర్యంగూర్వరరీభ్యశ్చకరోతి కురుతేపర ఇతిభట్టమల్లః, ముష్టిర్న ముచ్యతేఖలు బతేతిభేదే తతఃకృతాంతాదపి క్రూరోనీతిభాషః.

దృగవహత్యపమృత్యువిరూపతా శ్శమయతేపరనిర్జరసేవితా,
అతిశయాంధ్యవపుఃక్షుతిపాండుతాస్మరభవంతిభవంతముపాసితః.

దృగితి. హేస్మర పరనిర్జరసేవితా త్వత్ప్రేన్యదేవతా నేవకోజనః - తృప్ - దృ శోరపహతిః ఆంధ్యం అపమృత్యురకాలమరణం విరూపతా అంగవైష్ణవ్యంచ తా శ్శమయతే నివర్తయతి, ణిచక్షే త్యాత్మనేపదం మిత్యాధ్ధిస్వశ్చ, భవంతముపాసితః స్వత్యేవినోజనస్యతు తాచ్ఛిత్యేత్కన్ నలోకేత్యాది నా యస్మీద్రపతిషేధః - అతిశయే నాంధ్యం దృష్ట్యపహతః వపుఃక్షుతిశ్శరీరవిపత్తిః పాండుతా వైష్ణవ్యంచతానిభివంతి దేవతాంతరభక్తస్య ఉక్తదోషకాంతిః ఫలం త్వద్భక్తస్య తదుద్రేక ఇత్యవశోభక్త వాత్సల్యంతవేత్తువహసః అత్రానర్థోత్పత్తిలక్షణో విషమాలంకారభేదః.

స్మరన్యశంసతమ స్త్వమతోవిధి
స్సమనసంకృతవాక్ భవదాయుధం,
యదిధనుర్దృఢ మాశుగమాయనం
తవస్మజేత్ప్రీతయం త్రిజగద్వ్రీజేత్. 86

స్మరేతి. హేస్మర న్మాశంసతితి నృశంసోఘాతుకః శంసహింసాయామితి ధాతోః పచాద్యచ్, త్వమతిన్యశంసో నృశంసతమః అతోహేతోః విధిస్సృష్టాసు మనసః పుష్పాణిభవతః ఆయుధంకృతవాక్ తవదృఢం ధనురాయసమయోమయం ఆశుగంశరంచ స్మజేద్దండిత్రయాణాంజగతాం సమాహరశ్రీజగత్కర్తృ ప్రళయం వినాశం వ్రజేత్తవపాపిష్ఠతాం దస్సస్త్వా విమషాపరమేష్ఠినా సమ్యగనుష్ఠితమితిభాషః.

స్మరరిపోరివరోపశిఖిపురాం దహతు తేజగతామపిమాత్రయమ్,
ఇతివిధి స్వదిషూక్ కుసుమానికిం మధుభిరంతరసించదనిర్వృతః.

స్మరేతి. స్మరరిపోస్త్యద కేర్చరస్య రోపశిఖిబాణాగ్నిః. ని. పత్రీరోపఇషుర్ద్య యోరిత్యుమరః-పురాంత్రయమివ తేతవరోపశిఖిజగతాం త్రయం మాదహతు ఇతి మత్వే త్యర్థః గమ్యమానార్థత్వా దప్రయోగః, విధిస్సృష్టా అనిర్వృతఃత్వాంకుసుమేషుం కృత్వాప్యపరితుప్తస్సక్ త్వదిషూక్కుసుమాని మధుభిర్నకరంచైః అంతరసించత్ అగ్నిశాంత్యర్థమాత్మమిత్యుత్పేక్షా-అన్యథాపాపిష్ఠస్య లేకోవా వారయితేతిభాషః.

విధిరంగమభేద్యమపేక్ష్యతే జనమనఃఖలులక్ష్యమకల్పయత్,
అపినవజ్రమదాస్యతచేత్తదా త్వదిషుభిర్వ్యదళిష్య దసావపి. 88

విధిరితి. హేస్మర విధిర్భిచ్ఛా ఆనంగమనఃయం. ని. అంగప్రతీకోపయఇత్య మరః - అతవీవాభేద్యమపేక్ష్య నిరవియవదస్యత్వాదవినాశ్యం నిశ్చిత్యజనమనస్తేతవ లక్ష్యమకల్పయదిత్యుత్పేక్షా-సానయవలక్ష్యదానవక్షే సవిధిర్వజ్రమప్యదాస్యత చేద్ద ద్ద్యాద్యది తదాత్వదిషుభి రసావజ్రోపివ్యదళిష్యద్విశీర్ణోభవేత్ - అతోయుక్తకారీన్ర ప్తేతిభాషః.

అపివిధిఃకుసుమానితవాశుగాన్ స్మరవిధాయననిర్వృతిమాప్తవాన్,
అదితపంచహితేననియమ్యతా తదపి తైర్భుతజర్ఘ్ప రితం జగత్. 89

అపీతి. హేస్మర విధిః కుసుమాన్యేవతవాశుగాన్విధాయాపి నిర్వృతింకృతకృ త్యోస్కీతి పరితోషం నాప్తవానిత్యుత్పేక్షా - నతః హియస్సాతోనిర్వృతో విధిస్తాన్ కుసుమాశుగానపి నియమ్యఇయంత ఏవేతి నియమంకృత్వా తే తవపంచైవా దితపత్తవాక్ తదపి తథాపిత్వైః పంచభిరేనజగత్ జర్ఘ్ప రితం జర్ఘ్ప రీకృతం బతేతిభేదే విశ్వనియంతాన్యేనం విఫలయత్వైః కోన్యస్తేనియంతేతిభాషః.

ఉపహరంతినకస్యసుపర్వణ స్సుమనసఃకతిపంచసురద్రుమాః,
తవతుహీనతయాపుథగేకికాం ధిగియతాపిన తేంగవిదారణమ్. 90

ఉపహరంతితి. హేస్మర పంచసురద్రుమాః మందారాదయః కస్యసుపర్వణః
కస్యదేవస్యకతిసుమనసఃకియంతి కుసుమానినోప హరంతి నోపాయనీసుర్వంతి! సర్వస్యా
ప్యమిత ముపహరంతీత్యర్థః. ని. ఉపాయనముపగ్రాహ్య ముపహర స్తస్యోపదేత్యమరః
తవతుహీనతయా నీచతయా పృథక్ప్రత్యేకమేకికా మేకాకినీమేకై కాంసుమనోవ్యక్తి
ముపహరంతీత్యర్థః - ఆతపవపంచబాణత్వంచ తవేతిభావః - ఏకాదాకినిచ్చాసహాయ
ఇతి చకారాత్కృచ్చిత్వయేకా త్పుర్వస్యేకారః - ఇయతావీతానదవమానే నాపి
తేతవాంగ విదారణం శరీరవిపత్తి ర్నాస్తిధిక్ - అవమతస్యజీవనాన్మరణమేవవరమితి
భావః.

కుసుమమప్యతిమర్షయకారి తే కిమువితీర్యధనుర్విధిరగ్రహీత్,
కిమక్మత్తేషయ దేకతదాస్పదే ద్వయమభూదధునాహినలభువోః.

కుసుమమితి. విధిః కుసుమమపిదుర్బలమపీత్యర్థః అతిసుర్షయకారిఆనర్థకారకం
ధనుస్తేషవి విత్తీర్యదత్త్వా అగ్రహీత్కిముపునరపజహరకిమత్తుప్రేక్షా - పాపీయసే
దత్తం హర్తవ్యమేవేతిభావః కింత్వేషవిధిః కిమక్మతఆకార్యమేవ కృతవానిత్యర్థః
కుతః - యద్యస్మాదేకస్య తస్యధనుషఆస్పదేస్థానే అధునానలభువోర్ద్వయమభూద్ధి
తేనైకేన ధనుషానలభువా ద్వేనిర్నితవతా తేన కంటకముద్ధృత్యశల్యమారోపితం యదే
కాసహిష్ణోర్ద్వయమసహ్యం సంపాదితమితిభావః.

షడ్భుతవఃకృపయాన్వకమేకకం కుసుమమక్రమనందితనందనాః,
దదతిషడ్భువతే కురుతేభవాన్ ధనుర్నివైకమిక్షూనివపంచతైః. 92

షడితి. అక్రమేణయాగవద్యేన నందితనందనాః ప్రకాశితసురోద్యానాః యుగ
పన్నిజకుసుమదాన సమర్థాఇత్యర్థః షడ్భుతవోవసంతాదయః కృపయానతు ప్రీత్యేతి
భావః - స్వకంస్వసంబంధిన ఏకకమేకైకమేవ అసహాయేకస్పృత్యయః, కుసుమంద
దానాఇతిశేషః తథా వోక్తరీత్యా ప్రత్యేకమేకైకదానాన్నిధిత్వా షడ్భువతేతుభ్యం దద
తితైఃషడ్భిః కుసుమైరేకం ధనురివఏకేనేతిశేషః పంచేషూనివ పంచభిరీతిశేషః భవాన్
కురుతేభవో అవమానేపిర్లజ్జ్యతే పరహింసా వ్యసనమితిభావః.

యదతను స్త్వమిదంజగ తేహితం క్వసముని స్త్వయస్సహ తేక్షతీః,
విశిఖమాశ్రవణంపరిపూర్యచే దవిచలద్భుజముష్ణ తుమీశిషే. 93

యదితి. హేమారత్వమతనురశరీరీతి యత్తదమతనుత్వం గతేహితం, హిత
యోగేచేతిచతుర్థీ - హి - విశిఖంబాణమవిచలద్భుజమకంప్రహస్తం యథాతథా
అశ్రవణంపరిపూర్యార్థమాకృప్య ఉజ్జ్వలంమోక్షమీశిషే శక్నోషి చేద్యస్తవక్షతీఃప్ర
హరాన్సహ తేనమునిః క్వసక్వాపీత్యర్థః అసంగత్వేప్రేవం జగద్ద్రోహిణస్తవధాను
ష్కాంతరవత్కాయవ్యాపారే జగతిజితేంద్రియకైవా స్తమియాదిత్యనంగత్వమేవ తే
జగద్ధితమిత్యర్థః.

సహతయాన్మరభన్మరుడిత్యభూః వశుపతిప్రతియామిషుమగ్రహీః,
ధునమభూదధునావితనోశ్శర స్తవపిక్వరవవసపంచమః. 94

సహేతి. హేస్మర వశుపతిం ప్రతియామిషుమగ్రహీ స్తయాసహర్షుడితిసహ
సాభస్మఅభూః అధునావితనోరసంగస్య తవపిక్వరః కోకిలాలాపవీనః దగ్ధఃపంచ
మః పంచసంఖ్యాపూరణ శ్శరోభూత్ ధునం ఆతపవపిక్వః కూజతి పంచమిత్యాదౌ
పిక్వరే పంచమసంజ్ఞాప్రస్తుతిశ్చేతిభావః. ని. పంచమారాగభేదేస్యాత్పంచానా
మపిపూరణఇతివిశ్వః - శరకార్యకారిత్యా త్పిక్వస్వరస్య శరతోవ్యప్రేక్షా.

స్మరసమందురితైరఫలీకృతో భగవతోపి భవద్దహనశ్రమః,
సురహితాయహుతాత్మతనుఃపున ర్ననుజనుర్దివితత్త్వణమాపిథ. 95

స్మరేతి. హేస్మర భగవతోహరస్యాపి దురితై స్సమం భవత్వాప్రైస్సహ
భగవద్దృష్టిపాతస్యపాపహరత్వా దితిభావః - భవద్దహనశ్రమా విఫలీకృతోనిష్ఫలీ
కృతః సురహితాయ హుతాత్మతనుర్హరపోనలేత్యక్తస్వదేహస్య - తత్త్వణంత
స్మిన్నేక్షణే అశ్యంతసంయోగే ద్వితీయా, దివిజ్యులోకే పునర్జమః పునరుత్పత్తి
మాపిథనను పాప్రాప్తోనిఖలు, సురపార్థితా త్తస్మాదేవేతిశేషః - తచ్ఛాస్మత్వాపసల
మితిభావః.

విరహిణోవిముఖస్యవిధూదయే శమనదిశ్శవనస్సనదక్షిణః,
నుమనసోనమయన్నటనాధను స్త్వతుబాహురసాయదిదక్షిణః. 96

విరహిణితి. హేమార తవాసాబాహుర్యవిధూదయే చంద్రోదయే సహాయ
లాభేన తీత్యర్థః, నుమనసఃపుష్పం నామధనుః అటనాకోటౌ. ని. కోటిరస్యాటనిగ్గోధే
త్యమరః - సమయఃదక్షిణో విరహిజనప్రహరదక్షిణాస్యాత్ - ప్రహస్తం ప్రవృత్తశ్చే
దిత్యర్థః, సవ్యేతరశ్చేతిధ్వనిః తదావిముఖస్యవిహ్వలముఖస్య చంద్రోదయపరాముఖ
స్యచవిరహిణోవియోగిజనస్యసదక్షిణప్రేవప్రసిద్ధశ్శవననదిక్పవనోయావ్యుద్దిక్సూరతః
దక్షిణోదాక్షిణ్యావాన్ సవ్యేతరశ్శవన కింతునోపి త్వస్యహకారిత్యా నిర్దయప్రహర్ష

వేత్త్యర్థః - అతస్సర్వానర్థములత్వాత్త్వమేవ సాపిష్ట ఇత్యర్థః - ప్రత్యక్షుఖస్యదక్షిణాపివామ ఇతిధ్వనిః-శమనదిక్వననోపిన దక్షిణఇతిస్ఫురణాదో ధాభాసాలంకారః.

కిముభవంతముమాపతి రేకకం మదముదాంధమయోగిజనాంతకమ్,
యదజయ త్తతవనగీయతే సభగవాన్ మదనాంధక మృత్యుజిత్.

కిమితి. హేమదన ఉమాపతిః మదశ్చముచ్చద్వంత్యైకవద్యానః - తేనమదానందాభ్యాం అంధయతి వ్యామోహయతి కామిజనమిత్యంధం అంధకం అంధదృష్ట్యపఘాత ఇతి ధాతోశ్చారాదికాత్పచాద్యచ్ - ఆయోగిజనాంతకం వియోగిజనమృత్యుం ఏకకమేకాకినం భవంతమేవ అజయదితియత్ తతవన స భగవాన్ ఉమాపతిః - మదనాంధకమృత్యుజిత్ మదనజడంధకజి నృత్యుజిదితినగీయతేకిము గీయత ఏవేత్త్యర్థః మదనవదంధక మృత్యు ఆపిత్వత్సోన్యస్త ఇతిభావః - అత్రపదనాదీనాంమిథోఞ్చేదేష్యభేదోక్షేరిత్యయోక్తిభేదాలంకారః.

త్వమివకోపివరాపకృతౌకృతీ నదదృశేనచమన్మథశుశ్రువే,
స్వమదహద్దహనాజ్జ్వలతాత్మనా జ్వలయితుంపరిరభ్య జగంతియః.

త్వమితి. హేమన్మథ త్వమివపరాపకృతౌ పరాపకారే కృతీకుశలః కోపినదదృశేనదృష్టః నశుశ్రువేనచశ్రుతః యోవకర్తాదహనాదగ్నిసంయోగాత్ జ్వలతాప్రజ్వలతాఅత్మనాస్వాంకేనజగంతి పరిరభ్యాజ్జ్వలయితుందగ్ధం స్వమాత్మానంతదహత్ - పరగాత్రదూషణాయ పరిరభ్యస్సవిగాత్రే పంక లేపనత్పరదాహ స్వననాదేవాత్మదాహంగీకారస్త వేత్త్యహో దుర్వ్యసన మితిభావః.

త్వముచితంనయనార్చిషిశంభునా భువనశాంతికహోమహావిశృతః,
తవవయస్యమపాస్యమధుంమధుం హతవతాహరిణాబత కింకృతమ్.

త్వమితి. హేమార శంభునా నయనార్చిషి నేత్రాగ్ని శిఖాయాంత్యం భువనానాంశాంతికే శాంతిప్రయోజనకే. సూ. ప్రయోజనమిత్యర్థః - హోమేహవిరాహుతిః కృతః ఉచితం మధ్యస్యవధాదిభావః - తవవయస్యంసఖాయంమధుంమధుంసంతం అపాస్యపేక్ష్యమధుం మధ్యాఖ్యం దైత్యంహతవతాహరిణా కింకృతంబతేతిభేదే వగ్ధ్యవధాధరస్సాధుకారీ హరిస్తదపేక్షణా దసాధుకారీత్యర్థః - సమిత్రస్సర్పరో వగ్ధ్యఇతిభావః.

ఇతికియద్వచనైవ భృశంప్రియా ధరపిదాసుతదానన మాశుతత్,
అజనిపాంసులమప్రియవాగ్జ్వల న్మదనశోషణబాణహ తేరివ. 100

ఇతితి. ప్రియస్య నలస్యాధరమోష్ఠం పిపాసుపాతుమిచ్ఛు, మధుపిపాసుస్రభృతీనాం సమాసోగమిగామ్యాదిపిపాతాదితిహామనః - తత్ప్రకృతంతస్యాదైమ్యా ఆ

ననం ఇతీత్యంకిమద్వచనైవ అల్పభాషణేనైవ అప్రియవాగ్నిర్నిష్ఠురోక్తిభిః జ్వలతఃకుగ్ధ్యతో మదనస్యయశ్శోషణబాణః తస్యహతేః ప్రహారాదివేతి హేతూత్పేక్షా - ఆశుభృశంపాంసులంపాంసుమదద్రవం అజనిజాతమ్.

ప్రియసఖినివహేనసహాధసా వ్యరచయద్గిరమర్ధసమస్యయా,
హృదయమర్మణిమన్మథసాయకైఃక్షతతమాబహుభాషితుమక్షమా.

ప్రియసఖితి. అధసాదమయంతీ మన్మథసాయకైః హృదయ మర్మణిక్షతతమాగాధంప్రహతా అతఏవబహుభాషితుంప్రపంచ్యసత్తుమక్షమాసతి ప్రియసఖినివహేనసహ ఆప్తసఖీ సంఘేనసార్థం అర్ధరూపయాసమస్యయా సంగ్రహకారికయా. ని. సమస్యాతుసమాసార్థేత్యమరః - సంజ్ఞాయాం సమజనిషదేత్యనేన సంపూర్వాదస్యతేర్వామృతశకఃకృబితి క్షీరస్వామి, గిరంవ్యరచయత్ పూర్వాధికం సఖిజనసమస్యా తదుత్తరత్వేనోత్తరార్థం స్వయమరచయదిత్యర్థః.

అకరుణాదవనూనశరాదసూన్ సహజయాపది ధీరతయాత్మనః,
అనవవమమాద్యవిరోధినః కథమరీన్సఖరక్షితుమాత్థమామ్. 102

అకరుణాదితి. హేభైమి ఆపదినహజయాధీరతయాధైర్యేణ విపదిధైర్యమితి న్యాయాదితిభావః - అకరుణాన్నిర్దయాత్సూనశరాత్కుసుమేషః అత్తనః స్వస్యాసూన్ప్రాణాన్అవరక్ష అద్యేదానీమనవవ మమవిరోధినః శత్రవః తస్మాలాత్వాద్దగ్ధసంవేదనస్యేతిభావః - హేసఖిమాం కథమరీన్క్షితు మాత్థబ్రవీషి బుధివంపంచానామితి సాధుః, సంప్రతిమేప్రాణరక్షణ మాశీవిషపోషణం పయోభిరతిభావః.

హితగిరంనశృణోషికిమాశ్రవే ప్రసభమస్యవజీవితమాత్మనః,
సఖిహితాయదిమేభవనీదృశీ మదరిమిచ్ఛసి యా మమజీవితమ్. 103

హితగిరమితి. అశృణోతివాక్యమిత్వాశ్రవా పచాద్యచ్ - హేఅశ్రవేవాక్యకారిణి. ని. వచనేష్ఠితాశ్రవ ఇత్యమరః - ప్రసభంబలాదస్యాత్మనోజీవితం ప్రాణమవరక్ష. శ్లో. ఏతిజీవంతమానందోనరం వర్షతాదపీత్యాయాదితిభావః - హితగిరమాప్త వాక్యం కింనశృణోషి. హేసఖి యాత్వం మదరింమమజీవిత మిచ్ఛస్యపేక్షసే ఈదృశీఇత్యంశత్సృవృద్ధి మిహమానాపి మేహితాభవసి యదినతుభవసి అతోనశృణోమిత్వర్థః.

అమృతదీధితి రేవవిదర్భజే భజసితాపమమువ్యకిమంశుభిః,
యదిభవంతిమృతాసఖిచంద్రికాశ్శశభృతఃకవ్వతదాపరితప్యతే. 104

అమృతదీధితి. హేవిరభజే దమయంతి ఏష ఇతిపురోవర్తినో హస్తేననిర్దేశః
అమృతదీధితిః సుధాంతుః అమృత్యుసుధాంతుః శుభః కిమితితాపంభజసి. అత్రామృత
శబ్దస్యాథాంతరాశ్రయేణోత్తరమాహ. యదీతి. హేసఖి శశభృతశ్చంద్రికామృతాభ
వంతి యది తదావ్యవరతప్యతే నక్వాపీత్యర్థః - అస్యామృతదీధిత్యా దేవేదందుసఖం
మృతదీధితిశ్చే త్వస్యాస్పృశాంతిస్సాగ్నిదితిభావః - అత్ర అమృతేతి సుధావివక్షయాద్ర
యక్షస్య మృతేతరాధ్యేనయోజనాదవ్యక్తిచలంకారః. స్తో. అన్యశ్లోక్తస్యవా
క్యస్య కాక్వాశ్లేషేణ వాభివేత్ - అన్యథాయోజనంయత్రసావక్యోక్తి ర్నిగద్యత ఇతి.

వ్రజధృతింత్యజభీతి మహేతుకామయ మచండమరీచిరుదంచతి,
జ్వలయతి స్ఫుట మాతపముర్మురై రనుభవం వచసా సఖిలుంపసి.

వృజీతి. హేముగ్ధేధృతివ్రజధైర్యం భజ అహేతుకాంభీతిం త్యజ ఆయమచం
డమరీచిత్వాంతు రుదంచత్యజేతి నచండాంతురి త్యర్థః - అతపైరేవ ముర్మురైస్తు
షానలైః. ని. ముర్మురస్తు తుషానల ఇతివైజయంతీ, స్ఫుటం ప్రశ్నృక్షం యథాతథాజ్వ
లయతిదహతి హేసఖి అనుభవంప్రత్యక్షంవచసా అగమేనలుంపసిబాధనేతదయ క్తం
గానప్లవనవాక్యవత్ప్రత్యక్షేనైవాస్య బాధాదిత్యర్థః - అత్రాచండక కే చండకరభాగం
త్యాభ్యాంతిమదలంకారః.

అయిశ చేహృదయాయతవై వత ద్యదివిధోర్నరుచేరసిగోచరః,
రుచిఫలంసఖిదృశ్యతవయ జ్వలయతిత్వచముల్లలయత్యసూక్.

యదుక్తమచండమరీచిరితి తద్విశ్వాసయతి - అయీతి. అయిముగ్ధేధైమి విశ్వసి
హీతిశేషః - విధోశ్చంద్రస్యరుచేస్తేజసో గోచరోవిషయోనానియది త్వదంగసంగీదం
తేజశ్చాంద్రంనచేదిత్యర్థః, తత్ తర్హితవైవహృదయాయశచే త్వజ్జీవితాయద్రుహ్య
మిత్యర్థః. సూ. శ్లాఘుహ్నుజిత్యాది నా సంప్రదానత్యాచ్యుతుర్థీతర్హి సఖిరుచిఫల మేవ
తేజోమాత్రకార్యమేవదృశ్యతే నతుచంద్రకార్యం మద్భాగ్యవిపర్యయేనాభిధవా
నివృత్తేరితిభావః - కుతః, యద్యస్మాత్త్వచం జ్వలయతిదహతి అసూక్ప్రాణాణాం
ల్లలయతి ఉన్మలయతి (సర్వంతేజః ఉష్ణత్వాద్దాహకమేవ, అభిధవాత్తువిపర్యయ ఇతి
పదార్థతత్త్వవాదినః.

విధువిరోధితిభేరభిధాయినీ మయినకింపునరిచ్చసికోకిలామ్,
సఖికిమర్ధగ వేషణయాగిరం కిరతిసేయమనర్థమయీంమయి. 107

విధ్వితి. అయిధైమి విధువిరోధితిభేః కుహ్యఖ్యాయానప్టేందుతిభే రభిధాయ
నీం తదభిధాయకమహూ శబ్దోచ్చారణీం కుహూపహ్వితి నామగ్రహం తదాహ్వయి
నీమిత్యర్థః కోకిలాంపునః కింనేచ్చసి మాభూచ్చంద్ర స్తద్విరోధినీ మేనాంతుకింనే

చ్చసీత్యర్థః. హేసఖి అర్థగవేషణయాకుహూశబ్దస్య నప్టచంద్రాతిభిరర్థఇతి విచా
రణకిం తత్సాధ్యంకిమపినాస్తీత్యర్థః - గమ్యమానసాధన క్రియాపేక్షయాకరణత్వా
త్ప్రతీయా, కుతః, నేయంకోకిలా మయివివయే అర్థమయీగవాదిశబ్దవనభిధేయవతీ
నభవతీ త్వస్థగమయీ రథఘోషాదివదర్థకూన్యా తాం కించానర్థమయీ మశనిఘో
షవదాపహృషాంచ అనర్థశబ్దా స్ఫుయల్ప్రత్యయః గిరంకిరతివిక్షిపతి.

హృదయవవతవాస్తిసల్లభ సదపి కిం దమయంతి విషీదసి,
హృదివరం నబహిఃఖలువర్తతే సఖియతస్తతవవ విషీద్యతే. 108

హృదయఇతి. హేదమయంతి సః తేవల్లభః నశః తవహృదయవవాస్తివర్తతే,
తదపితథాపికిం విషీదసిఖిద్యనే హేసఖియతోహృది వరంహృద్యేనవర్తతే బహిర్నివ
ర్తతేఖలు తతవవవిషీద్యతేఖిద్యతే, ఖిదేర్భావేట్ - యతస్సృర్యతవవ సదృశ్యతే
అతోమేవిషాదఇత్యర్థః.

స్ఫుటలిహారమణౌమదనోష్ణణా హృదయమవ్యవలంకృతమద్యతే,
సఖిహతాస్మితదాయదిహృద్యపి ప్రియతమస్సమమవ్యవధాపితః. 109

స్ఫుటతీతి. హేభైమి, మదనోష్ణణా కామజ్వరేణహారమణౌ హృదయాలం
కారరత్నే స్ఫుటలి విదళితీసతి అద్యతేతవహృదయం సత్తోపిఅలంకృతం నభవతీత్యవలం
కృతం అపరిష్కృతంజాతం, అథహృదయ మంతరంగమవ్యవలం నలరహితం కృతమి
త్యర్థాంతరం మత్వోత్తరమాహ, హేసఖిసప్రియతమః మమహృద్యపి వ్యవధాపితో
యది దూరీకృతశ్చేత్ దధాత్వేర్ణ్యంతా త్కర్మణీక్తః అర్తిహ్రీత్యాదినా పుగాగమః,
దాహతాస్మి, సక్రోక్తిరలంకారః - లక్షణముక్తమ్.

ఇదముదీర్య తథైవముమూర్ఛసా మనసిమూర్ఛితమనృథపావకా,
క్వసహతామవలంబలవచ్చిదా మనువపత్తి మతీమపి దుఃఖతా.

ఇదమితి. సాభైమి ఇదంపూర్వోక్తం సఖిహతాస్మీతివాక్యం ఉదీర్యఉచ్చార్య
తదైవమనసిమూర్ఛిత మనృథపావకా ప్రసృద్ధకామానలాసతి ముమూర్ఛముషాహ,
ముర్ఛామహ సముచ్చాయయో దిత్యర్థద్యయేసి ధాతోస్మృగణాత్ - తథాహి,
దుఃఖతా సంజాతమగఖా దుఃఖినీసా అనువపత్తి మతీమనలంకృత మితిశ్లేషశబ్ద శ్రవణ
జన్యభ్రాంతి విషయత్వా దనువపన్నా మసీత్యర్థః - అవలంబలవస్య హృదయసంగతి
మాత్రలక్షణస్య ప్రాణాధారలేశన్యాపి ఛిదాముద్భేదం క్వసహతాం కథంసహే
తేత్యర్థః - దుఃఖోద్విగ్నస్యభ్రాంత మభ్రాంతంవా 2 నిష్ట సంవేదన మతిమస్సహ మ
తోయ్యుక్తమస్యామూర్ఛసమితిభావః అర్థాంతరన్యాసోలంకారః.

అధితకాపిముఖేనలిలం సఖి వ్యధితకాపి సరోజదలై స్తననా,
 వ్యధితకాపిహృదివ్యజనానిలం న్యధితకాపి హిమంసుతనోస్తనా. 111

అధితేతి. కాపిసఖీసుతనోస్తనమ్య ముఖే సలిలం అధిత అపితవతిత్యర్థః - కాపి
 స్తనా సరోజదలైః వ్యధిత పిహితవతిః “వష్టివాసురిరల్లోపమవాప్యో రుపసర్గయో” రిత్య
 పేరకారణోపః, కాపిహృదివ్యజనానిలం న్యధితవిహితవతి, తాలవృంతేన వీజయామాసే
 త్యర్థః - కాపితనా శరీరే హిమంచందనం. ని. చందనేపిహిమం విమరితివిశ్వః - న్యధి
 తవిహితవతి.

ఉపచచారచిరంమృదుశీతలై ర్జలజజాలమృణాళజలాదిభిః,
 ప్రియసఖినివహస్పతథాక్రమా దియమవాపయథాలఘుచేతనామ్.

ఉపచచారేతి. సప్రియసఖీనివహః మృదుశీతలైః జలజజాలమృణాళ జలా
 దిభిః జలజజాలైః పద్మసూహైః మృణాలైర్జలైః అదిశద్వాద్యవ్యజనాది సాధనవిశేషైః
 క్రమాచ్ఛిరం తథోపచచార యథేయం ధైమిలఘుక్షీప్రంచేతనాం సంజ్ఞామవాప.

అథకలేకలయశ్వసితి స్ఫుటం చలతి పక్షుచలేపరిభావయ,
 అధరకంపనమున్నయమేనకే కిమపి జల్పతి కల్పలతే శృణు. 113

అథ భైరవ్యః కలాదయ స్పృహస్థిః తాసాంతద్దశాపరిక్షాన్యగ్రాణాం మిథః
 కలకలంశ్లోకద్వయేనాహ. - అథేతి. అథానంతరం ఇతి గిరశ్శుశ్రువీర ఇతిసంబంధః
 తావనాహ హేకలే స్ఫుటం వ్యక్తం శ్వసితిప్రాణితి కలయ అకలయ హేచలే
 పక్షునేత్రలోమ, చలతి చక్షురున్ముచిత్యర్థః - పరిభావయపరామృశ హేమేనకే అధర
 కంపన మోష్టచలన మున్నయ తర్కయ హేకల్పలతే కిమపిజల్పతి శృణు.

రచయచారుమతే స్తనయోర్వృత్తింగణయకేశినికై శ్యమనంయతమ్,
 అవగృహాణ తరంగిణి నేత్రయోర్జలర్పురావితి శుశ్రువిరేగిరః. 114

రచయేతి. హేచారుమతే స్తనయోర్వృత్తి మానరణంరచయ హేకేశిని అ
 సంయతం విస్త్రస్తంకైశ్యం కేశసమూహం కేశాశ్వాభ్యాం యథో చావన్యతరస్యామితి
 యజ్ఞప్రిత్యయః - గణయవంతయ బధానేత్యర్థః - హేతరంగిణి నేత్రయోర్జలర్పురా
 వశ్రుప్రవాహహా అవగృహాణప్రతిబధాన ఇతిగిరశ్శుశ్రువిరేశుతాః.

కలకలస్పతదాళిజనాననా దుదలనద్విపుల స్వరితేరితైః,
 యమధిగమ్య సుతాలయమేతవాక్ ద్రితతరస్సవిదర్భపురందరః.

కలకలఇతి. తదాతస్మిక్ సఖీజనవ్యాకులతాకాలే ఆళిజనాననాత్సఖీ ముఖా
 త్వరితేరితైః సంధ్రమోక్షిభిః విప్రలోమహాసః కలకలః ఉదలనదుత్థితః యంకల

కలమధిగమ్యకర్ణ్య సవిదర్భ పురందరః భీమ భూపతిః ద్రితతరోతిత్వరితః సుతాల
 యమేతవాక్ కన్యాంతకపురం ప్రాప్తవాక్.

కన్యాంతకపురబోధనాయ యదధీకారా న్నదోషాన్యపం
 ద్వామంత్రిప్రవరశ్చ తుల్యమగదంకారశ్చ తావూచతుః,
 దేవాకర్ణయ సుశ్రుతేన చరకస్యోక్తేన జానేఖలం
 స్యాదస్యానశదం వినానదళనే తాపస్యకోపిక్షమః. 116

కన్యేతి. కన్యాంతకపురస్య బోధనాయ యోగ తేమాను సంధానాయ యదధీ
 కారాద్యయో ర్మంత్రివైద్యయో రధీకారా నియోగాత్ - ఉపసర్గస్య ఘృత్యమను
 మ్యే బహుళమితిర్ఘోష, దోషః పరపురుషప్రవేశాదయో వాతాదయశ్చ న సంతితిశేషః
 అస్తిర్భవంతీపరో ప్రముజ్యమానోవ్యస్తీతి భాష్యకారవచనాత్ - తామంత్రిప్రవరశ్చ
 అగదమపరోగం కరోతీత్యగదంకారో వైద్యశ్చ. ని. రోగహార్యగదంకారో భిష
 కైవైద్యశ్చైకీకృతక ఇత్యమరః - కర్మణ్యుజ్ - కారేసత్యాగదన్యేతి ముమాగమః
 ద్వాన్యపంతుల్యమేకవాక్యమూచతుః దేనిరాజన్నాకర్ణయ సుశ్రుతేన సమ్యక్స్మృతేన,
 చరవీవ చరతో గూఢచారః తస్యోక్తేన వాక్యేన అన్యత్ర సుశ్రుతేన చరకస్యోక్తేన
 చరకాచార్యప్రణీత గ్రంథేన అఖిలం తాపనిదానం జానే అస్యాస్తాపస్య దళనే
 నివర్తనే నశదముశీరం. ని. మూలేస్యో శీరమస్త్రీయామ్ అభయంనలదంసేష్య మిత్య
 మరః - నశంరాజానం దదాతీతినశదం తత్సంఘటకంవినా అతోసుసర్గేశకోపిక్ష
 మోనస్యాత్ శక్తిలిజ్జేతికక్యార్థేలిజ్ - అత్రద్యయోరపినశదయోః ప్రకృతత్వాత్కే-
 వలప్రకృతశ్చేషాలంకారః.

తాభ్యామభూద్యుగపదవ్యభిధీయమాన
 భేదవ్యయాకృతిమిథఃప్రతిఘాతమేవ,
 శోత్రేతు తస్య పవతు ర్నృపతే ర్నృకించి
 దైభిమ్యా మనిష్టశతశంకితయాకులస్య. 117

తాభ్యామితి. తాభ్యామంత్రిభిషగ్భ్యాం భేదవ్యయోనామాభేదః సవీవా
 కృతిర్యస్యతద్భేదవ్యయాకృతి అభిన్నాకార మేకరూపం యథాతథాయుగపదేకదా
 అభిధీయమానం నశదాదివాక్యమితిశేషః మిథోన్యోన్యంప్రతిఘాతో విరోధోన్యస్య
 తన్మిథఃప్రతిఘాతం మిథోభిన్న మేవాభూత్ - అభిధానయాగపద్యాదైకశబ్ద్యా చ్చ
 భిన్నాదైకవాక్యవత్ప్రీతీయమానమపితద్భిన్నార్థం వాక్యన్వయమేవానీదిత్యర్థః - రాజ్ఞ
 క్తునతత్రదృష్టిరత్యాహ శ్రోత్రఇత్యాది భైరవ్యాంవిషయే అనిష్టశతశంకితయా అనిష్టా
 నేకశబ్దానిత్యేన అనులస్య విహ్వలచిత్తస్య “ప్రేమపశ్యతి భయాన్యపదేపీ” తిన్యా

యాదితిభావః, తస్యస్వపతేః భీమస్యశ్రోతేతు కించిన్న పపతుః నకించదర్థంజగృహతుః
వ్యాకులాన్తకరణతయా తద్వాక్యేనాతీవ కర్ణంద త్తవా నిత్యర్థః.

ద్రుతవిగమితవిప్రయోగచిహ్నమ్

మపితనయాం నృపతిః పదప్రణామామ్,

అకలయదసమాశుగాధిమగ్నం

ఝడితి పరాశయవేదినోహి విజ్ఞాః.

118

ద్రుతేతి. నృపతిః ద్రుతవిగమిత విప్రయోగచిహ్నమ్ ద్రాగపసారితశిరోపచార
చిహ్నమ్ మపి పదప్రణామాం పాదపతితాం నూ. ఉపసగ్గాదసమాసేహింపదేశస్యేతి
త్వం అసమాశుగాధిమగ్నం మదనన్యధామగ్నం అకలయన్నిచ్చికాయ - తథాహి
విజ్ఞాః ప్రవీణాః. ని. ప్రవీణేనిపుణాభిజ్ఞ విజ్ఞనిష్ఠాతశ్చీతా ఇత్యమరః - ఝడిత్య
విలంబేనపరాశయవేదినః ప్రకాశక లింగమంతరేణాప్యకారమాత్రేణ పరంగితం
నిశ్చిన్యంతీత్యర్థః - సామాన్యేన విశేషమర్థసయాపోర్థాంతరన్యాసః.

న్యతర దధ పితాశిషం సుతాయై

నతశిరసే ముహురున్నమయ్యమాళిం,

దయితమభిమతం స్వయంవరేత్వం

గుణమయ మాపుహి వాసరైః కియద్భిః.

119

న్యతరదితి. అభిపితాభిమః నతశిరసేలజ్జావనతమఖాయై సుతాయై దమయంత్యై
మాళిం ముఖమున్నమయ్య హేవత్యే కియద్భిః కతిపయైరేవవాసరైః స్వయంవరే
త్వంగుణమయం గుణాధ్య మభిమతం దయిత మాపుహిత్యాశిషం ముహుర్వ్యతరత్.

తదను స తనుజానభిరవాదీ త్తుహినఋతౌగతవహిదృశీనామ్,

కుసుమమపిశ రాయ తేశరీరే తదుచితమాచరతోపచారమస్యామ్.

తదన్వతి తదను ఆశీర్దానాంతరం, అమర్గక్షణ ఇతికర్మ ప్రపచనీయత్వాద్వి
తీయా, స నృపన్తమజానభీ సుసూతావయస్యాః ఆవాదీదూచే కింత త్తదాహ, హియ
స్మాత్ - తుహినఋతౌశిరకాతే ఋత్యక ఇతిప్రకృతిభావః - గతేన్ద్రతవీన ఎసం
తేపుష్పపరిణామాత్తాపస్య దుస్సహత్వాచ్చేతిభావః - ఈదృశీనాం కోమలాంగీనాం
యావనప్రవిష్టానాంచ శరీరే కుసుమమపి శరాయ తే శరవ దాచరతి తద్వ ద్దస్సహం
భవతి ఏకత్ర గాత్రమార్దవా దన్యత్ర మదనబాణత్వాచ్చేతిభావః తత్తస్మాదస్యాం
కోమలాంగ్యాం యువత్యాంచ ఉచితం యోగ్య మపచారం ప్రతీకారమాచరత.

కతిపయదివనైర్వయస్యయావః స్వయ మభిలష్యపరివ్యతేవరీయాః,
క్రశిమశమనయానయాతదాపుం రుచిరుచితాథ భవద్విధాభిధాభిః.

కతితి. కించ కతిపయదివనైః అల్పదివైరేవనో యుష్మాకం వయస్యయాసఖ్యా
భైర్యానరీయాః శ్రేష్ఠఃపుమాః స్వయ మభిలష్య కామయిత్యాపరివ్యతే యంకామ
మతేతం పరివ్యతీత్యర్థః-తత్తస్మాదథేదానీం అనయా దమయంత్యా కర్త్యా భవతీనాం
)థేవ విధాయాసాంతాసాం భవద్విధానాం సఖీనాం-సర్వనామ్నావృత్తిమాత్రేపుం
)ద్భావః, అభిధాభి రుక్తిభిర్యాక్రశిమశమనాకార్యనివర్తనా తయా ఉపాయ
సూతయా రుచిఃకాంతిః పీతిశ్చ ఆప్తమచితా ఆప్తవ్యా స్వయంవర పర్యంతం భవ
రుపలాంనావచనైః ఖేదంవిహాయ ప్రసన్నయా సంతుష్టయా చసాతవ్యమిత్యర్థః-ద్రుతే
త్వాది శ్లోకచతుష్టయం పుష్పితాగా వృత్తమ్.

ఏవం య ద్వదతా నృపేణ తనయా నాపుచ్చి లజ్జాపదం

యన్మోహస్మరభూరకల్పినపుషః పాండుత్వతాపాదిభిః,

యచ్చాశీఃకపటాదవాదినదృశీన్యాత్తత్రయా సాంత్యనా

తన్మత్వాలిజనో మనోభీమతనో దానందమందాక్షయోః.

122

ఏవమితి. ఏవంచతానృపేణతనయా దమయంతీ లజ్జాపాతుం నాపు
చ్చినపుష్టేతియత్, జ్ఞాతాంకేప్రశ్నా యోగాదితిభావః- పృచ్ఛేద్దహదిత్వా దప్రభా
నే కర్మణిలుక్ - మోహోమూర్ఛాచపపుషః పాండుత్వతాపాదిభిర్లింగైః స్మరభూః
కామజో కన్పినిశ్చిత ఇతియత్, తత్ప్రతస్యాంపుత్వాన్యంసద్వశీ అనయాపాయ
సాంత్యనా లాల నోక్తి స్సాన్యత్ సాచాశీః కపటాద్వయితమాపుహిత్యా ద్యాశీర్వా
దవ్యాజా దవాదీతిచయత్, తత్సర్వం మత్వాలోచ్య ఆలివర్గః మనస్సవచిత్రం ఆనం
దమందాక్షయోః అభిమతనోత్ లజ్జానందసాగరీ చకారేత్యర్థః - స్వేప్తసిద్ధరానందః
స్వరహస్యప్రకాశనాల్లజ్జా.

శ్రీహర్షంకవిరాజరాజమకుటాలంకారహీరస్సుతం

శ్రీహీరస్సుషువేజితేంద్రియచయం మామల్లదేవీచయం,

తుర్యస్థైర్యవిచారణప్రకరణభౌత ర్యయం తన్మహా

కావ్యేత్రవ్యగళన్నతస్యచరితే సర్గోనిసర్గోజ్వలః.

123

శ్రీహర్షమితి. శ్రీహర్ష మత్యాదిసుగతం తుర్యః చతుర్థః - చతుర్థశ్చయతా వా
ద్యతర లోపశ్చేత్రిసాధుః, స్థైర్యవిచారణంనామ స్వప్రణీతం ప్రకరణం త దాభిరీ
తత్సమానకర్తృక ఇత్యర్థః.

ఇతి శ్రీ పరవాక్యప్రమాణ పారావార పారీణమహోపాధ్యాయ కోలచలమల్లినాథ
సూరివిరిచితాయాం నైషధవ్యాఖ్యాయాం జీవాతుసమాఖ్యాయాం చతుర్థస్కర్గః.

ప ఇచ్చ మ స్స ర్గః.

—o—o—o—

యావదాగమయ తేథనరేంద్రానన్వయంవరమహాయమహీంద్రః,
తావదేవఋషిరింద్రదిదృతు ర్నారదస్త్రిదశధామజగామ. 1

వ్యా. ఆధదమయంతీ స్వయంవరాయ ఇంద్రా ద్యాగమనం వస్తుం తదుప
యోగితయా నారదస్యేంద్రలోక గమనమాహ. యావదితి. ఆధసమహీంద్రో భీమ
భూపతిః స్వయంవరమహాయ స్వయంవరోత్సవాయనరేంద్రాక్ యావదాగమతే అగ
మనేనానయనేన విశంబత ఇత్యర్థః, అగ మేక్షమాయాత్స నేపదంవక్తవ్యం త్న మోషేత్స
కాలహరణ మితికాశికా, తావదేవఋషిర్నారదః ఋత్యుక్ ఇతిప్రకృతిభావః - ఇం
ద్రం దిదృక్షురింద్ర దిదృక్షుస్సక్, మధుపిపాసువత్ గమిగామ్యాది పాతాద్విత్తియా
సమాసః. త్రిదశధామస్వర్గంప్రవిజగామ - సర్వేత్రస్వాగతావృత్తం. శ్లో. స్వాగతేతి
రనభాద్యరుయుగ్మమితితత్తజాత్

నాత్రచిత్రమనుతంప్రయయాత్ త్వర్వతః ఖలునతస్యసపక్షః,
నారదస్తు జగతోగురురుచ్చై ర్విస్మయాత్ గగనం విలలంఘే. 2

అథ పద్భిన్నదమనప్రకారంవర్ణయతి. - నేత్యాది. పర్వతో నారదసభామునిః
తైలశ్చ. ని. పర్వతశ్చైలదేవస్త్రివిశ్వః - తం నారదమనుప్రయయావీయత్ అత్ర
చిత్రమాశ్చర్యం - కుతః - సపర్వతస్తస్య నారదస్య సపక్షస్సఖాఖలుపక్షవాం శ్చేతి
గమ్యతే ఉభయభాష్యనుయానం యుక్తమేవేతిచ చిత్రమిత్యర్థః - కింతుజగతో లోకస్య
ఉచ్చైరున్నతఃగురురాచార్యః తస్మాదలఘుశ్చ స నారదస్తు విస్మయాత్ గగనంవిల
లంఘే లంఘయామాస తల్లంఘనం విస్మయాత్ భవతీత్యర్థః గురుద్రవ్యస్య పతనార్హస్య
ఉత్పతనం విరుద్ధమితి క్షేపాత్పాపితో విరోధాభాసాలంకారః.

గచ్ఛతా పథివిన్దై వ విమానం వ్యోమతే నమునినావిజగాహే,
సాధనేహీనియమోన్యజనానాం యోగినాంతు తపసాఖలసిద్ధిః. 3

గచ్ఛతేతి. పథివిమానంవ్యోమయానంవిన్దై పగచ్ఛతా తేనమునినా వ్యోమవిజగా
హేప్రవిప్తం తథాహి - సాధనేఉపాయే నియమోన్యజన్తాభావః క్రియాసిద్ధౌ నియ
మేన సాధనాంతరాపేక్షేత్యర్థః - పోన్యజనానా మస్మదాదీనాం యోగినాంతు తప

సాయోగధర్మజైవాఖలసిద్ధిస్సర్వకార్యసిద్ధిర్ని తస్మాన్మహాయోగినోన్యకిం విమానే
నేతిభావః - సామాన్యేన విశేషసమర్థసయాపోధాంతరన్యాసః.

ఖండితేంద్రభవనాద్యభిమానాన్ లంఘు తేన్మ మునిరేవవిమానాన్,
అర్థితోవ్యధితితా మనుమేనే నై వ తత్పతిభి రంఘి విన్మయైః. 4

ఖండితేతి. ఏవమునిఃఖండితోనిరన్యః ఇంద్రభవనాదీనాం ఇంద్రాది భవనానా
మభిమానోహంకారోయైస్తాన్ తతోపి సమృద్ధానిత్యర్థః విమానాన్ దేవగృహాన్
లంఘుతేన్మ అతిచక్రామ కింబహునా అంఘ్రివిన్మయైః పాదపతితైః తత్పతిభిర్వి
మానాధ్యక్షైర్దేవైః అర్థితః ప్రార్థితోపి అతిభిమానాతిభ్యం నైవానుమేనే ఏతన్మాత్రవి
శంబనం నాసహిష్టేత్యర్థః.

తస్యతాపనభియాతపనస్త్వం తావదేవనమకోచయదర్చిః,
యావదేవదివసేన శశీవ ద్రాగతప్యతనతస్మహస్రైవ. 5

తస్యేతి. తపనోర్మఃతస్యమునే కర్మణః తాపనాద్భియానం తాపోస్య భిషి
తీతి భయేనస్వమాత్మీయ మర్చిస్తేజస్తావదేవ ప్రాగేవసమకోచయ త్సంకోచితవాన్
యావదేవతపనోదీవసేనదివాఽఽతతపేన స్వాజసాశశీవతస్మహసా తస్య నారదస్యతే
జస్తై వద్రాక్ సపదిస్త్వయమేవనాతప్యతమునితాపనాదాత్మహనే ర్వరమాత్మసంకోచ
ఇతి మత్వామందప్రకాశస్థితఇత్యర్థః - తథాచ - సూర్యాదపి తేజస్థోమనితిభావః.

పర్యభూద్దినమణిర్ద్విజరాజం యత్కరై రహహ తేనతదాతమ్,
పర్యభూత్థలు కరైర్ద్విజరాజః కర్మక స్వకృత మత్ర నభుక్షే. 6

పర్యభూదితి. దినమణిర్హూర్యః ద్విజరాజంచంద్రం బ్రాహ్మణోత్తమంచకరై
రంశుభిః హస్తైశ్చ పర్యభూత్ పర్యభూతవానితియత్ తేనపరిభవేన హేతునా తదా
నారదాగమనకాలే తం దినమణిర్ద్విజరాజో బ్రాహ్మణోత్తమశ్చంద్రశ్చకరై రంశుభి
ర్హస్తైశ్చ పర్యభూత్ తిరస్కృతవాక్ - అహహ - స్వకృతద్విజర పరిభవదోషా
త్స్వయమద్యతేన పర్యభూతఇత్యర్థః - తథాహి - ఆత్రజీవలోకేః స్వకృతకర్మ నభు
క్షే - సర్వేణాపి స్వకర్మఫలమనుభావ్యమే వేత్యర్థాంతరన్యాసార్థః.

విష్టరం తటకుశాలిభిరద్భిః పాద్యమర్ఘ్యమథ కచ్ఛరుహాభిః,
పద్మబృందమధుభిర్మధుపర్కం స్వర్గసింధురదితాతిథయేసే. 7

విష్టరమితి. అథస్వర్గసింధుర్మందాకినీ అతిథయే అస్తైనారదాయ తటకుశానా
మాలిభి రాసలిభిర్విష్టరమాసనం, సూ. పృథ్వాసయో ర్విష్టరఇతిపత్వనిపాతః - అద్భిః
పాద్యంపాదార్థంజలం కచ్ఛరుహాభిర్లతాభిః అర్ఘ్యంఅర్ఘార్థం పుష్పఫలాది పాదా

ద్వాభ్యాం చేతితాదర్శయత్ప్రేత్యయః - పద్మబృందానాం మధుభిర్రక్తరంధ్రైః మధు
పర్కంచ ఆదితదత్తవతీ రదాప్తేదజితజ్.

సవ్యతీత్య వియదంతరగాధం నాకనాయకని కేతనమాప,
సంప్రతీత్య భవసింధుమనాదిం బ్రహ్మశర్మభరచారుయతీవ. 8

సభి. సమునిః ఆగాధం వియదంతర్న భోభ్యంతరం వ్యతీత్య నాక నాయక నికేత
నం ఇంద్రభవనం యతీయోగీతనాదిం భవసింధుం సంసారాబ్ధిం సంప్రతీత్య శర్మభర
చారుపరమానందసుందరం బ్రహ్మపరమాత్మానమివాప.

అర్చనాభిరుచితోఁచ్ఛతరాభి శ్చారుతం సదకృతా తిథిమింద్రః,
యావదర్హా కరణం కిలసాధోః ప్రత్యవాయధుతయేనగుణాయ.

అర్చనాభివేది. ఇద్రఃతమతిథింముని ఉచితాద్విహితాత్ ఉచ్చతరాభిరధికాభిః
అర్చనాభిః పూవాభిః చారుపదకృతసత్కృతవాక్ ఆదృతవానిత్యర్థః - అదరానాదర
యోస్పదసతీభిః గతిసంజ్ఞయానిపాతనా త్ప్రకృప్తయోగః, అధికాచరణేహేతు
మానా యావదర్హం యావదుక్తం యావదవధారణభివ్యవహారాభిః - యావదర్హం
కరణమితిపత్తి తత్పురుషః సాధోఃత్రధాభిః ప్రత్యవాయధుతయే అరణ్యోపనివార
ణాయ గుణాయోత్కర్షణాయనకిలనఖిలు సామానేయ విశేషసమర్థనరూపోద్ధాంతర
న్యాసః.

నామధేయసమతాసఖమద్రే రద్రభిన్నుని మథాద్రయతద్రాక్,
పర్వతోపి లభతాం కథమర్చాం సద్విజస్సవిబుధాధిప లంభీ. 10

నామధేయేతి. అథనారదసత్కారాంతరం ఆద్రిభిషింధ్రః ఆద్రేః పర్వతస్య
నామధేయసమతయా నామసామాన్యేన సఖాయం మునిం పర్వతాఖ్యం ద్రాక్షామ్రత
మౌద్రియత సత్కృతవాక్ పర్వతః పర్వతారేకభం సత్కారమలభతేత్యత్రాహ
పర్వతోపిసక ద్విజోవిబుధఃప్రభం దేవేంద్రంపండితోత్తమంచ లభతేసాహ్వాతీతి
తల్లంభీ. ని. విబుధఃపండితేదేవఇతివిశ్వః - సమునిఃకథమర్చం పూజాం నలభతాం
లభతవేత్యర్థః-ద్విజోభాగ్యతోమహతఃప్రతిపత్నోదపివివేకినః పూజాంలభతఇతిభావః.

తద్భుజాదవిచిర్ణ సపర్యా ద్ద్యోద్రుమానపి వివేదమునీంద్రః,
స్వస్పృహస్థితిసుశిక్షితయాతాన్ దానపారమితయైవ వదాన్యాన్.

తదితి. మునీంద్రోవారదస్తాశ్చ ప్రసిద్ధాశ్చ బోధ్యద్రమాశ్చ కల్పశ్చైవసిషి శ్రుతి
విత్తిర్లసపర్యా దతిమాత్రదత్తపూజాత్ తస్యేంద్రస్థ్య భువాద్ధస్తా దోగుహోః స్వః స్వ
ర్లక్షణాస్థిత్రాసహవాసేన సుశీఘ్రతయా స్వభృష్టయా దానపారమితౌ నామ దా నకర

వ్యతాప్రతిపాదకాంగ్రహవిశేషః, తయైవ కారణేనవదాన్యాక్ విశేద ఇంద్రహస్యః
కల్పవృక్షాణామపిదానవిద్యోపదేష్టేత్యుత్పేక్షితవా నిత్యర్థః - కల్పవృక్షాదికాయ్యా
దార్శనుస్యేతిభావః.

ముద్రితాన్యజనసంకథనస్స న్నారదం బలిరపుస్సమవాదీత్,
అకరస్స్వ పరభూరికథానాం ప్రాయశోహి సుహృదో స్సమావాసః.

ముద్రితేతి. బలిరపురింద్రః ముద్రితాన్య జనసంకథనో నివారితేతరజనాలాప
స్సక్తా నారదం సమవాదీత్ తేనసహనల్లాపమకార్షి దిత్వర్థః - ంసంవాద్యంతదాహ,
ప్రాయశస్సుహృద్గర్భిత్రయో స్సహవాసస్సంగమః స్వేతిత్మీయాః పరేస్వపరేచ తే
షాం యాః భూరయః కథాః ప్రసంగాస్తాసాం ఆకరః. ఖిన్ద్రి, ఇష్టాలాపా నామియ
త్రాభావా త్సంవాదసిద్ధిరిత్యర్థాంతర న్యాసాభిప్రాయః.

తంక థానుక థనప్ర నృతాయాం దూర మాలపన కౌతుకితాయామ్,
భూభృతాం చిరమనాగమహేతుం జ్ఞాతుమిచ్ఛ రవదచ్చతమన్యః.

తమిళి. శతమన్యుశ్చతక్రతుః. ని. మన్యురైన్యే క్రతౌ ముధిత్యమరః - అలపన
కాతుకితాయాం ఆభాసుణోత్కంఠాయాం దూరం కథానుకథన ప్రస్థతాయాం ఉత్త
రప్రత్యుత్తరాభ్యాం దూరంగతాయాం సత్యాంప్రసక్తా సుప్రసక్త్యాసంగతేత్యర్థః -
చిరంచిరాత్ప్రభృతి భూభృతాంరాజ్ఞాం అనాగమహేతుం జ్ఞాతుమిచ్ఛన్సక్ తంనా
రదం అవదద పృచ్ఛదిత్యర్థః.

ప్రాగివప్రసువతే నృపవంశాః కిన్నునంప్రతి నవీరకరీరాన్,
యేపరప్రహరణైః పరిణామే విక్షతాః క్షితితలే నివతంతి. 14

ప్రాగితి. నృపవంశాః రాజకులనిస్ససా ఏవంవశా వేణవశ్చ. ని. వంశోవేణా
కులేవర్ణ ఇతివిశ్వః - ప్రాకూర్వర్ణమివ సంప్రతి వీరా నేవకరీరానంకురాణ్. ని. వంశాం
కులేకరీరోఽస్త్రీత్యమరః - సప్రసూపతేనజనయంతికిన్ము, కుతఇత్తతతహ. యఇతి. యేవీర
కరీరాఃపరిణామే పరిపక్వాపస్థాయాం పరేషామరీణాం అన్యేషాంచ. ని. పరందూ
రాన్యముఖ్యేషు పరోరి పరమాత్మనోరితి వైజయంతి, ప్రహరణైరాయుధైః దాత్రాదిభి
శ్చ, విక్షతాస్సంతః క్షీతితలేనిపతంతి.

పార్థివంహినిజమాజిషు ఏరా దూర మూర్ధ్వగమనస్య విరోధి,
గౌరవాద్యపురపాస్య భజంతే మత్కృతా మతిథిగౌరవబుద్ధిమ్. 15

తతః కిమతతానాం. పార్థివమితి. వీరరాజ్యార్థోక్తైరణాపాతినః, పార్థివంపృథివీ
వికారం, అతఏన గౌరవాధ్యుత్పత్తి గుణయోగిత్యా దూర్ధ్వగమన సోబ్రత్పత్తనకర్మణః
పార్థివత్వా దూర్ధ్వలోకప్రాప్తేశ్చ దూరమత్యంతం విరోధినిజంవపుః ఆజిఘాయుధేషు

ఆ పాశ్యమత్సృతా మతిథిగౌరవ మతిథిసత్కార స్తస్యబుద్ధిం, ఋత్యకఇతిప్రకృతి భావః-భజంతే, తాద్యగ్విరాలాభే స్వస్యాతిథిలాభోనస్యా దితిభావః.

సాభిశాపమివ నాతిథయస్తే మాం యదద్యభగవన్నుపయాంతి,
తేననశ్రియమిమాం బహుమన్యే సోద్వదరైకభృతికార్యకదర్యామ్.

సను తదలాభే తేషామేవ సత్కారహనిస్తవతు సకాచి త్త తిరిత్యతాపా. సాభి శాపమితి. హేభగవత్మునే, తేపిరాః ఆతిథయః అభిశాపేన సహవర్తత ఇతి సాభిశా పం మిథ్యాభిశస్తమివ. ని. అభమిథ్యాభిశంసనం అభిశాపఇత్యమరః, మామద్యనోప యాంతితియత్ తేనహేతునా స్వోదరవైకవైకవభృతికార్యేణ పోషణకృత్యేన కద ర్యాం కృపణామ్. ని. కదర్యేకృపణః త్సుద్రఇత్యమరః. శ్లో. ఆత్సాంసంధర్మకృత్యంచ పుత్రదారాంశ్చపీడయేత్, లోభాద్యః పితరాభ్యత్యాక్ సకదర్య ఇతిస్ఫుతఇతిచ, ఇమాంశ్రియం నబహుమన్యే అతిథిసత్కార హున్యస్యమే శ్రీవైఫల్యమేవక్షీతిరితి భావః.

పూర్వపుణ్యవిభవవ్యయలబ్ధా స్సంపదో విపదఏవవిమృష్టాః,
పాత్రపాణి కమలార్పణమాసాం తా సుశాంతికవిధి ర్విధిదృష్టః.17

పూర్వేతి. పూర్వపుణ్యవిభవస్య వ్యయేనలబ్ధాస్సంపదోవిమృష్టాః విచారితా స్స త్యః విపదఏవ, సద్యస్సోద్వదయేనపురాకృత సుకృతానాశ్చకారిత్యాదిభావః, తాసు విపత్సు ఆసాంసంపదాం పాత్రాణాం విద్యాజాతితపోవృత్తసంపన్నానాం పాణికమ లేవ్యర్పణం దానమేవ విధిదృష్ట్యాస్త్రుదృష్టః శాంతికవిధిః శాంతికర్మానుష్ఠానం నష్ట సుకృతాదపుత్యస్త్రుష్ట సుకృతోత్పాదనాదిభావః - ఆననబీజాంకురన్యాయశ్చక్తః.

తద్విమృజ్యమమ సంశయశిల్పి స్సీతమత్ర విషయేనహసాఘం,
భూయతాంభగవత శ్శృతిసారైరద్య వాగ్భి రఘమర్షణముగ్ధిః.18

తదతి. తత్తత్సాత్ ఆత్రవిషయే అస్మిన్నర్థే మనుసంశయస్య శిల్పితజ్జనకంస్సీ తం ప్రభూతం అఘమేనః తద్బూతత్వా నిర్భ్యాజ్జనస్యేతి భావః - యద్వా - సంశ యశ్శిల్పి జనకోయస్యతదఘంకురం, కురంహేతుత్వా త్సంశయస్యేతిభావః, కుర ఖై నోవ్యసనేవ్యఘమితి వైజయంతీ, సహసావిమృజ్య నివర్త్య భగవతో వాగ్భిరద్య శృతిసారై ర్యదసారైః కర్ణామృతైశ్చ అఘమర్షణముగ్ధిః అఘమర్షణీభిఃముగ్ధిః శ్రీయాః పుంపదిత్యాదినాపుంపద్యావః - ఋత్యక ఇతిప్రకృతిభావః - భూయతాం, భావేలోట్ - రాజ్ఞామనాగమనకౌరణమసందిగ్ధం బూిహీత్యర్థః ఆత్రమునివాచ్యా రోప్యమాణ స్యాఘమర్షణత్వస్య ప్రకృతాఘ హరణోపయోగా త్వరితామాలం కారః - అరోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్యే పరిణామ ఇతిలక్షణాత్.

ఇత్యుదీర్యమఘవావినయర్థిం వర్ధయ న్నవహితత్వభరేణ,
చక్షుషాందశశతీమనిమేషాం తస్థివాన్ముని ముఖేప్రణిధాయ. 19

ఇతితి. మఘవాఇంద్రః ఇత్యుదీర్య అవహితత్వభరేణ ఏకాగ్రతాతికయేన వినయర్థింవినయాతిశయం వర్ధయన్ననిమేషాం చక్షుషాందశశతీందశానాం శతానాం సమాహరః దశశతీతాంసమాస్ర మిత్త్యర్థః-తద్ది తారేత్వాదినా సమాహరేద్వి గావకారాం తో త్రరపదత్వాత్-శ్రీయాంద్వి గోరితిజీవ-ఏతేనశతమభివ్యాఖ్యాతా, మునిముఖేప్రణి ధాయతస్థివాక్తస్థా లిటఃక్వసురాదేశః.

వీక్ష్యతస్యవినయేపరిపాకం పాకశాసనపదం స్పృశతోపి,
నారదః ప్రమదగద్గదయోక్త్యా విస్మితస్మిత పురస్కరమాఖ్యత్.21

వీక్ష్యతి. నారదఃపాకశాసనపదం స్పృశతోపింద్ర త్యేతివ్యతోపి తస్యేంద్రస్య వినయేపరిపాకం ప్రకర్షంపవీక్ష్య విస్మితస్మక్ సవిస్మయస్మక్తరరిక్తః-ప్రమదగద్గద యోక్త్యాహర్ష విస్వరయావాచా స్మితపురస్కరం స్మితపూర్వమాఖ్యదాచచక్షే, ఆస్య తివక్తిఖ్యాతిభ్యోజితిచ్యోరజ్ఞాదేశః.

భిక్షీ తాశతమభిసుకృతంయ త్తత్పరిశ్రమవిదస్సవిభూతో,
తత్ఫలేతవపరం యది హేలా క్లేశలబ్ధ మధికాదరదన్తు. 21

భిక్షీతేతి. శతానాంమఖానాం సమాహరశ్శతమభి దాతీయితుకృతం భిక్షీ తాయాచితా, భిక్షేద్దహదిత్వా దప్రధానే కర్మణిక్తః, తత్ఫలేతస్య ఫలేస్య విభూతో నిజైశ్శత్యహేలా అనజ్ఞాఅనాథాయది. ని. హేలానజ్ఞాహవదారా ఇతివైజయంతీ, త త్వరిత్రమవిహో యాచ్ఛా క్లేశాభిజ్ఞ స్యతనపరంక్షేమలంత్వైవ నాన్యస్యేత్యర్థః. ని. పరంస్య దుత్తమానాస్త వైరిదూరేషు క్షేమలఇతివిశ్వః - యాచకఏవ యాచకకుంభంజానాతీతి భావః - ననుధనినాం దాత్యత్వం కిం చిత్రం తత్తాహ, క్లేశేతి, సత్యం, క్లేశలబ్ధంతు అధికారదం ఆతిలోభకారి దుస్త్యుజం, త్వంతుమభశతక్లేశ లబ్ధమన్వైశ్వర్య మధిసా త్కరోషీతి కథం నచిత్ర మిత్త్యర్థః - ఆత్రక్షేశవాక్యార్థేనా హేలాసమర్థనా ద్వా క్త్యర్థహేతుకం కార్యలింగమలంకారః. శ్లో. హేతోర్యాకృపదార్థత్వే కార్యలింగ ముదాహృత మితిలక్షణాత్.

సంపద స్తవగిరామపి దూరా యన్న నామ వినయం వినయంతే,
శ్రద్ధధాతిక ఇవేహససాత్ దాహ చేదనుభవః పరమాప్తః. 22

సంపదఇతి. కింబహునా తనసంపదోగి రామపిదూరాః అగోచరాః - మతః - యతోయస్మాద్విసయం నవినయంతే నామనలంపంథిభలు, నయత్యేర్థిత్వా త్వరితభిజ్ఞ ఇత్యాదినా ఆత్మనేపదం కర్తృస్థేచా కరీరక ర్తణీత్యస్మాదితిచిత్-తిదనతో- సంపదాం

కర్తృజ్ఞా మచేతనత్వేనకర్తృణో వినయస్యేంద్ర నిష్ఠత్వేనచాకర్తృస్థత్వాదితి, అతస్మాత్ సౌమ్యశక్త్యావత్సర్గః - కింత్విహవివయోత్తరత్వే పరమాప్తః ప్రమాణభూతః సాక్షాదనుభవః ప్రత్యక్షానుభవః నాహచేత్క ఇవకోవా శ్రద్ధధాతి విశ్వసితి నకల్పిదిత్యర్థః - త్వత్సంపదాం వినయోత్తరత్వే సాక్షాదనుభవతాం మాదృశామేవ శ్రద్ధాజ్ఞానయతే నాన్యేషాం ప్రాయేజాన్యత్రసంపదాం వినయహరిత్వాత్ - కిం బహునా వయమపిపూర్వంన శ్రద్ధగ్గుహ ఇతిభావః - అత్రసంపదాంవాగ్దోచరత్వేపి తదగోచరతోక్త్యసంబంధేనసంబంధ రూపాశ్చయోక్తిః.

శ్రీభరానతిథిసాత్కరవాణి స్వాపభోగపరతానహితేతి,

పశ్యతోబహిరివాంతరవీచయం దృష్టి సృష్టిరధికా తవకాపి. 23

శ్రీభరానతి. శ్రీభరాన్సంపదచ్చియాత్ అతిథిసాత్-దానేనాతిథ్యధీనాత్, దేయేత్రాచేతీవకారాత్సాత్ప్రత్యయః - కరవాణిసర్వాం, విధ్యర్థేలోట్ - ఆదుత్తమస్యచిచ్ఛేత్వాదాగమః మేర్షిః ఇతినిరాదేశః, స్వాపభోగపరతా అత్సంభరిత్వీంసహితానక్రేయస్కరీఇతిపశ్యతోజానతః ప్రేక్షమాణస్యచతవ బహిరివదేవాఇన అంతరాత్సన్యపికావీయందృష్టిసృష్టిః జ్ఞానసృష్టిశ్చ. ని. దృష్టిర్జ్ఞానేక్షీదర్శనఇత్యమరః - అధికాఅసాధారణీ ద్వయారపిదృష్టిప్రేక్షిప్తశబ్దోపాత్తయారభేదాధ్యక్షసాయేన బహిరివేత్సృప్రమా.

ఆస్వభావమధురైరనుభావై స్సానవక్తై రతితరాంతరభాస్యై,

ద్యాంప్రశాధిగళితావధికాలం సాధుసాధు విజయస్వ బిడౌజః. 24

ఆఇతి. బిడంభేదకం బిడభేదనే ఇగుపథలక్షణః కః, తదోజోయస్యతస్యసంబుద్ధిః హేబిడౌజః స్వభావమధురైః సినర్గరమణీయైః తవఇమేతావకాః, అణితవకమమకా వేకవచనఇతి తవకాదేశః - తైరనుభావైరైశ్చరై రతితరామత్యంతం, అవ్యయఘా దామప్రత్యయః - తరళాఃలోలాః అనందలహరీ మగ్నాస్మగ్నఇత్యర్థః ఆఇత్యాసందాస్వాదానుకారః, గళితావధికాలమనంతకాలం అత్యంతసంయోగేద్వితీయా, ద్యాంస్వర్గం సాధుప్రశాధిపాలయ సాధువిజయస్వసరోవృత్కృప్తోభవ. సూ. విపరాభ్యాంజేరిత్యాత్మనేపదం.

సంఖ్యవిత్తతతనుప్రవదప్ర యోళితాఖిలనిజాఘలఘూనామ్,

యత్త్విహోనుపగమశ్శృణురాజ్ఞాం తజ్జగద్యువమమదంతముదస్తమ్.

ఏవ మింద్రమఖిలంద్య తత్ప్రశ్నస్యోత్తరమాహ. - సంఖ్యేతి. సంఖ్యేనమరేవిత్తతాభ్యః ప్రమాతాభ్యః తమభ్యోగాత్రేభ్యః ప్రవద్భిరప్రైరస్పృగ్భిక్షాళితాని నిర్ణృతాని అఖిలానినిజాన్యఘాని యేషాం తేషామతఏవలఘూనాం నిర్భరాణాం రాజ్ఞాంయత్

యస్తాత్కారణాదిహస్వగ్నే అనుపగమేనాగమః తత్కారణభూతంజగత్సృయేయువానః తేషాంముదంముదఃకారణం అసాధారణ్యాధ్యమభేదేనవ్యవదేశః - తంప్రసిద్ధం ఉదంతంవార్తాం. ని. వార్తాప్రవృత్తివృత్తాంత ఉదంతఇత్యమరః - శృణు - అత్రక్షాళితాఘవదార్థస్య విశేషణత్యాలఘుత్వహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కాన్యలింగమలంకారః.

సాభువః కిమపిరత్నమనర్హం భూషణం జయతి తత్రకుమారీ,

భీమభూపతనయాదమయంతీ నామయామదనశస్త్రమమోఘమ్. 26

సేతి. భువోభూషణంకిమప్యనర్హమమూల్యంరత్నంఅసాధారణం శ్రీరత్నమిత్యర్థః. కుమారీకన్యాఅమాభేత్యర్థః సా దమయంతీనామ భీమభూపతనయా తత్రభువిజయతి సరోవృత్కృత్తేజాగర్జియా అమోఘం మదనశస్త్రమ్.

సంప్రతిప్రతిమూహూర్త మపూర్వా కాపి యావనజవేనభవంతీ,

అశిఖంసుకృతసారభృతే సా క్వాపి యూని భజతేకిలభావం. 27

అథేంద్రస్యమత్సరోత్పాదనాయతస్యాః పురుషాంతరాసక్తించపక్తిః - సంప్రతీతి. సంప్రతీదానీంసాదమయంతీ యావనస్యజవేనోద్భేదవేగేన ప్రతిమూహూర్తంకాప్యపూర్వాలాన్యై మయావయనపోషవిశేషేజాన్యేనభవంతీ అశిఖంశిఖాపర్యంతం, అభివిధావవ్యయాభావః, సుకృతసారభృతే ఉత్కృష్టపుణ్యభరితేతదృగాగ్నసంపన్న ఇత్యర్థః క్వాపికస్తిన్నపి యూనిభావమనురాగంభజతే కితైత్యేతిహేయ.

కథ్యతేనకతమస్సఇతిత్వం మాం వివత్సురసికిల్చలదోష్ఠః,

అర్థవర్త్యునిరుణత్సినపృచ్ఛాం నిర్గమేణనపరిశ్రమయైనామ్. 28

కథ్యతేఇతి. కించచలదోష్ఠస్త్వంసమువాకతమఇతిమాంవివత్సుర్యక్రమిచ్చురసికింతర్విఅర్థవర్త్యుస్థోక్తేపృచ్ఛాంప్రశ్నం - భిదాదిత్వాదక్ష - నరుణత్సీతికాకుః-ఏనాం పృచ్ఛాం నిర్గమేనీచ్ఛారణేన నపరిశ్రమయమాభేదయ కుతః - నకథ్యతే - యతః పృష్టాపి నకథయామి అతోనప్రప్తస్యమేవేత్యర్థః.

యత్పథావధిరణుః పరమస్సా యోగిధీరపి నపశ్యతి యస్మాత్,

బాలయానిజ మనఃపరమాణౌ హ్రీదరీశయహరీకృతమేనం. 29

కింకపటాదకథనం సేత్యాహ. - యత్సేథేతి. పరమాణుః యస్యాధియః పంథాః యత్పథస్తస్యావధిసీమా సాయోగి ధీరపి బాలయానిజమనఏన పరమాణుః, అణుపరమాణు మనఇతిసూత్రజాత్ - తస్మిన్ హ్రీతపదరీగుహతచ్ఛయహరీకృతం తదగతసింహీకృతంఏనయవానయస్మాన్నపశ్యతితస్మాన్నకథ్యత ఇతిపూర్వేజాన్వయః -

యోగి బుద్ధేరపిపరమాణుస్వరూప గ్రాహిత్యమేవనాంతప్రవేశశక్తి రిత్యజ్ఞానాదకథనం నకపటాత్ - సాతుమందాక్ష మంధరతయానకథయతీత్యర్థః.

సా శరస్వ కుసుమస్యశరవ్యం సూచితావరహావాచిభిరంగైః,

తాతచిత్త మపిధాతురధత్త స్వస్వయంవరమహాయసహాయమ్. 31

తర్హికాముఖీమూత్రంవాకథమన్యః ప్రతీతమతఆహ. - సేతి. సాభైమివిగహావాచిభిః విరహస్యంజక్తరంగైః కార్యపాండిమాది పరిక్షిష్టేరితిభావః కుసుమస్యశరస్వకామబాణస్య శరవ్యంలక్ష్యంసూచితా కుత్రచిద్భూని బద్ధభావే త్యేతాశ్చాన్త్రమృగతమిత్యర్థః - తర్హితత్ప్రతావా వరవిశేషజ్ఞానంవినా వివాహోపాయః కథం చింతితస్తత్రాహ, తాతచిత్తమపి కర్మ స్వస్వయంవరమహాయథాతు స్వహాయమధత్త ఆకరోత్ సహకారీ చకారేత్యర్థః - తత్ప్రతాపిధాత్ప్రపేరణయా స్వయంవరపహాయశ్చింతిత ఇతిభావః.

మన్మథాయయదథాదిత రాజ్ఞాం హూతిదూత్యవిధయేవిధిరాజ్ఞాం, తేనతత్పరవశాః పృథివీశా స్సంగరంగరమివాకలయంతి. 31

అస్తు రాజ్ఞామనాగమేకింకారణము క్తంత్రాహ. - మన్మథాయేతి. అథవిధిర్విధాతా రాజ్ఞాంహూతిః స్వయంవరాహ్వనం తదేవదూత్యందూతకర్మ దూతస్యభాగకర్మణీఇతి యత్ప్రీత్యయః, తస్యవిధయేకరణాయ మన్మథాయాజ్ఞామాదేశ మదితదత్త వానితియత్ - తేనాజ్ఞాదానేనతత్పరవశాః మన్మథపరతంత్రాః శివభాగవతనత్సమానుః పృథివీశాస్సంగరంగరమివా కలయంతి విషమివమన్యంతే. ని. విషంస్యాద్గరళంగరఇతి హలాయుధః.

యేషుయేషు సరసాదమయంతీ భూషణేషు యదివాపిగుణేషు,

తత్రతత్ర కిలయాపివిశేషో యస్సహి షీతిభృతాం పురుషార్థః. 32

యేష్యేతి. అపిచదమయంతీ భూషణేషుహారాదిషు యదివాగుణేషు దయాదాక్షిణ్యాదిషువా యేషుయేషు సరసాసాభిలాషా తత్రతత్ర తేషుతేషుభూషణేషు గుణేషుచకలయామాత్రయాపియావిశేషః షీతిభృతాంసహిసవన. ని. హిహేతా వనధారణ ఇత్యమరః - పురుషార్థః ప్రయోజనం యథాకథంచిచ్ఛేమి మనోరంజనమేవపురుషార్థో నతు క్షత్రధర్మస్సంగరఇత్యర్థః.

శైశవస్య యదినావధితస్యా యావనోదయిని రాజసమాజే,

ఆదరాదహరహః కుసుమేషో రుల్లలాస మృగయాభినివేశః. 33

శైశవేతి. కుసుమేషః కామస్య యావనోదయిని యావనప్రాదుర్భావవతి రాజసమాజేవిషయే తస్యాః భైరవ్యాః శైశవస్యయదినం బాల్యపగమదినమవధిస్తమా

యస్మిన్స్తత్రథా తద్దినమారభ్యేత్యర్థః - అహరహః ప్రత్యహం వీస్సాయాంద్విర్భావః ఆత్యంతసంయోగేద్వితీయా, ఆదరాన్మృగయామాభినివేశః ఆగ్రహః ఉల్లలాసవవృధేనశ్యేసామపి రాజయూనాం భైమియావనోద్భేదాత్ప్రీభృతి స్మరవ్యసనమేవనర్తతేనసమరవ్యసనమిత్యర్థః.

ఇత్యమీవసుమతీకమితార స్సాదరా స్త్యదతిగీభవితుంన,

భీమభూసుర భువోరభిలాషే దూర మంతరమహో నృపతీనామ్. 34

ఇతీతి. ఇతీత మమీస్సహః వసుమత్యాః కమితారః కామయితారస్సంతః తృచనసుమతీంవా కమితారః తాచ్ఛీత్యేత్యక్ నలోకేత్యాదినా మస్తీప్రతిషేధః - ఆయాదయఆర్థధాతుకేవేతి వికల్పదుభయత్రాపిణిజభావః - త్వదతిగీభవితుం సాదరాస్సాకాంతాః స - తథాహి - నృపతీనాం భీమభూఃభైమి సురభూః ద్యౌః తయోరభిలాషే తద్విషయానురాగే దూరమంతరం మహత్తారతన్యం ఆహో స్వగ్రేప్యరుచి రిత్యాశ్చర్యం ఏతేనసురాంగనాశితాయ సౌందర్యం దమయంత్యా ఇతివ్యజ్యతే భీమదేశసుర దేశయోః మహాకవిప్రకర్ష ఇత్యర్థాంతరప్రతీతిః, అత్రోత్తర వాక్యాగ్రేన స్వగ్రరచ్యా పూర్వవాక్యాగ్ర స్వాతిథ్యానాదరస్య సమర్థనా ద్వాక్యాగ్రహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః.

తేనజాగ్రదధృతిర్దీవ మాగాం సంఖ్యసౌఖ్యమనుసర్తు మనుత్వాం,

యన్మృథంషీతిభృతాంనవిలోకే తన్నిమగ్న మనసాంభువిలోకే. 35

ఏనంరాజ్ఞాంస్వర్ణానాగమహేతు ముక్త్యై అభస్యస్యాగమనేహేతుమాహ. - తేనేతి. యత్ యస్మాచ్ఛువిలోకే భూలోకేతస్యాం దమయంత్యాం నిమగ్న మనసాం ఆసక్తచేతసాం షీతిభృతాం మృథంయద్ధం నవిలోకేనపశ్యామి తేనయుద్ధాలాభేన జాగ్రదధృతి స్సమ్మూర్చనసంతోషః అసంతుప్తస్త్వం సంఖ్యసౌఖ్యం యద్ధసుఖం. ని. మృథమాస్మందనం సంఖ్యమిత్యమరః. అనుసర్తు మనుభవతుం త్వా మనుత్వామద్విశ్య దినంస్వగ్రమాగామ్.

వేదయద్యపి నకోపిభవంతం హంతహంత్రకరుణంవిరుణద్ధి,

పృచ్ఛసేతదపియేన వివేక పోంఛనాయ విషయే రససేకః. 36

వేదేతి. హంతృష్టకరుణం సమూలఘాతం హంతారంభవంతం కోపినవిరుణద్ధిన విగృహ్యేతి హంతేతిహస్తే వేదయద్యపి ఏతావద్యేద్యేవ సూ. విదోలటోవేతి మిషోణలాదేశః యద్యపీత్యనధారణే, తదపితథాపిప్యచ్ఛసే, అజ్ఞః పృచ్ఛతి నవిద్యానిత్యత ఆహ, యేనేతి. యేనకారణేనవిషయే భోగ్యరససేకో రాగానుబంధోజనసేకశ్చ వివేకస్య విశేషజ్ఞానస్య చిత్రాగ్రహణాంకర్యస్యచ పోంఛనాయ ప్రమార్దనాయ విషయత్యస్థాల్పనివేశః పృచ్ఛామిత్యర్థః.

ఏవముక్తవతిదేవఋషీంద్రే ద్రాగభేది మఘవాననముద్రా,
ఉత్తరోత్తరశుభాహివిభూనాం కోపిమంజుళతమః క్రమవాదః. 37

ఏవమితి. దేవఋషీంద్రేనారదేనూ. ఋత్యకఇతి ప్రకృతిభావః, ఏవముక్తవతి సతిమఘాన అననముద్రాహానం మఘవాననముద్రా నూ. మఘవాచమలమితి వికల్పాత్ త్రాదేశాభావః, ద్రాగ్ రుడిత్యభేది స్వయమేవ భిద్యతేస్స కర్మవత్కర్మణా తుల్యక్రియ ఇతికర్తుః కర్మవద్భావా త్కర్మకర్తరిలుజితే యగాత్మనేపద చిణ్విద్భావాః ప్రయోజనమితి వచనాత్. శ్లో. క్రియమాణంతు యత్కర్మ స్వయమేవప్రసిద్ధ్యతి, సుకరైస్సగుణై ర్యసాత్కర్మకర్తేతితంవినురితి-తథాహి, విభూనాం ప్రభూణాం కోపిమంజుళతమౌతిహృద్యః క్రమవాదః ప్రశ్నోత్తర క్రమేణోక్తిః ఉత్తరోత్తరశుభః ఉపర్యపరిసుభగోహి అర్థాంతరన్యాసః.

కానుజేమమనిజేదనుజారా జాగ్రతిస్వశరణేరణచర్పా,
యద్భుజాంకముపధాయజయాంకం శర్మణాస్వపిమి వీతవిశంకః. 38

కేతి. నిజేస్వీయే అనుజేదనుజారా ఉపేంద్రే స్వశరరణేస్వరక్షకేస్సగృహేనా. ని. శరణంగృహరక్షితో రిత్యమః - జాగ్రతిజాగరూకేసతి మమ రణచర్పారణచింతాకా నకాపీత్యర్థః - జయోంకశ్చిహ్నం యస్యతంయద్భుజాంకం యస్యాను జస్యభుజోత్సంగముపధాయాపధానీకృత్య వీతవిశంకో నిరాతంకస్య శర్మణానుభేన స్వపిమిశయే యథారక్షిజనేజాగ్రతిరాజాశయాగారే సుభేనభుజముపధాయస్వపితి తద్వదితిభావః - ఇహనిరాతంకవృత్తి స్సుప్తిః అస్వప్నత్వాదమరాణామ్.

విశ్వరూపకలనాదుపపన్నం తస్య జైమినిమునిత్వముదీయే,
విగ్రహం మఖభుజామసహిష్ణు ర్వర్జితాంమదశనింసనినాయ. 39

విశ్వేతి. తస్యోపేంద్రస్య విశ్వరూపకలనా త్వర్వార్థ సాక్షాత్కరణాత్ - యద్వాపికత్ర మత్స్యకూర్మాద్యనంతరూపధారణా దన్యత్ర విశ్వార్థరూపజాద్విశ్వరూపాణి సూత్రాణితత్ప్రణయనా ధేతోః జైమినిమునిత్వ ముదీయే ఉత్పన్నం, ఈజ్గతాకర్తరిలిట్, ఉపపన్నం తచ్చయుక్తమిత్యర్థః -మతః- సఉపేంద్రః మఖభుజాం విగ్రహం విరోధమన్యత్రశరీరం అసవిష్ణుర్నదశనిం మమవజ్రాయుధం అన్యత్రప్రహస్త ఇత్యాది వాక్యజాతు వ్యర్థతాంస్వాయుధేనైవ తత్కర్మకరణాన్నిప్ప్రియోజనత్వం అన్యత్రవిగ్రహవద్దేవతానిరాసే నార్థవాదత్వాన్నిరభిధేయత్వంచ నినాయ అతోజైమినిత్వంయుక్త మిత్యర్థః - ప్రకృతాప్రకృతస్థేః.

ఈదృశాని మునయే వినయాభి స్తస్థివాక్ సవచనాన్యపహృత్య,
ప్రాంశునిశ్వసితవృష్టచరీవా జ్ఞౌరదస్యనిరియాయనిరోజాః. 40

ఈదృశానీతి. వినయాభిస్సంధ్రోమునయే ఈదృశాని యద్ధ నిరాశాని వచనాని ఉపహృత్య సమర్ప్యతస్థివాక్ తూష్ణింస్థితః అథనారదస్య ప్లాంశునిశ్వసితస్య వృష్టేచరతీతి వృష్టచరీవశ్చాద్వామినీ దీర్ఘనిశ్వాసపూర్వకేత్యర్థః - చరేష్టఇతిటః, నిరోజాః దీనావాక్ నిరియాయనిర్జగము.

స్వారసాతలభవాహవశంకీ నిర్వృణోమి నవనక్ వసుమత్యాం,
ద్యాంగతస్యవృదిమేదురుదర్కః త్మోతలద్వయభటాజివితర్కః. 41

స్వౌతి. వసుమత్యాం భూలోకేపనక్ స్వత్సరసాతలంచ స్వారసాతలే స్వర్గపాతాశేనూ. రోరీతి కేభలోపేద్య లోపఇతిదీర్ఘః తయోర్భవమాహంశంకతఇతి తచ్చంకీనక్ ననిర్వృణోమి నసంతుష్టామి ద్యాంస్వర్గంగతస్య మేహృదిత్మోతతే భూపాతాశేని. అథస్వయాపయోరస్త్రీతలమిత్యమః - తయోర్ద్వయే భటానామాజి వితర్కో యద్ధశంకాదురుదర్కంసరంతః. ని. ఉదర్కః ఫలముత్తర మిత్యమః - ఏవంపాతాలగతస్య ఇతరలోకాజివితర్క ఇతిశేషః.

వీక్షితస్త్య మసిమామధగంతుం తన్మనుష్య జగతేనుమనుష్య,
కింభువఃపరివృధానవివోధా తత్రతాముపగతావివదంతే. 42

వీక్షితఇతి. తన్వవీక్షితోసి ఏతదేవాగమన ఫలమిత్యర్థః, తత్తస్మాత్ఫలాంతరాభావాత్ - ఆధానంతరంమాం మనుష్యజగతేగంతుం మర్త్యలోకంగంతుమిత్యర్థః - గత్యర్థకర్మణిద్వితీయా చతుర్థ్యాచేష్టాయామనధ్యసీనిచతుర్థీ, అనుమనుష్య అనుజానీహితీత్యనుర్యలోకేతాం దమయంతీం వివోధంపరిణేతం ఉపగతాః భువః పరివృధాః ప్రభవోభూపతయః నూ. ప్రభౌపరివృధ ఇతినిపాతితః, నవివదంతే నకలహయిష్యంతే కిం సామీప్యేలట్ - భాసనాదినూ తేణ విమతావాత్మనేపదమ్.

ఇత్యుదీర్యనయయామునిరురీవం స్వర్పతింప్రతీనివర్త్యజవేనః,
వారిలోప్యనుజగామనయంతం తం కియంత్యపిపదాన్యపరాణి. 43

ఇతితి. సమునిరిత్యుదీర్యస్వర్పతిమింద్రం నూ. అహరాదీనాం పత్వాదిష్వీతి వైకల్పికోకేఫాదేశః - ప్రతీనివర్త్య జవేనోర్వీయయా సంధ్రోవారితో నివర్తితో పియంతంగచ్ఛంతం ఇణోలటశ్శత్రాదేశః - తంభునిమపరాణ్యపీఠీయంతి కతిచన పదాని కతిపయపదాని అస్వసీమమిత్యర్థః ఆత్యంతసంయోగేద్వితీయా అనుజగామ.

పర్వతేన పరిషేయగభీరం నారదీయ ముదితం ప్రతిసేదే,
స్వస్యకల్పిదపి పర్వతపక్ష చ్ఛేదినిస్వయమదర్శినపక్షః. 44

పర్వతేనేతి. పర్వతేనమునినాగిరిణాచ గభీరంగంభీరం నారదీయముదితం నారదవాక్యం పరిషీయప్రతిసేదే ప్రతిధ్వననేన తదేవానుకృతమిత్యర్థః-పర్వతే సన్నికృష్టే

ప్రతిపాదోయక్త ఇతిభావః - నక్షేటి నూ. అతఏకహల్లభ్యేనాదేశాద్దేటిత్యేత్వా
భ్యాసహాపః స్వయంతునకించిన్ని వేదితవానిత్యాహ - పర్వతపక్షచ్ఛేదిసింద్రే స్వస్యక
శ్చిదపిపక్షస్సాన్యంప్రయోజనంగరుచ్చ. ని. పక్షఃపార్శ్వగరుత్సాన్యసహాయబలభిత్తి
స్వీతి వైజయంతీ, నాదర్శినదర్శితః తత్సాహచర్యమాత్రలోభాదాగతస్య స్వస్యపు
థక్సాన్యాభావా త్తదుక్తమేవానుకృతంసతుపృథక్కించిన్ని వేదితమిత్యర్థః - పర్వత
పక్షచ్ఛేదిత్వాదింద్రస్యాగ్రేపర్వతేన స్వపక్షోనప్రకాశితఇతిధ్వనిః.

పాణయేబలరిపారథభైమీ శీతకోమలకర గ్రహమర్హమ్,
భేషజంచరచితాశనివాస వ్యాపదాముపది దేశరతీశః. 45

ఇంద్రస్తభైమ్యా ముసర్వోభూదిత్యాహ. పాణయఇతి. అథనారదనిర్గమనానం
తరం రతీకోమలరిపారంద్రస్య పాణయేచరచితానాంచరఇచ్చితానామశనివాసేన వజ్రా
గ్నిసంపర్కణయః వ్యాపదోవిదాహస్తాసాంభైమీశీతకోమలకరస్యగ్రహంగ్రహణమే
వార్హం యోగ్యం భేషజహాషధముపదిదేశ వీరాభిభవేనశృక్ణారః ప్రవృద్ధఇతిభావః
అత్రకామనిబద్ధసస్య భైమీపాణిగ్రహణస్యా శనివాసతాపశమనార్థత్వోత్పేక్షా -
వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా.

నాకలోకభిషజోన్ముషమాయా పుష్పచాపమపిచుంబితిసైవ,
వేద్మితాద్యగభిషజ్యదసౌత ద్వాదశసంక్రమితవైద్యకవిద్యః. 46

నమకామస్యతోవైద్యవిద్యేత్యతహా - నాకేతి. నాకలోకభిషజో రశ్మినో
ర్యాసుమా సౌందర్యంసైవ పుష్పచాపంకామమపిచుంబితిస్పృశతి తస్మాదపితావేన
సుషమావంతావితిభావః - అసౌ కామఃసాసుషమైవద్వారంతేన సంక్రమితావైద్యకం
వైద్యస్యకర్మభేషజ్యం నూ. యోపధాన్యరూపోత్తమాద్యుత్తతిపుష్క, తదేవవిద్యాయ
స్మి సః అతఏవతాద్యక్స్వరైవైద్యసదృశస్య అభిషజ్యత్ చికిత్సితవాక్ భిషజ్య
తేకణ్డ్యాదియగంతాల్లక్ - వేద్మిత్యుత్పేక్షాయాంవాక్యార్థఃకర్మ.

మానుషీమనుసరత్యథపత్యో ఖర్వభావమనలంబ్యమఘోనీ,
ఖండితంనిజమనూచయదుచ్చై రాన్మనమానససరోరుహాన త్యా. 47

అథేంద్రదాన్యాకర్షణసభాసమాహ-మానుషీతి. అథేంద్రస్య భైమీరాగానం
తరం మఘోనః స్త్రీమఘోనీశచీ పుంయోగాదాఖ్యామయితిజీమ్, శ్వయంవమఘో
నామతద్ధితఇతిసంప్రసారణేగుణః, పత్యోఖర్వభావం నీనత్వమనలంబ్యమానుషీం మాను
షస్త్రీంజాతేరస్త్రీత్యాదినాజీమ్ - అనుసరత్యనునర్తమానేనతి అనససరోరుహానత్యాశి
రోనమనేన ఉచ్చైరున్నతం నిజంమానంసరోత్తరత్వాహంకారం ఖండితం భగ్నుమ
యచయత్ అకారేణైవ నిజనిర్వేదమవేదయత్ నతువాచాకించిదాచేగంభీరనాయి
కాత్వాదితిభావః.

యోమఘోనిదివముచ్చరమాణే రంభయామలినిమాలమలంభి,
వర్ణవనసఖిలూజ్జ్వలదస్యా శ్శాంతమంతరమభావతభంగ్యా. 48

అథాన్యాసామపికాసాంచిదపసరసామిర్వాసభావానాహ - యఇత్యాది. మ
ఘోనిఇంద్రే నూ. శ్వయంవమఘోనేత్యాదినాసంప్రసారణేగుణః, దివమాకాశంఉచ్చర
మాణేఉత్పతతసతి నూ. ఉదశ్చరస్యకర్మకాదిత్యాత్మనేపదం, రంభయాయోమలినిమా
మాలిన్యం ఆలమత్యంతం ఆలంభిఅలాభి నూ. విభాసాచిజ్ఞములోరితివాముమాగమః-సవ
ర్ణోమలినిమైవఅస్యారంభాయః అంతరమంతరంగంఉజ్జ్వలద్రోహదత్యజ్జ్వలంప్రజ్వ
లితఃసత్ భంగ్యాకయాచిద్రీత్యా భవిత్యతాప్రాబల్యధియేత్యర్థః శాంతంశమితం
నిర్వాపిమిత్యర్థః - నాదాంతేత్యాదినానిపాతితః - ఇతిఅభావతఖలు, నిర్వాజాలాత
మలిసమిత్యాభ్యుదిత్యర్థః - అంతసకరణవైవర్ణ్యమాలత్వా ద్వావ్యవైవర్ణ్యస్యేతిభావః.

జీవితేనకృతమప్సరసాం తత్ప్రాణముక్తిరహాయుక్తిమతీనః,
ఇత్యనతురమవాచిఘృతాచ్యా దీర్ఘనిశ్వసిత నిర్గమనేన. 49

జీవితేనేతి. అప్సరసాంనోస్మాకంజీవితేనకృతం కష్టత్వాదితిభావః - తత్తస్మా
దిహాస్మిక్సమయే ప్రాణముక్తిప్రాణత్యాగవిన యుక్తిమతీయుక్తేతి ఘృతాచ్యానా
మదేవ్యాదీర్ఘనిశ్వసితస్య నిర్గమనేన నిష్క్రమముఖేన అనతురమశబ్దప్రయోగం య
థాతథాఅనాచి వచేచ్ఛాప్రాణోవా కర్మణిలుక్ ఉక్తమిత్యర్థః - ఆతఏవ వ్యంజకాప్ర
యోగాద్గమ్యాత్పేక్షా.

సాధునః పతనమేవమితస్సాన్య దిత్వభణ్యతతిలోత్తమయాపి,
చామరస్యపతనేనక రాజ్ఞా త్తద్విలోలనవలదృభజనాళాత్. 50

సాధ్వితి. తిలోత్తమయాపిదేవ్యాతస్య చామరస్యవిలోలనేన ఆందోళనేనవల
న్యలమానో భుజోబాహురేవ నాభోయస్యతస్మాత్ - వలతేరాత్మనేపదమనిత్యం,
జ్ఞాపకాత్ చక్షికోద్ద్యునుబద్ధకరణమ్, ఇతివామనః - కరాజ్ఞాత్పాణికమలాచ్చామ
రస్యపతనేన అనియవసారసశ్యాదితిభావః - ఏనంచామరపదేవనోస్మాకమపి ఇతస్సవర్ణా
త్పతనమేవ సాధుస్యాదిత్వభణ్యత భణితమివేతిపూర్వపద్యుత్పేక్షా భుజనాళాత్కరా
జ్ఞాదితిసావయవరూపకేణ సంసృష్టే.

మేనకామనసి తాపముదీతం యత్ప్రిధిత్సరకరోదవహిత్యామ్,
తత్స్ఫుటంనిజహృదఃపుటపాకే పంకలిప్తిమన్యజద్వపిరూత్థాం. 51

మేనకేతి. మేనకానామకాచిదేవీమనస్యదీతముత్సన్నంతాప మాధంపిధిత్సృపి
భాతు మిచ్చుస్సతీ అహిత్యామాకారగుప్తిమఃరోదియిత్ తదాకారగోపనమేవ నిజ
హృదఃస్వమనసః పుటపాకేగూఢపాకే ఒహిరూత్థామధితాం బాహ్యమిత్యర్థఃఆతశ్చప

సర్గఇతి కర్తృకప్రత్యయః - పంకలిపింపంకలేపం శ్రీయాంక్రిక, స్ఫుటమస్పజత్ - పుటపాకేబాహ్యః పంకలేపాంతఃపచ్యమాన ద్రవ్యస్యేవాకారగోపనమేవ బలాత్కృయమాణం గోప్యస్యాంతస్తాపస్య వ్యంజకమభూదిత్యర్థః.

ఊర్వశీగుణవశీకృతవిశ్వా తత్తణస్తిమితభావనిభేన,
శక్రసౌహృదసమాపనసీమ్ని స్తంభకార్య మపుషద్వపుషైవ. 52

ఊర్వశీతి. గుణైస్సౌందర్యాదిభిర్వశీకృతవిశ్వారంజితాఖిలప్రపంచా ఊర్వశీ నామకావిదేవీతత్త్వక్షణేతస్మిన్ సమయే యః స్తిమితభావః స్తైమిత్వంనిష్క్రియాంగత్వ లక్షణః స్తంభోనామసాత్త్విక ప్రస్థనిభేనమిషేణ. ని. మిషంనిభంచనిర్దిష్టమితిచాలాయు ధః వపుషైవనుహృదయస్యభావః సౌహృదంప్రేమ సుహృదయశ్చబాహ్యవాదిత్యాద ఙ్విత్వయేహృద్భావాన్నోభయపదవృద్ధిః, అతఏవ సౌహృదచార్వాదశబ్దావణిహృ ద్భావాదివామనః, శక్రసౌహృదస్యసమాపనసీమ్ని సమాప్తిస్థానేఽస్తంభకార్యంజా డ్యకృత్యం ఘాతాకృత్యంచ ఆపుషత్. ని. స్తంభఘాతాజడత్వయారతివిశ్యః - స్తం భోత్థానావధికం మేళక్రసౌహృదమితినిర్ణయమకరోదిత్యర్థః - పుషాదీత్యాదివాచ్యేర కాదేశః.

కాపికామపి బభాణబుభుత్సుం శృణ్వతిత్రిదశభర్తరి కించిత్,
ఏషకశ్యపసుతామభిగంతా వశ్యకశ్యపసుతశ్శతయజ్ఞః. 53

అథకాసాంచిదప్సరసాంవా గారంభానాహ-కాపీత్యాది. కాపిదేవీబుభుత్సు మింద్రజిగమిషితం దేశంజిజ్ఞాసమానాంకామపిదేవీంత్రిదశభర్తరి ఇంద్రేశ్వణ్యుతిసత్యే వ తచ్చృవచార్థమేత్యర్థః, కించిద్వభాణ - కింతత్తదాహ - కశ్యపసుతశ్శతయజ్ఞో బహుయాజీవషఇంద్రః కశ్యపసుతాం కాశ్యపింక్షీతిమధిగంతాఆభిగమిష్యతి గమేర్లు ట్ పశ్య దివంవిహయభువంగచ్చతిత్యాశ్చర్యంపశ్యేత్యర్థః - స్వయం కశ్యపసుతస్తత్సు తాం భగినీమేవగచ్చతిత్యాశ్చర్యంవశ్యజ్యతే.

ఆలిమాత్మసుభగత్వసగర్వా కాపి శృణ్వతి మఘోని బభాషే,
ఏక్షణేపి సఘృణాసి నృణాం కిం యాసినత్వ మపి సార్థగుణేన. 54

ఆలిమితి. ఆత్మసస్సుభగత్వేన సగర్వాసుభగమానినీత్యర్థః కాపిమఘోనిశక్రే శృణ్వతిసత్యేవఆలించుభింబభాషే తదేవాహ నృణాం మనుష్యాణాం ఏక్షణేపి కిమిత సంగతావిత్త్యర్థః సఘృణా సగుణస్సాసిసాత్వమపి సార్థగుణేన సంగధర్మేణగతాను గతికత్వ రూపేణా వివేకిత్యేనేతియావత్ నయాసికిం, వివేకోనచేద్యాస్యే వేత్యర్థః.

అన్వయుద్వృతివయః పితృనాథా స్తంముదాధ హరితాంకమితారః,
వర్తకర్షతుపురఃపరమేక స్తద్గతానుగతికోనమహార్ఘ్యః. 55

అన్వయురితి. అథేంద్ర ప్రయాణానంతరం హరితాంకమితారోదిశాంకామయి తారోదికృతయః ఇంద్రానుయానార్హా ఇత్యర్థః-వ్యాఖ్యాతమేతత్ ద్యుతివయః పితృ నాం నాథావహ్నివరుణయమాతమింద్రంముదా జౌత్సుక్యేన అన్వయరనుయాతాః, లబ్ధ్యాకటాయ నస్త్యైవేతియేర్జునాదేశః - తథాహి - ఏకః పరమేకవనపురః వర్తక ర్షతుమార్గంకరోతు తస్యమార్గకర్తృః గతమనుగతిర్యస్య సమహర్షోనమహమూల్యో దు ర్లభఇతియావత్ నభవతి ప్రప్యవనదుర్లభస్తత్ప్రస్థానుయాయినస్తు సర్వత్ర సులభావవేతిన కించిదత్రచిత్రమిత్యర్థః.

ప్రేషితాఃపృథగథోదమయంత్యై చిత్తచార్య చతురానిజదూత్యః,
తద్దురుంప్రతిచ త్రైరుపహారా స్సఖ్యసౌఖ్యకపటేననిగూఢాః. 56

ప్రేషితాఇతి. అథోనంతరం త్రై రింద్రాదిభిః చిత్తచార్య దమయంతాశ్చిత్రైకర్ష ణేచతురానిజదూత్యఃదమయంత్యైపృథక్ప్రేషితాఃతద్దురుంతప్రతిచరం భీమంచప్రతిసఖ్య సౌఖ్యకపటేన ప్రైతిసుఖివ్యాజేననిగూఢాః గుప్తాఃఉపహారా ఉపాయనానిప్రేషితాః.

చిత్ర మత్ర విబుధైరపి యత్యై స్వర్విహాయ బత భూరనుసనై,
ద్యౌర్న కాచిదధవాస్తిని యాథానైవసాచరతియత్రహిచిత్తమ్. 57

విబుధైర్దేవైః విద్యద్భిశ్చైతేరింద్రాదిభిః స్వః స్వగం విహాయబతహంత భూర నుసనౌ అనుస్మతేతియత్ అత్రచిత్రం కామః నచిత్రమిత్యర్థః మతః అథవా ద్యౌ స్స్వర్గః కాచిదపి నిరూఢా పృసిద్ధా నాస్తి, కింతు యత్ర చిత్తంచరతి రమతే నైవ సాద్యోన్తి.

శీఘ్రులంఘితవహై రభితాభువమమీసురసారాః,
వక్రితోన్నమితకంధరబంధా శ్శుశ్రువుర్ధ్వనితమధ్వనిదూరమ్. 58

శీఘ్రుతి. శీఘ్రులంఘితవహై రభితాభువమమీసురసారాః, రభాత్తై వ్యర్భువం లంభితాః ఆమీసురసారాః సురశ్రేష్ఠాః వక్రితాశ్చలితాః ఉన్నమితాశ్చ కంధరా గీవాః యస్మిన్సంబంధః కామసంస్థానవిశేషాయేషాంతేసంతః అధ్వనిదూరం ధ్వనితం ధ్వనింశుశ్రువుః.

కింఘనస్యజలధేరథవై వం నై వసంశయితు మవ్యలభంత,
స్యందనం పరమదూర మవశ్య నిస్వనశ్రుతిసహోపనతం తే. 59

కిమితి. తేదేవాః కింఘనస్యధ్వనితం మేఘుస్తనితం అథవా జలధీఃధ్వనితం ఏవం సంశయితుమపి నాలభంతైవ ఏతావన్నాత్రవిశంబోపి నాస్తీత్యర్థః-శకధృషేత్యాది నా తుమున్నృతియః, కింతు నిస్వనస్య పూర్వోక్తధ్వనితస్య శ్రుత్వాత్రవణేన సహోపనతం

ప్రాప్తం ఆనూరమాసన్నం స్యందనం పరం రథమేవాపశ్యన్ని తి రథవేగోక్తిః అత్రసం
దేహ సహాక్రొత్ సంగృహ్యే సుప్తిః.

సూతవిశ్రమదకాతుకిభావం భావబోధచతురంతరగాణామ్,

తత్రనేత్రజనుమఃఫలమేతేనైషధం బుబుధిరే విబుధేంద్రాః. 60

సూతేతి. ఏతేవిబుధేంద్రాస్తత్రేరథే సూతస్యసారథే ర్విశ్రమదో విశ్రాంతి
పర్యః కాతుకిభావో వినోదిత్వం యస్యతం వినోదార్థం స్వయంప్రతిపన్న సారధ్యమి
త్యర్థః అత్రహేతుః, తురగాణాం భావబోధచతురం ఆశ్వాహృదయవేదినం నేత్రజ
నుమో నేత్రసత్తాయాః ఫలం లోచనా నేచనకమిత్యర్థః నైషధంనిషధానాం రాజానం
నలం జనపదశబ్దా త్త్వత్రియాద్యో * బుబుధిరేజ్ఞాతవంతః.

వీక్ష్య తస్య వరుణస్తరుణత్వంయద్బభౌర నిబిడం జడభూయమ్,

నౌచితి జడవతేః కిముసాస్య ప్రాజ్య విస్మయరస స్తిమితస్య. 61

వీక్ష్యేతి. వరుణస్తరుణత్వం తరుణత్వం తారుణ్యం తారుణ్యభూషితరూపమిత్య
ర్థః - వీక్ష్యయన్ని బిడంజడభూయంజడత్వం స్తంభాఖ్యంసాత్త్వికమిత్యర్థః-భువోభావ
ఇతికర్తవ్య- బభౌర ప్రాజ్ఞేనప్రభూతేన విస్మయరసేనాచ్ఛతరసేన జలేనచ స్తిమితస్య
నిశ్చలస్య జడవతేజలవతేస్తబ్ధవతేశ్చలడయారభేదః, అస్యవరుణస్యసాజడభూయం
విధేయప్రాధాన్యాత్ స్త్రీలింగతా, నౌచితిఉచితకర్మనీము భవత్యేవేత్యర్థః విస్మ
యరసావిష్టస్య స్తంభసంభవాదిభాజః, జలనిక్తస్య స్వయంజడస్యభావస్య జాడ్యము
చితమిన్యజ్యతే.

రూపమన్య వినిరూప్య తథాతిష్ఠానిమాప రవివంశవతంసః,

కీర్త్యతేయదధునాసినదేవః కాలవప సకలేనజనేన. 62

రూపమితి. రవివంశవతంసోయమః అస్యనశస్యరూపం సౌందర్యం వినిరూప్య
విభావ్య తథాతేనప్రకారేణ అతిష్ఠానిమత్తినై సర్వం అతికాలిమానమిత్యర్థః అప, య
ద్యథాఅధునాసినదేవోయమః సకలేనజనేనకాలవప కాలఇత్యేవకీర్త్యతే తథాష్ఠాని
మాపేతిపూర్వజాన్వయః - సతేర్ష్యానుభావ కాలిమయోగాదయం కాలోనతు ప్రా
జ్ఞాయాః కలనాదిభావః - అత్రయచ్ఛబ్దస్యకారణపరత్వేనవ్యాఖ్యానే త్వనపేక్షితా
ర్థాభిధాన మనన్వయశ్చస్యాత్ - ప్రకారార్థత్వేతు సకశ్చిద్విరోధః - ప్రకారార్థత్వం
చ నిపాతానా మనేకార్థత్వా దవిరుద్ధమిత్యలంకారః.

యద్బభౌర దహనః ఖలుతాపం రూపధేయభర మన్య విమృశ్య,

తత్ర భూదనలతాజనికర్త్రీ మాతదప్యనలతైవతు హేతుః. 63

* అత్ర యద్వక్త్యం తత్పూర్వం తృతీయస్థ ౭౦ తమన్లోక ఉక్తమ్.

యదితి. దహనోగ్ని రస్యనలస్యరూపమేవ రూపధేయం సౌందర్యం. సూ. నామరూ
పభావేభ్య సాన్విర్ధేధేయోప కన్యఇతి సాన్విర్ధేధేయప్రత్యయః-తస్యభరంసమ్మద్ధిం విమృ
శ్యవిచార్యతాపంబభారఖల్వీతియత్ - తత్రతాపభరణే అనలతాగ్నిత్వం జనికర్త్రీ
జన్మకరీ ఉత్పాదికామాభూత్ నలరూపదర్శనజన్యతాపేతస్యా అప్రయోజకత్వాదితి
భావః, కింతతదపితథాపి అనలతైవాగ్నిత్వమేవ హేతురీతివిరోధః నలత్వాభావః హే
తురితిపరిహారః- అతఏన విరోధాభాసాలంకారః.

కామనీయక మధః కృతకామం కామ మక్షిభి రవేక్ష్య తదీయం,

కౌశిక స్వ మఖిలం పరిపశ్యత్ మన్యతే స్మ ఖలు కౌశికమేవ. 64

కామనీయకమితి. కాశికఇంద్రః అధఃకృతకామంతిరస్కృతమదనం తదీయం
నలీయంకామనీయకంకామనీయత్వం సౌందర్యం యోపధాద్ధురూపోత్తమాన్వయో -
కామంప్రకామమక్షిభి స్సమాప్రసేనేతిభావః - అవేక్ష్యఅధఃస్వమాత్తానమఖిలం యథా
తథాసాకల్యేనేత్యర్థః పరిపశ్యత్ కౌశికములూకమేవ. ని. మహేంద్రగుగ్గులూ లూక
వ్యాశగ్రాహిషు కౌశిక ఇత్యమరః - మన్యతేస్మఖిలు నలస్యాత్మనశ్చైతావదంతరమి
త్యమం స్తేత్యర్థః తథాచాస్యమనోభైమినిరాశంబభూవేతిభావః.

రామణీయకగుణాద్వయవాదం మూర్త ముత్థిత మముం పరిభాన్య,

విస్మయా యహృదయానివితేరు నేన తేషు ననురాః ప్రబభూవుః. 65

రామణీయకేతి. సురాఇంద్రాదయః ఆముంనలంమూర్తంమూర్తిమంతంఉత్థితము
త్పన్నంరామణీయకంసౌందర్యం కామనీయకవత్సిద్ధం, తదేనగుణస్తస్యాద్వయమేకవే
తివాదం ప్రవాదంపరిభాన్యప్రిజగదేకసుందరంమత్వేత్యర్థః - హృదయానిస్యచిత్తాని
విస్మయా యాద్భుతరసాయనితేరుగుః తేనదానేనతేషుహృదయేషువిషయేనప్రబభూ
వుః తేషాం నేశేతదత్తద్రవ్యేస్వత్వనివృత్తేరితిభావః - విస్మయాకృష్టచిత్తాబభూవురితి
పరమార్థః.

ప్రైయరూపకవిశేషనివేళై స్సంపదద్భి రమరా శ్శృతిపూర్వైః,

ఏవఏన సనలఃకిమితీదం మందమందమితేరేతరమూచుః. 66

ప్రైయరూపకమితి. అమరా ఇంద్రాదయః శ్రుతపూర్వైః పూర్వంశ్రుతైః సు
శృణ్వేతిసమాసః సంప్రతిసంపదద్భిఃప్రశ్నశ్చ సమాదంప్రజద్భిఃప్రియరూపస్యభావః-
ప్రైయరూపకం సౌందర్యం, మనోజ్ఞాదిత్వాన్వయో-తస్యవిశేషేషుతత్త దవయవేషు.
ని. విశేషో వయవేన్యజ్ఞే ఇత్యత్పలమాలాయాం నివేళైస్సంస్థానై ర్లింగైః సః శృతిపూ
ర్వోనశచిషవిన కిమితి హస్తనిర్దేశః - ఇతీదంవాక్యం మందమందం మందప్రకారం
ప్రకారేగుణవచనస్వేతి ద్విర్యావః, ఇతరేతరమూచుః.

తేషు తద్విధవధూవరణార్హం భూషణం ససమయ స్సరథాధ్వః,
తస్య కుండినపురం ప్రతినర్పక్ భూప తేర్వ్యవసితానిశశంసుః. 67

తేష్వితి. తస్యభూపతేర్ణతస్యసా పృసిద్ధా విధాప్రకారః సౌందర్యావ్యసాధారణధర్మోయస్యాస్తస్యావధ్యాః పరణేఅర్హముచితంభూషణం ససమయః స్వయంవరకాలః కుండినపురం ప్రతినర్పక్ పృతినరక్ తదభిముఖః సరథాధ్వః, వ్యవసితాని స లోద్యోగాక్ తేషుతానధికృత్య శశంసుః తేభ్యశశంసురిత్యర్థః ఆధారత్వవివక్షాయాం సప్తమీ ఏతెర్లింగై రేతస్యస్వయంవరయాత్రేయమితి నిశ్చిక్యరిత్యర్థః.

ధర్మరాజసలిలేశమతాశైః ప్రాణతాంశ్రితమముం జగత్స్యైః,
ప్రాప్యహృష్టచలవిస్తృతతాపై శ్చేతసానిభృతమేతదచింతి. 68

ధర్మశ్చి. జగతఃప్రాణతాం ప్రాణత్వం జగజ్జీవత్వం తద్వత్ప్రియతాం వాశ్చి తమమునలం ప్రాప్యాసాద్యహృష్టః జగత్ప్రాణభూత పురుషదర్శనా త్సంతుష్టః చ లాస్తల్లావణ్యదర్శనాద్భైరమ్యం శ్లఘానురాగాః విస్తృతతాపాః రాగశైధిల్యాదేవవిస్తృతవిరహతాపాశ్చస్తైః స్తథోక్తైః ప్రకృతైః ధర్మరాజ సలిలేశమతాశైః చేతసానిభృతంగూఢం ఏతదనంతరశ్లోకత్రయే వత్సమాణ మచింతించితతం అత్ర యమో హృష్టో పరుణశ్చలో వహ్నిర్విస్తృతతాపః క్రమాత్తత్ప్రతిపాదన పరంహోత్తర శ్లోకత్రయ మితీకైశ్చి ద్వ్యాఖ్యాతం తదయుక్తం సహ్యేతేషామేతే ధర్మాః పృథివియతాః కింతుత్రయాణామప్యేతే సాధారణాః అతయేహోత్తర శ్లోకత్రయముపి సర్వవిషయం అత ఏవానంతరశ్లోకేన ఇతి బహువచనోపాదానం యదపి తదనంతరశ్లోకద్వయే ఏకవచనోపాదానం తదపి పృత్యేకాభిప్రాయా దవిరుద్ధం, కించ, ఇత్యవేత్య మననేత్యా ద్యుపసంహరణ్లోకే పరస్పరముఖదర్శనోక్త్యా త్రయాణా మేకాభిప్రాయావగమాచ్ఛాసక్తమేవయుక్త ముత్పత్త్యామః.

నై వనఃప్రియతమోభయథాసా యద్యముంసవృణు తేవృణు తేవా,
ఏకతోహిధిగమూమగుణజ్ఞా మన్యతః కథమదః ప్రతిలంభః. 69

చింతాప్రకారమేవాహ. నైవేత్యాది నా శ్లోకత్రయేణ. అసాదమంతీ అముంసలం యదినవృణుతే వృణుతేవా ఉభయథాపి పక్షద్వయేపి నోస్సాకం ప్రియతమానభవ త్యేవ కతః హియస్సాత్ ఏకతః పృథమపక్షే ఆగుణజ్ఞామమాంధికే - తత్సంగ తే రసుఖావహత్వా దితిభావః - అన్యతో నశపరణపక్షే కథమదః పృతిలంభః అము హ్యః పరిగ్రహః పరదారత్వాదితిభావః.

మాముపైవ్యతితదాయదిమత్తో వేదనేయ మియదస్యమహాత్వమ్,
ఈదృశీచ కథ మాకలయిత్రీమద్విశేషమపరాన్నృపపుత్రీ. 70

మామితి. ఇయందమయంతీ ఇయదేతావదస్య సలస్యమత్తోమత్సకాశా స్సహత్త్వమాధిక్యం నవేదయది తదామాముపైవ్యతి నను త్వద్గతేదేవత్వా ద్యుత్సర్వజ్ఞానాత్వామేవ పరివృతీత్యతావహ, ఈదృశీసర్వాపరోక్ష నశగతవిశేషా నభిజ్ఞాన్యపపుత్రీ అపరాదపరస్సాన్నృపాదిత్యర్థః - పూర్వాదిభ్యోనవభ్యోవేతి వికల్పాన్నస్సాదాదేశః - మద్విశేషం మదీయోత్కర్షించ కథమాకలయిత్రీ జ్ఞాత్రీ తృన్నంతాదీకారః, నలో కేత్యాది నా పక్షీప్రతినిషేధః.

నైషధేబతవృతేదమయంత్యా వ్రీడితోహి న బహి ర్భవితాస్మి,
స్వాంగృహేపివనితాంకథమాస్యంప్రీనిమిలిఖలుదర్శయితాహే.

నైషధఇతి. కించ దమయంత్యా నైషధేనలేవృతేసలి వ్రీడితస్య బహిస్తావన్న భవితాస్మిహి బహిః కావ్యజినసమక్షంస్థాతం నవత్వమిత్యర్థః భవతేర్లటిమివ-బతేతి ఖేదే, గృహేపిస్వాంసనితాం భార్యాం హియానిమిలతి సంకుచతీహీనిమిలి చినిప్రత్యయః - అన్యం కథం ఖలు దర్శయితాహే దర్శయిష్యామి దృశేర్ల్యంతాత్కర్తరిలుట్ నూ. అభివాదిదృశోరాత్మనేపదేవేత్యణి కర్త్యానితాయాః వైకల్పికం కర్మత్వం, అత్రణేరణాదిసూత్రస్య యత్సగ్రహణసామర్థ్యలబ్ధా శ్రూయమాణ కర్మత్వాభావేన తదవిషయత్వాత్ - చిచశ్చేత్యాత్మనేపద మితికేచిత్, అణికర్మకర్మకర్మశ్రవణేపి తదతిర్క్తకర్మాశ్రవణా దశ్రూయమాణకర్మత్వ మస్త్రేవేతిణేరణాది సూత్రవిషయత్వ మేవేతిభాష్యకారః, తదేతత్సమ్యగ్వివేచితమస్మాభిః కిరాతాద్యనియ వ్యాఖ్యానే ఘంటాసధేనసంతతం దర్శయతేగతస్మయ ఇత్యత్ర. *

ఇత్యవేత్యమనసాత్మవిధేయం కించనత్రివిబుధీబుబుధేన,
నాకనాయకమపాస్యతమేకం సాస్మపశ్యతిపరస్పరమాస్యమ్. 72

ఇతిశ్చి. శ్రయాణాంవిబుధానాం సమాహరత్త్రివిబుధీయమాదిదేవత్రయం ఇతి పూర్వశ్లోకత్రయోక్తప్రకారేణ మనసావేత్వాలోచ్య కించనాత్మవిధేయం స్వక ర్తవ్యం నబుబుధేనవివేద - కించ - సాత్రివిబుధీతమేకం నాకనాయకమింద్రమపాస్య అప వార్యపరస్పరమాస్యంపశ్యతిస్మ ఇతిక ర్తవ్యతా మూఢాస్త్రయోపి కేవలమసోన్యము ఖాన్యపశ్య నిత్యర్థః.

* అత్రేదంబోధ్యం అణియత్కర్మణిచిసకర్తాచేత్తదాణేరణా విత్యస్యప్రవృత్తిః అత్రాణ్యంతానస్థా, వనితాఅన్యంపశ్యతీతి ణ్యంతానస్థాతుమాలవన స్పృహతథాచా ణ్యంతానస్థాయాంకర్మణ ఆన్యన్యన్యంతానస్థాయాం కర్తృత్వాభావాత్కథమస్యణే రణాదిసూత్రవిషయతేతి.

కింవిధేయమధునేతివిముగ్ధం స్వానుగాననమవేత్త్యఋభుతౌ,
శంసతిస్మకపటేపటురుచ్చై ర్వంచనం సమభిలష్యనలన్య. 73

కిమితి. కపటేపరవంచనేపటుః ఋభుతౌ ఇంద్రః అధునాకిం విధేయమితి విముగ్ధమితి కర్తవ్యతామూఢం స్వస్యానుగానామయాయానాం యమాదీనాం ఆననమవేత్త్య తేషాం దైన్యందృష్ట్యేత్యర్థః - నలన్యశంచనం సమభిలష్య ఆభిసంధాయ ఉచ్చైః శంసతిస్సజగాద.

సర్వతఃకుశలభాగసికచ్చి త్వంసనైషధఇతిప్రతిభానః,
స్వాసనార్ధసుహృదస్తవరేఖాం వీరసేనస్వతేరివ విద్యుః. 74

సర్వతఃఇతి. హేసామ్య సర్వతస్సప్తస్వం గేషు కుశలభాగసికచ్చిత్. ని. కచ్చిత్కామప్రవేదనఇత్యుతః - నచత్వాంసవిద్యుఇత్యాహ త్వంసప్రసిద్ధోనైషధః సశ ఇతినోస్మాకంప్రతీతిః - కుతః, తవరేఖామాకృతిం స్వాసనార్ధసుహృదో మహార్ధాసనభావో వీరసేనస్వతేరివ తత్సన్మశీం విద్యుః తత్సాదృశ్యా త్తత్పుత్రో నల స్తవమితి ప్రతీమ ఇత్యర్థః.

క్వప్రయాన్యసి నేత్యలముక్త్యా యాత్రయాత్రశుభయాజనియన్మః,
తత్తయైవఫలనత్వరయాత్వం నాధ్వనోర్ధమిదమాగమితఃకిం. 75

క్వేతి. హేనల క్వప్రయాన్యసి ఇత్యుక్త్యైవప్రయోగం అలంకరణమితి త్యర్థః, అలంకరణోపరిత్యాది నాక్త్యాప్రత్యయః - కుతః యన్యస్మానోస్మాకమత్రయాత్రయా ఇహగమనేన శుభయాత్పద్ధర్మనేన సఫలయాఅజన్యభావి భావేలుక్ - తత్తస్మాత్సతే సత్వరయాఫలార్థిన్యాత్రయాత్రయైవ కర్త్యాత్వమిదమధ్వనోర్ధ మర్థమార్గ మాగమితోనకిం అస్మదర్థమేవేదం తనాగమన మితి త్యర్థః.

ఏషనైషధసదండభృదేష జ్వాలజాలజటిలన్నవలతాశః,
యాదసాంసపతిరేషచశేషం శాసితారమవగచ్ఛనురాణామ్. 76

కేయూయ మత ఆమా ఏషఇతి. హేనైషధసదండభృదేషో హస్తేననిర్దేశః సప్రసిద్ధో దండభృద్యుతః ఏషజ్వాలజాలై ర్జటిలోజటావాక్ జ్వాలామాలాకుల ఇత్యర్థః. ని. వహ్నేర్వయోర్జాల కీలావిత్యుతః, పిచ్ఛాదిత్యాదిలచ్, సమాతాశోగ్నిః ఏషచనయాదసాంసపతి ర్యుతః శేషమవశిష్టం మామితి త్యర్థః, సురాణాం శాసితారం ఆవగచ్ఛ దేశేంద్రంవిధి.

అర్థినోవయమమీసముపేమ స్వాంకితేతి ఫలితార్థమవేహి,
అధ్వనః క్షణమపాస్యచభేదం కుర్మహేభవతి కార్యనివేదమ్. 77

అర్థినఇతి. హేనల అమీసము మర్థినస్సంతస్త్వాం సముపేమః కిలసామ్యుతః ఖలు ఉపపూర్వాదిణో లటిమన్ - ఇతిఫలితార్థం నిష్క్రమ్యేత్తే మారమవేహి విధిక్షణమధ్వనః భేదమపాస్య అధ్వత్రమంసీత్వా భవతిత్వయికార్య నివేదం. కార్యవిశేషనివేదనం, విదేశ్యంతాద్భుత్వప్రత్యయః, కుర్మహే.

ఈదృశీంగిరముదీర్య బిడౌజా జోషమాప న విశిష్య బభాషే,
నాత్ర చిత్ర మభిధాకుశలత్వే శైశవావధి గురుదురురస్య. 78

ఈదృశీమితి. బిడౌజా ఇంద్రః ఈదృశీం సామాన్యనిర్దిష్టాం గిరముదీర్యజోషం మానమాప. ని. తూష్ణీంజోషం భవేన్నానమిత్యన్యయేషు హలాయుధః - విశిష్యవివిచ్య నబభాషే విశేషంనాచచక్ష ఇత్యర్థః అత్రాస్మిన్నభిధాన కుశలత్వే ఉక్తిచాతుర్యే చిత్రంవిన్మయోన కుతః అన్యేంద్రస్యశైవ మవధర్మస్మిన్గుర్గుణి తద్యథాతథా తదారభ్యేత్యర్థః - గురురాచార్యో గురుర్బ్రహ్మసృతిః వాచస్పతిశిష్యస్య వాగ్విత్వం కించిత్ మిత్యర్థః. ని. గురుర్గీష్పతి పిత్రాద్యోఽపి వైజయంతి.

అర్థినామహృషితాఖిలలోమా న్వం నృవస్సుట కదంబ కదంబం,
అర్చనార్థమివతచ్చరణానాం సప్రణామ కరణాదుపనిన్యే. 79

అర్థితి. అర్థినామా అర్థినామశ్రవణేన హృషితాఖిలలోమా రోమాంచితమః హృషేర్లోమస్మితి వైకల్పిక ఇదాగమః, సన్యమః స్వమాత్మానం తచ్చరణానా మర్చనాయార్చనార్థం స్ఫుటకదంబ కదంబం వికసితనీప కుసుమబృంద మిత్యుత్పేక్షా ప్రణామకరణాత్త ద్వ్యాజా దుపనిన్యే సమర్పయామాస.

దుర్లభందిగధిపైః కిమమూభి స్తాదృశంకథ మహోమదధీనమ్,
ఈదృశం మనసికృత్య విరోధం నైషధేన సమశాయించిరాయ. 80

దుర్లభమితి. దిగధిపైరమూభి రింద్రాదిభిః దుర్లభంకిం తాదృశం దుర్లభంవస్తు కథంమదధీనం మదాయత్తంతహో ఈదృశం విరోధం మనసికృత్యనిధాయ, అనత్యాధాన ఉరసిమనసీ ఇతి గతినంజాపత్ కుగప్రసాదయఇతి సమానే క్రోస్యభాదేశః - నైషధేనసలేనచిరాయ చిరంసమశాయ సంశయితం విచారితమితి త్యర్థః, భావేలుక్.

జీవితావధివనీపకమాత్త్రై ర్యాచ్యమాసమఖలై స్సులభంయత్,
అర్థినేపరివృథాయ సురాణాం కిం వితీర్య పరితుష్యతు చేతః. 81

విచారప్రకారమేవాహ ద్వాదశశ్లోక్యా.-జీవితేత్యాది. యద్యస్మాదఖిలై ర్వసీ పకమాత్రైర్వైః కైశ్చిద్యాచక్రైః. ని. వసీపకోయాచనతో మార్గణో యాచకాద్ధి నా విత్యమరః - జీవితావధిప్రాణ పర్యంతం యాచ్యమానం విస్తుకులభం సురాణాం పరి వృథాయ ప్రభవే అర్థినే కింవిస్తువితిర్య దత్వాచేతః పరితువ్యతు సంతుష్టేత్ ప్రాణాంతం వస్తుసర్వాద్ధి సాధారణం తతోధిక మింద్రాయ దేయం కిమస్తీతివిచారిత మిత్య ర్గః - వితరణేచేతసః కర్తృత్వవివక్షయా వితరణపరితోషయో స్సమానకర్తృకత్వసిద్ధిః.

భీమజాచహృదిమేపరమాస్తే జీవితాదవిధనాదవిగుర్వి,
నన్వమేవ మమసార్వతి యస్యా ష్టోడశీమపికళాంకిలనోర్వీ. 82

నన్వస్తిలోకోత్తరం వస్తుభైమిసాదీయతామిత్యతాహ.-భీమజేతి. ఉర్విభూర్య స్యాభైమ్యాః షోడశీమపికళాం సార్వతి షోడశాంశసామ్యమపి సప్రాప్నోతీత్యర్గః అత ఏవధనాదపి కింబహునా జీవితాదపి గుర్వి అధికా సా భీమజా దమయంతీచమేహృది హృదయే పరంసమ్యగాస్తే కింతు మమన్వమేవ సభవతి అద్యాప్యస్వకరణా దస్వస్యా దేయత్వాత్ స్వత్వేపి. శ్లో. దేయందారసుతాదృత ఇతిదారాణాందాననిషేధాచ్చ విచారస్తదవస్థ ఏవేతిభావః.

మీయతాంకథ మభీప్సితమేషాం దీయతాందుగ్రత మయాచిత మేవ,
తంధిగస్తుకలయన్నపివాంఛా మర్థివాగవసరం సహతేయః. 83

పునర్వికారమేవాహ.-మీయతామితి. ఏహమభీప్సితం వస్తుకథంమీయతాంజ్ఞా యేత జ్ఞానసోపయోగమాహ. అయాచితమేవద్రుతం యథాతథాకథంచీయతాం చాత వ్యమిత్యర్గః తర్హ్యర్థివామై విజ్ఞాయదీయతామిత్యత ఆహ యోదాతావాంఛామర్థ్యా కాంక్షాం కలయత్ జానన్నపి అర్థివాగవసరం సహతేయాచ్ఛాకాలం ప్రతిక్షతే తం చాతారం ధిగస్తుసగర్హ్య ఇత్యర్గః.

ప్రాపితేనచటుకాకు విడంబం లంభితేన బహుయాచనలజ్జామ్,
అర్థినాయదఘమార్జుతిదాతా తన్నలుంపతి విళంబ్యదదానః. 84

శీఘ్రప్రదానేదోషమాహ.-ప్రాపితేనేతి. చటుకాకుభ్యాంచటుక్తికాకు యోగాభ్యాం కరణాభ్యాంవిడంబం విడంబనాం హాస్యత్వంప్రాపితేనదాత్రేతిశేషః బహ్యధికంయథాతథా యాచనేన దేహీతివాదేన లజ్జాంలంభితేన ప్రాపితేన అత్రాపి దాత్రేతిశేషః అర్థినాకరణభూతేన ఉక్తరూపేణార్థిపీడనేత్యర్గః - విలంబ్య దదా నోదాతాయదఘంపాపమార్జుతి సంపాదయతితదఘంసంబంధతినవిహంతి తస్య పాపస్య ప్రాయశ్చిత్తమపి నాస్తీత్యర్గః.

యత్ప్రదేయముపనీయవదాన్వైర్దీయతేసలిల మర్థిజనాయ,
యాచనోక్తివిఫలత్వ విశంకా త్రానమూర్ఛన చికిత్సితమేతత్. 85

యదితి. వదాన్వైర్దాత్మభిఃప్రదేయం దేయద్రవ్యముపనీయార్థిజనాయ సలిలం దీయతఇతియత్ ఏతత్సలిలదానం యాచనోక్తివిఫలత్వవిశంకాయా దేహీతివాదవైఫల్య శంకయాత్రాసోధయంతేనయస్మాగ్గనం తస్య చికిత్సిత మిత్యత్ప్రేక్షా - అన్యథాకి మర్థం తత్సలిలదానమితిభావః.

అర్థినే న తృణవద్ధనమాత్రం కింతు జీవనమపి ప్రతిపాద్యం,
ఏవమాహకుశ వజ్రలదాయీ ద్రవ్యదానవిధిరుక్తివిదగ్గః. 86

అర్థినఇతి. కుశవతోజలస్యదాయోదానం దదాత్తేర్ఘ్నముగాగమః, సప్రతి పాద్యతేయా అస్మిన్విధానస్తీతి కుశవజ్రలదాయీ సకుశలదానప్రతిపాదకఇత్యర్గః అతఏవోక్తి విదగ్గః అభిధావ్యాపారమంతరేణార్థా దేవార్థాంతరప్రతిపాదన చతుర ఇ త్యర్గః ద్రవ్యాదానవిధి ర్ధనదానవిధాయకశాస్త్రమేవమాహ కిమితి అర్థినేధనమాత్రం ధనమేవ. ని. మాత్రంకాత్తేన్నైవసాధారణ ఇత్యమరః- తృణవత్సలిలమివ నప్రతిపాద్యం నదేయం కింతుజీవనం జీవితమపి తథాదేయమితి సకుశంజలందేయమితిచగమ్యతే అర్థి నపేక్షిత కుశజలదానం విదధతోద్రవ్యదానవిధేరయమేవాభిప్రాయ ఇతిభావః.

పంకనంకరవిగర్హిత మర్హం నశ్రియః కమలమాశ్రయణాయ,
అర్థిపాణికమలం విమలం త ద్వాసవేత్ విదధీత సుధీస్తు. 87

పంకేతి. పంకఃపాపంకర్దమశ్చ. ని. పంకోత్త్రీకర్దమైససోరితివై జయంతీ, తత్సంక రేణవిగర్హితకమలంశ్రియః అశ్రియణాయనార్హం తత్తస్మాత్సుధీర్వమలం నిష్పంక మర్థిపాణికమలం తద్వాసవేత్సర్వనివాసస్థానంవిదధీత సర్వధానసంపాత్రపాణిష్టేవ నిక్షేప్తవ్యం సకుఘమామితిభావః.

యాచమానజనమానసవృత్తేః పూరణాయబతజన్తనయస్య,
తేనభూమిరతిభారవతీయం సద్రుమైర్నగిరిభి ర్నసముద్రైః. 88

యాచమానేతి. యస్యధనినోజన్మయాచమాన జనమానసవృత్తే రర్థిజనమనోరథస్య పూరణాయ సభవతి బతేతిభేదీ, తేనైకేనైవపానీయసాగ్రయం భూమిరతిభారవతీ సద్రు మాదిభి ర్నసముద్రైః, తేభ్యఃప్రజానాం బహూపకార-లాభాదితిభావః.

మాధనానికృపణః ఖలుజీవన్ తృప్తయార్పయతు జాతుపరస్మై,
తత్రనైషకురుతే మమచిత్రం యత్తునార్పయతీతానిమృతోపి. 89

మేతి. కృపణః లబ్ధో జీవన్ ప్రాణన్ తృప్తయా అతిగర్ధనేన జాతుకదాపి పరస్మై యాచమానాయ ధనానిఖలునిశ్చితం నార్పయతు న ప్రయచ్ఛతు ఏవకృపణస్తత్ర జీవన్ తృణేష్వ సర్వజేమమచిత్రం విస్మయం నకురుతే కింతు మృతోపి తాని ధనాని నార్పయతి న ప్రయచ్ఛతీతి యత్తత్ర చిత్రం కురుతే విరోధాత్ నారాణిస్వపసంబంధీ నికురుతేతి తదాభాసీకరణా ద్విరోధాభాసోలంకారః.

మామమీభిరిహయాచితవద్భి ర్ద్రాతృజాతమవమత్య జగత్త్వాం,
యద్యశోమయినివేశితమేతన్నిష్క్రయోస్తుకతమస్తు తదీయః. 90

మామితి. జగత్త్వాంభువి భువనేవా. ని. జగతీభువనే భూమ్యామితివిశ్వః, దాతృజాతమవ మత్యావధీర్యమాం యాచితవద్భిరమీభి ర్దైవైర్యద్యశో మయినివేశితం స్థాపితం ఏతన్నిష్క్రయః ఏతస్య యశసో నిష్క్రియః ప్రతినిధిభూతః కతమస్తు పదార్థస్తదీయోస్తు ఇంద్రాది సంబంధీస్యాత్ కింవితీర్యాన్యణో భవిష్యామిత్యర్థః.

లోకఏవపరలోక ముపైతా హావిహాయ నిధనేధనమేకః,
ఇత్యముంఖలుతదస్య నినిష త్యర్థి బంధురుదయద్దయచిత్తః. 91

లోకఇతి. ఏషలోకోజనః హాకష్టం నిధనేఅంత్యకాలేధనం విహాయఏకః ఏకా కీపరలోకముపైతా ఉపైస్యతి ఇహోలట్, ఇతిహేతో రుదయద్దయమద్యత్ప్రపంచిత్రంయస్య సోక్త్యేవబంధురస్య లోకస్య తద్ధనం అమంపరలోకం నినిషతి నేతు మిచ్ఛతీఖలు అన్యేతు బంధవస్వయమేవ సర్వస్వం గృహ్లాంతినైసం ప్రాపయంతీత్యయమేవాపద్బంధు స్సంగ్రాహ్య ఇతిభావః.

దానపాత్రమధమర్ల మిహైకగ్రాహికోటి గుణితందివిదాయ,
సాధురేతిసుకృతైర్యదికర్తుం పారతాకిక కునీదమనీదత్. 92

దానేతి. సాధుస్సజ్జనో వార్ధషిక్శచ్ఛ. ని. సాధుశ్రీమహి శేరమ్యే వార్ధశాసజ్జనేపుమానీతి వై జయంతీ, ఇహస్సిక్ లోకే ఏకంగృహ్లా తీత్యేకగ్రాహీ దివిపరలోకే కోటిగుణితం కోటిశతమ్భుతం దాయితాత్పశ్యో. సత్రుధాన్య హిరణ్యానాం నతు శ్రీర్ద్విగుణాపరేతిలోకే స్పృధ్ధేః పరిమితరస్తిఇదం త్వపరిమిత దాయిత్యర్థః - అవశ్యకాధమర్లయోర్ధా నిరత్యాధమర్ల్యేణి నిప్రత్యయః - అకనోర్భవిష్య దాధమర్లయోరితి

ఏష్టీప్రతిషేధా ద్ద్వితీయా, దానపాత్రం నామాధమర్లం ధనగ్రాహీతిమాసం. ని. ఉత్తమర్లధమర్ల ద్వై ప్రయోక్తౌ గ్రాహకా క్రమాదిత్యమరః, సుకృతైరేతి యదితదా అనీదదవినశ్యత్ పరలోకేభవం పారతాకికం అధ్యాత్మాదిత్యా దృవాన్తేషాప్రత్యయః, కునీదంవృద్ధి జీవనంకర్తుం అలమితిశేషః ని. కునీదంవృద్ధి జీవిత్యమరః - నాదత్తముపత్తిస్తథా న్యాయాదదాతుర్నకించి దాముష్సికంసుఖం దాతుః పునరనంతమితి సర్వదా అభిశనే దాతవ్యమితిభావః.

ఏవమాదినవిచింత్య ముహూర్తం తానవోచత పతిర్నిషధానామ్,
అధిదుర్లభమవాప్య చహన్వా ద్యాచ్యమానముఖముల్లసితశ్రి. 93

ఏవమాదితి. సనిషధానాం పతిర్గులఏవమాది ముహూర్తమల్పకాలం విచింత్య అధిదిదుర్లభం హన్వాముల్లసితశ్రి నర్థమాన్త్రీకంప్రసన్నమిత్యర్థః - తైషికస్యకపో వైభాషికత్వా న్నుపుంసకప్రాస్వత్వం యాచ్యమానముఖం దాతృముఖమవాప్యచ ప్రసన్నముఖో ధూత్యేత్యర్థః - తానింద్రాదీనవోచత.

నాస్తిజన్యజనకవ్యతిభేద స్సత్యమన్నజనితోజనదేహః,
వీక్ష్యన్ఖలుతనూమమృతాదాందృజ్ఞీమజ్జనముపై తిసుధాయామ్.

నాస్తితి. జన్యజనకయోః కార్యకారణయో ర్య్యతిభేదో నాస్తికార్యం స్యాహదానాదభిన్నమిత్యర్థః-జనదేహః అన్నజనితః భుక్తహర పరిణామశ్చేత్యే తదుభయం సత్యమిత్యర్థః - కుతః-అమృతమదంతీ త్యయ్యతాదః ఆదోనన్న ఇహివిట్పిత్యయః- తేహమమృతాదాం అమృతీభుజాం వోయుష్మాకం తనూంమూర్తిం వీక్ష్యదృక్ దృష్టిశ్చుధాయాం నిమజ్జనముపైతిఖలు సుధామజ్జన సుఖమనుభవ తీత్యర్థః - జనదేహః నామన్నా జన్యత్యే తద్వదేహముష్మదేహానామపి తథాత్యే కథమేతత్పుధాకార్య కారత్వంస్యాదిత్యర్థః యుష్మద్దర్శనా దేవతావత్కృతార్థోస్తీతిభావః.

మత్తపః క్వసుతసుక్వఫలంవా యూయమీక్షణవధంప్రజభేతి,
ఈదృశాన్యపిదధంతి పునర్నః పూర్వపూరుషుతపాంసిజయంతి. 95

మదితి. తనుస్వల్పంమత్తపః క్వసుయూయమీక్షణవధం ప్రజభేతిఫలం యుష్మద్దర్శనరూపం మహాఫలంవాక్వ నైయాప్యాదితిభావః అతఏవ విరూప ఘటసారూపో విపమాలంకారః - అగ్రవా ఈదృశాని ఈదృశ్యహాఫలన్యసి పునః దగంతిప్రప్యంతివా న పుంసకస్యేతి సమాగమః, నోస్మాకంపూర్వ పూరుషుతపాంసిజయంతి తానీదానీం ఫలంతీత్యర్థః.

ప్రత్యతిష్ఠిపదిలాంఖలు దేవీం కర్మసర్వసహనప్రతజన్య,
యూయమవ్యహాపూజనమన్యాయన్నిజైస్సృజధపాదపయోజైః.

ప్రతీతి. ఇలాండేవీం భూదేవతాం సర్వసహనం విశ్వావమాన సహనమేవప్రతం
యేనసాసర్వం సహేత్వాఖ్యాయతే తస్మాజ్జన్మయస్య తత్తజన్యమిత్యర్థః క్రియతఇతి
కర్మ సుకృతంకర్తృ ప్రత్యతిష్ఠిపత్ ప్రతిష్ఠాపయామాసఖలు త్విత్తేరిదితిచా చన్యుప
ధాయాఇకారః, యదస్మా ద్యాయమపిసిజైః పాదైరేవపయోజై రితిరూపకం అస్యా
ఇలాయాః పూజనంపూజాం సృజధకురుధ్వ ఇత్యర్థః - అహాహేత్యన్భుతే.

జీవితావధికిమవ్యధికం వా యన్మనీషితమితోనరడింభాత్,
తేనవశ్చరణమర్చతుసోయం బూతవస్తుపునరస్తుకిమీదృక్. 97

జీవితేతి. ఇతోనరడింభా న్నామప శిరోః జీవితావధిప్రాణాంతం తతోధికంవా
కిమపిమనీషిత మిస్సితంయద్యస్తు సోయంనరడింభః తేన వస్తునావశ్చరణమర్చతుపూజ
యతు ఈదృచ్ఛల్లభ్యం వస్తుపునః కిమస్తుకింస్యాత్ బ్రూత.

ఏవముక్తవతిముక్తవిశంకే వీరసేనతనయేవినయేన,
వక్రభావవిషమామధశక్రః కార్యకై తవగురుర్గిరమూచే. 98

ఏవమతి. ఏనం వీర సేనతయేన శేవినయేన ఆకపటేనముక్తవిశంకే విస్మృతే ఉక్త
వతిసతి అధికార్యేషు కర్తవ్యాధేషు యానికైత వానికపటాని తేహంగురుపదేష్టాశక్రః
వక్రభావః ప్రతికూలాభిప్రాయః తేనవిషమాప్రతికూలాం గిరమూచేఉవాచ.

పాణిపీడనమహందమయంత్యాః కామయేమహిమహీమిహికాంశో,
దూత్యమత్రకురునః స్మరభీతిం నిర్జితస్మరచిరస్యసరస్య. 99

పాణితి. హేమహిమహికాంశో భూతలహిమాంశో. ని. ప్రాలేయంమిహి
కేత్యమరః - నయందమయంత్యాః పాణిపీడనమహం వివాహోత్సవం కామయేమహి
అభిషేమహి హేనిర్జితస్మర ఆతఏవస్మరభీతిం చిరస్యనిరస్య దూరతోనిర స్యేత్యర్థః
ని. చిరాయచిరరాత్రాయ చిరస్యాద్యాప్తిరార్థకా ఇత్యమరః - అతోద్వాహకృత్యే
నోస్మాకం దూత్యందూతకర్మ నూ. దూతస్యభాగకర్మణి ఇతియత్ప్రీత్యయః - కురు.

అసతేశతమధిక్షీతిభూపా స్తోయరాశిరసి తేఖలుకూపాః,
కింగ్రహాదివినజాగ్రతితేతే భాన్వతస్తుకతమస్తులయాస్తే. 100

అసతఇతి. అధిక్షీతిక్షీతో, విభక్త్యర్థేన్యాయాభావః శతంభూపాః అసతే అపరి
మితాస్సంతీత్యర్థః - అత్రత్వం తోయరాశిరసితే భూపాః కూపాఃఖలు భూపత్వసా

మ్యేపి తేహంతవచ సముద్ర మాపయోరిన మహ దంతరమిత్యర్థః - తథాహి - దివ్యాకాశేతే
తేగ్రహా శ్చంద్రాదయోనజాగ్రతి నప్రకాశంతేకింకింతుకతమాగ్రహో భాన్వతస్తుల
యా సామ్యేనాస్తే నకోపీత్యర్థః - తద్వత్తవాపినకోపిభూపస్తుల్యఇత్యర్థః - దృష్టౌ
తాలంకారః.

విశ్వదృశ్యనయనావయమేవ త్వద్గుణాంబుధి మగాధమవేమః,
త్వామ్మహేవవినివేశ్యరహస్యే నిర్వృతినహిలభేమహిసర్వే. 101

విశ్వేతి. విశ్వంపశ్యంతీతి విశ్వదృశ్యానిసర్వదర్శిని దృశ్యేర్లంతా త్వనివ్,
తానినయనాని యేహంతే ఏయమేవాగాధం గంభీరం తవగుణాఃదయాదాక్షిణ్యవశిత్వ
సత్యసంధత్వాదయః తానేవాలంబుధిమవేమః అవగచ్ఛామః ఇహోలటోమన్, హి య
స్మాత్ ఇహస్త్వికారహస్యే రహస్యకృత్యే త్వమేవ వినివేశ్య నియోజ్యసర్వేవయం
నిర్వృతినసుఖంనలభేమహీతికామః లభేమహ్యేవప్రాగుక్తగుణాధ్యత్వాత్తవేతిభావః.

శుద్ధవంశజనితోపిగుణస్య స్థానతామనుభవన్నపి శక్రః,
క్షీఘ్రేన మృజమాశునపతం సాయకంధనురివాజనివక్రః. 102

శుద్ధేతి. శుద్ధేదోషరహితేఅప్రణేచ వంశే కులేవేణాచజనితోపి. ని. వంశోవేణా
కులేవర్గ ఇతివిశ్వే. గుణస్య శౌర్యాచేః మార్వాశ్చ ని. సత్త్వాచారూపాదాంతం
షుప్రయోగజ్ఞాః - గుణశబ్దశ్చింజిన్యామితిహలాయుధః, స్థానతామాశ్రయత్వ మనుభ
వన్నపి శక్రఃఋజు మకుటిలబుద్ధిం అవక్రంచనపతం సుహృదం సప్రతంచ ఏనంనశం
సాయకం ధనుశ్చాపఇవ. ని. అథాశ్రీయాం ధనుశ్చాపా విత్యమరసింహాభిధానాత్పుం
లింగప్రయోగః - అధవాఽయంశబ్దఉకారాంతోప్యస్తి ఉణాదా ధ్రమృశీత్యాది
నూత్రేణ ధనధాతోస్సాత్రా దుప్రత్యయవిధానాత్, ఆశుక్షిఘ్నఃక్షేప్తాసక్ త్రసి
గృధీత్యాదినాషీ పేష్యుః నలోకేత్యాదినాషష్ఠీప్రతిషేధాద్విత్తీయైన, వక్రోజిహ్వోజ
ని శ్లిష్టవిశేషణేయ ముపమేతేచిత్ - ప్రకృతాప్రకృతశ్లేష ఇత్యన్యే.

తేనతేనవచసై వమఘోన స్సస్మవేదకపటంపటరుచ్చైః,
ఆచరత్తదుచితామధవాణీ మార్జవంహికుటిలేషుననీతిః. 103

తేనీతి. ఉచ్చైః పటరతిసుశలః ససలః తేనతేనవచసైవ మఘోనః ఇంద్రస్యక
పటం వేదస్మవివేద అధవేదనానంతరం తదుచితాంతస్యకపట స్యోచితామనురూపాం
వాణీమాచరత్ స్వయమపికపటోక్తి మేవాకరోదిత్యర్థః, తథాహి - కుటిలేషువిషయే
అర్జవమకాటిభ్యం నీతి ర్న తతఃకుటిలేకుటిలేనైవధవితవ్యం అన్యథా మహంతమనర్థ
మృచ్ఛేదితిభావః.

నేయముచ్చతరతాదురితానా మన్యజన్మనిమయైవకృతానాం,
యుష్మదీయమపియామహిమానం జేతుమిచ్చతికథాపథపారం. 104

నేయమితి. నేయమన్యజన్మని జన్మాంతరే మయైవకృతానాం దురితానా
ముచ్చతరతా మహతా తయాకిమపరాధంతమాహ యాపాపమహతా కథాపథస్య
వాగ్యవ్రతైఃపారం దూరమవాచ్య మిత్యర్థః యుష్మదీయమపి మహిమానం ప్రభావ
మాజ్ఞారూపంజేతు ముల్లంఘితు మిచ్చతి పాపాతికేకా ద్యుష్మదాజ్ఞోల్లంఘనేచ్ఛా
మేజాయత ఇతి వినయోక్తిః సర్వభాయుష్మన్నియోగో నక్రియత ఇతిపరమార్థః.

విత్తచిత్తమఖిలస్యనకుర్యాం ధుర్యకార్యపరిపంథితుషానమ్,
హీర్నిరాస్తు పరమస్తు పునర్నా స్వీకృతైవపరవాగపరాస్తా. 105

నమకుటిలోక్తేర్వరం నూనమతతా. — విత్తేతి. హేదేవాఃఅఖిలస్యజనస్యచిత్తం
విత్త విదిత్వాబ్రూతేత్యర్థః - తర్హి కీదృక్ తేచిత్తంతదాహ ధుర్యస్య ఇష్టసాధనసమ
ర్థస్య కార్యస్యోపాయ ప్రయోగస్య పరిపంథి విరోధిహానంతునకుర్యాం కింతు గిరా
పరిహారోక్త్యాప్రీతస్తుపరం కార్యవిరోధినోహానాల్లజ్జనహమపి పరిహారవచనమేవ
సాధ్యిత్యర్థః - తర్హి మానాదేవ పరిహారే కింప్రతిషేధరాజ్యేణ తత్రాహ పరస్యవా
క్పార్థనోక్తి రపరాస్తా అప్రతిషిద్ధాసతీస్వీకృతైవపునః - అప్రతిషిద్ధమనుమతమితి
న్యాయాదంగీకృతైవమహస్తు.

యన్మతౌవిమలదర్పణికాయాం సమ్ముఖస్థమఖిలంఖలుత త్వం,
తేసికింవితరథేదృశమాజ్ఞాం యానయస్య సదృశీవితరీతుమ్. 106

తత్రతావత్తానుపాలభతే. — యదితి. యేషాం వోమతావేవ విమలదర్పణికాయాం
నిర్మలాదర్శే అఖిలంతత్త్వం వస్తుతథాత్వం సమ్ముఖస్థం ప్రత్యక్షంఖలు తేనర్పజ్ఞా
అపియాయమిదృశ ముక్తప్రకారం నూ. త్యదాదిష్యేత్వాదిదాదృశేః క్షిప్రప్రత్య
యః, ఆజ్ఞాంకింవితరథతత్త కీదృశ్యతతతా యాయస్య మేవితరీతుందాతుం సదృశీ
యోగ్యానతస్సాద్యాయం మమోపాలభ్యా ఇత్యర్థః.

యామియామిహవరీతుమహోత ద్దూతతాంతుకరవాణికథంవః,
ఈదృశాంసమహతాంబతజాతా వంచనేమమత్పణస్యఘృణాపి. 107

అథాప్తభిరయోగ్యతా మేవాహ. — యామిత్వాది. ఇహాస్మిన్ సమయేయాం
భైమింసరీతుం నూ. వృథాలోచేదిదీర్ఘః, యామిగచ్ఛామి తద్దూతతాంతు తస్యామేవ
విషయే దూత్యంతుకథంవః కరవాణిఅహో ఈదృశాం సమహతంవః త్పణస్య త్పూ
కల్పస్య మనువంచనే ప్రతారణే ఘృణాకృపాజగుప్సా వాపి నజాతా బత.

ఉద్భ్రమామి విరహో స్మహురస్యా
మోహమేమిచ ముహూర్తమహంయః,
బూిత్రవః ప్రభవితాస్మి రహస్యం
రక్షీతుం సకథమిదృగవస్థః. 108

ఉద్భ్రమామితి. కించ యోహమస్యాభైమ్యాః విరహోస్మహు రుద్భ్రమామి
ఉన్మాద్యామి ముహూర్త మిషత్కాలం మోహంమూర్ఛాంచ ఏమిప్రాప్నోమి
ఈదగృనస్థస్సోహంవో యుష్మాకంరహస్యం రక్షీతుంగోప్తుంకథం ప్రభవితాస్మి ప్రభ
విష్యామి నశత్యమిత్యర్థః భువోలుటిమిప్, బ్రూత, బ్రువోలోట్.

యాంమనోరథమయింహృదికృత్వాశ్శశ్విసిమ్యథకథంసతదగో,
భావగుప్తిమవలంబితుమిశే దుర్జయాహివిషయావిదుషాపి. 109

యామితి. యోహం మనోరథమయిం సంకల్పయాపాం భైమిం హృదికృత్వా
శ్శశ్విసిమిప్రాణిమి అశసోహంతదగ్రే తస్యాభైమ్యాః పురః భావగుప్తిం కామవికార
గోపన మవలంబితుం ధారయితుం కథమిశే శక్నోమి - తథాహి - విదుషావివేకినాపి
విషయా శృద్ధాదయో దుర్జయా ఇత్యర్థాంతరన్యాసః.

యామికాననుపమృద్యచమాదృక్తాంసిరీక్షీతుమపిక్షమతేకః,
రక్షీలక్షజయచండచరిత్రే పుంసివిశ్వసితికుత్రకుమారీ. 110

యామికానితి. కించేతిచార్థః మాదృక్ మద్విధః క్షుత్రియ ఇత్యర్థః కఃయా
మానక్షంతేతీతి యామికాః ప్రహరరక్షకాః రక్షతీతితక్, తాననుపమృద్య ఆహత్వా
తాం భైమింసిరీక్షీతు మపిక్షమతే కింపునరాభాషితుమితిభావః - తద్భైవక్రియతాం
తత్రాహ రక్షీణాం లక్ష్యాణిలేషాం జయేనమర్దనేన చండచరిత్రే క్రూరకర్మణి కుత్ర
పుంసిమమారీ కన్యావిశ్వసితి నకుత్రాపీత్యర్థః, కోద్వాహ ప్రసంగః క్వచాంతఃపుర
మర్దనమితిభావః.

అదధీచికిలదాత్మకృతార్హం ప్రాణమాత్రపణినీమయశోయత్,
అదదేకథమహంప్రియయాత త్ప్రాణతశ్శతగుణేనపణేన. 111

అదధీచీతి. యద్యతః ప్రాణమాత్రం జీవితమేవ పణినీమామూల్యానధిర్భక్తిక
కర్మణితద్యథాతథా. ని. పణోమూల్యే గ్లహేమాన ఇతివై జయంతీ, అదధీచిదధీచిమా
రభ్య అభివిధావాజ్ఞాన్యయాభావః, కిలేతిప్రసిద్ధా, దాత్మభిర్వదాన్యైః కృతా
ర్హం నిశ్చితమూల్యం. ని. మూల్యపూజా విధానర్హ ఇత్యుపరః - తద్యతః ప్రాణతో
జీవాచ్చత గుణేనప్రియయైవపణేనమూల్యేన అహంకథమాదదే స్వీకరిష్యామి, హీన
క్రియస్యానరా దుర్జయత్వాదితిభావః - అత్రపరివృత్తి రలంకారః. శ్లో. సమన్యానా

ధికానాంచ యదావినిమయోభవేత్, సాకంసమాధికన్యూనైః పరివృత్తి రసామతేతి
లక్షణాత్ - తత్ప్రప్రాయైర్వ్యసాన్యూనపరివృత్తిః హీనమూల్యత్వాత్ ప్రియయా యశ
సోధిక పరివృత్తి రధికమూల్యత్వాదితిభావః.

అర్థనామయిభవద్భిరివాస్యై కర్తుమర్హతి మయాపిభవత్సు,
భీమజార్థపరయాచనచాటౌ యూయమేవగురవః కరణీయాః. 112

అర్థనేతి. అస్యైదమయంత్యై తాదర్థ్యేచతుర్థి, మయివిషయే భవద్భిరివమ
యాపిభవత్సువిషయే అర్థనాప్రార్థనా కర్తుమర్హతి కర్తవ్యేత్వార్థః అధికధంకాముకము
ఖాత్కామినిలీప్సేతిచేద్యధాభవతాంతథేత్వాహ- భీమజార్థా యా పరయాచనచాటుః
పరప్రార్థనారూపా ప్రియోక్తి స్తస్యాంయూయ మేవగురవః ఉపదేష్టారఃకరణీయాః
యూయమివాహమపికరోమితిభావః.

అర్థితాః ప్రథమతో దమయంతీం
యూయ మన్వహ ముపాస్యమయాయత్,
హీర్నచేద్యతియతామసి తద్వ
స్సామమాపి సుతరాంనతదస్తు. 113

అథ ప్రథమప్రార్థకత్వాభిమానః తర్హిస్వయమేవప్రథమైత్యాహ. అర్థితాఇతి.
మయాఅన్యహమనుదినం అనశ్చేత్యన్యయిభావాత్ సమాసాంతప్తచ, యూయముపా
స్యప్రథమతోదమయంతీమర్థితాః అర్థయతేద్దహదిత్వా దప్రధానేకర్మణిక్తః, ఇతియత్
తత్ప్రీధమప్రార్థనం వ్యతియతాంవ్యతిక్రామతామసి ఇణోలబశ్శత్రాదేశః, పఃహీర్
న్చేత్తత్తర్హి సాహీర్మమాపిసుతరాంనాస్తుమాభూత్.

కుండినేంద్రసుతయాకిలపూర్వం మాంపరీతుమురరీకృతమాస్తే,
వీడమేవ్యతిపరంమయిదృష్టే నీవీకరివ్యతినసాఖలుయుష్టా. 114

కుండినేతి. కుండినేంద్రసుతయాదమయంత్యా నలోకేత్వాది నా నిష్టాయోగే
షష్ఠీప్రతిషేధా త్కర్తరీత్యతీయా, పూర్వమేవమాం పరీతు మురరీకృతమాస్తేకిల
తయాపద్యరణమంగీకృతంకిలేత్వార్థః, కిలేతివారాయాం కర్మణిక్తః, అంగీకారస్య
కథంచి దిచ్చార్థత్వ మంగీకృత్య సమానకర్తృకేషు తుమునితి తుమున్ప్రీత్యయః, తతో
మయిదృష్టేపరంప్రీడమేవ్యతి ఏవంచసాయుష్టాన్న నీవీకరివ్యతి.

తత్ప్రసీదతవిధత్రనభేదం దూత్యమత్యనదృశంహిమమేదం,
హాస్యతై వసులభానతుసాధ్యం తద్విధిత్సుభిరనౌపయి కేన. 115

తదితి. తత్ప్రసాత్ప్రసీదత ప్రసన్నాస్స భేదంక్షేపనవిధత్ర నకురుత మమే
దం దూత్యందూతకృత్యం ఆత్యనదృశం ఆత్యంతాయోగ్యంహి కుతఃఅనౌపయి కేన

అనుపాయేన ఉపాయం వివేత్సర్గః, సూ. ఉపాయోహ్రస్వత్వంచేతిస్యాథేక
హ్రస్వత్వ, తద్దూత్వంవిధిత్సుభిచ్ఛిక్షీర్షభిర్హ్రస్వతైవసులభా సాధ్యంప్రయోజనంతున
సులభం అనుచితకర్తారంభోఽనర్థాభవేన్న ఫలాయేత్సర్గః.

ఈదృశానిగదితానితదాసి మాకలయ్యసనశస్యబలారిః,
శంసతిస్మకిమపిస్మయమాన స్సాన్వసుగాననవిలోకనలోలః. 116

ఈదృశానీతి. సబలారిరింద్రతదానీంచలస్యేదృశానిగదితానివాక్యోని ఆకలయ్య
ఆకర్ణ్యస్మయమానో మందంహసన్ స్వానుగానాం యమాదీనాం అననవిలోకనే
లోలోలోలబువస్సన్ స్వవాక్యోనుమోదనార్థమితిభావః కిమపికించిద్వాక్యంశంసతి
స్స శశంస.

నాభ్యధాయిన్మపతేభవతేదం రోహిణీరమణవంశభవేన,
లజ్జతేనరసనాతవవామ్యా దర్శిషున్వయమురీకృతకామ్యా. 117

నేతి. హేస్యపతేభవతాఇదం నేయముచ్చతరతేత్వాది ప్రతిషేధవాక్యం రో
హిణీరమణవంశ భవేన సోమవంశ్యే నేవనాభ్యధాయికింత్య పోమవంశ్యే నేవాభిహిత
మిత్వార్థః - ప్రతిశ్రుతపరిత్యాగాదితిభావః - కుతః అర్థిమవిషయే స్వయమురీకృతకా
మ్యా అంగీకృతమనోరథపూరణా తనరసనావామ్యాత్పాత్రికూల్యాన్నలజ్జతే తతో
నసోమవంశ్యఇవ ప్రతిభానీత్వార్థః.

భంగురంచ వితథం నకథంవా జీవలోక మవలోకయసీమమ్,
యేన ధర్మయశసీపరిహాతుం ధీరహోచలతి ధీరతవాపి. 118

భంగురమితి. హేధీరవిద్యక్ ఇమంజీవలోకం ప్రాణిజాతం భంగురం వినశ్య
రం భంజభాసమిదోఘురచ్, వితథం దుఃఖమయత్వా ద్విఫలంన కథంవా నావలోక
యసి నవశ్యసి నజానానీత్వార్థః, యేనాజ్ఞానేన తనాపిధీర్ధర్మయశసీ ఆభంగురావితథే
అపీతిభావః పరిహాతుంచలతి అహో అస్థిరవిషయలౌల్యాత్ స్థిరసుకృతపరిత్యాగోభ
వాదృశామనుచిత ఇత్వార్థః.

కక్షకు లేజనిజగన్మకుటేవః ప్రార్థకేస్పితమపూరినయేన,
ఇందురాదిరజనిప్తకళంకీ కప్తమత్రనభవానపిమాభూత్. 119

కఇతి. జగన్మకుటేజగన్ముఖణేనః కులేప్రార్థకేస్పితమర్థి మనోరథో యేననా
పూరినపూరితం నశోజనిజాతః నశోపీత్వార్థః, దీపజనేత్వాది నా కర్తరీలుపిచిణ్-అదిర్య
స్సాకంకుటస్థఇందుః కళంకీ అజనిప్తజాతః కప్తం అత్రాలోకేభవానపి సకలంకీమా
భూత్ - అపక్తింమాకురుష్వేత్వార్థః.

యావద్వృష్టిరపియాముఖముద్రా యాచమానమనుయాచనతుష్టిః,
త్వాదృశస్యసకలస్సకళంకః శీతభాసిశశకః పరమంకః. 120

అథవిచార్యమాణేత్వమేవకళంకీనశశాంక ఇత్యాహ. యేతి. త్వాదృశస్యయా
చమానమను అర్థినంప్రతి యావద్వృష్టి ర్వికృతదర్శనం యాచముఖముద్రా మానం
యానతుష్టిరసంతోషశ్చ సకలలో వికారకళంకః శీతభాసిచంద్రేశశకః పరంకేవల
మంకః శ్రీవత్సాదివచ్చిహ్నం నతుకళంక ఇత్యర్థః.

నాక్షరాణిపఠ తాకిమపాతి ప్రస్మృతఃకిమథవాపఠితోపి,
ఇత్థమర్థిజనసంశయడోలా ఖేలనంఖలుచకారః నకారః. 121

కించాయమర్థిమతేనాస్తివాదోఽయుక్తఇత్యాహ. నేతి. అక్షరాణిపఠతాశైశ
వే మాతృకాక్షరాణ్యభ్యసృతాభవతానకారో నిషేధవాచీనశబ్దో నాపాతికిం అథవా
పఠితోపి ప్రస్మృతీవిస్మృతః ఇత్థమర్థిజనస్య సంశయఏవ డోలాతయాఖేలనం కీ
డాంసకార శ్చకార ఆత్మార్థినామిదృక్సంశయా సంబంధేష తత్సంబంధోక్తి రతిశ
యోక్తిభేదః సహోక్తసంశయోత్పాదితఇతిసంకరః.

అబ్రవీత్తమనలః క్వనశేదం లబ్ధముష్టిసి యశశ్శశికల్పం,
కల్పవృక్షపతిమర్థినమేనం నాపకోవిశతమన్యమిహాన్యః. 122

అబ్రవీదితి. అథానలోగ్నిస్తం నశేమబ్రవీత్ హేనశేదం వక్ష్యమాణం లబ్ధం
హస్తసాస్త్రం శశికల్పంచంద్రప్రతిమం యశఃక్వోష్టిసిమత్రత్యజసి కింతస్యస్తదా
వా ఇహలోకే అన్యస్తవద్యోతిరిక్తః కోపికల్పవృక్షపతి మనన్యార్థినమిత్యర్థః, ఏనం
శతమన్య మిన్ద్రం అర్థినంనావ తదేతద్దస్తగతమింద్రయాచ్యవ్యయశోవృథా మావినా
శయేత్వర్థః.

నవ్యహన్యతకదాపిముదంయ స్వస్సదాముపనయన్నభిలాషః,
తత్ప్రదేత్వదభిషేకకృతాంస సృత్యజత్వసమతామదమద్య. 123

నేతి. స్వస్సదఃస్వర్వాసిన్ః సత్సాద్విషేత్యాదివాక్యే, తేషాం నస్సంబంధీ
యోభిలాషో మనోరథో ముదముపనయన్ స్వసిద్ధ్యాసంతోషమాజహాన్ కదాపివన్య
హన్యతనవిపాతః అద్యతత్ప్రదేత్వద్యనసి తేతత్సంపాదకాధికార ఇత్యర్థః. ని. పదం
వ్యవసితత్యాగధానలక్ష్యాంఘ్రివస్తుష్టిత్యమరః - త్వదభిషేకకృతాంత్వా స్థాపయ
తాం నస్సంబంధీసోభిలాషః ఆనమతా అసాధారణ్యం స్వసిద్ధాననన్యాపేక్షత్వమితి
యావత్ - తస్యదంత్యజతు అద్యప్రభృతిస్వార్థ సాధనే స్వయమేవ సమర్థాస్సురా
ఇత్యహంకారంమంచత్విత్యర్థః.

అబ్రవీదధయమస్తమహృష్టం వీరనేనకులనీపతమస్తావ్మ,
యత్కిమవ్యభిబుభూవతితత్కిం చంద్రవంశవనతే స్సదృశం తే. 124

అబ్రవీదితి. అథయమః అహృష్ట మసంతుష్టంతం నశేమబ్రవీత్ హే వీరనేనకుల
నీప కిమపియత్తమోమోహోంధకారశ్చత్వా మభిబుభూవతి అభిభవతుమిచ్ఛతి తచ్చం
ద్రవంశేవనతిః స్థితిర్యస్యతస్యతేనదృశం కిం. నహిచాంద్రస్య తేజస స్తమసాభిభవో
యుక్త ఇత్యర్థః.

రోహణః కిమపియః కఠినానాం కామధేనురపి యావశురేవ,
నై నయోరపివృథాభవదర్థీ హావిధిత్సరసివత్సకిమేతత్. 125

రోహణఇతి. యోరోహణో మణీనామాకరోద్రిః సోపికినానాం మధ్యేకిమపి
కఠినం యాకామధేనుః సాపిపశురేవ ఏనయోః పాషాణవశ్యోరపిసంబంధీ ద్వితీ
యాటౌస్సేవ్యన ఇతీదంశబ్దస్య ఏతచ్చబ్దస్యవా అన్వాదేశవిషయేఏనాదేశః, అర్థీవృథా
విఫలినాభవత్ హేవత్సకిమేతద్విధిత్సః విధాతుమిచ్ఛ రసి హేతివిషాదే హాకష్టం
పశుపాషాణాభ్యామపితుచ్ఛవృత్తిరసీత్యర్థః.

యాచితశ్చిరయతిక్వసుధీరః ప్రాణనేక్షణమపిప్రతిభూః కః,
శంసతిద్వినయనీదృఢనిద్రాం ద్రాక్షి మేషమిషఘూర్ణనపూర్ణా. 126

యాచితఇతి. క్వసుకుత్రధీరస్సుధీర్యాచితస్సక్ చిరయతి విశంబత ఇత్యర్థః
కుతః క్షణమపిప్రాణనేజీవనేప్రతిభూర్లగ్నకః కః నకోపీత్యర్థః, ద్రాక్షి మేషమిషేణ
శిఘ్రిపక్షుసాతవ్యాజేన ఘూర్ణనేనకనీనికాభిమణేన పూర్ణాద్వినయనీనయనద్యయ
మేష దృఢనిద్రాంమరణంశంసతి నయనఘూర్ణనవత్తః ణికంజీవనమిత్యర్థః.

అభ్రపుష్పమవిదిత్సతిశీతం సార్థినావిముఖతాయదభాజి,
స్తోకకస్యఖలుచంచుపుటేన స్థూనిరుల్లనతితద్ద నసంఘే. 127

అభిప్రప్యమితి. శీతంశీతలమభిప్రప్యముచకం. ని. మేఘపుష్పంఘనరసమిత్య
మరః, తదేఖపుష్పంతద్వద్దుర్లభంవస్తీతిచగమ్యతే దిత్సతిదాతుమిచ్ఛత్యపి నతుచరి
జహీర్ష తీత్యర్థః, ఘనసంఘమేఘబృందే అర్థినాయాచకేన స్తోకకస్యచాతకస్య. ని.
అథసారంగః స్తోకకశ్చాతకస్సమావిత్యమరః - చంచుపుటేనసాప్రసిద్ధా విముఖతాపక్షి
ముఖత్వం పరాఙ్ముఖత్వంచ అభాజీతియత్ తత్ తస్మాద్యైముఖ్యభజనాత్ మూనిర్జ
లభరమంధరత్వం వైవర్ణ్యంవోల్లసతిస్సురతి అత్రార్థినఏవవైముఖ్యే దాతురియంష్టా
నిః కిముతదాత్మవైముఖ్యే తస్మాత్తాదృశస్య తేదేవమర్థి వైముఖ్యమనుచితిమితిభావః.

ఊచినానుచితమక్షరమేనం పాశపాణిరపిపాణిముదస్య,
క్షృత్తరేవభవతాంప్రియదారా దాననీరర్పరమాక్తికహారా. 128

ఊచివానితి. పాశపాణిర్వయోపిపాణిమదస్య ఉద్భృత్య ఏనం నశం ఉచితం యుక్తమక్షరంవాక్యంఊచివాక్ ఉక్తవాక్ యదుక్తం తదాహ కీర్తిరితి. దానసిరాణాంఋరః దానజలప్రవాహః సవినమాక్షికహోయస్యా స్తథోక్తాకీర్తిరేవ భవతాం యుష్టకం ప్రియదారాఃప్రియకళత్రం ని.పుంభూమ్నిదారాభివ్యవరః, ఏతేనభార్యాయాఅపికిర్తిః ప్రియతమేతిభావః, అతోదమయంతీ లోభాన్నకీర్తిం జహహీత్యర్థః, అత్ర రూపకాలంకారః.

చర్మవర్మకిలయస్యనభేద్యం యస్యవజ్రమయమస్థిచతౌచేత్,
స్థాయినావిహనకర్ణదధీచీ తన్నధర్మమవధీరయధీర. 129

చర్మేతి. యస్యకర్ణస్యచర్మత్వకనభేద్యమభేద్యం నభిర్ధస్యనశబ్దస్య సుప్తుపేతిసమాసః, చర్మకనచంకిల యస్యదధీచేరస్థిచ వజ్రమయంకిల కితేతిప్రసిద్ధా, తాకర్ణదధీచీ ఇహజగతిస్థాయినోనచేత్ తత్త్వే హేధీరధీమౌధర్మం నాధీరయనావమస్యస్య కర్ణాదీనామస్థిరత్వం తద్ధర్మస్యచప్తైర్యం దృష్టాత్వమపితథైవాచరేత్వర్థః.

అద్యయావదవియేననిబద్ధా నప్రభూవిచలితుం బలివింధ్యో,
అశ్రుతావితథతాగుణపాశ స్త్యాదృశేనవిదుషాదురపానః. 130

అద్యేతి. యేనసత్యసంధత్వపాశేననిబద్ధా బలిర్వైరోచనిస్సచవింధ్యశ్చతౌ అద్యయావదేతద్దినపర్యంతం విచలితుమపి పృథూసమర్థానస్తః అశ్రుతస్యప్రతిజ్ఞాతార్థస్యఅవితథతాసత్యతానైవగుణః ఉత్ప్రవృత్త్యర్థ స్సవినపాశోబంధః త్యాదృశేనవిదుషాదురపానోదురుచ్ఛేదః బలివింధ్యాదిదృష్టాంతేన యావజ్జీవంనిర్బంధేనాపి ప్రతిజ్ఞాతార్థనిర్వాహః కార్యఇత్యర్థః.

ప్రేయసీజితసుధాంశుముఖశ్రీ ర్యానముంచతిదిగంతగతాపి,
భంగినంగమకురంగదృగధే కఃకదర్థయతితామపికిర్తిమ్. 131

ప్రేయసీతి. ప్రేయసీ ప్రియతమా జితాసుధాంశుముఖానాం చంద్రాదీనాం శ్రీరయసా అన్యత్రజితసుధాంశుర్గుభస్య శ్రీర్యస్యాస్సాతథోక్తా యా కీర్తిర్దిగంతగతాపి దేశాంతరగతాపి నముంచతితామపికిర్తిం భంగిభంగురః సంగమా సంగతి ర్యస్యాస్తస్యాః కురంగదృశోకే తదర్థం తాదర్శ్యేవ్యయం, కఃకదర్థయతి కుత్పిలోర్థఃకదర్థః - కోఃకత్తత్పురుషేచితికుశబ్దస్య కదాదేశః, తంకరోఽికదర్థయతి న్యర్థయతిత్యర్థః కోనామాస్థిరాకేస్థిరంజహ్నాదితిభావః.

యాన్వరంప్రతిపరేథ్యుతార స్తేపియంచయమహోసపునస్త్యాం,
నైవనఃఖలుమనోరథమాత్రం శూరపూరయదిశోపియశోభిః. 132

యానితి. పరేఅన్వేజనాః పరంప్రతి ఇష్టలాభముద్దిశ్యయానస్మానర్థయితారః తాచ్చీత్యేత్థౌ నలోకేత్వాది నా వక్షీప్రతిషేధాద్వివేచితీయా, తేవయమపియంత్యామర్థయితారఃస్యః అహో సత్వంపునర్హోస్సాకం మనోరథమేవనైవపూరయ కింతుహేళూర యశోభిర్నిశోపిపూరయఖలు అస్మన్ననోరథపూరణేన తేదిగంతవిశాంతాకీర్తిర్భవిష్యతి అన్యథాఽపకిర్తిరపి తాదృశీభవిష్యతీతిభావః.

అర్థితాంత్యయిగతేషునురేషు మ్మానదానజనిజోరుయశశ్శీః,
అద్యపాండుగగనంసురశాఖి కేవలేనకుసుమేనవిధత్తామ్. 133

అర్థితామితి. అద్యసురశాఖీకల్పవృక్షస్సురేష్యస్మాను త్వయివిషయే అర్థితాంగతేషు సత్సుమ్నానాఅర్థ్యభావాత్తీణా దానజాదానజన్యానిజా ఉరుర్మహతీయశశ్శీః కీర్తిసంపద్యస్యః తథాసన్ కేవలేనకుసుమేన గగనంపాండుశుభ్రం విధత్తాం నతువితరణజేనయశసా స్వార్థినామన్యార్థితేవతన్నిదానదానకథాస్తమయాదితిభావః.

ప్రవనతేభరతార్జునవై న్వవ త్మన్ప్రతిఫుతోపినశత్వమభీష్టదః,
స్వగమనాఫలతాంయదిశంకనే తదఫలంనిఖలంఖలుమంగళమ్. 134

అత్రయాత్రావైఫల్యశంకయా సంకోచస్తననాశంకనీయఏవేత్యాహ. ప్రవనతేభరతే. హేనశ ప్రవనతేప్రయాణంకుర్వతే భరతశ్శాకుంతలీయః అర్జునోహైహయః వై న్యఃపురుః తైస్ఫల్యంతద్వత్ తేనకుల్యంక్రియాచేద్యతిః, స్పృత్యాభృతఃస్పృతిభృతః స్మర్యమాణోపభీష్టదః ఇష్టార్థప్రదస్త్యంస్వగమనస్య స్వయాత్రాయాః అఫలతాంవైఫల్యం శంకనేయది తత్త్వే లోకేనిఖలం సర్వమపి మంగళంయాత్రాకాలికంత్వత్ స్మరణలక్షణం మంగళాచరణమఫలంఖలు తథాచ. శ్లో. వై న్యంపురుషంహైహయమర్జునంచ శాకుంతలీయం భరతంనశంచ, ఏతాన్నృపాన్యస్సన్ప్రతిప్రయాణే తస్యార్థసిద్ధిః పునరాగమశ్చేతిశాస్త్ర మప్రమాణంస్యాదిత్యర్థః, తథాచయత్ స్మరణాదన్యేషామర్థసిద్ధిః తస్యతథార్థసిద్ధౌ కస్సందేహ ఇతిభావః.

ఇష్టింనఃప్రతితేప్రతిశ్రుతిరభూ ద్యాద్యస్వరాహ్లాదిసీ
ధర్మార్థాసృజతాం శ్రుతిప్రతిభటి కృత్యాన్వితాఖ్యాపదాం,
త్వత్కిర్తిః పునతీపునస్త్రిభువనం శుభాద్వయావేశనా
ద్ద్రవ్యాణాంశితిపీతరోహితహరి న్నామాన్వయంలుంపతు. 135

ఇష్టిమితి. అద్యనోస్మాకమిష్టిమిచ్ఛాంయాగంచప్రతి. ని. ఇష్టి ర్యాగేచ్ఛయా రిత్యమరః, యజేంషేశ్చక్రియాంక్రికా విచిన్వపీత్యాది నాయజే స్సంప్రసారణంక్రత్వాది నాపిత్యం, ఇచ్ఛేతినిపాతఇషేః క్తిన్ప్రత్యయాపవాద ఇతికాశికా, తథాపిప్రయోగ ప్రాబల్యాత్సాధుత్వంద్రప్రస్థం,స్యః స్వర్గం అన్యత్ర స్వరైరుదాత్మాదిభిరాహ్లాదయతీతి

స్వరాష్ట్రాదినీ ధర్మార్థః ప్రయోజన మభిధేయంచ యస్యాస్యా ధర్మార్థాయాప్రతిశ్రుతిః జీవితావధికిమప్యధికంవేతిశ్లోకోక్తాస్మ న్మనోరథపూర్ణప్రతిజ్ఞా అభూత్ - తాంప్రతి శ్రుతిం శ్రుతిప్రతిభటికృత్యవేదప్రతినిధీకృత్య సత్యాపయి త్యేత్యర్థః అన్వితాఖ్యాపదాం సృజ సత్యత్యేనశ్రుతిప్రతినిధిత్యాత్ ప్రతిశ్రుతిరిత్యన్వర్థ నామాత్మరాంతురు సత్య ప్రతిజ్ఞోభవేత్యర్థః, అన్యఫలమాశీర్గు భేనాహ, త్వత్కీర్తిః పునస్త్యద్యశస్తు త్రిభువనం భువనత్రయం సమాహారే ద్విగురేకవచనం పాత్రాదిత్వా న్న పుంసకత్వం, పునతీపాన యంతి పునాత్యేతరిజీవ - ద్రవ్యాణాంనీలపీతాదిద్రవ్యాణాం శుభృశ్శుక్లగుణః. ని. గుణేశుక్లాదయః పుంసీత్యమరః - తేనాద్యయావేశనాదభేదా పాదనాత్ శితిపీతాది నామభి ర్వాచకపవైరన్వయం వాచ్యత్వలక్షణ సంబంధంబంపతు నివర్తయతు ఆర్థి మనోరథ పూర్త్యా కీర్తిం సంపాదయేత్యర్థః, అత్రనీలాదీనాం వస్తూనాం స్వగుణత్యా గేన కీర్తి గుణగ్రహణా త్తద్గుణాలంకారః. శ్లో. తద్గుణ స్వగుణత్యాగా దన్యోత్కృష్ట ప్రగుణాహృతి రితిలక్షణాత్.

యంప్రాసూతసహస్రపాదుదభవత్వా దేనఖంజః కథం
సచ్చాయాతనయస్సతఃకీలపితు స్సాదృశ్య మన్విష్యతి,
ఏతస్యోత్తరమద్యనస్సమజనిత్వత్యేజసాం లంఘనే
సాహస్రైరపి పంగురంఘృభిరభివృక్షీభవన్భానుమాన్. 136

యమితి. యంశనైశ్చరం సహస్రంసాదాః రశ్మయోంఘ్రియశ్చయస్యసః సహస్రపాత్సూర్యః. ని. పాదారశ్మ్యంఘ్రితుర్యాంశా ఇత్యమరః, సంఖ్యాసు పూర్వ స్యేతి సమాసాంతోలోపః, ప్రాసూతప్రసూతవాన్ సఃఛాయాతనయశ్చనైశ్చరః ని. మందశ్చాయాసుత శ్శనిరిత్యమర శేషః-కథం పాదేనఖంజోవికలస్సన్ నూ. యేనాం గవికారఇతితృతీయా, ఉదభవమత్పన్నః సుతఃపితుస్సాదృశ్య మన్విష్యతికీలప్రాప్నోతి ఖలు ఏతస్యప్రశ్నస్యాగ్యత్వత్యేజసాం లంఘనేసాహస్రైః సహస్రసంఖ్యైరపి నూ. అజ్ఞేతి మత్స్వర్థియోన్విత్వయః-అంఘ్రిభిః పంగుః ఖంజః పూర్వవత్తృతీయా, అభి వృక్షీభవన్ భానుమాన్ మార్యః నోస్మాకముత్తరం సమజనిసంజాతః జనేక ర్తరిలుక్ దీపజనేత్యాదినాచిత్ చిణ్లోలుక్, అత్రార్కస్యాపంగోః పంగుత్వోక్తేరతిశయోక్తి భేదః తద్దేతుత్వంచ శనైశ్చర పంగుత్వస్యోత్ప్రేక్ష్యత ఇతినంకరః.

ఇత్యాకర్ణ్యక్షీతీశస్త్రిదశపరిషదస్తాగిరశ్చాటుగర్భా
వైదర్భీ కాముకోపి ప్రసభవినిహితం దూత్యభారం బభార,
అంగీకారంగతేస్మి న్నమరపరివృథ స్సంభృతానందమూచే
భూయాదంతర్ధిసి ధేరనువిహితభవచ్చిత్తతాయత్రకుత్ర. 137

ఇతితి. క్షీతీశోనశః త్రిదశపరిషదః సురసంఘస్య ఇత్యేవం రూపాశ్చాటు గర్భాః ప్రియప్రాయస్తాగిరఆకర్ణ్య వైదర్భీకాముకసన్నపి లపపతేత్యాదినాకమేయ కఇచ్చిత్వయః అతపవ సలోకేత్యాదినాపక్షీ ప్రతిషేధాత్ మధుపిపాసువద్విత్తీయా సమాసః * ప్రసభవినిహితం బలాదారోపితం దూత్యమేవ భారం బభార అస్మిన్న శే అంగీకారంగతే సత్యమరపరివృథో దేవేంద్రః హే నరేంద్రయత్రకుత్రాపి అంతర్ధిసిధే రంతర్ధానశక్తే రనువిహితభవచ్చిత్తతా అనుసృతత్వన్మనస్తతాభూయాత్ భవచ్చిత్తాను సారేణ సర్వత్ర తవాంతర్భావశక్తిరస్తు ఇతి సంభృతానందం సహర్షమూచే తిర స్కరిణీ విద్యాం ప్రాదాదిత్యర్థః.

శ్రీహర్షం కవిరాజరాజమకుటాలంకారహీరస్సుతం
శ్రీహీర స్సుషువేజితేంద్రియచయం మామల్ల దేవీచయమ్,
తస్యశ్రీవిజయప్రశస్తిరచనాతాతస్యభవ్యే మహా
కావ్యే చారుణి నైషధీయచరితే సర్గోగమత్పంచమః. 138

శ్రీహర్షమిత్యాదినుగతం శ్రీమత్యావిజయప్రశస్తేః గ్రంథవిశేషస్య రచనాతా తస్యనిర్మాణకర్తరిత్యర్థః.

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణ పారావారపారీణ మహా పాధ్యాయ
కోలచలమల్లి నాథనూరి విరచితాయాం నైషధవ్యాఖ్యానాయాం జీవాతు
సమాఖ్యానాయాం పంచమస్కర్గ స్సమాప్తః.

* అత్రయద్యక్షస్యం తత్ ప్రథమస్కర్గే ౧౦౮ తమశ్లోకవ్యాఖ్యాన్యటప్పణ్యా ముక్తమ్.

వ ప్ర స్త ర్గః.

దూత్యాయదై త్యాదిపతేఃప్రవృత్తోద్విషాంనిషేద్ధానిషధప్రధానః,
సభీమభూమిపతిరాజధానీం లక్ష్మీచకారాధరథస్యదస్య. 1

దూత్యాయేతి. అథదూత్యాంగీకారానంతరం ద్విషాంనిషేద్ధానివారయతా నిష
ధానాంజనపదానాంప్రధానః ముఖ్యాధిపతి రిత్వర్థః - ససళః దైత్యాదిపతే ద్వేవేంద్రస్య
దూత్యాయదూతకర్మణే నూ. దూతస్యభాగకర్మణీఇతియత్ప్రీత్యయః - ప్రవృత్తఉ
ద్యుక్తస్సౌ రథస్యరథ రథవేగస్య భీమభూమిపతిరాజధానీం కుండిననగరీం లక్ష్మీ
చకార లక్ష్మ్యమకరోత్ జగా మేత్వర్థః.

భైరవ్యాసమంనాజగణద్వియోగం సదూతధర్మేస్థిరధీరధీశః,
పయోధిపానేమునిరంతరాయం దుర్వారమప్యోర్వమివార్వశేయః. 2

భైరవ్యేతి. అధిశోమనోనియమనసమర్థః అతఏవదూతధర్మేదూతకృత్యే స్థిరధీర
చలబుద్ధిః ససలః భైరవ్యాసమంసహ. ని. సాకంసత్రాసమంసహేత్వమరః - వియో
గంవిరహమపిఔర్వశేయః ఊర్వశిపుత్రోమునిరగస్త్యః. ని. ఔర్వశేయఃకుంభయోని
రగస్త్యేవింధ్యకంటకఇతి హలాయుధః, పయోధిపానేదుర్వారం ఔర్వస్యాపత్య
మార్వః (వరుణభయాన్మాత్మగుప్త ఇతిస్వామి) తమార్వం బడబాసలమివ అంతరా
యంనాజగణత్ అంతరాయత్వేన నామస్యత భైమివియోగమపివిషహ్య ప్రతిజ్ఞాభం
గభయాద్దూత్యమేవ దృఢతరమవలంబితవానిత్వర్థః-అంతరాయ విశేషణ ముభయత్రాపి
యోజనీయం.

సలప్రణాళీమిలదంబుజాక్షీ సంవాదవీయూషవిపానవస్తే,
తదధ్వవీతార్థమివానిమేషా దేశస్యతస్యాభరణీబభూవుః. 3

సశేతి. తేఇంద్రాదయోదేవాః సశేషప్రణాళీజలనిర్గమమార్గఃతయామిశత్ప్రసహ
త్ అంబుజాక్షీసంవాదవీయూషం దమయంతీ సంవాదామృతంపిపానసః పాతుమిచ్ఛ
వస్సంతః తదధ్వవీతార్థం సశేమార్గప్రతీతార్థమివ అనిమేషా స్సంతఇత్యుత్ప్రేతాతస్య
దేశస్యసలవిసర్జనప్రదేశస్యాభరణీబభూవుః తదాగమనపర్యంతం తత్రైవతస్థురిత్వర్థః.

తాంకుండినాఖ్యాపదమాత్రగుప్తా మింద్రస్యభూమేరమరావతీంసః,
మనోరథస్సిద్ధిమివక్షణేన రథస్తదియఃపురమాససాద. 4

తామితి. తస్యాయంతదీయః సళీయస్సరథః తాం కుండినమిలియదాఖ్యాపదం
నామపదం తస్మాత్తేణగప్రాంతాన్నాం ఆమరావతీ మింద్రరాజధానీం తత్కల్పామి
త్వర్థః భూమేరింద్రస్యభీమభూపతేఃపురం మనోరథః సిద్ధిమివక్షణేనాససాదప్రాప.

భైమిపదస్సర్వకృతార్థరథ్యా సేయంపురీత్యుత్కలితాకులస్సౌ,
నృపోనివీయక్షణమిక్షణాభ్యాం భృశంనిశశ్వాససురైఃక్షతాశః. 5

భైమితి. నృపోనలః ఇయం భైమిపరస్పర్యేన కృతార్థరథ్యా సఫలమార్గాసా
శ్రూయమాణాపురీ కుండినపురీత్యుత్కలికయా ఉత్క్రంతయా ఆకులః క్షుభితస్సౌ
క్షణమిక్షణాభ్యాం తాంపురీం నివీయసత్పక్షం దృష్ట్వాసురైః క్షతాశః భిన్నాశస్సౌ
భృశంనిశశ్వాస.

స్విద్యత్ప్రేమాదాశ్రులవేన వామం
రోమాంచభృత్పక్షభిరస్యచక్షుః,
అన్యత్ప్వనః కంప్రమపి స్ఫురంతం
తస్యాః పురః ప్రిపసవోపభోగం. 6

అథైవం విద్యమానస్య తస్యేష్టసిద్ధిమా చకం దక్షిణాక్షీస్పందనం జాతమిత్యాహ.
స్విద్యదితి. ఆస్యనలస్య వామంచక్షుః ప్రమోదాశ్రులవేన అనందబాష్పకణేన స్వి
ద్యత్ స్విన్నంసత్ - పక్షుభిః - ఉన్మిపద్భిరితిశేషః - రోమాంచ భృద్రోమాంచితం
సత్తస్యాః పురః సగర్వాః స్ఫురంతం ప్రకాశమానం నవోపభోగం అపూర్వదర్శన
మాద్యసంగమంచ ప్రాప - అన్యత్ప్వనర్దక్షిణాతు కంప్రమపి కంప్రంచసత్ తంప్రా
ప - వామాక్ష్యః స్వేదరోమాంచావేన - దక్షిణస్యతు వేపగురవ్యధిక స్సాన్త్రికస్సం
పుత్త ఇత్యర్థః - ప్రథమసంగమేకం ప్రస్వేదరోమాంచాదయో జాయంతే పురుషస్య
దక్షిణాక్షీస్పందనం శుభాయభవతీతి నిమిత్తవేదినః, అత్రానందాశ్రుపక్షోత్తే పాక్షీ
స్పందేషు స్వేదాదిసాన్త్రికత్వ రూపకాన్రూపకం - తమల్లాసికనవోపభోగ వ్యవ
హార సమారోపాత్పురీ చక్షుషః శ్రీపుంసత్ప్రతీతేః రూపకసంక్షిప్తా సమాసోక్తి
రలంకారః.

రథాదసాసారథినాసనాథా ద్రాజావతీర్యాశుపురంవివేశ,
నిర్గత్యబింబాదివభానవీయా త్సౌధాకరంమండలమంశుసగఘ్నః. 7

రథాదితి, అసారాజా నలః సారథినాసనాథాత్సహితాత్ రథాదవతీర్య అంశు
సంఘః అర్కంశు సమూహః భానవీయా బింబాన్నిర్గత్య సౌధాకరం చాండ్రంమం
డలమివ ఆశుపురం కుండినంవివేశ. శ్లో. సలిలమయే శశినిరవేదీధతయో మూర్ఛితాస్త

మోనైశం, క్షపయంతిదర్పణోదరనిహితా ఇవమందిరస్యాంతః - ఇతి శాస్త్రాదియ ముపమా.

చిత్రంతదాకుండినవేళినన్న నలస్య మూర్తిర్వపుతేనదృశ్యా,
బభూవతచ్చిత్రతరంతథాపి విశ్లేషకదృశ్యైవయదస్యమూర్తిః. 8

చిత్రమితి. తదాతస్మిక్ సమయే కుండినవేళినఃకుండిన ప్రవిష్టస్యనలస్య సాతథా దర్శనీయా మూర్తిర్నదృశ్యా అదర్శనీయా - సఇర్ధస్య సతద్భస్య సుప్రసేతిసమాసః - ఎవృతేజాతా చిత్రం విరోధాదితిభావః, ఇంద్రవరాజదృశ్యత్వం గతేత్యవిరోధః, తథా ప్యదృశ్యాపి తస్యమూర్తి ర్యిత్యైక దృశ్యైవేతియ త్తచ్చిత్రతరం బభూవ దృశ్యత్వాదృశ్యత్వయో ర్యిరోధా దితిభావః, విశ్వస్యైకేవ దృశ్యా దృష్టిప్రియేత్య విరోధః, ఆత్రవిరోధాభాసయోస్సంస్పృష్టిః.

జనైర్విదగ్ధైర్భవనైశ్చముగ్ధైః పదేపదేవిస్మయకల్పవల్లీం,
విగాహమానాపురమన్యదృష్టి రథాదదేరాజకులాతిథిత్వం. 9

జనైరితి. అథాస్యనలస్య దృష్టిర్విదగ్ధై రభిజ్ఞైః జనైః ముగ్ధైఃసంపదైః భవనైశ్చ పదేపదే విస్మయకల్పవల్లీం ఆశ్చర్యావహా మిత్యర్థః పురంవిగాహమానా విభావయంతీ రాజకులా తిథిత్వమాదదే - క్రమాదసౌరాజభవనం దదకృత్వర్థః.

లీనశ్చరామీతిహృదాలలజ్జే హేలాందధౌరక్షిజనేశ్రునజ్జే,
ద్రక్ష్యామిభైమిమితిసంతుతోషదూత్యంవిచింత్యస్వమసౌశుశోచ.

లీనఇతి. ఆసౌనలః అస్మైస్సజ్జేనన్నధే. ని. సన్నద్ధోవర్షితస్సజ్జ ఇత్యుపరః. రక్షిజనేరాజ కులరక్షక వీరవర్గే హేలా మనజ్ఞాందధావతిగర్వోక్తిః లీనః కష్టం శూనోవిగూఢశ్చరామీతి హేతోర్మృదాలలజ్జే - భైమింద్రక్ష్యామితి సంతుతోష స్వంస్వకీయందూత్యం విచింత్యశుశోచేతి నిర్వేదోక్తిః అత్రగర్వలజ్జాహర్ష నిర్వేదానాంబ హూనాంభావానాంపరస్పరోపమర్దనసమావేశా ద్భావశబ్దతోక్తా.

అథోపకార్యామమరేంద్రకార్యా త్కక్ష్యాసురక్షాధిక్యతైరదృష్టః,
భైమిందిదృక్షుర్బహుదిక్షుచక్షుర్దిశన్న సౌతామవిశద్విశంకః. 11

అథేతి. అథాంతరమసౌనలః కక్ష్యాసు గృహప్రణోషేషు ని. కక్ష్యాప్రణోషే హర్షాద్యదేత్యుపరః రక్షాయామధిక్యతైః రక్షిజనైః అదృష్టస్య భైమిందిదృక్షుః ప్రప్టుమిచ్ఛుః ఆతపీవ దిక్షుచక్షుర్బహుభూయిష్టందిశక్ విశంకస్య తాః పూర్వనిర్దిష్టాం ఉపకార్యాం రాజసదనం. ని. ఉపకార్యారాజసదస్యనీవిశ్వః, అమరేంద్రాణాంకార్యాత్ప్రియాజనాశ్చతోరవిశత్.

అయంకఇత్యన్యనివారకాణాం గిరావిభుర్ద్వారివిభుజ్యకంతం,

దృశందదావిన్మయనిస్తరంగాం విలంఘితాయామపి రాజసింహః.12

అయమితి. విభుస్సమర్థః - రాజాసింహఇవరాజసింహః రాజశ్రేష్ఠః ఉపమిత సమాసః, సనలః అయంక ఇత్యన్యన్యస్యన్యతిరిక్తజనస్యనివారకాణాంరక్షిణాం గిరావా క్యేనహేతునా కంతంవిభుజ్యకిందృష్టోస్మీతిశంకయాగ్రివాం వివలయ్యవిలంఘితాయా మత్రికాంతాయామపి ద్వారివిన్మయేనకథమేతే మామద్రాక్షురిత్యాశ్చర్యేణ నిస్తరం గాం నిర్నిమేషాందృశం దదా - సింహస్యగ్రివాభంగేన లంఘితాధ్వదర్శనం యుక్త మితిభావః.

అంతఃపురాంతస్సవిలోక్యబాలాంకాంచిత్సమాలబ్ధమనంవృతోరుం,
నిమిలితాక్షఃపరయాభ్రమంత్యా సంఘట్టమాసాద్యచమచ్ఛకార.

అంతరితి. సనరః అంతఃపురస్యాంతరభ్యంతరే - అన్యయమేతత్ - సమాలబ్ధ ముద్యర్తయితుంఅనంవృతోరుమనాచ్ఛాదితోరుదేశాంకాంచిద్బాలాం శ్రీయంవిలో క్యనిమిలితాక్షస్య - పరాంగనాదర్శనపాపభీత్యేతిభావః - భ్రమంత్యాశ్రతసంచ రంత్యా పరయాశ్రయంతరేశాంసంఘట్టమభిఘాతంతసాద్య, ద్వయోరపి దృష్టిప్రతి బంధాదితిభావః, చమచ్ఛకారణులసతిస్సచమదిత్యనుకారిశబ్దః.

అనాదిసర్గప్రజనానుభూతా చిత్రేషువా భీమనుతానలేన,
జాతైవయద్వాజితశంబరస్య సాశాంబరీశిల్పమలక్షీదిక్షు. 14

అనాదితి. అనాదోసర్గప్రజస్సృష్టిపరంపరాయాంవా క్వచిజ్జన్మాంతరఇత్యర్థః - చిత్రేషుఅతేభ్యేషువా అనుభూతా అత్యంతాననుభూతేభ్యే భ్రమాసంభవాదితిభావః, యద్వామాస్తస్యనుభవఇతిశేషః జితశమ్భరస్యమాయినోపిమాయినః కామస్యశాంబరీ శిల్పం మాయాసృష్టిః. ని. స్యాన్నాయశాంబరీత్యుపరః, జాతైవసాభీమనుతానలేనది య్మలలక్షీప్రతిదిశమలక్ష్యత లక్షైఃకర్మణిబుద్ధ-ఆత్రాశీకభైమిసాక్షాత్కారోజన్మాం తరానుభవాద్వాచిత్రానుభవాద్వా కేవలమదన మాయాబలాద్వేతిహేతుత్పేక్షా.

అలీకభైమిసహదర్శనాన్న తస్యాన్యకన్యాస్సరసోరసాయ,
భైమిభ్రమస్యైవతతఃప్రసాదా దైభిమిభ్రమస్తేననతాస్యలంభి.15

అలీకేతి. అన్యః కన్యాఅప్సరసఇవ - ఉపమితసమాసః - అప్సరఃకల్పాఅపి అన్యః తత్రత్యాశ్రీయః - అలీకభైమ్యా సహదర్శనాద్దేతోః తస్యనలస్యరసాయ రాగాయనాభినా తతోపితాసామపకృష్టత్వాదితిభావః, తస్మింకింసారూప్యాత్తాస్యపి

భైమీభ్రమభూదతతహ - భైమీతి - తతఇతి సార్వవిభక్తికస్తసిః, తతఃతస్యభై
మీభ్రమస్యైవ ప్రసాదాత్తేనతేనతాస్వంతగపురస్తీషు భైమీభ్రమేనాలంభి నప్రా
ప్తః ఆత్యంతాసాదృశ్యాదితిభావః.

భైమీనిరాశేహృదిమన్మథేన దత్తనవహస్తాద్విరహాద్విహస్తః,
నతామలీకామవలోక్యతత్ర క్షణాదపశ్యన్వ్యవదద్విబుద్ధః. 16

భైమీతి. భైమ్యానిరాశేసురైఃక్షతాశేహృదిమన్మథేనదత్తనవహస్తాద్దత్తావలం
బాజ్జనితాదిత్యర్థః విరహాద్విహస్తావిహ్వలః సనలః ఆశీకాంతాం భైమీ మవలోక్యక్ష
ణాత్ విబుద్ధః నిన్మత్తభ్రమః తత్రతామపశ్యన్వ్యవదత్ విపణ్ణోభూత్ సదేర్శదిత్వా
దిత్వా చ్ఛైరజాదేశః, సదిగ్రహతే రిత్తద్వ్యవాయేషివత్వం, భైమీశూన్య విబోధా
త్తద్వాక్ భ్రమఏవతస్యాశాస్యోభవ దితిభావః.

ప్రియాం వికల్పిపహృతాం సయావ ద్విగీశసం దేశమజల్పదల్పం,
అదృశ్యవా గ్భీషితభూరిభీరు భవోరవస్తావదచేతయత్తం. 17

ప్రియామితి. సనలః వికల్పిపహృతాం విభ్రమోపనీతాం ప్రియాం దమయం
తీం యావద్విగీశ సందేశమింద్రాది వాచికం అల్పమజల్పద కథయత్ తావదదృశ్యయా
అలక్ష్యకర్తృకయా వాచాహేతుకర్తృగ్భీషితావిత్రాసితాః - భియాహేతు భయే
షుక్, తాశ్చతాభూరయో నేకాభీరవో భయశీలాః శ్రీయః తాభ్యోభివతీతి తద్భ
వోరవః కలకలః తంసలమచేతయదబోధయత్ - చేత తేర్కావాదికాత్ - జిచిలజ్.

పశ్యన్సతస్మిన్ మరుతాపితన్వాప్తునౌపరిస్పృష్టుమివాస్తవస్త్రీ,
అత్యంతపత్యంతమృగాంకమాన్యం దధారతిర్యగ్వలితంవిలక్షుః. 18

పశ్యన్నితి. సనలః తస్మిన్నంతగపురే మరుతాపి అచేతనే నాపీతిభావః - పరి
స్పృష్టుం సంస్పృష్టుమివ అస్తవస్త్రీ ఆపనీతాం శుకాతన్వాప్తుస్తనాపశ్యన్ విలక్షో
లజ్జతస్యన్ అత్యంతపత్యంత మృగాంకం అత్యంతః ఆసోధఃపత్యంతే పార్శ్వసాన్యా
మృగాంక శృంఘ్రోయేన తదాస్యంతిర్యగ్వలితం సాచీకృతం దధారధృతవాన్ - య
త్రాచేతనస్య వాయోరపిచపతా తత్రాయం నిర్వికార ఏవేత్యహా జితేంద్రియత్వ
మస్యేతిభావః.

అంతగపురేవిస్తృతవాగురోపి బాలావలీనాంనళితైర్గజౌఘ్నే,
నకాలసారంహరిణంతదక్షి ద్వంద్వం ప్రభుర్బంధుమభూన్మనోభూః.

అంతగితి. అంతగపురే బాలావలీనాం శ్రీసమూహానాంబయోరభేదా ద్రోమ
సమూహానాంచవిత్తైః పునః పునః ప్రవృత్తైః అవగ్తతైశ్చ గుణానాం కటాక్షవిక్షేపా

దీనాం సూత్రాణాంచౌఘైః విస్తృత వాగురః ప్రసారిత మృగబంధనికోపి. ని. వాగు
రామృగబంధ నీకృతురః, మనోభూస్సవిన మృగ మురితిశేషః తస్యనశస్యాక్షి ద్వంద్వ
మేవ కాలసారంకృష్టసారం - ఆక్షి ద్వయంతుకాలేన కనీనికాకాశ్చైవసారం- శ్రేష్ఠం
హరిణం బంధుమాక్రష్టం సంయుతుంచ ప్రభుశ్చక్తోనాభూత్ జితేంద్రియత్వాద
స్యేతిభావః-అత్రాత్వవిషు హరిణత్వాది రూపజా న్మనోభవోమృగయుత్వం గమ్యత
ఇత్యేకదేశవివర్తిరూపకం.

దోర్మూలమాలోక్యకచంబురుతోస్తతః కుచౌతావనులేపయన్త్యాః,
నాభీమధైవశ్లథవాససోను మిమీల దిక్షుక్రమకృష్టచక్షుః. 20

దోరితి. ఏషనశః కచంకేశపాశం రురుతోస్సోధుం బంధుమిన్తోః కస్యాశ్చి
ద్యోర్మూలంబాహుమూలమాలోక్య - తతోనంతరంకుచావనులేపయంత్యాః తాకుచావా
లొక్య అభ్యర్థనాససః ప్రస్తాంశుకాయాః నాభీమాలోక్య అన్యనంతరం దిక్షుపురః
పార్శ్వభాగేషుక్రమేణ కృష్టచక్షుః ప్రత్యాహృతదృష్టిస్యన్ మిమీల నిమిలితా
క్షోభూత్ తత్రతథాయభేష్టచేష్టే స్త్రీమండలే తస్య పాపభీరో ర్మత్రనిమీలనమేవ
యం క్తమితిభావః.

మీలన్న శేకేభిముఖాగతాభ్యాం ధర్తుం నివీడ్యస్తనసాంతరాభ్యాం,
స్వాగాంస్యవేతో విజగంసపశ్చాత్పుమంగసంగోత్పులకేపునస్తే.

మీలన్నితి. మీలన్నిమీలితాక్షస్సనలః ఆభిముఖ మన్యోన్యాభిముఖ మాగ
తాభ్యాంతగ్రాపి స్తనాభ్యాం నిమిత్తేనసాంతరాభ్యాం సన్యసథానాభ్యాం కాభ్యాం
నిర్వస్త్రీభ్యాం నివీడ్య మధ్యేమిన్ద్రగర్భం గ్రహితుం నశేకేశ్యోనాభూత్ సనలః
పశ్చాదపేతోపస్యతః స్వాంగానివిజగౌ పగశ్రీ సంస్పర్శవోషా ద్విజగత్సోనినిద-
తేశ్రీయోపునః పుంసోంగసంగేన ఉత్పులకే ఉద్గతసోమాంచ జాతే.

నిమీలనస్పష్టవిలోకనాభ్యాం కదగ్ధితస్తాః కలయన్కటాక్షైః,
నరాగదర్శివభృశంలలజ్జే స్వతస్సతాంప్రీః పరతోపిగుర్వీ. 22

నిమీలనేతి. నిమీలనంచ స్పష్టవిలోకనంచ తాభ్యాం కదగ్ధితః నిషిద్ధస్పర్శ
వదర్శనవోషోద్వేజితః సనలః - తాఃశ్రీయః కటాక్షైః కలయన్ నిర్వికల్పేనగృహ్ణన్
రాగేనవశ్యతీతి రాగదర్శిస ఇవభృశం లలజ్జే, కష్టం కాముకదృష్ట్యా పశ్యామితిభృశం
పరితప్తోభూదిత్యర్థః - నన్వప్రకాశేర్థే కాలజ్ఞాత్రాహ, సతాచనత్పురుషజాం పర
తోపి స్వతస్సప్రీతిగుర్వీ అకామావప్యకార్యకరణే పరస్మాదపి స్వస్యా దేవలజ్జతే
సజ్జన ఇత్యర్థాంతరన్యాసః.

లోమాంచితాక్షీమనుతత్కూటాత్తై రాభిం తేనకాం తేనర తేర్నిసృప్తః,
మోఘశృరాఘుః కుసుమానినాభూత్తద్ధైర్యపూజాంప్రతిపర్యవన్యః.

లోమాంచితేతి. లోమాంచితాంగీ మను పుమంగసంగా త్పులకిత గాత్రీముద్దిశ్యత
స్యనలస్యకటాక్షైః అపాంగవీక్షణైః - భ్రాంతేన అయమస్యా మసురక్తఇతి మన్వాసే
న రణేః కాంతేనకామేన నిస్సృప్తః ప్రయుక్తః కుసుమాన్యేవశరాఘుః తస్యనలస్య ధైర్య
స్య నిర్వికారచిత్తత్వస్యపూజాం ప్రతిపూజాయాం పర్యవన్యః పూజాత్వేన పరిణమౌ
మోఘో న్యర్థోనాభూత్ - శత్రోరపిగుణః పూజ్యోభవేదితిభావః - అత్రనలధైర్య
భంగార్థం ప్రయుక్తస్య కుసుమశరజాలస్య నకేవలం తదభంజకత్వం ప్రత్యుత్తతత్వాజ
కత్వమాపన్న మిత్యనర్థోత్పత్తిలక్షణో విషమాలంకారః.

హిత్యైవవర్త్యైకమిహాధ్రమన్త్యాస్సర్పఃస్త్రియాస్సత్యజిత్యవేత్య,
చతుష్పథస్యాభరణంబభూవ లోకావలోకాయ సతాంప్రదీపః. 24

హిత్యేతి. సతాంప్రదీపః సుజనశ్రేష్ఠః సతాంభావానాం ప్రకాశకః ప్రదీప
శ్చ సనలః ఇహ అంతఃపురే భ్రమంత్యా స్సంచరంత్యాః స్త్రియాః స్సర్పః ఏకమభి
న్నం వర్తమాన్త్యైవనుత్యజ ఇత్యవేత్య నిశ్చిత్త్యలోకావలోకాయసంచారిజనదర్శ
నాయ - అన్యత్రలోకానాం జనానాం వ్యవహారాయ చతుర్థాం పథాం సమాహరః
చతుష్పథం తద్ధితార్థేత్యాదినా సమాహరేద్విగుః - ఋక్సూరిత్యాదిసామాసాంతః
పథస్సంఖ్యావ్యయాదేరితి నప్రంసకత్వం - తస్యభరణం బభూవ - తత్రస్థితఇత్యర్థః,
క్లిష్టకమాగ్రే స్త్రీసంభాధా దక్లిష్టచతుష్పథే స్థిత్యాసమంతా దవలోకితవా నిత్యర్థః
చతుష్పథస్సోదీపో లోకావలోకాయ కల్పితఇతిధ్వనిః.

ఉద్వర్తయంత్యాహృదయేనిపత్య నృపస్యదృష్టిర్నృప్యతద్ద్వితైవ,
వియోగివైరాత్కుచయోర్నఖాంకైరధేనులీలైర్గళహస్తితేవ. 25

ఉద్వర్తయంత్యాఇతి. నృపస్యదృష్టి రుద్వర్తయంత్యాగాత్ర మున్నార్జయం
త్యాః హృదయేవక్షసినిపత్య అధేనులీలై రర్థచంద్రాభ్యైః కుచయోర్నఖాంకైః -
కర్తృభిః వియోగిషు వైరాదిమత్య ప్రయుక్తవిరోధాత్ గళహస్తోగళహస్తః తద్వ
తీకృతాగళ హస్తితాహస్తేనగళే గృహీత్వా సున్నేవే త్యుత్ప్రేక్షార్థః - మత్వంతాత్త
త్కరోతితి నిదిజావిప్లవద్భావే విన్మతోర్లుగితి మతుపోలికితతః కర్మణీక్తః. ని. అధేం
దుశ్చంద్రశకలే గళహస్తఖాంకయోరితివిశ్వః, ద్రుతాత్వరతైవ న్యవృత్తత్ స్థనర్తి
ష్ట - పాపభయాదితిభావః, ద్యుద్యోయబుజీతి పరస్పైపదమ్.

తస్వీముఖంబ్రాగధిగత్యచన్ద్రం వియోగినస్తస్యనిమిలితాభ్యాం,
ద్వయంద్రణీయఃకృతమీక్షణాభ్యాం తదిన్దుతాచ స్వనరోజతాచ.

తస్వీతి. తస్వీముఖమేవ చంద్రమితి వ్యస్తరూపకం, బ్రాగధిగత్యహతాద్యలప్తైః
నిమిలితాభ్యాం పాపభయాదితిభావః - వియోగినస్త స్వేక్షణాభ్యాం తస్యతస్వీముఖస్యేం
దుతాచ స్వయోస్సరోజతా చేతిద్వయం ద్రణీయోద్వధతరం కృతమిత్యప్రేక్షా అన్యథా
కథం తత్సన్నిధౌ తయోర్నిమిలన మితిభావః.

చతుష్పథేతం వినిమిలితాక్షం చతుర్దిగేతా స్సుఖమగ్రహిష్యత్,
సంఘట్యతస్మిన్పుత్రభీనివృత్తా న్నావవ తద్వర్తనచేదదాన్యత్. 27

నన్వంగ సంఘట్టనానంతరం తాస్తంకిమితిసగృహ్లాంతి స్మేత్యతఅహ. చతుష్పథ
ఇతి. చతుష్పథేవినిమిలితాక్షం తం నలం చతస్పథ్యేదిగ్భ్యః ఏతాఅగతాః అజ్ఞా
ర్వాదిణః కర్తృక్తః. ఉత్తరపదసమాసః, తాస్సుఖమక్లేశేన ఆగ్రహిష్య స్సృష్టియః
తస్మిన్నతే సంఘట్య అభిహత్య ఆధారత్వవివక్షాయాం సప్రమీ, భృశయాగాధ
యాభియానివృత్తాన్తా ఏవతస్య నలస్యనర్తనాదాన్యత్ నదన్యశ్చేత్ - కింతుస్వయమేవ
భూతశంకయాస్య మార్గదత్త్వాభయా త్పలాయితానాం తాసాంకుతసద్గ్రహణధా
ర్వ్య మిత్యర్థః, క్రియాతిపత్త్యైత్.

సంఘట్యయంత్యాస్తరసాత్మభూషా హీరాంకురప్రోతదుకూలహారీ,
దిశానితంబం పరిధాప్య తన్వాన్స్తత్సాపసంతాపమవాపభూషః.

సంఘట్యయంత్యాఇతి. తరసాసంఘట్యయంత్యా అభిఘ్నంత్యాస్తన్వాన్తః అత్త
నోభూషాహీరాణాం భూషణవిజ్రాణాం అంకురేషు కోటిషుప్రోతంసక్తం దుకూలం
హరతీతితద్ధారీభూషః నితంబంతస్యాః కటం దిశా పరిధాప్యసంవృత్తిగింబరం కృత్వా
తత్సాపసన్త్రహరణపాపేన సంతాపమవాప.

హతః కయాచిత్పథికందుకేన సంఘట్యభిన్నః కరజైఃకయాపి,
కయాచనాక్తః కుచకుంకుమేన సంభుక్తకల్ప స్సబభూవతాభిః. 29

హతఇతి. సనలః పథికయాచిత్కందుకేనహతః కయాపి సంఘట్య అభిహత్య
కరజైర్నృభిన్నః కయాచనకుచ కుంకుమేన ఆక్రోశిప్తః ఏవంతాభిస్సంభుక్తకల్పః
సంభుక్తప్రాయోబభూవ.

ఛాయామయఃప్రేక్షికయాపిహారే నిజేనగచ్ఛన్నథనేత్యమాణః,
తచ్చిత్తయాస్తర్నిరచాయించారు స్వస్యైవతన్వాన్హృదయంప్రవిష్టః.

ఛాయామయఇతి. కయాపిశ్రీయానిజేహారే ఛాయామయః ప్రతిబింబరూపః సనలః ప్రైక్షి పేక్షితః ఈక్షతేకర్మణిలుక్, అగగచ్చక్ ఆపసరక్ ఆతవీవ నేక్ష్య మాణః అనిరీక్ష్యమాణస్యక్-సచిత్రేయస్యాస్తయా తద్గర్భిత చిత్రయాతన్వ్యాస్వస్యైవ వహ్యదయంప్రవిష్టఇతి అంతరంతసకరణే చారుసాధునిరచాయనిశ్చితః సచ్చాయా నలః తద్దేశాతిక్రమాత్తస్యాహారాదేవాపేతో సచిత్రాదితీసాందర్యాశ్చయోక్తిః.

తచ్చాయసాందర్య నివీతధైర్యాః ప్రత్యేక మాలింగదమూరతీశః, రతిప్రతిద్వంద్వితమానునూనం నామూఘనిర్గీతరతిః కథంచిత్ . 31

తచ్చాయేతి. రతీశఃకామః తస్యనలస్యచ్చాయా తచ్చాయం మణికుటిమాదిగత తత్ప్రతిబింబం-విభాషాసేనాసురా ఛాయకాలానిశానామితి నపుంసకత్వం-తస్యసాందర్యేణ నివీతధైర్యా అపహృత ధైర్యాఅమూః శ్రీయఃప్రత్యేక మేకైకామేవాలింగత్ అత్రోత్పేక్షతే, రతేః దేవ్యాః ప్రతిద్వంద్వితమాను రతిసదృశీప్యమూఘమధ్యే సరతీశః కథంచిదపి నిర్గీతరతిః రతిరేషేతి నిశ్చిత నిజపత్నీకోనాభూత్ నూనం అన్యథాకథం ప్రత్యేకమాలింగేదిత్యర్థః, సర్వాస్వపిమన్మథవికారః ప్రాచుర్యభృత్యర్థః.

తస్మాదదృశ్యాదపినాతిభిభృష్తచ్చాయరూపాహితమోహలోలాః, మన్యంతవదృతమన్మథాజ్ఞాః ప్రాణానపిస్వాక్ సుదృశస్తృణాని.

తస్మాదితి. సుదృశః స్త్రీయః తచ్చాయరూపేణ తత్ప్రతిబింబసాందర్యేణాహితః ఉత్పాదితః మోహః చిత్రవిభ్రమాయసాంతా అతవీవలోలా అసక్తాస్సత్యః - అదృశ్యా దపీభయపేతూక్తిః, తస్మాన్నలాన్నాతిభిభృః కించిదపినిభిభృః-శృం గారేణ భయానకస్తిరస్కృత్యర్థః-తథాహి, అదృత మన్మథాజ్ఞామన్మథ పరతంత్రాస్సత్యః స్వాక్-స్వకీయాక్ ప్రాణానపిత్వణానిమన్యంతవీవ-మన్యతేః కర్మణిచతుర్థ్యా వైభాషికత్వా ద్వివీతీయా, ప్రాణానపిత్వణీకృత్యతదాతత్సంగమలాలసానాం తాసాం తస్మాదభయం కుతఇతిభావః.

జాగర్జితచ్చాయదృశాంపురాయః స్పృష్టేచతస్మిక్ విసనర్పకంపః, ద్రుతంగ తేతత్పదశబ్దభీత్యా స్వహస్తితశ్చారుదృశాంపరంసః. 32

జాగర్జీతి. పురాపూర్వం తచ్చాయదృశాం తత్ప్రతిబింబదర్శనీనాం చారుదృశాం నూ. క్విప్పేత్కిప్-యః కంపోజాగర్జి స్ఫురతస్మ తత్తస్మిక్ స్పృష్టేచ సతి విసనర్పప్రససార సకంపః తస్మిక్ ద్రుతం కీఘ్రంగతే ఆపగతేసతి తన్యపదశబ్దాత్ భీత్యాకర్త్యాపరం స్వహస్తిః స్వహస్తవాక్ కృతః దత్తస్యహస్తః ప్రబలీకృత ఇత్యర్థః - స్వహస్త శబ్దాన్మత్వంతా తత్క-రోతీతి జీచిజాదిస్వపద్యావే విన్మతోద్గతి లుకితతః కర్మణిక్తః.

ఉల్లాస్యతాంస్పృష్టనలాజ్జమంగం తాసాంనలచ్చాయపిబాపిదృష్టిః, అశ్లేవరత్యాస్తదనర్దిపత్యా ఛేదేవ్యబోధంయదహ్ని లోమ. 34

ఉల్లాస్యేతి. రత్యాః పత్యాకామేన స్పృష్టనలాంగం యేనతత్ తాసామంగ మల్లాస్యతా మల్లాసంప్రాప్యతాం - ఉల్లాసయతేః కర్మణిలోట్, నలచ్చాయస్యనల ప్రతిబింబస్య పిబాతద్దన్వీనీత్యర్థః - పాఘాదినా శప్రవ్యయః పిబాదేశశ్చ, తాసాం దృష్టిరపి ఉల్లాస్యతాం తయోత్పేతనత్యా దితిభావః, ఛేదేకర్తసేవ్యబోధం బోధరహితం అచేతనం-అహర్ని హర్నిత మితియత్ హృషేర్ణ్యంతా త్కర్మణిలుక్, తదశ్లేవపాపానిన అనర్ది అశ్చనర్దనప్రాయం రోమహర్షణం కుర్యాణస్య కామస్యకిమ సాగ్యమితిభావః అత్రరోమహర్షణాశ్చనర్దనవాక్యార్థయో ర్యత్రచ్చబ్దావగత సామానాధికరణ్యానుపపత్త్యా సాదృశ్యాజ్ఞేపా ద్వాక్యార్థవృత్తి నిదర్శనా లంకారః, లక్షణంతూక్తం.

యస్మిన్నలస్పృష్టకమేత్యహృష్టా భూయోపితం దేశమగాస్తృగాక్షీ, నిపత్యతత్రాన్యధారజస్థేపాదే ప్రసీదేశితనైరవాచీత్ . 35

యస్మిన్నీతి. మృగాక్షీయస్మిక్ దేశేనలస్య స్పృష్టకం అలింగనవిశేషం. శ్లో. యద్యోషిత స్పృష్టుభిమాగతాయా అన్యాపదేశా ద్ద్వీజతోనరస్య, గాత్రేణగాత్రం ఘటతేతదేత బాలింగనం స్పృష్టకమామారాగ్యా ఇతి రతిరహస్యేభిధానాత్, ఏత్యప్రాప్య హృష్టా తందేశం భూయోప్యగాత్ - పునస్పృష్టలోభాదితిభావః, కింతు తత్రదేశే ధారజస్థే భూపరాగసప్తే అన్యనలస్యపాదే పాదప్రతికృతా నిపత్యప్రణిపత్య ప్రసీద మాంపునః స్పృశ్యేనానుగృహణతీ తనైరవాచీత్ - నతుస్పర్శం తేభే తస్యాపగమాదితిభావః.

భ్రమన్నముష్యాముపకారికాయా
మాయస్యభైమీవిరహ తక్రీశీయాక్,
అసౌముహుస్సౌధపరంపరాణాం
న్యధత్తవిశ్రాంతి ముపత్యకాను. 36

భ్రమన్నీతి. భైమీవిరహత్ క్రీశీయాక్ అతికృశోసేనలః అముష్యాముపకారికాయాం రాజనద్వీనీత్యర్థః, క్రీశీయాక్ సంపరక్ ఆయస్యపరిక్రమ్య ముహుస్సౌధపరం పరాణాం ఉపత్యకాస్యా సన్నభూమిషు - ఆత్రసౌధానాం పర్యతసాధర్మ్యే ద్దోహోయంప్రయోగః, ఉపాధిభ్యాంత్వకన్నాసనా రూధయో రతిశ్యేకస్పృత్యయస్య పద్వతాసన్నభూమి సజ్జాత్యేన విధానాత్-ఉపత్యకాదే రాసన్నభూమి రత్యభిధానా

తృత్యైవప్రయోగాచ్చ - తృత్యకనశ్చనిషేధ ఇతినిషేధాత్, ప్రత్యయస్థాదిత్యాదినాకా త్సూర్యస్యేకారాభావః - విశ్రాంతిం స్వసత్త విశ్రాంతో భూదిత్యర్థః.

ఉల్లిఖ్యహంసేనద లేనలిన్యా ప్రస్తే యథాతదర్పితదైవభైమీ,
తేనాభిభోవ్యసమృతస్వహారా కస్యా నదృష్టాజనివిస్మయాయ. 37

కించాత్రవిశ్రాంతో వినోదాయభైమీ ప్రతికృతిమాలిఖ్యాద్రాక్షీదిత్యాహోల్లిఖ్యే త్యాది స్థోకద్యయేన-ఉల్లిఖ్యేతి. నన్వదృష్టపూర్వాంతాం కథమలిఖదితి శంకానిరస్య న్నాహ, పూర్వం హంసేననలిన్యాద శేభైమీ యథాయేనప్రకారేణ ఉల్లిఖ్యతస్సైవలాయాదర్పితదర్పితా తథైవతేన నతేన అభిలిఖ్య ఉపమృతస్వహారా కంతార్పిత నిజముక్త హారా తథావిలిఖితేత్యర్థః - దృష్టాసతికస్యా విస్మయాయ నాజనినజాతా సర్వస్యా ఆపిజాతేత్యర్థః.

కౌమారగంధీని నివారయంతీ వృత్తాని రోమావళివేత్రచిహ్న,
సాలిఖ్యతే నైక్ష్యతయావనీయద్వాస్థామవస్థాం పరిచేతుకామా.

కామారచి. తేననలేనయావన స్వేయంయావనీయా-వృద్ధాచ్చః తస్యాంద్వారి ద్వా రేప్రముఖేచ తిష్ఠతీతియావనీయద్వాస్థా, ఖరవసానయో ర్విసర్జనీయఇతిరేఫస్య విసర్జనీయే తస్యనత్వం, తామవస్థాం దౌవారికదశాం యావనప్రవేశదశాంచ పరిచేతు కామా అభ్యసితకామా ఆతపవిరోమావళిరేవ వేత్రదండః తచ్చిహ్నంయస్యాస్యాకా మారగంధ ఏషామస్తీతి కామారగంధీని శైశవసంస్పర్శీనిసృత్వాని చాపలాని నివార యంతీసా దమయంతీ ఆలిఖ్య విక్ష్యత ఈక్షతేః కర్మణిలక్ష్, వయస్సంభావర్తమా నాంతామాలిఖ్య అద్రాక్షీదిత్యర్థః, రూపకాలంకారః.

పశ్యాః పురంధ్రీః ప్రతిసాంద్రచంద్రరజకృతక్రీడకుమారచక్రే,
చిత్రాణి చక్రేద్ధనిచక్రవర్తి చిహ్నంతదంఘ్రిప్రతిమాసుచక్రమ్. 39

పశ్యాఇతి. సాంద్రాణి చంద్రరజాంసి కర్పూరపాంసవః. ని. అనకర్పూరమ స్త్రియాం, ఘనసారశ్చంద్ర సంజ్ఞఇత్యుపరః. త్రైకృతక్రీడంకుమారచక్రం బాలసం ఘోయస్మిక్ అధ్వనిచక్రవర్తి చిహ్నం సార్వభౌమలక్షణం తస్యనశస్య ఆంఘ్రిప్రతి మాసు పాదన్యాసేషు-చక్రంచక్రరేఖాః పశ్యంతీతిపశ్యాః పశ్యంతీః పాపూడినా శప్రత్యయః, పశ్యాదేశశ్చ, పురంధ్రీః ప్రతిశ్రీయఉద్దిశ్య చిత్రాణిచక్రే తాసామాశ్చ ర్యానిజనయామానేత్యర్థః.

తారుణ్యపుణ్యమవలోకయన్త్యో రన్యోన్యమేతేక్షణయోరభిఖ్యాం,
మధ్యేముహూర్తం సబభూవగచ్ఛన్నా కస్మికాచ్ఛాదనవిస్మయాయ.

తారుణ్యేతి. తారుణ్యపుణ్యాం యావనమనోజ్ఞాం. ని. పుణ్యమనోజ్ఞ ఇతి విశ్వః, అన్యోన్యమభిఖ్యాం శోభామవలోకయంత్యో రేతేక్షణయోరభిఖ్యాం గాత్యోర్మధ్యేగచ్ఛాననలః ముహూర్తమీషత్కాలం ఆకస్మికాచ్ఛాదనేన నిర్దేతుకవ్యవధా నేన విస్మయాయబభూవ అత్రవ్యవధానకారణం వివాద్యవధానోక్తరకారణే కాశ్యో త్పత్తి లక్షణో విభావనాలంకారః.

పురస్థితస్య క్వచిదన్యభూషారత్నేషునార్యః ప్రతిబింబితాని,
వ్యోమన్యదృశ్యేషు నిజాన్యపశ్యత్ విస్మిత్యవిస్మిత్య సహస్రకృత్వః.

పురఇతి. క్వచిదేతేనార్యః పురస్థితస్యాన్యసలస్య అదృశ్యేషుభూషారత్నేషు నిజాని ప్రతిబింబితాని ప్రతిబింబాని వ్యోమని శూన్యేవిస్మిత్య విస్మిత్య పునః పునః విస్మితాభూత్వా సహస్రకృత్వః సహస్ర వారమపశ్యత్ అత్రాపినిరాలంబనే ప్రతి బింబ దర్శనోక్తే రకారణే కాశ్యోత్పత్తిలక్షణో విభావనాలంకారః.

తస్మిన్ విషజ్యార్థపథాభియాంతం తదంగరాగచ్ఛరితం నిరీక్ష్య,
విస్మేరతామాపురనుస్మరంత్యః క్షిప్తంమిథః కందుకమిందుముఖ్యః.

తస్మిన్నితి. ఇందుముఖ్యః శ్రీయః మిథఃక్షిప్తం అన్యోన్యం ప్రతిప్రేరితం కింతు తస్మిన్మలే విషజ్యులగిత్వా ఆర్ధఃపంథాః ఆర్ధపథః విశేషణసమాసే సమాసాం తః-ఆర్ధంసపుంసకమిత్యేకదేశిసమాస ఇతికేచిత్-తత్ర సమాంశనిర్వృధః, తస్మాదభి యాంతం ప్రత్యాగచ్ఛంతం తస్య సలస్యాంగరాగేణుచ్ఛరితం రూపితం కందుకంనిరీ క్ష్య అనుస్మరంత్యః కుతఏతదితి పునఃపునరనుసందధానా విస్మేరతాం విస్మితత్వమా పుః నమికంపీత్యాదివారప్రత్యయః.

పుంసిన్వభర్తృవ్యతిరిక్తభూతేభూత్వావ్యవీక్ష్యానియమప్రతినయః,
ఛాయానురూపంభువితన్యవీక్ష్య ఫలం దృశోరానశిరేమహివ్యః. 43

పుంసీతి. మహివ్యో రాజదారాః స్వభర్తృ వ్యతిరిక్తభూతే పుంసిపరపురుషే వీషయే అవీక్ష్యానియమేన అనిరీక్ష్యా సంకల్పేనప్రతినయః ప్రతివత్సోభాత్వాపి భువికుట్టి మభూమా ఛాయాసు ప్రతిబింబేషు తస్యసలస్యరూపం సౌందర్యం వీక్ష్యదృశోః ఫల మానశిరేప్రాపుః - అతఆదేరిత్యభ్యా సస్యదీర్ఘః - ఆశ్నోతే శ్చేతి సుడాగమః.

విలోక్యతచ్ఛాయమతర్కితాభిః పతింప్రతిన్వంవనుధాపితత్వే,
యథావయంకిం మదనంతఃసైవం త్రినేత్రనేత్రానలకీలనీలం. 44

విలోక్యేతి. తాభిః రాజమహిషిభిః తస్యనశస్య చ్ఛాయా అనాతపరేఖాతచ్ఛాయం నీలమితిశేషః, విలోక్య యథావయంస్వం స్వకీయం పతింభిమం ప్రత్యుచ్ఛిద్ధం

మదనం దదృశేతథా వసుధాస్వినం పతిభీమమేన ప్రత్యుద్బుద్ధం కింతుత్రినేత్రస్య ఈశ్వరస్య నేత్రానలక్ష్మితై శ్చేత్త్రాగ్నిజ్వాలైః నీలం కృష్ణవర్ణం ఏవంమదనం ధత్తేకిమి త్యతర్కి ఉత్ప్రేక్షితం - నలచ్చాయే వసుధాగ తే మదనతోవోత్ప్రేక్షణా దుత్ప్రేక్షా లంకారః, నళచ్చాయేసిస్త్రీణాం మదనవిభ్రమః నలేతుకిము వక్తన్యమితిభావః.

రూపంప్రతిచ్ఛాయికయోపనీత మాలోకితాభిర్వది నామకామం,
తథాపి నాలోకితదన్యరూపం హరిద్రభంగాయ విత్తీర్ణభంగమ్. 45

నన్యేవంనళవిలోకినీ నామా సాంకథంన పరపురుషే నిరీక్షణ ప్రత్యలోపస్త్రతాహ. రూపమితి. ప్రతిచ్ఛాయైవ ప్రతిచ్ఛాయికా-స్వాధేకః, ప్రత్యయస్థాత్ కాత్వాన్వ స్యేతికారః, తయోపనీతం రూపం ఛాయాత్మకం స్వరూపతాభిః స్త్రీభిరాలోకి యది అలోకితంచేత్ కామంయథేచ్ఛ మాలోక్యతాం నామ - తథాపిహరిద్రభంగాయ హ రిద్రాఖండాయ విత్తీర్ణభంగం దత్తపరాజయం - తత్సరూపమిత్యర్థః అన్యతత్ప్రసిద్ధం రూపం స్వరూపం నాలోకి నాలోకితం సాక్షాద్రూపదర్శనేదోషః నప్రతిచ్ఛాయా దర్శన ఇత్యర్థః.

భవన్నదృశ్యః ప్రతిబింబదేహా వ్యూహం వితన్వన్మణికుట్టిమేషు,
పురంపరస్యప్రవిశన్వియోగీ యోగీవచిత్రం సరరాజరాజా. 46

భవన్నితి. వియోగీవిరహీ అయోగీవ సరాజానళః అదృశ్యోభవత్ స్వయమదృ శ్యస్యక్ మణికుట్టిమేషు మణిబద్ధభూమిషు ప్రతిబింబదేహానాం వ్యూహం సమూహం వితన్వక్ సంపాదయక్ యోగిపక్షే బహూని యోగశరీరాణి యుగసత్కల్పయక్ తథాపరస్య రాజాంతరస్య పురంనగరం అన్యత్ర జీవాంతరస్య శరీరం పరకాయం ప్రవి శక్. ని. పురంపురి శరీరేచేతివిశ్వః, యోగీ అణిమానినద్ధిమానినరరాజచిత్రం.

పుమానివాస్పర్శిమయాభ్రమంత్యాఛాయామయాపుంసంభవస్యలోకి
బ్రువన్ని వాతర్కిమయాపికశ్చి దితిన్మనస్త్రీణగిరశ్శృణోతి. 47

పుమానితి. భ్రమంత్యామయాపుమానివా స్పర్శిస్పృష్టః మయాపుంసః ఛాయే వస్యలోకి విలోకితా మయాపికశ్చి చ్యువిక్ లవన్నిన అతర్కితర్కితః - సర్వత్ర క ర్మణిబుక్, ఇత్యేనం యాపాంస్త్రీణస్య స్త్రీసమూహస్యగిరః - యన్వా స్త్రీషు భవాః స్త్రీణాః గిరః స్త్రీపుంసాభ్యాం నశ్చ స్పృశ్చభవనా దితిభవాగ్ధే నశ్చిత్త్యయః - పూర్వత్ర సమూహాగ్ధే, సనలః శృణోతిన్మ - లట్సన్మితి భూతేలట్.

అంబాంప్రణమ్యాపనతానతాంగీ నశేనభైమిపథియోగమాన,
సప్రభాంతభైమిమనతాం వివేద సాతంచనాదృశ్య తయాదదర్శ. 48

అంబామితి. నతాంగీవ్యా నతగాత్రీభైమి అంబాంమాతరం. ని. అంబాసవిత్రి జననీ మాతాచేతిహలాయుధః - ప్రణమ్యాపనతాసతీ - నశేనపథియోగమాన సనలో భ్రాంతభైమిషు అలీకభైమిషు మధ్యేతాంనవివేద వివిచ్యనాజానాత్ సాచతంసలం అదృశ్యతయా నదదర్శ అత్రరూపసామ్యానభ్రాంతభైమ్యాః భ్రాంతభైమిభిస్సహ భేదాభిధానా త్సామాన్యాలంకారః. శ్లో. సామాన్యం గుణసామ్యేన యత్రవస్త్యం తరైకతేతి లక్షణాత్.

ప్రసూప్రసాదాధిగతాప్రసూనమాలానలస్యభిమవీక్షితస్య,
క్షిప్తాపికంతాయతయోపకంఠే స్థితంతమాలంబతనత్యమేవ. 49

ప్రస్వీతి. ప్రసూప్రసాదాధిగతా మాతృప్రసాదలభా. ని. జనయిత్రీప్రసూర్యా తా జననీత్యమరః, ప్రసూనమాలా పుష్పమాలికా - తయాభైమ్యాభిమవీక్షితస్య భ్రాంతిదృష్టస్యనళస్య కంతాయక్షిప్తాపుష్పకంఠే సమీపేస్థితంసత్యంత్యమేవతం నల మాలంబతపాప్ర - మణిప్రభాయాం మణిబుద్ధిన్యాయాదితిభావః.

స్రగ్వననాదృష్టజనప్రసాద స్స త్యేయమిత్యద్భుతమాపభూషః, [లా.
క్షిప్తామదృశ్యత్వమితాంచమాలా మాలోక్యతాంవిన్మయతేన్మబా

ప్రసాదోనుగ్రహభూతాఇయం స్రక్సత్యాభూతేతి హేతోరద్భుతమాప - బాలాభై మిచక్షిప్తామాత్మనాన్యస్తాం అశఅదృశ్యత్వమితాం పాప్రాంతాం మాలామాలోక్య అలోచ్యవిన్మయతేన్మవిన్మితాభూత్.

అన్యోన్యమన్యత్రవదీక్షమాణౌ పరస్పరేణాధ్యుషి తేపిదేశే,
అలింగితాళీకపరస్పరాంత స్తథ్యంమిథస్తా పరిషన్వజాతే. 51

అన్యోన్యమితి. తౌభైమినతాపరస్పరేణాధ్యుషి తేఽధిష్ఠిదేశేపి - అన్యోన్యమి తీక్షణికర్మనిర్దేశః, నలోభైమింసాచనల మిత్యర్థః - అన్యత్రవదేశాంతర ఇవేక్షమాణౌ అన్యత్రస్థావిషవశ్యంతా విత్యర్థః, అలింగిత మాలింగనం ఆలీకయన్య తదాలింగితాలీకం ఏతదాలింగనం మిథ్యేత్యభిమన్యమానం పరస్పరస్యాంతరంతకరణం యస్మిక్కర్మణి తద్యథాభవతితథా - అన్యయోత్తరపదోబహివీహి రవ్యయంరేఘంతం క్రియావిశేష ణం, మిథోన్యోన్యంతథ్యం యథార్థమేవపరిషన్వజాతే శ్లిష్యతస్య ఉపసంగాత్సనోతీ త్యాదినాషత్వం, పూర్వవాసనయా పరస్పరరూపంపరస్పరచేస్తాంచ మిథ్యేతిమన్యమా నావేవతథ్యమచేష్టిసాతా మిత్యర్థః.

స్వర్భంతమస్యాధిగతాపిభైమి మేనేపునర్భ్రాంతిమదర్శనేన,
న్యపస్తువశ్యన్నపితాముదీత స్తంభోనధర్తుం సమాసాశశాక. 52

స్వర్ణమితి. శైమితంతభ్యంస్వర్ణంఅధికతా పాప్రాసి పునరస్యనశస్య అనర్ప
 నేనాద్యశ్యత్యేనభాగ్రింతిం మేనే అతోనలంధర్తం నశశాకేతికేమః, నృపస్తవశ్యన్న
 ప్రుదీతః స్తంభోనిష్క్రియాంగత్వలక్షణ స్సాప్తికోయస్యససక్ తాంభైమీ సహ
 సాధర్తంగ్రహీతుం నశశాక అన్యథాధరేదితిభావః, అత్రస్తంభపదార్థస్య విశేషణగ
 త్యాధారణాశక్తిహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః.

స్వర్ణాతిహర్షా దృతనత్వమత్యా ప్రవృత్తమిథ్యా ప్రతిలబ్ధబోధా,
 పునర్విధనత్వ మపిస్పృశంతౌ నశ్రద్ధధాతే పథితౌవిముక్తా. 53

స్వశ్లేతి. విముక్తారాగాంధా తాదమయంతినశౌ. పథి స్వశ్లేనాతిహర్షోతి
 మాత్రానందః తస్మాద్ధేతోః తదన్యథానుపపత్త్యా ఆదృతయా దృఢీకృతయా సత్యమ
 త్యానత్యోయంస్వర్ణ ఇతిబుద్ధ్యాప్రవృత్త్య పునర్వ్యాప్త్యమిథ్యా ప్రతిలబ్ధబోధా ప్ర
 వృత్తేపి స్వర్ణాలాభాన్నివృత్తేతినిశ్చితబోధా మిథ్యేతిబుద్ధసంతా విత్యర్థః పునరిత్థముభయ
 థాదర్శనానంతరం మిథోన్యోన్యంతభ్యంయథార్థం స్పృశంతాపసినశ్రద్ధధాతేనవిశ్వస
 తుస్కృదధాతేర్లటితత్ - శ్రచ్ఛబ్దస్యశ్రదంతరోరుపసంఖ్యాన మిత్యుపసర్గత్వా
 ధాతోఃపాక్రియోగః.

సర్వత్రసంవాద్య మబోధమానౌ రూపశ్రియాతిథ్యకరంపరంతౌ,
 నశేకతుః కేళిరసాద్విరంతు మళీకమాలోక్య పరస్పరంతు. 54

సర్వశ్లేతి. తా భైమినశౌ రూపశ్రియా సౌందర్యసంపదా సర్వత్ర
 సర్వానయవేషసంవాద్యౌ మిథస్సంవాదార్హం పరస్పరానురూపమిత్యర్థః అతఏవ
 పరమత్యంతమాతిథ్యకరం మిథస్సత్కారకారి అతీక మసత్యంపరస్పరంతు కర్మ అలో
 క్య అబోధమానౌ మిథ్యేత్యనన్యమానౌ కేళిరసాత్క్రిడారాగాద్విరంతుం నివర్తి
 తుంనశేకతుః కింతవలీకేనాపి పరస్పరేణ క్రిడితుమాచకాంక్షతురిత్యర్థః.

పరస్పరస్పర్శసోర్మినేకా త్రయోః క్షణంచేతసి విప్రలంభః,
 స్నేహాతిదానా దివదీపికార్చి ర్నిమిష్యకించిద్విగుణందిదీపే. 55

పరస్పరేతి. తయోర్భైమినలయోః చేతసివిప్రలంభో విరహః పరస్పరస్పర్శ
 రసస్య అన్యోన్యసపర్శసుఖస్య ఊర్మిభిస్సేకాత్క్షణం స్నేహస్యతైలాదే రతిదానాద్దీ
 పికార్చి ర్దీపజ్వాలేవ కించిదీపన్నిమిష్య నిర్వాయద్యౌగుణావా పృత్తియన్మిక కర్మ
 ణి తద్యథాభవతి తథాద్విగుణం అధికందిదీపే ప్రజజ్వాల సోపుగ్దిపక ఏవాభూ
 దిత్యర్థః.

వేశ్మప సా ధైర్యవియోగయోగా
 వోద్ధంచ మోహంచ ముహుర్దధానా,

పునఃపున స్తత్రపురస్సవశ్య
 నృభ్రామ తాం నుభ్రువముద్భ్రామేణ.

56

వేశ్మేతి. సాభైమిధైర్యవియోగయో ర్యోగాద్యథాసంఖ్యం ముహుర్బోధంచ
 మోహంచ దధానేతియథాసంఖ్యాలంకారః - వేశ్మనిజావాసమాప సనల స్తత్రతాం
 నుభ్రువంభైమిం ఉద్భ్రామేణభ్రాంత్యా పునఃపునః పురోగ్రేపశ్యత్ బ్రహ్మ ప్రా
 ప్త్యాశయేతిభావః - ఏతేన చాపలాఖ్యస్సంచారిభావఉక్తః, చాపలంత్యనవస్థాన మితి
 లక్షణాత్.

పద్భ్యాన్సంస్రవస్సంచరమాణవచ చిరం పరిభ్రమ్యకథంకథంచితే,
 విదర్భరాజప్రభవానివాసం ప్రాసాద మభ్రంకషమాససాద. 57

పద్భ్యామితి. ఏషస్యః పద్భ్యాన్ సంచరమాణోగచ్ఛత్ సమస్త్యతీయా
 యుక్తాదిత్యాత్మనేపదా, చిరంపరిభ్రమ్యకథం కథంచిత్యాదచార క్షేణాదతిక్యచ్ఛేణ
 విదర్భరాజః ప్రభవః కారణంయస్యాస్తస్యాః వైదర్భ్యాః నివాసం అభ్రంకషతీ త్య
 భ్రంకష మత్కున్నతం - సర్వకూలాభ్రకరీషేషు కషఇతి ఖచ్ఛప్రత్యయేముమాగమః,
 ప్రాసాదం సౌభమాససాద.

సఖశతానాం సరసైర్విలాసై స్మరావరోధభ్రమ మావహంతీం,
 విలోకయామాన సభాంనభై మ్యాస్తస్య ప్రతోభీమణివేదికాయామ్.

సఖీతి. సనల స్తస్యప్రాసాదస్య ప్రతోశ్యాంప్రాంగణేయా మణివేదికాతస్యాం
 సఖీశతానాం సరసైస్సానురాగై ర్విలాసై ర్విలాభిః స్మరావరోధభ్రమమావహంతీం
 కామాంతనపురభ్రాంతికరింభైమ్యాస్సభామాస్థానీం విలోకయామాన.

కంతః కిమస్యాః పికవేణువీణా స్తిస్రోజితా న్నూచయతిత్రిరేఖః,
 ఇత్యంతరస్తూయతకాపి యత్ర నలేనబాలా కలమాలవంతీ. 59

అధికంతఇత్యాదిభిః చతుర్దశభిస్తాం సభాంవర్ణయతి. కంతఇతి. యత్రసభాయాం
 కలంమధురమాలవంతీ కాపిబాలానలేనస్రోజితాయస్యస్య త్రిరేఖః అస్యాఃకంతః
 పికవేణువీణా స్తిస్రోజితాస్యతీః నూచయతికిమితి అంతరంతనకరణే అస్తూయతస్తుతా
 ఆత్రకంతరేఖాత్రయస్య విశేషణగత్యాపికాదిత్రయ విజయనూచకత్వోత్పేక్షాహేతు
 త్వాత్ కావ్యలింగసంక్షిప్తేయముత్పేక్షా.

ఏతంనలంతందమయంతిపశ్య త్యజార్థిమిత్యాళికులప్రబోధాకా,
 శ్రుత్వాసనారీకరవర్తిశారీముఖాత్స్వమాశంకతయత్రదృష్టం. 60

ఏతమితి. సనలోయత్రసభాయాం - నారీకరవర్తిశారీముఖా త్కాంతాకరగత
 శారీకాముఖాత్ - హేదమయంతి - తమేతంనలంపశ్యత్యర్థిం పీడాం త్యజ ఇత్యేనం

రూపాణ్ అతిమలప్రబోధాణ్ అతిమలస్య సఖీజనస్య ప్రబోధ్యతే ఏభిరితి ప్రబోధాః
 తాణ్ అశ్వాసనోక్తిః-కరణేభుఃప్రకృత్యయః, శ్రుత్వాస్యమాత్మానం దృష్టమాశంకత -
 తంసలంపశ్యేతి నిర్దేశాదేతాభిర్దృష్టాన్మీతి శంకితవా నిత్యర్థః-శారీవాక్యేనారీవాక్యభ్ర
 మాదితిభావః-అతఏవ భ్రాంతిమదలంకారోన్యజ్యతఇతి వస్తునాలంకారధ్వనిః.

యత్రైకయాళికనళీకృతాళీ కంఠే మృషాభీమభవీభవంత్యా,
 తద్దృక్పథేదోహళికోపసీతా శాలీనమాధాయమధూకమాలా. 61

యత్రేతి. యత్రసభాయాం - తద్దృక్పథేనశబ్దప్రపథే - మృషాభీమభవాతో
 పిత ధైమిఅతయాతయాభవంత్యావీకయాసఖ్యాఅళీకనలః ఆరోపితనలః ఆసఃసకృతా
 అళికనళీకృతాతస్యాః అశ్వాససఖ్యాః కంఠేదోహళికయాధాత్రియ ఉపసీతా మధూ
 కమాలా శాలీనం లజ్జామంధరం యథాతథా అధాయఅహితా దధాతే కర్మణిబుక్
 ఆలోయుక్ష్మిన్మోరీతియుగాగమః, ఏతేనధైమ్యా స్వయంవరత్వగానలైకతాన
 త్వంచ న్యక్తం సదస్యజీవాతురాసీదిత్యర్థః.

చంద్రాభమాభ్రాంతిలకందధానా తద్వన్నిజాన్యేందుకృతానుబింబమ్,
 సఖిముఖేచంద్రసమే ససర్జ చంద్రానవస్థామివకాపియత్ర. 62

చంద్రాభమితి. యత్రసభాయాంకాపికాంతా - చంద్రాభంచంద్రనిభం అభ్ర
 మభ్రకవికారం తిలకంచంద్రసమే సఖిముఖే తద్వతా అభ్రతిలకవతా నిజాన్యేందు
 నాకృతమనుబింబం ప్రతిబింబంయస్మిక్ కర్మణితద్యధాభవతితథాదధా నారచయంతీ
 చంద్రానవస్థాంససర్జవేత్తుత్ప్రేక్ష, అత్రతిలకక్రియాత్వత్వై స్వచ్ఛందస్యతయా పర
 స్పరాభిముఖావస్థితదర్పణవిదితతరాభ్రతిలక సంక్రాంతేతరతరతిలక చంద్రపరంప
 రానంత్యాదనవస్థా తథాపిక్రియానిష్పత్తిశ్చేతిచిత్రమితిభావః.

దభోదరేకాంచనకై తకస్య ఊణాన్మమీభావుకవర్ణ రేఖమ్,
 తస్యైవయత్ర స్వమనంగలేఖం లిలేఖభైమీనఖలేఖనిభిః. 63

దశేతి. యత్రసభాయాం ధైమికాంచనకై తకస్య స్వర్ణకేతకీసుమస్యదభోదరే
 పత్రమధ్యేక్షణాత్ రుడితిమమీభావుకాశ్వామిభవంశ్యః వర్ణరేఖాఅక్షరవిన్యాసాయ
 స్మిక్తతం - తస్యనశ్చైవకృతేస్వంస్వకీయం అనంగలేఖం కామసందేశం నభై రేవ
 లేఖనిభిః ఖటికాభిః లిలేఖ.

విలేఖతుం భీమభువోలిపీషు సఖ్యాతివిఖ్యాతిభృతాపి యత్ర,
 అశాకిలీలాకమలంనపాణి మపారికర్ణోత్పలమక్షిన్నైవ. 64

విలేఖతుమితి. యత్రసభాయాంలిపీషు చిత్రకర్మసు కృదికారాదక్షిణావాజీ
 ష్పక్త్యః, అవిఖ్యాతిభృతా అతిచతురయాపీత్యర్థః, సఖ్యాభీమభువోధైమ్యాః లీలా

కమలంవిలేఖతుం అశాకి భావేలుక్. శకధృమేత్వాదినాతుమున్పత్త్యయః - పాణిం
 తునాశాకి - తథాకర్ణోత్పలం విలేఖతుమపారిపర్యాప్తం పూర్వవల్లుక్ - పర్యాప్తి
 వచనేప్యలమథేష్యితితుమున్పత్త్యయః, అక్షితునాపాశ్యేన సర్వోపమానాతీతత్వా
 త్తల్లావణ్యస్యేతిభావః.

ధైమిముపావీణయ దేత్యయత్ర కలిప్రియస్య ప్రియశిష్యవర్గః,
 గంధర్వవధ్వ స్వర్వరమధ్వరీణ తత్కంతనాల్లైకధురీణవీణః. 65

ధైమిమితి. యత్రసభాయాం గంధర్వవధ్వోగంధర్వాంగనావన - కలిప్రియ
 స్య ప్రియకలహస్యనారదస్య - వాప్రియస్యేతి బహుప్రీహా ప్రియశబ్దస్యపరనిపాతః,
 ప్రియశిష్యవర్గః స్వర్వరవమధుక్షైద్రంతేనారీణమరిక్తంపూర్ణమితియావత్, ల్యాదిభ్య
 శ్చేతినిష్ఠానత్యేణత్వం, తేనతస్యాధైమ్యాః కంతనాతేనసహ ఏకధురాంపహంతీ త్యేక
 ధురీణాస్సమానాభ్యర్థః, ఏకధురాల్లుక్సేతిఖిప్రత్యయః - తావీణాయస్యసన్నేత్యా
 గత్య ధైమిముపావీణయత్ వీణయాఉపగాయసిన్న-సత్యావసాశేత్వాదినాణిచిలక్,
 గానవిద్యాయాంగంధర్వీణామఫ్రపాస్యాధైమిత్యర్థః.

నావాన్మరఃకింహరభీతిగు ప్తేః పయోధరేఖేలతి కుంభవవ,
 ఇత్యర్థచంద్రాభనఖాంకచుంబికుచాసఖియత్ర సఖిభిరూచే. 66

నావేతి. యత్రసభాయాంఅర్థచంద్రాభనఖాంకచుంబీ అర్థచంద్రాకార సఖి
 తభాక్కుచోయస్యాస్ససఖీ-స్మరః-హరభీత్యాగుప్తేః- గుప్త్యర్థమిత్యర్థః-సంబంధసా
 మాన్యేష్టి, పయసాంక్షీరాణాం నీరాణాంచధరః పయోధరః కుచః. ని. పయ
 స్సాస్యితోక్షీరనీరయో రితివిశ్వః, తస్మిన్నేవకుంభ ఇతి వ్యస్తరూపకం - నావాన
 ఖాంకేనైవేతిశేషః ఖేలతి దాహపరిహారాయ విహరతి కిమితిరూపక సంకీర్ణోత్ప్రే
 త్ - ఇతిసఖిభిరూచే ఉక్తా.

స్మరాశుగీభూయ విదర్భసుభూవతోయదతోభి ఖలుప్రసూనైః,
 న్రజంనృజంత్యా తదశోధితేషు యత్రైకయాసూచి శిఖాంనిఖాయ.

స్మరేతి. ప్రసూనైః కుసుమైః స్మరాశుగీభూయ కామబాణా భూత్వావిదర్భ
 సుభ్రువో వైదర్భ్యాః ఐహ్యోహ్యవయవతోభి త్తోభితం ఖల్వితియత్ తతోక్షోభణ
 వైరం యత్రసభాయాంలేషు ప్రసూనేషు నూచిశిఖాం నూచ్యగ్రం నిఖాయ నికుట్య
 న్రజంమాలాం సృజంత్యా రచయంత్యా ఏకయా కయాచిత్కాంతయా అశోధినిర్యాతి
 తం, హ్యవయచ్ఛేదినాం హ్యవయచ్ఛేదవనప్రతికార ఇతిభావః.

యత్రావదత్తా మతిభీయధైమి త్యజత్యజేదం సఖసాహసిక్యం,
 త్వమేవకృత్వా మదనాయద త్యే బాణాప్రసూనాని గుణేనసజ్జా.

యత్రేతి. యత్రసభాయాంతాం స్రక్సృష్టిం సఖీం - ధైమి అతిభీషు అత్యం తంభీత్వా భీభాతోః క్త్వీల్యబాదేశః, అవదత్ కిమితి హేసఖి ఇదం సహసా వర్తత ఇతిసాహసికః అవిమృశ్యకారీ - ఓజస్సహాంభసా వర్తత ఇతిశక్, తస్యకర్మ సాహసిక్యం - బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ పృష్ఠాప్రత్యయః - త్యజత్యజ కుతః త్వమేవ ప్రనూనాన్యేన బాణాన్ గుణేవతు నాజ్యయాచ. ని. గుణస్త్యాప్తి శబ్దాదిశ్చేంద్రియాముఖ్యతంతు ప్రియతైజయంతీ, సజ్జాక సక్తాక కృత్వామదనాయ దత్నేదదాసి తదేతత్సృతమివ దహతోవహ్నే ర్వాయునా సంఘత్యణ మితిభావః.

అలిఖ్యసఖ్యాః కుచపత్రభంగీ మధ్యేసుమధ్యా మకరీంకరేణ,
యత్రావదత్తామియమాలియానం మన్యే త్వదేకావళినాకనద్యాః.

అలిఖ్యేతి. యత్రసభాయాం సుమధ్యా కాపికాంతా సఖ్యాః కుచయోః పత్ర భంగీనాం పత్రచరనానాం మధ్యేమకరీంకరేణాలిఖ్యతాం సఖీమవదత్ కిమితి హే అలిసఖిఇయం మకరీత్వదే కావలే రేవ నాకనద్యా మందాకిన్యా ఇతిరూపకం - యా నంవాహసం మకరీవాహనా గంగేతిప్రసిద్ధిః, మన్యేశబ్ద ఉత్పేక్షాయాం, తస్మాతోపక్తరూపకేణ సంకరః.

తామేవసాయత్రజగాదభూయః పయోధియాదః కుచకుంభయోస్తే,
నేయంస్థితాతావక హృచ్చయాంక ప్రియాస్తు విస్తారయశః ప్రశస్తిః.

తామితి. యత్ర సాపూర్వోక్తా ప్రసాధికాతామేవ సఖీం భూయోజగాద - కిమితి పయోధేర్యాదో జలగ్రాహః సముద్ర సంభవేత్యర్థః క్షిప్తావకస్య హృచ్చ యస్య మకరద్వజస్యాంకో మకరస్తస్య ప్రియాదయితా తేవమవకుంభయోః స్థితా నేయం మకరీవిస్తార యశసస్తయో రేవపరిణాహకీర్తేః ప్రశస్తిః స్తుతినిర్ణావలిరస్తు.

శారీంచరంతీంసఖిమారయేనా మిత్యక్షదాయేకధితే కయాపి,
యత్రస్వఘాతభ్రమభీరుశారీ కాకూర్థసాకూతహసస్సజ్జే. 71

శారీమితి. యత్రసభాయాం సనలః కయాపి కితవయేతిశేషః హేసఖి ఏనాం చరంతీం శారీమక్షింపకరణం దాయవికారం శారీకాఖ్యాం శకుంతికాంచ. ని. శారీ త్వక్షింపకరణే తథా శకునికాంతర ఇతివిశ్వః మారయప్రహర - ఇతి అక్షదాయే అక్షః పాశకాః. ని. అక్షస్తుదేవనాః పాశకాశ్చత ఇత్యమరః - తేషాంసంబంధీ దాయోదానం శారీప్రక్షేప విశేషః. ని. దాయోదానే యాతకాదిధనేవిత్తేచ పైత్యక ఇతివైజయంతీ, తస్మిన్కూర్థితే స్వఘాతే అత్సమారణేభ్రమేణ భ్రాంత్యాభీరో ర్భీతాయాః శార్యాః శారీకాయాః కాక్వావికృతస్వరేణ ఉత్థః ఉత్థితః - సాహతో భావ గరోః హసోహసోయస్యసః స్వనహసో ర్వేతివికల్ప దప్పిత్యయః, జజ్జేజాతః.

ధైమిసమిపేసనిరీక్ష్యయత్ర తాంబూలజాంబూనదహంసలక్ష్మీమ్,
కృతప్రియాదూత్యమహోపకారమరాళ మోహద్రధిమాసమూహే.

ధైమితి. యత్రసభాయాంసః సఖీధైమిసమిపే తాంబూలస్య జాంబూనద హంసోహరణ్యహంసోహంసాకారః కరండతస్య లక్ష్మీనిరీక్ష్య కృతఃప్రియాయాః ధైమ్యాదూత్యమేవ మహోపకారోయేన తస్మిన్ మరాళేహంసే మోహస్యభ్రమస్యద్ర ధిమానం దార్ధ్యం రఘుతోహలాదే ర్లఘోరితిఋకారస్యరేఫాదేశః, ఊహేఊఢ వాక్ ఐహేక ర్దరిలిట్ వచిస్వపీత్యానినా సంప్రసారణమ్.

తస్మిన్నియం నేతి సఖీసమూజే నలస్యసందేహ మధప్యదస్యక్,
అపృష్టవస్సుటమాచచత్తే సఖోపిరూపాలితయస్వయంతాం. 73

తస్మిన్నితి. అథసభావలోకనాంతరం తస్మిన్సఖీసమూజే నలస్యసందేహం కావాత్రధైమితి సంశయంప్రదస్యక్ సప్రసిద్ధః ఖోపిరూపాలితయ స్సందర్శవిశేషః స్వయమపృష్టమేవ తాం ధైమింసాధైమి ఇయమితి స్సుటమాచచత్తే ఆచఖ్యా, విశ్వాతికాయ సందర్శసాక్షాత్కారాదియం దమయంతీతి నిశ్చికాయేత్యర్థః.

ధైమివిनోదాయముదాసఖీభి స్తదాకృతీనాం భువికల్పితానాం,
నాతర్కిమధ్యేస్సుటమప్యదీతం తస్యానుబింబంమణివేదికాయాం.

ధైమితి. ధైమ్యావిनోదాయ జౌత్సుక్యాపనోదాయముదా కాతుకేన సఖీభి ర్భువిభూతలే కల్పితానాం తస్యనలస్యాకృతీనాం ప్రతికృతీనాం మధ్యేమణివేది కాయాం స్సుటముదీతమపి తస్యనలస్య అనుబింబం నాతర్కినతర్కితం - తత్కాపిస్య కల్పితాకృతి సామ్యానితిభావః, అతఏవ - సామాన్యాలంకారః తేనచభ్రాంతిమాక్ వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః.

మలతాశకీనాశజలేశదూతీ ర్నిరాకరిష్టోఃకృతకాకుయాష్టాః,
ధైమ్యావచోభిస్సనిజాంతదాశాం న్యవర్తయద్దూరమపిప్రయాతామ్.

మలతాశకీతి. కృతాఃకాక్వాయాష్టాః పార్థనాయాభిస్తాః చిత్తచాలన చతు రోక్తీరిత్యర్థః మలతాశకీనాశజలేశాః వహ్నియమవరణాః. ని. ప్రేతపతిః పితృపతిశ్చ కీనాశఇతిహాలాయుధః. తేషాందూతీః నిరాకరిష్టోః పరిహరంత్యాః-అలంకృత్యా దినా ఇష్టాచ్చిత్త్యయః నలోకేత్యానినా షష్టీప్రతిషేధాద్విసీతీయా-ధైమ్యాః వచోభిస్స నలో దూరం ప్రయాతాం ఇంద్రాదికపటేన లుప్తపార్వాయామపి నిజాంస్సకీయాం తదాశాంధైమిత్యస్తాం న్యవర్తయత్ నివర్తితవాక్, పునస్తత్ప్రీత్యా కామకార్షీదిత్యర్థః.

విజ్ఞప్తిమంతస్సభయస్సధైమ్యాం మధ్యేసభంవాసవశంభలియాం,
సంభావయామాస భృశంకృతాశస్తదాభిబృందై రభినంద్యమానాం,

విజ్ఞఃప్రిమితి. సనలోసభాయాః మధ్యేమధ్యేసభం సభామధ్యఇత్యర్థః-పారేమధ్యేస్త్యావేత్త్యయీభావే నపుంసకహృస్వత్వే-తదాభిబృంచైః భైమిసఖీ సంఘైరభిసంద్యమానాం క్లాంఘ్యమానాం వాసవశంభోయా మింద్రదూతీసంబంధినీం, కామినోస్సంధాత్రీశంభో. ని. కుట్టినీశంభో సమేఇత్యమరః, భైమ్యాంవిషయేవిజ్ఞప్తిం ఎత్వమాణాం విజ్ఞాపనాం అంతఃసభయః ఇంద్రగౌరవాదంగీకరిష్యతీతి బిభ్యదేవేత్యర్థః అత ఏవకృతాశః శిథిలభైమిపాప్రాప్తశశ్చస్స - భృశం సంభావయామాస అత్యంతావధానేన శుశ్రావేత్యర్థః, విజ్ఞప్తి మితిక్రిక ప్రత్యయశ్చింత్యః, జ్యాసశ్శృంఘోయుజితి తదపవాదతయాయుచో విధానాత్, 'అతఏవ, జ్ఞప్తివిజ్ఞప్తి పశ్యానః, ఇత్యపశబ్దేషు పరిగణితం, తథాప్యభియుక్త ప్రయోగోదుర్వార ఇతిసిద్ధమ్.

లివిర్నదైవీమవతాభువీతి తుభ్యంమయి వ్రేషితవాచికస్య,
ఇంద్రస్యదూత్యాం రచయప్రసాదం విజ్ఞాపయన్త్యా మవధానధానం.

లివిరితి. దైవీలివిర్దేవలిపిః భువిభూలోకే సుపరాపతితుంశక్యా - ఈషధ్ధరిత్యా దినా ఖల్పిత్యయః-నేతిపేతోస్తుభ్యం, వ్యాహృతార్థా వా గ్యాచికం సందేశవాక్యం. ని. సందేశవాగ్యాచికం స్వాదిత్యమరః- వాచోవ్యాహృతార్థాయామితిత్, తత్ప్రేషితం యేనతస్య ఇంద్రస్యదూత్యాం మయివిజ్ఞాపయంత్యాం అవధానస్యైకాగ్రస్యదానమేవ ప్రసాదంరచయ అనుగ్రహంకురు.

సలీలమాలింగనయోపవీడ మనామయంపుచ్చతివాసవస్తావ్మ్,
శేష స్వదాశ్లేషకథావినిదై స్తద్రోమభిస్సందిది శేభవత్యైః. 78

సలీలమితి. శేషైమి - వాసవస్తావం సలీలం సవిలాసం ఆలింగనయా ఆలింగనేన - ఆజ్ఞాప్యాలింగయతే శృంగారికాత్, జ్యాసశ్శృంఘో యుజితియుచ ఉపవీడముపీడ్య గాఢమాలింగ్య, సప్తమ్యాం చోపవీడయధకర్ష ఇత్యత్ర చకారాత్ప్రతీయాస్త ఉపపదేణముల్ప్రత్యయః - తృతీయాప్రభృతీ స్వన్యతరస్యామితి వికల్పాదసమాసః, అనామయంపుచ్చతి. శ్లో. త్నత్రబంధుమనామయమిస్సరణాదిభావః - శేషః కార్యశేషస్తు త్వదాశ్లేషకథయా పూర్వోక్తత్వ దాలింగన ప్రసంగేన వినిదైర్హృషీతైస్తస్యేంద్రస్యరోమభిర్భవత్యై సందిదిశే సందిష్టః, కర్మణిలిప్తత్వదాలింగన ప్రార్థనైవాసంతరవక్తవ్యః కార్యశేషోపితిభావః.

యఃప్రేర్యమాణోపి హృదామఘోన
స్వదర్థనాయాం హియమాపదాగః,
స్వయంవరస్థానజుషస్తమస్య
బధానకంతంవరణన్జైవ.

యఇతి. శేషైమి మఘోన ఇంద్రస్వయః కంఠ స్వదర్థనాయాం విషయేహృదాప్రేర్యమాణోపి హియమేవా గోపరాధమాపత్ హీనస్యాధికం ప్రతియాహ్వా సంకోచోప్యపరాధ ఏవేతిభావః - స్వయంవరస్థానజుషః స్వయంవరాయాగతస్య క్విప్, ఆస్యేంద్రస్య తమపరాధినం కంతంవరణసజా భర్తృవరణమాలికయైవ బధాన ఈదృశాపరాధినామీదృగ్బంధ ఏవదణ్ణఇతిభావః సర్వభాలజ్ఞాం విహాయ ప్రార్థనాంకుత్వతోమహేంద్రస్య మనోరథపూరణం కార్యమితి తాత్పర్యార్థః.

నై నంత్యజక్షీరధిమంధనాదై రస్యానుజాయోగ్దమితామరైఃశ్రీః,
అస్త్యైవిమధ్యేక్షురసోదమన్యాంశ్రామ్యంతునోత్థాపయితుంశ్రీయంతే.

నేతి. శేషైమి - ఏనమింద్రంనత్యజ, తథాహి - యైరమరైః ఆస్యేంద్రస్య అనుజాయ ఉపేంద్రాయ తాదర్శ్యే చతుర్థీ - క్షీరాణిధీయం తేస్మిన్నితి క్షీరధిః క్షీరోదధిః కర్మణ్యధికరణే చేతికిప్రత్యయః, తస్యమంధనా దుపాయాత్ మంధతే శ్శావాదికస్యేదిత్యాహుమాగమః, శ్రీః రమా ఉద్యమితా ఉత్థాపితా తేఅమరాః అస్త్యై ఇంద్రాయ పూర్వవచ్చతుర్థీ, ఇక్షురస ఏవోదకం యస్య తం ఇక్షురసోదకం నామాభిం ఉదకస్సోద స్సంజ్ఞాయా మిత్యుదాదేశః- విమధ్యమధిత్యా అన్యాం శ్రీయం ఉత్థాపయితుం నశ్రామ్యంతు సప్రయస్యంతు - ద్వివీయయాశ్రయా త్వయైవ ఉపేంద్రవదింద్రస్యాపి లక్ష్యపతి త్వేతయో రవైషమ్యాయ దేవానాం లక్ష్య్యంతర సంపాదనప్రయాసో నస్యాదితిభావః, అత్రామరాణాం లక్ష్య్యంతరోత్పాదన ప్రయత్నా సంబంధేపీ తత్సంబంధోక్తే రతిశయోక్తిభేదః.

లోకస్రజద్యా ర్దివిచాదితేయా అప్యాదితేయేషు మహాన్మహేంద్రః,
కింకర్తుమర్థీయదినోపిరాగా జ్ఞాగ ర్దికత్యాకిమతః పరాపి. 81

లోకేతి. లోకస్రజ స్వర్గాదిలోక పజ్జ్వైద్యాః స్వర్గోమహతీ దివిచ ఆదిత్యా అవత్యాని పుమాంస ఆదితేయాః దేవాః మహాంతః కృదికారాదక్తిన ఇతిజీషంతాత్ స్త్రీభ్యోధక్, ఆదితేయేషుపి మహేంద్రోమహాన్ సమహేంద్రోపి రాగాగ్గోంకర్తుం సేవితుమర్థీ ఇచ్చుర్యది కింశబ్దస్యాస్యచాదిగణపతితస్యనిపాతత్వాద్ధాతోః ప్రాక్ప్రయోగః, అర్థయ తేరిచ్చార్థత్వాత్సమానకర్తృకేషు తుముక్ ఇతితుముక్, అతోస్మాదిం ద్రసేవ్యత్వాత్పరాకత్యాపి ఉత్క్రప్తావస్థాద బాగర్తిస్ఫురతికిం నబాగర్తీత్యర్థః అత్ర లోకాదిషుపూర్వపూర్వాపేక్షయోత్తరోత్తరస్యోత్కర్షోక్తేస్సారాలంకారః, ఉత్తరోత్తరమత్కర్ష స్సార్పరీతిలక్షణాత్.

పదంశ తేనావమభైర్యదింద్ర స్తస్మైనతేయాచనచాటుకారః,
కురుప్రసాదంతదలంకురుష్వ స్వీకారకృద్భూనటనక్రమేణ. 82

పదమితి. ఇంద్రశతేనమతైః మఖశతేనయత్పదమింద్రత్వలక్షణం స్థానమాప
 ప్రాప - సఇంద్రస్తస్మై పదాయతత్పదస్వీకారాయేత్యర్థః - తేతవయాచనేన ప్రా
 ర్థనయాచాటుకారః ప్రియంవదః జాతఇతిశేషః - నశబ్దస్థితేత్యాదితాటప్రత్యయ
 నిషేధాత్కర్మణ్యో, ప్రసాదమనుగ్రహంకురు తదైంద్రంపదంస్వీకారకృతాఅంగీ
 కారవ్యంజకేనభూనటనక్రమేణ భూవిజేపవ్యాసారేణ అలంకురుష్యుః.

మందాకినీనందనయోర్విహారే దేవేభవేద్దేవరిమాధవేచ,
 (శేయశ్చి)యాంయాతరియచ్చసఖ్యాంతచ్చేతసాభావినిభావయత్వం.

మందాకినీతి. భావయతితిభావిని విచారచతురేభైమి మందాకినీనందనయోర్వి
 హారే క్రిడాయాంమాధవేవే ఉపేంద్రదేవరిభర్తృభ్రాతరినతి. ని. స్వాల్లాసుస్య
 రాభ్రాతరఃపత్నీః స్వామినోదేవుదేవరావిత్వమరః, దివేర్పఇతియుప్రత్యయః - శ్రి
 యాంశ్రీదేవ్యాంయతతఇతియాతాతస్యాంయాతరిదేవుభార్యాయాం.ని. భార్యాస్తుభ్రా
 తృవర్గస్యయాతరస్సుస్యపరస్పరమిత్యమరః-యతేర్వృద్ధిశ్చేతి ఋన్పరిత్యయః, సఖ్యాం
 చసత్వాం యచ్చేయామహోత్కర్షః భవేత్ తత్ త్వం చేతసాభావయ విచారయ
 అయాచితోపసతం మహచ్చేయోన పరిహర్తవ్యమిత్యర్థః, అత్రమందాకినీ నందనవిహ
 రక్రియాయాః మాధవదేవుకత్వశ్రీయాత్మకత్వ గుణయోశ్చసామస్త్యేన యోగపద్యా
 త్మముచ్చయాలంకారభేదః. స్తో. గుణక్రియాయాగపద్యం సముచ్చయఉదాహృతఇతి
 లక్షణాత్.

రజ్యస్వరాజ్యేజగతామితీంద్రా ద్యాష్టాప్రతిష్ఠాం లభనేత్వమేవ,
 లఘూకృతస్త్వంబలియాచనేన తత్త్వాప్రయేవామనమామనంతి.

రజ్యస్వేతి. హేభైమి - జగతాంరాజ్యే త్రైలోక్యాధిపత్యేరజ్యస్వఅనురక్తా
 భవ ప్రార్థనాయాంలూట్ రంజేస్వరితేత్వాదాత్మనేపదం - ఇత్యేవంయాపాంయా
 ఛాంప్రార్థనామేవప్రతిష్ఠాం గౌరవమింద్రాత్త్వమేవలభనే తథాహి తస్యత్రైలోక్య
 రాజ్యస్వప్రాప్తయేలాభాయబలైర్వైరోచనస్య యాచనేన లఘూకృత మల్పీకృతం
 స్వమాత్మాయేనతం విష్ణుమపీతిశేషః వామనంహ్రస్వంలఘుంచామనంతి, యదర్థంవిష్ణో
 రపి యాష్టాలాఘవంప్రాప్తం తదాహూయ దీయతే తవేంద్రణేత్యహోతేభాగభేయ
 మిత్యర్థః, వ్యతిరేకేణ దృష్టాంతాలంకారః.

యానేవదేవాన్నమసి త్రికాలం సతతశ్చతస్మిన్కృతిరాచితీతే,
 ప్రసీదతానవ్యసృణాన్విధాతుంపతివ్యతస్త్యత్పదయోస్త్రిసంధ్యమ్.

యానీతి. హేభైమియానేవదేవానిందాదీక - త్రయఃకాలాఃయస్మిన్కర్మ
 జితత్త్రికాలంమథాతథా - నమసి త్రిసంధ్యం సమస్కరోపీత్యర్థః - తేషాందేవానాంకృ

తస్మిన్కృతిస్తదియప్రత్యుపకారపరిహారేణ కృతస్మిన్కరేణ తేతవ జౌచితీదౌచిత్యంస -
 తిస్సృణాం సంధ్యానాం సమహరశ్చ్రీసంధ్యం - సంధ్యాత్రయేపీత్యర్థః - అత్యంతసంయో
 గేద్వితీయా - పాత్రాదిత్వాన్నపుంసకత్వం - త్వత్పదయోఃపతివ్యతఃతాక దేవానవ్య
 సృణాక విధాతుం ప్రతిప్రణామస్వీకారేణ అన్యజాన్కర్తృప్రసీదఇంద్రంవృణీష్యే
 త్యర్థః.

ఇత్యుక్తవత్వావిహితాదరేణ బైమిగృహీతామఘవత్ప్రసాదః,
 సృక్పారిజాతస్యయుతే నలాశాం వాసైరశేషామపుపూరదాశామ్.

ఇతితి. ఇతిథముక్తవత్వాశక్రదూత్యా-అదరేణ విహితా సమర్పితాభైమ్యాగృ
 హీతా స్వీకృతామఘవతః ప్రసాదోపగ్రహభూతా నత్వవతంసత్యే నాభిమతేతి
 భావః, పారిజాతస్య స్రక్షులికా నలన్యాశాం తృప్త్యాందిశంచ ఋతేవిసా తస్యా
 నస్య విపరీతశంకాకరత్వాదితిభావః. ని. అశాతృష్ణాదిశోదితివిశ్వః, యద్యపి-అన్యా
 రాదితర్త ఇతియుతేశబ్దయోగే పంచమ్యేవవిహితా తథాపిమతాంతరే ద్వితీయాప్య
 స్తీత్యావః-తథా ఫలతి పురుషారాధనమృత ఇతిప్రయోగశ్చ - ఆశేషామాశాందిశం
 సర్వాఅపీత్యర్థః, జాతావేకచవనం-వాసైర్ని జవాసనాభి రపుపూరత్పూరితవతి, పూర
 పూరణ ఇతిచారాదికస్యథాతో రల్లోపిత్వాన్నాగ్లోపి శాస్త్వదితామిత్యుపధాహ్రా
 స్వనిషేధః-అభ్యాసప్రాప్త్యః, * ద్వయోరప్యాశయోరభేదాధ్యవసాయా ద్విసోక్తిర్ని
 వ్యాహ్యః.

ఆర్యేవిచార్యాలమిహేతికాపి యోగ్యంసఖిస్యాదితి కాచనాపి,
 ఓంకారవోత్తరమస్తువస్తు మంగళ్యమత్రేతిచ కావ్యవోచత్. 87

ఆర్యఇతి. ఆర్యేభైమి ఇహేంద్రవరణే విచార్య అలంబిచారోన కర్తవ్యఇతి
 కాపిసఖీఆవోచత్ సఖిభైమియోగ్యమిదం యుక్తంస్యాదితి కాచనావ్యవోచత్ ఆత్ర
 ఓంకారోంగీకార ఏవమంగళ్యముత్తర ముత్తర రూపంస్తవ్యప్రీతిచకావ్యవోచత్.

అనాశ్రవావః కిమహంకదాపి వక్తుంవిశేషః పరమస్తి శేషః,
 ఇతిరీతేభీమజయానదూతీ మాలింగదాభీశ్చ ముదామియతా. 88

అనాశ్రవేతి. హేసఖ్యః అహంకదాపివోయుష్కం అనాశ్రవా అవచనకారి
 ణీకిం పరంకింవక్తుం విశేషశ్చేదోక్తింవక్తవ్యశేషః కశ్చిదస్తీత్యర్థః, ఇతిభీమజయాభై
 మ్యాకారితే ఉక్తేనతిమాతీమింద్ర శంబలీ మాభీరైభిమి సఖీశ్చముదామియతా మితి

* నాయంధాతురుపలభ్యతే ధాతుపాతే, తస్మాదస్యోపపత్తిశ్చింత్యా సుధీభిః.

శ్వా లింగస్సప్రాపత్ స్వోక్తమంగీకృత్య తత్ర కించిద్వరదాన మపేక్షత ఇతిభ్రాం
త్యాతా సాం మహానానందోభూదిత్యర్థః.

భైమింఽచదూత్యంచనకించదాప మితిన్వయంభావయతోనలస్య,
అలోకమాత్రాద్యదితస్మత్థేందో రభూన్నభిన్నంహృదయారవిందం.

భైమిమితి. భైమింఽచదూత్యంచ కించిత్కించనతయోరేకంచ - నాపంనప్రా
పం - అహ్ం తేర్లజిమి, శ్రీరత్నలాభమాభూత్పరోపకారోపి నసిద్ధఇత్యర్థః, ఇతి
స్వయమాత్మనిభావ యతోభైమిమి త్తచలనభ్రాంత్యాచింతయతో నలస్యహృదయమే
వారవిందం తస్మత్థేందోఃభైమిముఖచంద్రస్యాలోకమాత్రా ద్వర్చనమాత్రా త్ప్రకాశ
మాత్రాచ్ఛ. ని. అలోకాదర్శనోద్యోతా విత్తమరః, భిన్నంవిదీర్ణంవికసితంచనాభూ
ద్యది నాధూత్కించ తదాతస్మత్తుఖదర్శనాదనయా విశ్వాస్యహతోస్మీతివిదీర్ణ హృద
యో భూదిత్యర్థః, ఇందుప్రకాశాత్కథమరవిందవికాస ఇతి విరోధశ్చద్యస్యతే.

ఈషత్ప్రితతూలితసృక్విభాగా దృక్సంజ్ఞయావారితతత్తదాళిః,
సృజానమస్మత్ప్రతయైవశక్రం తాంభీమభూరు త్తరయాంచకార.

ఈషదితి. భీమభూఃభైమి ఈషత్ప్రితేన మందహాసేన తూలితాథాతాసృక్విణిడి
ప్రసాంతావేన భాగాయయాసాసతి. ప్రాంతావోప్రసృక్విణిడిత్యమరః, దృక్సంజ్ఞ
యైవవారితానిషిద్ధాస్తాస్తాః పూర్వోక్తవిరుద్ధప్రలాపిన్యః ఆశయస్సఖ్యః యయాసాచ
సతీతయేంద్రదూతీదత్తయా స్రజాసహైవ వృద్ధోయూ నేతిసూత్రకార ప్రయోగాదేవ
జ్ఞాపకాత్సహశబ్దాప్రయోగేపి సహాధేత్వతీయా, శక్రంనమస్మత్ప్ర స్రజంశక్రంచనమ
స్మత్ప్రత్యర్థః, నతుతామవతంసీకృత్య - తచ్చనలస్యజీవాతురితిభావః-తామింద్రదూతీ
ముత్తరయాంచకార ఉత్తరమాచప్త తత్కరోతితథాచప్త ఇతిణిచిలిట్.

స్తుతేమఘోనస్త్యజసాహసిక్యంవక్తుంకియత్తం యదివేదవేదః,
వృథోత్తరంసాక్షిణివృత్తున్యూణా మజ్ఞాతృవిజ్ఞాపి మమాపితస్మిక్.

స్తుతావితి. హేదూతిమఘోనఇంద్రస్య స్తుతావిషయే సాహసిక్యం సాహసమ
విమృశ్యకారిత్యంత్యజ - నస్తూహిత్యర్థః-వతః-అశక్యత్వాదిత్యాహ, తంశక్రం కియదల్పం
వక్తుం వేదయతీతివేదః నయదిశ్రుతి రేవవేత్తినాన్యః అప్రస్తుతే ర్విరమేతిభావః, తర్హి
కిమస్యోత్తరం తత్రాహ - సృణాం హృత్సువిషయే సాక్షిణి సాక్షిభూతే సాక్షా
ద్విప్రసంజ్ఞాయామితి ఇని ప్రత్యయః-తస్మిక్ మఘోని ఆజ్ఞాత్వానజ్ఞాక్ విజ్ఞాపయతి
విబోధయతీతి తథోక్తం మమసంబంధ్యుత్తర మపివృథా అజ్ఞసోత్తరాకాక్షాన సర్వ
జ్ఞస్యేతిభావః.

ఆజ్ఞాంతదీమామనుకస్యనామ
నకారపారుష్యమువైతుజిహ్వో,
ప్రహ్వేతుతాంమూర్ధ్నినిధాయమాలాం
బాలాపరాధ్యామివిశేషవాగ్భిః.

92

తథాప్యవినయపరిహారాయ కించిద్విజ్ఞాపయా మీత్యాహ. ఆజ్ఞామితి. తదీయా
మైన్ద్రీమాజ్ఞామను తా ముద్దిశ్యకస్య నామజిహ్వో నకారోనఘోచ్చారమేవ పారుష్య
మువైతు ప్రతిషేధరాక్ష్యంభజేత్ - నకోపితదాజ్ఞోల్లంఘనసాహసికో నీత్యర్థః - కింతు
బాలాశిశురహం ప్రహ్వేనమాసతీతామాజ్ఞామేవ మాలాంమూర్ధ్నినిధాయ విశేషవా
గ్భిరతి వాదైరపరాధ్యామి అపరాధం కరోమి సచ బాలశాపలత్వాత్సోధవ్య ఇతి
భావః.

తపఃఫల త్వేనహరేకృపేయ మిమంతపస్యేనజననియుక్తే,
భవత్సుపాయంప్రతిహిప్రవృత్తా పుపేయమాధుర్యమధైర్యసజ్జి. 93

తపఇతి. తపఃఫల త్వేన ఇంద్రోపాసనారూపస్య తపసః ఫలత్వేనోపలక్షితాఫల
భూతేత్యర్థః ఇయం మత్ప్రరిజిఘ్నుతూరూపాకృతా - హరేరింద్రస్య ఇమంజనం మాం
తపస్యేన పునరపేంద్రోపాసనాయా మేననియుక్తే - ప్రేరయతి-ప్రోపాభ్యాంయుజేరితి
నూత్రే స్వరాద్యంతోపసర్గా దితిసక్తస్య మితిపార్తికాదాత్మ నేపదం, ననుమహదేతత్ఫ
లంప్రాప్తం కింతపసేత్యాశంక్య సత్యంతదేన స్వాశుకద్రుమిత్యాహ, భవతీతి. హియ
స్మాదపాయం ప్రతిప్రవృత్తా సాధనగోచరప్రవృత్తావిషయే ఉపేయస్య సాధ్యస్య
మాధుర్యంస్వాశుత్వమేవ అధైర్య మధైర్యం సజ్జయతి కారయతీత్యధైర్యసజ్జిభవతి-పున
స్సాధనప్రవృత్తిచాపలంకారయతీత్యర్థః, సిద్ధానోపస్కార ప్రవృత్తికల్పేయంప్రవృత్తి
రితిభావః.

శుశ్రూషితాహేతదహంతమేవ పతింముదేపిప్రతనంపదేపి,
విశేషలేశోయమదేవనేహ మంశాగతంతుక్షీతిభృత్తయేహ. 94

ఫలితమాహ. శుశ్రూషితాహఇతి. తత్తస్మాదధిత్వాదహంతమింద్రమేవ పతింశు
శ్రూషితాహేనేవిష్యే. ని. శుశ్రూషాశ్రోతుమిచ్ఛాయాం. పరివర్త్యావధానయోరితివిశ్యః
జ్ఞాశ్రు స్మృద్భాం నను ఇతిశృణోతే సృన్నంతాత్తజిలుట్, హవతీతిభావ సృకార
స్యహకారః, కింతుముదేపినంతోపాయన ప్రతనంపదేపి పాప్రినప్రసంపత్త్యర్థంచ క్షీతి
భృత్తయా రాజత్వేన ఇహాకస్మింశ్చిన్నరేఅంశేన మాత్రయా అగతమనత్తీర్ణం. శ్లో. అష్టా
భిర్భుసురేంద్రాణాం మాత్రాభి ర్నిర్మితో నృప ఇతిస్మరణాత్ - అతఏవ ఆదేవదేహం

దేవదేహరహితం మానుషవిగ్రహం సంతం నతు సాక్షాదితి శేషః - అయం విశేషలేఖోల్పి
యాక్ భేదః సచహాధన్యః అన్యథామే వ్రతలోపస్సాదితిభావః.

అశ్రౌషమింద్రాదరిణీగిరస్తే సతీవ్రతాతివ్రతలోమతీవ్రాః,
స్వంప్రాగహం ప్రాదిషినామరాయ కింనామతస్మై మనసానరాయ.

కథంవ్రతలోపస్తదాహ. అశ్రౌషమితి. హేఇంద్రదూతి సతీవ్రతస్య పతి
వ్రతాధర్మస్య అతివ్రతలోమాః అత్యంతప్రతిహలాః అత ఏవతీవాః దుశ్శ్రీవాశ్చతేత
వగిరః ఇంద్రే ఆదరిణీ ఆదరవతీ అశ్రౌషం ఇంద్రే మహతీదేవతేతి భయభక్తి
భ్యామశ్రౌషం-నతురాగాదితిభావః, శృణోతేద్దజిమి-కథంతర్హితమేవపతిం భజిష్య
మిత్యుక్తం తత్రాహ, పాగ్మర్వమహం స్వమాత్మానం ఆమరాయ దేవతాత్మనే
తస్మై ఇంద్రాయ నపాదిషినపాదానామ కింతునరాయ నరరూపిణే లరయారభే
దా న్నలరూపాయచ తస్మై మనసా ప్రాదిషి దదాతేద్దజితక్, స్థాఘోర్వోచ్ఛేతీకారః,
అతస్సాక్షాదింద్రభజనే మమవ్రతలోపస్సాదేవేత్యర్థః.

తస్మిన్విమృశ్యైవవృతేహృదైషా
నైంద్రీదయామామనుతాపికాభూత్,
నిర్వాతుకామంభవసంభవానాం
ధీరంసుఖానామవధీరజేవ.

96

తస్మిన్నితి. తస్మిన్ సరే హృదాహృదయేన విమృశ్యైవవృతే సతీఇదమేవ సా
ధీవతీసమృక్షే శ్చిత్త్యైవ వృతేసతీత్యర్థః - ఏషావంద్రీ దయాపరిజిఘ్నతా లక్షణాకృ
పా నిర్వాతుకామం మోక్షకామం ఇదమేవ సాధ్యతీనిశ్చిత్త్య మోక్షప్రవృత్తమిత్యర్థః
ని.ముక్తిః కైవల్యనిర్వాణమిత్యుపరః, ధీరంనిర్వికారచిత్తం విద్వాం సంభవసంభవానాం
సుఖానాం అవధీరణా సాంసారికసుఖసన్నాస ఇవమామనుతాపికా హా కష్టమ
సాధుకృతమితి మమ పశ్చాత్తాపకారిణీ నాభూత్ - ఆకేనో ర్భవిష్యదాధమర్షయో
రితివస్తీ ప్రతిపేధాత్మరూణిద్వితీయా.

వర్షేషు యద్భారత మార్యధుర్యా
స్తువంతి గార్హస్థ్య మివాశ్రమేషు,
తత్రాస్మిపత్య ర్వరివన్యయాహం
శర్మోర్మికిమ్మితధర్మలిప్తుః.

97

విమృశ్యవృత ఇత్యుక్తమ్ అధైనంవిమర్శప్రకారమేవ ఖ్లోకచతుష్టయేనాహ-వర్షే
షిష్టత్యాది. ఆర్యధుర్యా ఆర్యశ్రేణాః - ఆశ్రమేషు బ్రహ్మచర్యాదిషు చతుర్షు గా

ర్హస్థ్యంగృహస్థాశ్రమమివ-వర్షేష్యైశావృతాదిషు నవసూయద్భారతంవర్షం స్తువంతిప్రశం
సంతి - తత్రభారతవర్షే ఆహంపత్మ్యర్వరివన్యయా శుక్రాపయా. ని. వరివన్యతుశు
క్రాపేత్యుపరః, వరివన్యతేః కృజంతా దప్రత్యయాదిత్యకారప్రత్యయేటాప్. శర్మో
ర్మిభిః సుఖవరంపరాభిః కిమ్మరితంచిత్రితం తత్సహచరం ధర్మలిప్తుర్లబ్ధమిచ్ఛురస్మి.
ని. శర్మకాతశుఖానిచఇతి, చిత్రకిమ్మిరకల్పాః శబదైతాశ్చకర్షుర ఇతిచామరః.

స్వర్గేనతాంశర్మ పరంసధర్మా భవంతి భూమావిహతచ్ఛతేచ,
ఇష్ట్యాపితుష్టిస్సుకరాసురాణాం కథంవిహాయత్రయమేకమిహే. 98

నమస్వర్గేపిసుఖధర్మాస్త ఇత్యుతహ. స్వర్గఇతి. స్వర్గేనతాం స్వర్గవాసినామ
త్యర్థః శర్మపరంసుఖమేవసధర్మాస్సుకృతానిసభవంతి - ఇహాస్యాంభూమాతచ్ఛర్మచతే
చ ధర్మాశ్చభవంతి సంభవంతి, కించఇహఇష్ట్యాయాగేనసురాణాంతుష్టిరపిసుకరాసు
సంపాదా ఏవంసతికథం త్రయంశర్మధర్మ తుష్టిరూపంవిహాయైకం సుఖమిహే-నచైత
త్ప్రేక్షావత్కృత్యమితిభావః తస్మాత్స్వర్గాదపి భూలోకఏవ క్లాఘ్య ఇత్యర్థః.

సాధోరపిన్వఃఖలుగామితాధో గామినతు స్వర్గమితఃప్రయాణే,
ఇత్యాయతించింతయతో హృది ద్వేద్వయోరుదర్శకిముశర్కరేన.

ఇతోపికారణామ్భూలోక ఏవశ్రేయానిత్యాహ. సాధోరితి. కించసాధోస్సు
కృతినోపిన్వః స్వర్గాదధోగామితా గమిష్యతాఖలు. ససాధురితోస్మా ద్భూలోకా
త్ప్రియాణేతు స్వర్గంగామిగమిష్యతి. ఖ్లో. తేపుణ్యమాసాద్య సురేంద్రలోకమశ్నంతి
దివ్యాకవిదేవభోగాక్, తేతంభుక్త్వా స్వర్గలోకంనిశాలం క్షీణేపుణ్యే మర్త్యలోకం
విశంతీతి గీతావాక్యాత్ - భవిష్యతిగమ్యాదయ ఇతిగామిశబ్దస్య భవిష్యదర్థతా,
అకేనోరితివస్తీప్రతిపేధాత్మరూణిద్వితీయా-ఇతితమాయతిముత్తరకాలం. ని. ఉత్తరః
కాల ఆయతి రిత్యుపరః, హృదిచింతయతో వివేకినః ద్వయోస్స్వ ర్భూలోకయోః
ఉదర్శ ఉత్తరఫలం. ని. ఉదర్శః ఫలముత్తరమిత్యుపరః, ద్వేష్కరేనకిము -
శర్కరేపివేత్యర్థః - ఏకాశర్కరాశిలాశకలప్రాయమృత్ అపరాత్వేషువికారః తత్ర
క్రమాద్వాసప్రత్యదర్శోద్వే శర్కరేతత్కల్పా విత్యర్థః అతఏవ నిదర్శనాలంకారభేదః.
ని. శర్కరాఖండవికృతావృపలాకర్షురాంశయోరితివశ్యః.

ప్రక్షీణవవాయుషికర్మకృష్టే నరాన్నతిష్ఠత్యుపతిష్ఠతేయః,
బుభుక్షు తేనాకమపథ్యకల్పం ధీరస్తమాపాతసుఖోన్ముఖంకః. 100

ప్రక్షీణఇతి. కించయోనాకఃకర్మకృష్టేకర్మార్థితే ఆయుషిప్రక్షీణేనత్యేషనరా
న్మునుష్యానుపతిష్ఠతే సంగచ్ఛతి తిష్ఠతి సతినోపతిష్ఠతే ఉపాద్వేషపూజేత్యాదినాసంగ

తికరణేతత్, అపాతేప్రారంభేసుఖోన్ముఖం సుఖప్రపణం - సతుపరిణామఇత్యర్థః ఆత
ఏవఅపభ్యకల్పంఅపభ్యాన్నసదృశంతం నాకంస్వర్గం ధీరోధీమాక్కోబుభుక్షతే భోక్తు
మిచ్ఛతి - అపభ్యాన్నభోజనవ దాసన్నమరణాధికారం నాకభోగంకో నామాపేక్షత
ఇత్యర్థః.

ఇతీంద్రదూత్యాంప్రతివాచమర్ధేప్రత్యుహ్యసై హభిదధేవయస్యాః,
కించిద్వివక్షోల్లసదోష్టలక్ష్యే జితాపనిద్రద్దశపంకజాస్యాః. 101

ఇతితి. సైహైమిఇతిత్థ మింద్రదూత్యాం విషయే ప్రతివాచం ప్రత్యుత్తరం అ
ర్ధేప్రత్యుహ్య మధ్యేమధ్యేనిరుద్ధ్య అసమాన్యైవేత్యర్థః, ఉపసర్గాద్ధిస్వరూప తేరిప్రహ
స్యః, కించిద్వివక్షయా కించిద్వత్తుమిచ్ఛయా ఉల్లసతః సురతః ఓష్టస్యలక్ష్యాభిభ
యాజితమపనిద్రద్దశంవికసత్ప్రత్యుహ్యతే - అపనిపూర్వాద్ధాతే శృత్యప్రత్యయః -
తచ్ఛత్యంకజంసతదిన అస్యంయాసాంతావయస్యాస్సఖిః - అభిదధే ఉవాచ - దధా
తేః కర్తరితితత్.

అనాదిధావిస్వపరంపరాయా హేతుస్రజస్సౌతసివేశ్వరేవా,
ఆయత్రధీరేవజనస్తదార్యాః కిమిదృశఃపర్యనుయజ్యకార్యః. 102

అనాదీతి. హేతర్యాః - ఏవజనః అనాదియథాతథా ధావిన్యాః ప్రవహంత్యా
స్వపరంపరాయాస్వదేహపరంపరాయా ఇత్యర్థః - తత్సంబంధిన్యాః హేతుస్రజఃహే
తుభూతకర్మపరంపరాయాఃప్రాతసిప్రవాహేవా. శ్లో. బుద్ధిఃకర్తాను సారిణీతవచనాత్ -
ఈశ్వరేవా - ఏషఏవకారయితేతిశ్రుతేః - ఆయత్రధిః - సతుస్సాధీనబుద్ధిత్వార్థః -
నిరీశ్వరసేశ్వరమతభేదాత్పక్షద్వయోక్తిః, తత్తస్మాత్ - ఈదృశః పరతంత్రఏవజనః
పర్యనుయజ్యోపాలభ్య - కింకార్యఃకారయతుంశక్యః - కారయతేరచోయత్, ఆతః
స్వయమపి దైవపరతంత్రానపర్యనుయోజ్యేతిభావః.

నిత్యంనియత్యాపరవత్యశేషే కస్సంవిదానోప్యనుయోగయోగ్యః,
అచేతనాసాచనవాచమర్ధే ద్వక్తాతువక్త్రీశ్రమకర్మభుజ్జే. 103

సమదైవపారతంత్ర్యేపిమామూఢః పర్యనుయోజ్యః విద్వాంస్తుపర్యనుయోజ్యతీ
వేత్త్యాశంక్యహ. నిత్యమితి. అశేషేజనేనిత్యం సర్వదానియత్యాదైవేనపరవశే పరతం
త్రేనతి - సంవిదానోవిద్వానపి - సమోగమృచ్ఛీత్యత్ర విదిమృచ్ఛీత్యాదిసావిదేరా
త్మనేపదం - ఈ అపయోగయోగ్యః ఉపాలంభార్హ - వినుషాపినియతే రలంఘ్యత్వా
దితిభావః - తస్మి నియతీరేవ పర్యనుయోజ్యతాంత్రాహ - అచేతనాసానియతికృవా
చం పర్యనుయోగంనాల్లేత్ - అచేతనోపాలంభసార్వణ్యరుదితకల్పత్వాదితిభావః -

తథాప్రసూలంభేదోషమాహ, వక్త్రాచచేతనోపాలభ్యాతు వక్త్రీస్యశ్రమఃక్రాంతీరేవక్రియ
తఇతికర్మవాగ్విపారఫలంతద్భుజ్జే - వాగ్విగ్ధాపనాదన్యత్ఫలంసంకించితీత్యర్థః.

క్రమేశకంనిందతికోమలేచ్ఛుః క్రమేశకఃకంటకలంపటస్తమ్,
ప్రీతౌకయోర్విభుజోన్మమాయాంమధ్యస్థతానెకతరోపహాసః. 104

సమసురేంద్రంవిహాయనలస్వీకారేజగత్ప్రపహాస్యతాస్యాత్తత్రాహ. క్రమేశక
మితి. కోమలమిచ్ఛుః కోమలేచ్ఛుః మృద్వాహారి గజాశ్వాదిః - నలోకేత్వాదిసాపక్ష్మీ
ప్రతిషేధాన్యధుపిపాసువ ద్విస్తీయాసమాసః - క్రమేశకముచ్చిం నిదంతి. ని. ఉచ్చే
క్రమేశక మయమహంగా ఇత్యమరః - కంటకేషు లంపటోలోలుపః క్రమేశకః. ని.
లోలుపంలోలుభంలోలం లంపటంలాలసం విదురితిహలాయుధః - తంకోమలేచ్ఛుం
నిదంతి - ఇష్టభుజో స్తయోర్ద్వయోః ప్రీతౌతుష్టా సమాయాంతప్రవీకతరస్యోపహాసో
మధ్యస్థతా మాధ్యస్థ్యం - యస్యయదిష్టం తుష్టికరంచ తస్యత్రత్రప్రవృత్తౌ సర్వస్యా
ప్ర్యాత్మ దృష్టాంతేన సంతోష్టన్యత్యే పుష్పహసంతః స్వయమేపహాస్యా భనంతీతిభావః.

గుణాహరంతోపిహారేర్నరం మేనరోచమానం పరిహారయంతి,
నలోకమాలోకయథాపవవగ్నాత్రి వర్గమర్వాంచమముచ్చమానం.

సమనశాదపి గుణాధికేహరా కథమరుచిరత అహ. - గుణాఇతి. సత్యం హరం
తోపి మనోహరంతోపి హరేర్గుణాః మేమహ్యం రుచ్చగ్గానాం ప్రీయమాణ-ఇతి
చతుర్థీ - రోచమానం మనోహరంతం నరంనపరిహారయంతి నమార్జయంతికుటః - అప
గ్నా నోక్తిదర్వాంచ మపకృప్తం త్రినర్గంధమార్థకామానయంచమాన మత్యజంతం
లోకం నాలోకయథ నపశ్యథేతికాటః - నగుణమపేక్షతే రాగవృత్తి రితిభావః - దృ
ష్టాంతాలంకారః.

ఆకీటమాకైటభవైరితుల్య స్సాన్వభీష్టలాభాత్కృతకృత్యభావః,
భిన్నస్పృహణాం ప్రతిచార్థమర్థ ద్విప్రత్వమిప్ప్రత్వమవవ్యవస్థమ్.

సమమహేంద్రం ప్రాప్యకృత కృత్యాభవ కింనలప్రార్థ సయాదగ్గఖిలస్థే ఆత
అహ. - ఆకీటమితి. ఆకీటం. కీటాదారభ్య - ఆకైటభవైరి తత్పర్యంతం ఉభయత్రాప్యభి
విధానన్యయాభావః, స్సాన్వభీష్టలాభా త్కృతకృత్యభావః కృతార్థత్వాభి మానస్తల్య
స్సాధారణః - మమాప్యభీష్టలాభా త్కృతకృత్యతానేంద్రలాభా దిత్యర్థః - తస్మేంద్ర
ఏవేవ్యతా మిత్యత్రఅహ - భిన్నస్పృహణాం భిన్నరుచీనాం జనానామర్థ మర్థం ప్రతి
ప్రత్యర్థం - ద్విప్రత్వమిప్ప్రత్వంచ ద్వయమపగతాన్యసస్థానుబత్వ పటత్వాది మన్వ్యభి

నియమాయస్య తదవ్యవస్థమవ్యవస్థితం - అపిత్యాపేక్షికం - తస్మాదింద్రోపి మయానే
వ్యతేకోదోష ఇత్యర్థః.

అగ్రాధ్వజాగ్రన్నిభృతాపదంధుంబంధుర్యదిస్యాత్ప్రతిబంధుమర్హః,
జోషంజనః కార్యవిదస్తువస్తుపృచ్ఛాచ్ఛానిజేచ్ఛాపదవీంముదస్తు. 107

అగ్రాధ్వేతి. అగ్రంచాసా వధ్వాచేతి సమానాధికరణ సమాసః - అతఏవ -
హస్తాగ్రాగ్రహస్తాదయోర్ధ్వగుణినోర్భేదావేదివామనః-తస్మిన్నగ్రా ధ్వనిపురో
మాగ్ధేజాగ్రత్ - స్ఫురత్ - ఆసన్నఇతియావత్ - సచాసా నిభృతానియతా ఆపదే
వాంధుః కూపః. ని. పుంస్యేవాంధుః స్రహిఃకూప ఇత్యుపరః - తం ప్రతిబంధు మహ్నోని
వారయతుం శక్తోబంధుస్సాన్వద్య దినజనోబంధుజనః కార్యవిత్కార్యజ్ఞోపి - ప్రశ్న
పశ్యంతం జోషముస్తు తూష్టిమాస్తాం - నతుమాంనివార యేదిత్యర్థః - కుతస్తర్హితేకార్య
విజ్ఞానంతదాహ - ముదఃశ్రేయసః పదవీంతునిజేచ్ఛేచ్ఛపృచ్ఛాచ్ఛా ప్రప్త్యా - నైవమే
ప్రతివర్తికా నాన్యః కచ్చేదస్తీత్యర్థః - వస్తుసత్యం ఆయమేవ పరమార్థ ఇత్యర్థః - పృ
చ్ఛేద్వికర్మకత్వా దప్రధానేకర్మణి ఋహలోర్ణ్యత్.

ఇత్థంప్రతీపోక్తిమతినసఖీనాం విలుప్యపాండిత్యబలేనబాలా,
అపిత్రుతస్వర్పతిమంత్రినూక్తిందూతీం బభాషేద్బుతలోలమాలిమ్.

ఇత్థమితి. బాలాభైమి ఇత్థంసఖీనాం ప్రతీపోక్తిమతినప్రతికూలోక్తిబుద్ధింపాం
డిత్యబలేన ప్రాగల్భ్యావలంబేన విలుప్యనిషిద్ధ్యశ్రుతాః స్వర్పతిమంత్రిణః శక్రసచినస్య
బృహస్పతే స్సూక్తయోవాదో యయాతామపి అహరాదీనాంపత్వాదిష్వితిరేషాదేశః,
అద్భుతేనఅహోబృహస్పతేరపి ప్రగల్భేత్యాశ్చర్యేణలోలమాలింకంప్రశరనంశిరః కం
పయంతీమిత్యర్థః - దూతీంబభాషే.

పరేతభర్తృరృపసైవమాతీం నభస్వతేవానిలసఖ్యభాజః,
త్రిస్రోతసైవాంబువతేస్తదాశుస్థితాస్థమాయాతపతీనిరాస్థమ్.

పరేతేతి. మనసైవఆకర్షకేణేతిశేషః అగమనసాధనేనేత్యర్థః - ఏవంవాయుగం
గయారపిదృష్ట్యాం - పరేతభర్తృరృపసైవమాతీం నభస్వతావాయునైవఅనిలసఖ్యభా
జోగ్నేర్దూతీం త్రిస్రోతసాగంగయైవ ఆంబువతేర్వరుణస్యదూతీం స్థిరాస్థంబృహ
భీనివేశం యథాతథాఅశుశీఘ్రమాయా తపతీంసతీంతదా అగమనక్షణవివనిరాస్థంపర్య
వార్షం అస్యతివక్తిశ్చాతిభిభ్యోజిత్యస్య తేర్లుజిచ్ఛేరజాదేశః - అశ్వతేఘ్నకో, యమాది
దూత్యోదూరాదేవనిస్తాః ఇంద్రగౌరవాత్త్వయా ఏతావంతంకాలం సమభాషిషీత్య

ర్థః - ఆత్రమనోవాయుగంగానాం క్రమాద్యమాదిభిధేయత్వేనతత్ప్రియార్థంతాభిరేవా
తి వేగవతీభిరానీతాఇత్యుత్పేక్షార్థః.

భూయోర్ధ మేనంయదిమాంత్యమాత్థతదాపదావాలభసేమఘోనః,
సతీప్రతైస్తీవమిమంతుమంతుమంతః పరంవజ్రిణిమార్జితాస్మి. 110

భూయఇతి. హేళక్రదూతిత్వంభూయః పునరేనమర్థమింద్రంవృణీష్యేత్యముమ
ర్థంమామాత్థబ్రూషేయది - బ్రువఃపంచానామిక్యదివాసిపస్థాదేశే బ్రువఅహోదేశః,
అహస్థఇతిహకారస్య ధకారాదేశః - తదామఘోనఃపదావంఘ్రి. ని. పదంఘ్రిశ్చర
ణోస్త్రీయామిత్యుపరః - అలభసేస్సృశసి - వజ్రిణిఇంద్రే విషయే ఆంతరంతరంగపరం
శ్రేష్ఠంగుణత్వేన గృహ్యమాణమిత్యర్థః - ఇమంతీనందుస్సహం మంతుంనిజాజ్ఞోల్లంఘ
నాపరాధం. ని. అగోపరాధోమంతుశ్చేత్యుపరః, సతీప్రతైః పతిప్రతానియమైః మార్జి
తాస్మిమార్జిమ్యమి - మృజ్జేట్టిమి - పతిప్రతాధర్మజ్ఞస్సర్వజ్ఞోభగవాన్ మఘవా
మామస్మాదపరాధాత్ప్రసృత ఇత్యర్థః.

ఇత్థంపునర్వాగవకాశనాశాన్మహేంద్రదూత్యామపయాతపత్యామ్,
నివేశలోలంహృదయంనశస్య జీవఃపునఃక్షీబమివప్రబోధః. 111

ఇత్థమితి. ఇత్థముక్తప్రకారేణపునర్వాగవకాశనాశా ద్భూయోపచనావకాశని
వృత్తేః - ఇంద్రదూత్యా మపయాతపత్యాంగతాయాంసత్యాంసశస్యజీవోంతరాత్మా
లోలంవలా 'లంహృదయం క్షీబంమత్తం. ని. మతేశాంజ్యోత్కటక్షీబాఇత్యుపరః -
క్షీబృమదః ఘాతోః కర్తరిక్తః - అనుసర్గాత్ఫలక్షీబకృశోల్లామాఇతినిపాతనాత్స
ధుః, ప్రబోధోవివేక ఇవపునర్వవేశ పున్జ్ఞాతఇవాధూత్ - తదానిశశ్వాసఉచ్ఛశ్వాస
చేత్యేర్థః.

శ్రవణపుటయుగేనస్వేన సాధూపనీతం
దిగధివృత్తపయాత్తాదీదృశాత్సన్నిధానాత్,
అలభసేమఘబాలారాగవాగుప్తమిత్థం
నిషధజనపదేంద్రః పాతుమానందసాంద్రః. 112

శ్రినిజేతి. నిషధానాంజనపదానాం ఇంద్రోనలోదిగధిపానామింద్రాదీనాం
కృపయాతిరోధాన శక్త్యనుగ్రహరూపయా అత్రాత్ప్రస్తాదీదృశాత్సన్నిధానాత్
కాశ సాన్నిధ్యాత్వేన్వసస్వకీయేన శ్రినిజపుటయుగేన సాధూపనీతమర్పితమిత్థ ముక్త
రీత్యాబాలాయాభైమ్యాః రాగవాగ్భ్యః అనురాగనిచనేభ్యః ఉత్థాయస్యత్రదృక్

మధుక్షేత్రం - రసామృతమిత్యర్థః ఆనందసాంద్ర స్సుఖమయస్సక్ పాతుమలభత
తత్త్వానంబభవానిత్యర్థః - శకధృషేత్యాది నాతుమున్ప్రీత్యయః.

శ్రీహర్షం కవిరాజరాజమకుటాలంకార హీరన్ముతం
శ్రీహీరన్ముఖవేజితేంద్రియచయంమామల్లదేవీచయమ్,
షష్ఠఃఖండనఖండతోపినహజాత్స్నోదక్షమేతన్మహా
కావ్యేచారుణినైషధీయ చరితేన్ద్రోగమద్భాస్వరః.

113

శ్రీహర్షమితి. శ్రీహర్షమిత్యాది సుగతం - సహజాత్స్నోదరాత్ సమానకర్తృకా
దిత్యర్థః ఖండన ఖండతః ఖండన ఖండాఖ్యా ద్ద్రంభాత్ - యద్వా - ఖండనం నామ
గ్రంథః తదేవఖండః ఇత్యువికారః. ని. స్వాత్థండ శ్మకలేచేక్షు వికారమణిదోషయో
రితివిశ్వః - తతస్తస్మాదపి త్తోదక్షమే సంఘర్షసహే షష్ఠస్కంధః అగమత్ సమాస్త
ఇత్యర్థః.

ఇతి పదవాక్యప్రమాణ పారావారపారీణ శ్రీమహాపాథ్యాయ

కోలచల మల్లినాథనూరి విరచితే

నైషధ వ్యాఖ్యానే

జీవాతు సమాఖ్యానే షష్ఠస్కంధః.

END OF
TITLE